

Ян Карчэўскі

РОДНАЯ ЛІТАРАТУРА

3 КЛАС АГУЛЬНААДУКАЦЫЙНАГА ЛІЦЭЯ

РОДНАЯ ЛІТАРАТУРА

Ян Карчэўскі

РОДНАЯ ЛІТАРАТУРА

ПАДРУЧНІК

па беларускай літаратурнай і культурнай адукацыі
для вучняў **3 КЛАСА** агульнаадукацыйнага ліцэя

RODNAJA LITARATURA
LITERATURA OJCZYSTA

Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego z języka białoruskiego
dla klasy III liceum ogólnokształcącego

Opracował: Jan Karczewski

Projekt graficzny i skład: Anna Miszczuk

Redaktor: Anna Radziukiewicz

Korekta: Aleksander Wierzbicki

Na pierwszej stronie okładki «Наваполацк – вялікая хімія», 1985, Віктар Альшэўскі

Na ostatniej stronie okładki «Камяні Брэста», 1971, Леанід Дударэнка

(Podręcznik jest dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego dla mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym. Podręcznik jest przeznaczony do kształcenia ogólnego dla białoruskiej mniejszości narodowej do nauczania języka białoruskiego, kształcenie w zakresie podstawowym na III etapie edukacyjnym – szkoły ponadpodstawowe, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Jadwigi Głuszkowskiej-Babickiej i dr Teresy Jasińskiej-Sochy. Rok dopuszczenia 2019)

Numer ewidencyjny w wykazie: 00000000

Podręcznik finansowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

ISBN 978-83-939819-5-3

© Copyright by Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego
Białystok, 2019

FUNDACJA
IM. KSIĘCIA
KONSTANTEGO
OSTROŃSKIEGO

Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego
15-399 Białystok, ul. Składowa 9
www.ostrogski.pl

Wydanie pierwsze
Druk i oprawa: Orthdruk, Białystok

Змест

Па слядах нашых выдатных людзей, месцаў і падзей

<i>Дарафей Фіёнік – Яраслаў Васільевіч Кастыцэвіч</i>	12
<i>Дарафей Фіёнік – Айцец Канстанцін Байко</i>	16
<i>Дарафей Фіёнік – Беларуская Вільня</i>	21
<i>Вяслаў Харужы – Мікола Чарнецкі – беспрацоўны доктар філасофіі і настаўнік</i>	26
<i>Барбара Гаральчук – Мёд (Урывак)</i>	28

У крузе вайны і пасілля

<i>Тэма Вялікай Айчыннай вайны ў літаратуры 40-х гадоў (Фрагмент)</i>	
<i>– Міхась Тычына</i>	34
<i>Пятрусь Броўка</i>	38
<i>Пятрусь Броўка – Рана</i>	38
<i>Пятрусь Броўка – Надзя – Надзейка</i>	39
<i>Рыгор Барадулін</i>	41
<i>Рыгор Барадулін – На таку майго веку (Урывак)</i>	41
<i>Рыгор Барадулін – Палата мініраў</i>	42
<i>Анатоль Вяцінскі</i>	44
<i>Анатоль Вяцінскі – Рэквіем па кожным чацвёртым</i>	44
<i>Янка Брыль</i>	48
<i>Янка Брыль – Memento mori</i>	48
<i>Праўда і мастацкі вымысел (Урывак) – наводле Рыгора Шкрабы</i>	51
<i>Янка Брыль – Маці</i>	52
<i>Васіль Быкаў</i>	57
<i>Васіль Быкаў – Калі хочацца жыць</i>	57
<i>Час трылогі і надзеі (Урывак) – Мікола Ваўранюк</i>	61

Літаратура 50-х – 80-х гадоў XX стагоддзя

Грамадскае жыццё і развіццё нацыянальнай культуры	
– <i>Аляксей Майсейчык</i>	66
Паэзія – <i>Аляксей Майсейчык</i>	69
Максім Танк	79
<i>Максім Танк</i> – Песня кулікоў	79
<i>Максім Танк</i> – Хмары з захаду	82
<i>Максім Танк</i> – Рукі маці	84
Вобраз жанчыны-маці – <i>апрацаваў Ян Карчэўскі</i>	85
<i>Максім Танк</i> – Паэзія	87
<i>Максім Танк</i> – Ave Maria	88
<i>Максім Танк</i> – Голас	89
Філасофская лірыка – <i>наводле М. А. Лазарука, В.І. Русілка,</i> <i>І.М. Слесарава</i>	90
<i>Максім Танк</i> – Шчасце	90
<i>Максім Танк</i> – Працягласць дня і ночы	91
Польшча і палякі ў творчасці Максіма Танка – <i>Аляксандр</i> <i>Баршчэўскі</i>	92
Уладзімір Караткевіч	94
Гонар і сумленне беларускай нацыі – <i>Васіль Быкаў</i>	94
<i>Уладзімір Караткевіч</i> – Быў. Ёсць. Буду... ..	96
<i>Уладзімір Караткевіч</i> – Багдановічу	98
<i>Уладзімір Караткевіч</i> – «На Беларусі Бог жыве»	99
<i>Васіль Старычонак</i> – Рыгор Барадулін	102
<i>Рыгор Барадулін</i> – Маленне за Беларусь	104
<i>Рыгор Барадулін</i> – Трэба дома бываць часцей	105
<i>Рыгор Барадулін</i> – Матылёк	106
Генадзь Бураўкін	108
<i>Генадзь Бураўкін</i> – Край мой... ..	109
<i>Генадзь Бураўкін</i> – Развітанне з Веранікай	110

<i>Генадзь Бураўкін – Прыязджайце дадому!</i>	111
<i>Генадзь Бураўкін – *** Пакуль жывы...</i>	113
<i>Генадзь Бураўкін – *** Бег да цябе праз буран і імжу...</i>	114
<i>Данута Бічэль-Загнетава</i>	115
<i>Данута Бічэль-Загнетава – Роднае слова</i>	116
<i>Данута Бічэль-Загнетава – Любы мой!...</i>	117
<i>Інтымная лірыка – Адам Мальдзіс, Варлен Бечык</i>	119
<i>Ніна Мацяш</i>	119
<i>Ніна Мацяш – Я вас люблю</i>	119
<i>Ніна Мацяш – Маналог каханай Кастуся Каліноўскага</i>	120
Сачыненне-разважанне па адной тэме ці праблеме ў творах розных аўтараў – <i>Вера Ляшук</i>	123
<i>Яўгенія Янішчыц</i>	124
<i>Яўгенія Янішчыц – Ты пакліч мяне. Пазаві...</i>	124
<i>Яўгенія Янішчыц – Прыедзь у край мой ціхі...</i>	125
<i>Яўгенія Янішчыц – Ля ложка хворай маці</i>	126
<i>Яўгенія Янішчыц – Не шукаю гаманлівай славы</i>	127
Паэзія Яўгеніі Янішчыц – http://yaugeniya.ru/paeziya-yaugeni-yanishchyts	128
Проза – <i>Аляксей Майсейчык</i>	130
<i>Іван Мележ</i>	135
<i>Іван Мележ – Людзі на балоце (Скарочана)</i>	136
Рэцэнзія – <i>Вера Ляшук</i>	169
<i>Уладзімір Караткевіч – Дзікае паляванне караля Стаха (Урывак)</i>	171
<i>Уладзімір Караткевіч – Зямля пад белымі крыламі (Фрагменты)</i> – Людзі зямлі беларускай	179
<i>Уладзімір Караткевіч – Зямля пад белымі крыламі (Фрагменты)</i> – Зялёны шум	186
<i>Васіль Быкаў – Аблава (Скарочана)</i>	193
Пра аповесць В. Быкава <i>Аблава (Фрагменты)</i> – <i>Э. П. Мельнікава</i>	207
Быкаўская аповесць – <i>наводле Дзмітрыя Бугаёва</i>	210

Барыс Сачанка	211
<i>Барыс Сачанка – Дарога праз лес</i>	211
<i>Барыс Сачанка – Ідылія</i>	214
<i>Янка Брыль – Галя (Скарочана)</i>	215
Праблема шчасця і сэнсу жыцця ў апавяданні <i>Галя</i> (Фрагмент)	
– <i>Вера Ляшук</i>	225
<i>Янка Брыль – Мініяцоры</i>	227
Пра мініяцоры Янкі Брыля – <i>паводле Дзмітрыя Бугаёва</i>	230
Іван Шамякін	231
<i>Іван Шамякін – Дзеці настаўніцы</i>	231
Драматургія – <i>Аляксей Майсейчык</i>	246
Аляксей Дудараў	250
<i>Аляксей Дудараў – Вечар (Скарочана)</i>	250
Драма маральных пазіцый – <i>Галіна Няфагіна</i>	276
 Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў	 279
 Літаратура	 285

Дарагі Трэцякласнік,

перад Табой раскрываюцца чарговыя старонкі беларускай літаратуры, а таксама і нашай гісторыі. Побач твораў, якія адлюстроўваюць ваеннае ліхалецце і пасляваенныя часы ды заглыбляюцца ў беларускую гісторыю, знойдзеш тут тэксты пра нашых мясцовых выдатных дзеячаў у галіне асветы, культуры ды рэлігіі. Варта і трэба пра іх ведаць ды памятаць.

Шматлікія героі беларускай літаратуры з'яўляюцца ўзорам для сучаснага маладога чалавека, які можа смела пераймаць такія станоўчыя прыкметы і паводзіны.

Памятай, што ключ да поспеху – гэта сістэматычнасць, ангажаванасць, дысцыпліна.

Аўтар падручніка

**ПА СЛЯДАХ НАШЫХ
ВЫДАТНЫХ ЛЮДЗЕЙ,
МЕСЦАЎ І ПАДЗЕЙ**

Яраслаў Васільевіч Кастыцэвіч

Яраслаў Васільевіч Кастыцэвіч належаў да пакалення культурна-асветных дзеячаў, якія палажылі салідныя падмуркі для пачуцця тоеснасці і нацыянальнай годнасці падляшскіх беларусаў. Нарадзіўся ў 1896 г., як сын а. Васілія Кастыцэвіча, настояцеля прыхода ў Пасынках. Хросным бацькам быў а. Яраслаў Брэн, настояцель царквы ў Старым Корніне, аўтар каштоўнага «Апісання рэлігійнага жыцця сялян Бельскага павету» (1898 г.).

Маленства Яраслава прайшло ў родных Пасынках. У 1897 г. далучыў да яго нованароджаны брат Ігар. Тым часам, з 1900 г. старэйшы брат Вячаслаў пайшоў вучыцца ў гімназію ў Гародні, а далей на юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта. Пасля пачаў працу ў судзе ў Пружанах. У 1906 г. Яраслаў пераехаў з бацькамі ў Трасцянку, дзе а. Васілія Кастыцэвіча назначылі дырэктарам царкоўна-настаўніцкай школы. Пасля яе пажару ў 1907 г. Кастыцэвічы пераехалі ў Бельск, дзе а. Васіль атрымаў пасаду настояцеля Свята-Троіцкага сабору. Яраслаў з Ігарам пачалі навуку ў Гарадской школе.

Яраслаў Кастыцэвіч у 1915 г. атрымаў матуральны дыплом у гімназіі ў Белай-Падляшскай. Далейшую навуку працягваў у Кіеве. Студэнта Яраслава, якому было тады 19 гадоў, мабілізавалі ў армію. Атрымаўшы званне прапаршчыка (харунжага), ён быў накіраваны на каўказскі фронт.

Летам 1920 г. праз Падляшша прайшоў фронт польска-бальшавіцкай вайны. Па ініцыятыве ген. Станіслава Булак-Балаховіча сфарміраваўся самастойны беларускі батальён. У яго састаў уваходзіла 700 дабрахвотнікаў з Беласточчыны, у тым ліку штабс-капітан Яраслаў Кастыцэвіч.

У 1922 г. Яраслаў пачаў навуку на Варшаўскім універсітэце.

У 1923 г. Яраслаў Кастыцэвіч ажаніўся з бельскай мяшчанкай Зінаідай Астасевіч. Яе брат, Георгій, быў уладальнікам маёнтку Шчыты-Дзенцялова. У той час Яраслаў Васільевіч дапамагаў бацьку весці канцылярна-бэльскага благачыння. Узорная яе арганізацыя была таксама ягонай заслугаю.

У 1926 г. у Яраслава і Зінаіды Кастыцэвічаў нарадзілася дачушка Святлана. Малодшыя браты Яраслава – Мсціслаў ды Усяслаў вучыліся тым часам у прыватнай Рускай гімназіі ў Берасці. Пасля яе заканчэння, следам свайго прадзеда Адама, пайшлі вучыцца ва Універсітэт ім. С. Баторыя ў Вільні.

У 1930 г. памёр а. Васіль Кастыцэвіч.

Першага верасня 1939 г. пачалася вайна. У Вільні савецкія ўлады арыштавалі брата Мсціслава. З арышту ўжо не вярнуўся – падобна як і брат Ігар, прапаў без весці. Восенню 1939 г. сілаю выдварылі са шчытоўскага маёнтку Георгія Астасевіча. Праз некалькі месяцаў яго арыштавалі, а пасля расстралялі, праўдападобна ў мінскіх Курапатах. Ягоную жонку Людмілу з трыма сынамі: Мікалаем, Іосіфам і Георгіем вывезлі ў Казахстан. Два першыя пасля ўступяць у армію ген. Андэrsa, а трэці брат – у армію ген. Бэрлінга.

Самотнай Людмілай Астасевіч заапекавалася Ксенія Міклашэвіч, родная сястра Ларысы Геніюш, беларускай пісьменніцы.

У 1940 г. Яраслаў Кастыцэвіч стаў настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй вечаровай школе для дарослых. У той час не хапала настаўнікаў, бо ў Бельску дзейнічалі ажно чатыры сярэднія школы. Таму працу настаўнікамі знайшло шмат беларусаў і рускіх, раней беспрацоўных і з добрай адукацыяй. Аднак час спакою і працы хутка закончыўся. У канцы студзеня 1941 г. савецкія ўлады арыштавалі Яраслава Кастыцэвіча, а з ім шмат прадстаўнікоў бельскай інтэлігенцыі. Усіх іх пасадзілі ў турму ў Ломжы.

20 чэрвеня 1941 г., непасрэдна перад выбухам нямецка-савецкай вайны, прайшла апошняя хваля дэпартацыі ў Сібір. Сярод затрыманых былі таксама Зінаіда і Святлана Кастыцэвічы. У вялікім транспарце з Бельска, які складаўся з каля 100 вагонаў, іх вывезлі на ўсход, дзе канчаткова трапілі ў горад Бійск Алтайскага краю. Тым часам, 22 чэрвеня 1941 г. немцы вызвалілі палітычных зняволеных з ломжынскай турмы. Яраслаў Кастыцэвіч вярнуўся дадому, але тут ужо не было яго родных. Можам з упэўненасцю сказаць, што належаў ён да групы людзей найбольш пакрыўджаных камуністычнымі ўладамі.

Нямецкую акупацыю Яраслаў Кастыцэвіч пражыў самотна ў сваім доме на вул. Дубічы 10. Летам 1941 г. прыняў прапанову цывільных уладаў стаць войтам Бельскай гміны. Да Яраслава Кастыцэвіча, як войта, даходзіла розная карэспандэнцыя, у тым ліку даносы нядобрабычлівых людзей на сваіх суседзяў. Ён гэтыя паклёпы адразу нішчыў.

Летам 1941 г. Яраслаў Кастыцэвіч арганізоўваў на тэрыторыі Бельскай гміны сетку пачатковых школ. У навучальным 1941/42 годзе пачало тут працу 15 школ, з якіх у 11-ці навучанне вялося на беларускай або рускай мовах. Ва ўсім Бельскім павеце былі тады 122 школы, з чаго ў 61 навучанне вялося па-польску, а ў 58 – па-беларуску. За школамі на тэрыторыі гміны наглядаў інспектар – у Бельскай быў ім войт Яраслаў Кастыцэвіч. Пасля некалькіх месяцаў адмовіўся аднак ад гэтай функцыі.

Яраслаў Кастыцэвіч у маладосці

Яраслаў Васільевіч заахвочваў бацькоў пасылаць дзяцей у афіцыйную Беларускаю пачатковую школу, якая дзейнічала тады ў Бельску-Падляшскім. Аднак бачыў яе сур'ёзныя, праграмныя недахопы. Таму рашыў адкрыць у сваім доме на Дубічах тайную, сярэднюю школу. Рызыкаваў пры тым свабоду, а нават жыццём. З 1941 па 1944 г. у школе Яраслава Кастыцэвіча правучылася каля 40 дзяцей.

Пасля вызвалення Бельска з-пад нямецкай акупацыі Яраслаў Кастыцэвіч пачаў старанні дзеля вяртання жонкі і дачкі са ссылкі. 11 мая 1945 г. Зінаіда і Святлана Кастыцэвічы прыехалі ў Бельск-Падляшскі. Неўзабаве з арміі вярнуўся Пётр Астасевіч, дваюрадны брат Святланы.

У 1944 г. Яраслаў Кастыцэвіч стаў бельскім радным, а таксама намеснікам бурмістра. Адразу ўключыўся ў арганізацыю беларускага школьніцтва ў Бельску. Узніклі беларуская Пачатковая школа н-р 2, ды Беларуская гімназія і ліцэй з дырэктарам Анатолем Тымінскім. У той час сваю дзейнасць пачалі 93 школы з навучаннем на беларускай мове.

Адзін з вучняў Яраслава Кастыцэвіча, выдатны беларускі паэт Віктар Швед, так яго ўспамінае: «Яраслаў Кастыцэвіч быў чалавекам высокай асабістай культуры і чулага сэрца. Прынёс ён у школу атмасферу сямейнай цеплыні і добразычлівасці да моладзі, пры адначасна высокіх патрабаваннях да яе ў вучобе... Яраслаў Васільевіч сачыў таксама за парадкам і чысцінёй школы, за эстэтычным выглядам сваіх вучняў. Загадаў ён дзяўчатам пашыць белыя берэты на летнія месяцы і карычневыя – на зімовыя, а хлопцам белыя пілоткі.»

У 1945 г. на тэрыторыі Беласточчыны пражывала каля 160 тысяч беларусаў. Савецкія ўлады стараліся намовіць іх на выезд у СССР. Да вясны 1946 г. рэпатрыяцыйная акцыя ахапіла каля 36 тысяч людзей. Апошнія аднак не хацелі пакідаць сваёй малой бацькаўшчыны. Частка, асабліва жыхары заходніх раёнаў Беластоцкага і Бельскага павятаў выехала пад прымусам з боку ўзброенага польскага падполля. Тады падалося на ўсход таксама некалькі сем'яў вучняў бельскай беларускай гімназіі.

У гэты час пачала гусець атмасфера вакол беларускага школьніцтва на Беласточчыне. Летам 1945 г. арыштавалі Васіля Бахара, дырэктара Беларускай гімназіі ў Гайнаўцы. Бельская школа тым часам яшчэ развівалася. У навучальным годзе 1945/1946 пачало тут навуку каля 300 асоб у 11 класах. Перад матурамі ў 1946 г. мелі месца аднак непрыемныя здарэнні. Зрывалася школьная шыльда, выбіваліся вокны, а на сценах з'явіліся непрыемныя надпісы. Пачаліся пагрозы ў бок дырэктара Анатоля Тымінскага, які рашыўся тады на пераезд у Вільню. Дырэктарам на ягонае месца назначылі Яраслава Кастыцэвіча. Аднак, у жніўні 1946 г. улады рашылі закрыць Беларускаю гімназію ў Бельску-Падляшскім, палічыўшы яе непатрэбнай. Гэта было вялікім ударам для беларускай супольнасці Бельскага павята.

Пасля закрыцця школы вучні перайшлі ў Ліцэй ім. Т. Касцюшкі. Яраслаў Кастыцэвіч супакойваў іх, гаворачы: «Гэта толькі на два годзікі». Так сталася фактычна. У 1949 г. улады прызналі беларусам права на арганізаванне свайго

школьніцтва і з верасня ў Бельску абнавілі працу Пачатковая школа і агульнаадукацыйны ліцэй з беларускай мовай навучання. Першым яе дырэктарам стаў Ян Скок, але ён не справіўся з заданнем арганізацыі школы. Тады, пад націскам бацькоў, кіраванне школай даручылі Яраславу Кастыцэвічу. Хаця не было гэта ўладам даспадобы. Дырэктар быў сынам святара і веруючым, царкоўным чалавекам. Ніколі не ўступіў у камуністычную партыю.

Навучальны год 1949/1950 пачало 13 класаў. Яраславу Кастыцэвічу ўдалося сабраць добрую педагагічную кадру. Сам Яраслаў Васільевіч навучаў лацінскай мове.

Яраслаў Кастыцэвіч стараўся, каб беларуская школа была не толькі месцам навукі, але і культуры. Дзейнічаў тут 50-асабовы хор пад кірункам Станіслава Максымовіча, танцавальны і фальклорны калектывы, духавы аркестр.

Айцец Рыгор Сасна (1939-2016), няраз падкрэсліваў ролю Яраслава Кастыцэвіча ў сваіх жыццёвых выбарах. Гэта ён накіраваў свайго вучня з вёскі Шарні, Арлянскай гміны ў 1957 г. на вучобу ў Варшаўскую духоўную семінарыю. Яраслаў Васільевіч таксама разбудзіў у будучым доктары багаслоўя зацікаўленне праваслаўнай, беларускай гісторыяй і культурай.

Да 1957 г. беларускі ліцэй у Бельску закончыла 150 вучняў. Ужо тады Яраслаў Кастыцэвіч пачаў думаць пра пабудову новай школы. Для ажыццяўлення гэтай мэты дабіўся, каб улады аддалі пад гэта пусты пляц у цэнтры горада, дзе да часу пажару ў чэрвені 1941 г. знаходзілася Мікалаеўская царква. У 1961 г. сучасны будынак Пачатковай школы і ліцэя з беларускай мовай навучання быў здадзены ў карыстанне. Яраслаў Кастыцэвіч заставаўся дырэктарам школы да 1965 г., калі перайшоў на пенсію. Памёр 1 красавіка 1971 года.

У 2005 г. ягоным іменем названа Пачатковая школа н-р 3 у Бельску-Падляшскім. Тут жа і ў суседнім беларускім ліцэі знаходзяцца, прысвечаныя яму, мемарыяльныя дошкі. Адна з вуліц у Бельску-Падляшскім названа іменем Яраслава Кастыцэвіча.

- 1 Якую адукацыю атрымаў Яраслаў Кастыцэвіч?
- 2 Якую ролю ў развіцці беларускага школьніцтва адыграў Яраслаў Кастыцэвіч?
- 3 Якія якасці прысвойваў ён адукацыйным установам?

*Царква Усячэння галавы св. Яна
Хрысціцеля ў Шчытах*

Айцец Канстанцін Байко

Канстанцін Байко нарадзіўся ў 1909 г. у Белавежы. Патап і Марыя Байко мелі шасцёра дзяцей: Юльяна, Юстына, Канстанціна ды Анастасію, Домну і Ніну.

У гэты час малая бацькаўшчына Байкоў перажывала небывалае раней развіццё. Усё пачалося з пабудовы ў гадах 1889-1894 мураванага палаца, паводле жадання цара Аляксандра III. У 1897 г. Белавежу з Гайнаўкай спалучыла жалезная дарога, а ў гадах 1901-1902 Белавежскую пушчу перасекла лінія стратэгічнай дарогі з Бельска ў Пружаны.

Добры, стабільны час у жыцці белавежцаў спыніла Першая сусветная вайна, якая дакацілася сюды ўлетку 1915 г. У палове жніўня, тыдзень да прыхода немцаў, большасць насельніцтва падалася ў бежанства. Сям'я Патапа Байко даехала ў Нагайск Разанскай губерні. Мясцовыя людзі дапамагалі бежанцам чым маглі. Неўзабаве Патапа забралі ў армію. Сям'я пачала атрымліваць салдацкі паёк. З бежанства вярнулася толькі ў 1921 г. Белавежскі дом і гаспадарка былі спаленыя.

Вялікай радасцю Патапа і Марыі Байко быў сын Косця, які ў 1925 г. паступіў у Віленскую духоўную семінарыю.

Прыгожую Вільню прыйшлося Канстанціну Байко пакінуць у 1932 г., пасля выдатна здадзеных матуральных экзаменаў. 19 верасня 1932 г. быў ён прыняты ў лік студэнтаў багаслоўскага факультэта Варшаўскага ўніверсітэта, якога кіраўніком з 1925 г. быў мітрапаліт Дыянісій (Валедынскі). Апрача грамадзян Польшчы на багаслоўскім факультэце вучыліся м. інш. грэкі, румыны і балгары. Дзейнічаў Гурток праваслаўных багасловаў.

Для літургічнай практыкі студэнтаў адпраўлялі ў суседнія з Варшавай прыходы. Канстанцін ездзіў у царкву ў Валоміне, дзе пазнаёміўся з будучай матушкай Ларысай, дачкою Матфея Фядошцава, дырэктара расійскай школы ў Лодзі. У 1930 г. ягоная сям'я пераехала жыць на Беларусь – у Ракаў.

Вянчанне Канстанціна і Ларысы адбылося 4 лютага 1934 г. Канстанцін Байко рашыў прыняць свяшчэнства.

Вясною 1934 г. а. Канстанціна накіравалі для служэння ў Сверхы над Бугам, Холмскага павету. Праваслаўны храм ў Сверхах упершыню згадваецца ў дакументах пад 1510 годам. У міжваенны перыяд ваяводскія ўлады ў Любліне не дазволілі адкрыць там самастойнага прыходу, а храм зачынілі. Багаслужбаў не давалі служыць нават перад царквою.

Свержанскія людзі прынялі а. Канстанціна вельмі сардэчна. Адно з першых багаслужбаў адслужыў тут на Вялікдзень, адразу адчуўшы варожасць мясцовай улады да праваслаўя. Айцец Канстанцін аднак не пабаяўся пагрозаў і нада-

лей службы ў пад адкрытым небам. У 1938 г. царкву ў Сверхах, выдатны помнік драўлянай архітэктуры, разабралі. Раней, у ліпені 1935 г. а. Канстанцін быў вымушаны пакінуць мясцовасць і прыняць прыход у Збярэжы Уладаўскага павета. Гэты храм чакаў аднак падобны лёс да сверханскага – яго ў 1938 г. разабралі.

У 1936 г., у Ракаве нарадзілася ў айца Канстанціна Байко дачка Зоя. Два гады пазней абараніў ён магістэрскую дысертацыю. У ліпені 1937 г. быў накіраваны ў горад Клецк для служэння ва Уваскрасенскім прыходзе.

У верасні 1939 г. у Клецк прыйшла савецкая ўлада, а з ёю новыя парадкі. Адразу адчулі гэта праваслаўныя святары. Сапраўдную Галгофу перажылі восенню 1939 г. свяшчэннікі з ваколіц Навагрудка. Тут быў зверскі закатаваны настаяцель царквы ў Ваўковічах а. Мікалай Нядзвецкі, родам з Новай Волі на Беласточчыне. У недалёкай ад Ваўковічаў парафіі ў Ятры, у кастрычніку 1939 г. арыштавалі а. Кіпрыяна Клімуца. Прыгавораны да васьмі гадоў лагера, загінуў у 1942 г. Беларуская Праваслаўная Царква далучыла яго да ліку святых новамучанікаў.

Айцу Канстанціну Байко і ягонай сям’і ў той час прыйшлося таксама нямаля працяпець. Весенню 1939 г. ў Ракаве забілі Матфея Іванавіча Фядошцава, бацьку матушкі. Гэта быў жудасны здзек над старэйшым чалавекам, прадстаўніком расійскай інтэлігенцыі. Пасля гэтай трагедыі ўдава Сафія Фядошцава пераехала жыць на прыход зяця ў Клецк. Пераследы і выпрабаванні абрынуліся таксама на а. Канстанціна. Каб пашырыць рыначную плошчу, савецкія ўлады хацелі разабраць клецкі храм, забаранілі званіць у царкоўныя званы. Прыход абцяжарылі велізарным падаткам. Не чакаючы заплаты, савецкія ўлады арыштавалі а. Канстанціна, як заложніка, ды пасадзілі ў нясвіжскую турму. Яго вешалі на нагрудным крыжы, білі, зневажалі. Дадому вярнуўся знявечаны чацвёртага снежня 1940 г.

26 чэрвеня 1941 г. Клецк быў заняты немцамі ды ўвайшоў у Генеральную акругу Беларусь. У Клецку пачаліся пагромы яўрэйскага насельніцтва – 30 кастрычніка 1941 г. нямецкія акупанты расстралялі каля 3500 яго прадстаўнікоў. У гэты час у стадоле, якая стаяла побач клецкай плябаніі, паявіўся

Семінарысты ў 1927 г. Усярэдзіне рэктар а. Мікалай Тучэмскі; у другой радку, трэці справа стаіць Канстанцін Байко

госць – адзін з ацалеўшых яўрэяў. Кожны вечар матушка Ларыса Байко насіла яму малако і хлеб. Але жыць у горадзе было небяспечна; пасля двух тыдняў а. Канстанцін Байко знайшоў яўрэю добрае сховішча на вёсцы. Святар дапамагаў таксама цыганам, якіх некалькі соцень немцы заключылі ў лагер пад Клецкам. На просьбу самых цыганоў а. Канстанцін ахрысціў пяцьдзсят іхніх дзяцей. Хроснай была матушка Ларыса. Праз два дні немцы ўсіх цыганоў расстралялі.

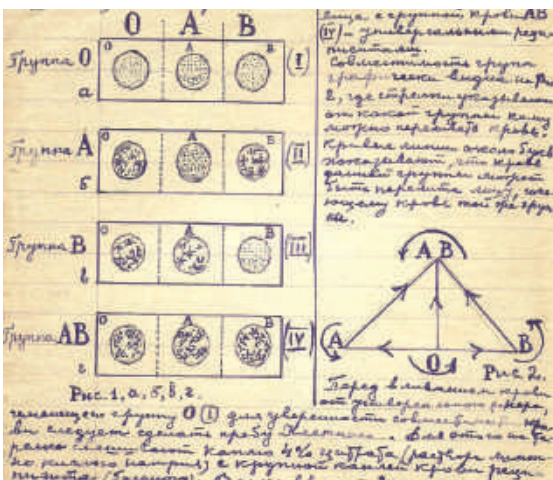
У маі 1944 г. нямецкія ўлады загадалі а. Канстанціну, як і частцы яго прыхаджан, пакінуць горад і эвакуіравацца на захад. Усю маёмасць свяшчэннік злажыў на тры конныя вазы і пераехаў у Белавежу, а затым у Бельск. У горадзе тады бракавала святароў. Найстарэйшы, Прачысценскі храм быў разбіты снарадам. Абавязкі настояцеля выконваў а. Лука Плютовіч. Гэта ён даў сям’і Байко пражыванне на плябаніі Прачысценскай царквы. Старастам храма быў у гэты час Даніл Якімавіч Лукашук, вопытны юрыст, які шмат прыслужыўся для Праваслаўнай Царквы ў абароне яе маёмасці ў міжваенны і пасляваенны час.

З верасня 1944 г. а. Канстанцін вучыў Закон Божы ў бельскіх школах, а для вучняў служыў нядзельным багаслужбы. У беларускай пачатковай школе і дзяржаўнай гімназіі ў Бельску, на беларускай мове выкладаўся не толькі Закон Божы, але і іншыя прадметы. Навучанне ў 1944–46 гг. праходзіла ў складаных палітычных умовах пасляваеннага часу. Частка дзяцей прыйшла ў школу перарослая. Некаторыя былі пакалечаныя асколкамі невыбухаў. У школьных памяшканнях бракавала мэблі, матэрыялаў. У 1945 г. пачаўся рэпатрыяцыйны рух. Савецкія агітатары намаўлялі беларусаў выязджаць у СССР. Найбольш людзей выехала з вёсак распаложаных у заходняй частцы Бельскага павета. Тут актыўна дзейнічалі групы польскага падполля, якія прымушалі беларускае насельніцтва да перасялення. Калі людзі адмаўляліся ад выезду, іх маглі чакаць смерць. У горадзе Бельску шукала сабе прытулку і спакойнейшага жыцця, без грабязжоў і гвалтаў, шмат сем’яў з заходніх раёнаў Бельскага павета.

У канцы 1944 г. у Бельску пачаў разгарацца канфлікт на царкоўна-кананічнай лініі. Частка святароў адмовілася прызнаваць уладу мітрапаліта Дыянісія і перайшла ў юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхіі. Узнікла Беларуска-стоцкая епархіяльная ўправа з цэнтрам у Бельску. Архіепіскап мінскі Васіль (Ратміраў) кіраваў ёю даручыў а. Мікалаю Вінцукевічу, настояцелю Прачысценскай царквы ў Бельску. Айцец Канстанцін Байко глядзеў на гэтыя працэсы з вялікай трывогай. Заставаўся верны свайму настаўніку – мітрапаліту Дыянісію і стаяў на прынцыпах аўтакефаліі Царквы ў Польшчы з 1924 г. І за гэтую вернасць прыйшлося яму пацярпець.

16 сакавіка 1946 г., каля поўдня, а. Канстанцін ішоў на заняткі ў гімназію. Калі наблізіўся да разбуранага моста на рацэ Белай, пад’ехала машына, з якой выйшла двое людзей і сілаю ўвапхнулі яго ўсярэдзіну.

18 сакавіка 1946 г. а. Канстанціна Байко перавезлі ў Гродна, а пасля ў Мінск, у катойню НКУС. Больш палавіны года тут над ім здэкаваліся. 26 лістапада

Царква ў Клецку. Медыцынскія нататкі а. Канстанціна Байко

1946 г. а. Канстанціна засудзілі «к каторжным работам сроком на пятнадцать лет, с поражением в правах на пять лет, с конфискацией имущества».

Айцец Канстанцін на ссылку трапіў у Варкуту. Тут, за палярным кругам, знаходзіліся шахты каменнага вугалю, дзе рабочай сілай былі ў асноўным палітычныя і крымінальныя зняволеныя, для якіх стварылі цэлы комплекс лагераў строгага рэжыму. У кожным з іх трымалі ад пяці да дзесяці тысяч вязняў. Умовы працы і пражывання былі страшэннымі, а з працай у шахтах большасць катаржнікаў не мела раней ніякага дачынення. Працавалі з рання да вечара, сем дзён у тыдзень, галодныя, з акрываўленымі рукамі. Часта бывалі трагічныя катастрофы. У гэты момант а. Канстанціну вельмі прыдаліся медыцынскія веды, якія ён здабываў яшчэ падчас навукі ў Вільні і Варшаве. Не аднаму зняволенаму выратаваў жыццё, калі ногі прываліла гурбою вугалю. Не аднаго вылечыў, а знеахвочанага да жыцця пацешыў. Але і свяшчэнніку ад непасільнай працы не вытрывала сэрца. Прайшоў інфаркт і трапіў у лагерны шпіталь. Тут здзівіліся яго медыцынскім ведам, прапануючы стаць фельчарам. Адным з абавязкаў лагернага фельчара былі бяседы з вязнямі. Айцец Канстанцін вельмі старанна да гэтага рыхтаваўся, пішучы канспекты.

Пасля смерці Сталіна наступіла аблегчэнне для зняволеных. Палепшыліся ўмовы бытавання, за працу пачалі плаціць невялікія грошы. Без асаблівых перашкод зняволеныя маглі выходзіць за межы лагера і Варкуты. Не маглі адно выехаць адсюль. Быў гэта час «напалавіну волі». Дагэтуль шмат з сем'яў варкуцкіх катаржнікаў не ведала нават, дзе знаходзяцца іх блізкія. Таксама было і з Байкамі. Цяпер памаленьку адкрывалася надзея на сустрэчу з роднымі. Матушка, а асабліва дачка Зоя увесь час верылі, што бацька жывы. У міжчасе яго перасялілі на станцыю Шэкса Валагодскай вобласці. Туды даходзілі лісты ад дачкі Зоі, якая ў 1956 г. пачала старацца аб вяртанні бацькі са ссылкі. Летам

*Агульнаадукацыйны ліцэй
імя Т. Касцюшкі, Х клас, 1959*

1956 г. а. Канстанцін адправіўся цягніком у Растоў-на-Доне, дзе на вакзале чакала яго дачка з бабуляй. У Белавежу а. Канстанцін прыехаў ў кастрычніку 1956 г., незадоўга пасля смерці свайго бацькі.

Калі восенню 1956 г. а. Канстанцін Байко вяртаўся са ссылкі на родную Беласточчыну, адраджалася тут беларуская культура.

Напачатку 1957 г. а. Канстанцін пачаў вучыць Закон Божы ў школах Бельска-Падляшкага. Вяртанне навучання рэлігіі ў дзяржаўныя школы стала магчымым пасля палітычных перамен з кастрычніка 1956 г. Для праваслаўнай супольнасці Бельска-Падляшкага, дзе дзейнічала восем пачатковых і сярэдніх школ, з'яўленне тут а. Канстанціна стала вялікім дарам. Лічыў ён, што найважнейшым у навучанні Закону Богага ёсць набліжэнне дзяцей і моладзі да царкоўных багаслужбаў. Для гэтага аднавіў служэн-

не ранішніх літургіяў для моладзі ў Міхайлаўскай царкве. Навучаў штодзённа, уключаючы суботы, з васьмі раніцы па 18-ць вечара.

Добрыя адносіны да навучання рэлігіі ў школах трывалі вельмі каратка. З канцом навучальнага 1959/60 года кураторыя аб'явіла, што Закон Божы не можа выкладацца ў школах, толькі пры храмах. Для а. Канстанціна было гэта вялікім ударам. Неўзабаве аднак адкрылася перад ім магчымасць навучання Закону Божаму пры бельскай, Уваскрасенскай царкве. Тут у сакавіку 1961 г., па просьбе хворага а. Лявонція Алексюка, прыняў абавязкі настояцеля.

Напачатку 1963 г., Канстанцін Байко пераехаў служыць у Вроцлаў. З 1968 г. яго назначылі настояцелем прыхода ў Старгардзе-Шчэцінскім. Памёр а. Канстанцін Байко 12 кастрычніка 1984 года. Пахаваны на прыхадскіх могілках у Белавежы.

Памяць пра а. Канстанціна Байко жыве надалей у розных пакаленнях. Дом апекі св. Стэфана ў Цепліцах, з ініцыятывы архіепіскапа Іераміі (Анхімока), збудаваны як помнік а. Канстанціну. Памятае пра яго беларускі ліцэй у Бельску Падляшскім, дзе з 2004 г. ладзяцца мемарыяльныя вечарыны. Пішуцца матэрыялы ў перыёдыцы. Іменем а. Канстанціна названы адзін з мастоў у горадзе Бельску. У 2016 г. была выдадзена біяграфічная кніга аўтарства Дарафея Фіёніка, якой прэзентацыя адбылася м.інш. у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі ў Мінску. На яе аснове рэжысёр Іаанна Троц падрыхтавала спектакль, прысвечаны асобе а. Канстанціна Байко.

- 1 Назаві школы, якія закончыў а. Канстанцін Байко.
- 2 Якімі былі першыя гады яго душпастырскай працы?
- 3 Чым заслужыўся ён для Бельска-Падляшкага?
- 4 Што ведаеш пра жыццё ў ссылцы айца Канстанціна Байко?

Дарафей Фіёнік

Беларуская Вільня

Вільня, побач Полацка, Турава, Мінска, Гародні, Берасця, Пінска і Бельска, належыць да найважнейшых гарадоў беларускай культуры. Вільня, другая пасля Наваградка, сталіца Вялікага Княства Літоўскага, у 1387 г. атрымала магдэбурскія правы. Ужо тады ў горадзе было шэсць праваслаўных цэркваў, збудаваных падчас уладарання вялікіх князёў Гедыміна і Альгерда. Вялікую ролю для беларускай культуры Вільні адыгрывалі з XVI ст. праваслаўныя брацтвы і манастыры – Троіцкі і Свята-Духаўскі, пры якіх дзейнічалі школы. У 1520 г. у Вільні Францыск Скарына заснаваў першую ва ўсходняй Еўропе друкарню. Пасля дзейнічала тут славутая друкарня братоў Мамонічаў.

Вільня, 1930-ыя гг. Касцёл Святой Ганны, Вострая Брама, Бакшта, Універсітэт

Важную ролю для беларускай культуры Вільня прадоўжыла да дваццатага стагоддзя. У міжваенны перыяд была найважнейшым яе цэнтрам, пасля савецкага Мінска. У адрозненне ад сталіцы БССР, у Вільні магла аднак свабодна развівацца Праваслаўная царква, галоўнае апірышча беларускай культуры. Цэнтрамі праваслаўя быў тут надалей манастыр Святога Духа ды Віленская праваслаўная семінарыя, якая знаходзілася ў будынках былога Троіцкага манастыра.

Віленская семінарыя была спадкаемцам Літоўскай духоўнай семінарыі, заснаванай яшчэ ў 1828 г., па ініцыятыве епіскапа Іосіфа Сямашкі. У час I сусветнай вайны школа эвакуіравалася ў Разань, адкуль у 1919 г. у Вільню вярнуўся яе рэктар Вячаслаў Багдановіч. Разам з архіепіскапам Елеўферыем ён у Вільні абнавіў дзейнасць семінарыі. Знайшла яна гістарычнае месцазнаходжанне ў будынках Троіцкага манастыра, папулярна званых «базіліянскімі мурамі». Навука працягвалася тут сем гадоў. Мовай выкладання была расійская, але з часам пераходзілі на беларускую. У 1923 г. вучылася тут 292 семінарысты, з якіх 221 асоб заявілі сябе беларусамі. Беларускай мове вучыў Максім Гарэцкі, класік беларускай літаратуры.

Большасць вучняў Віленскай праваслаўнай семінарыі стала святарамі. Але былі таксама такія, што прысвяцілі сябе працы ў розных галінах беларускай культуры. Варта тут прывесці прыклад Генадзя Цітовіча (1910-1986), які быў аднакурснікам а. Канстанціна Байко. Пасля заканчэння семінарыі Генадзь Цітовіч вучыўся ва Універсітэце Стэфана Баторыя ў Вільні і тут жа, ў 1939 г. закончыў кансерваторыю. Быў заснавальнікам Дзяржаўнага народнага хору Беларусі, які цяпер носіць ягонае імя. Хорам кіруе Міхаіл Дрынеўскі, родам з вёскі Тонеж на Тураўшчыне.

Вялікія перамены ў жыцці праваслаўнай семінарыі наступілі ў 1922 г., у сувязі з канфліктамі вакол аўтакефаліі Праваслаўнай Царквы ў Польшчы. Рэктар Вячаслаў Багдановіч, які стаяў на прынцыпах аўтаноміі Царквы ў Польшчы ў рамках Маскоўскай патрыярхіі, лічыў, што пытанне аб аўтакефаліі павінна быць вырашана на Усяпольскім царкоўным саборы. Але дзяржаўныя ўлады націскалі на мітрапаліта Дыянісія (Валедынскага) прыняць аўтакефалію, а нязгодных з гэтым епіскапаў ды рэктара Вячаслава Багдановіча, адсунулі ад улады.

На выбарах 1922 г. Вячаслава Багдановіча выбралі ў сенатары польскага парламента. Апрача яго ў сенат увайшлі дзве іншыя праваслаўныя асобы: Аляксей Назарэўскі і Аляксандр Уласаў. У сойме знайшлося тады таксама 11 беларускіх паслоў. Багдановіча выбралі ў сенатары таксама на

Віленская семінарыя

Тут жа, з 1921 г. знайшоў сваю сядзібу Віленскі беларускі музей імя Івана Луцкевіча, якім кіраваў ягоны брат Антон. У калекцыі музея вылучаліся рукапісныя і друкаваныя кнігі, у тым ліку Наваградскія Евангеллі XVI ст. і фрагмент Бібліі Рускай Ф. Скарыны з 1517 г.

Супрацоўніцтва праваслаўнага і беларускага асяроддзя Вільні было недаспадобы прадстаўнікам дзяржаўнай улады. Міністэрскі чыноўнік М. Бароўскі ў 1925 г. пісаў: *Nie jest wskazane dopuszczać do łączenia się obozu białoruskiego i obozu prawosławnego, dotychczas zwalczających się wzajemnie.*

Вялікі ўплыў на духоўнае і нацыянальнае фарміраванне віленскага беларускага асяроддзя, асабліва семінарыстаў і гімназістаў, мела постаць Сяргея Паўловіча (1875 – 1940). Быў сынам настояцеля прыхода ў Осаўцах каля палескага Драгічына, выпускніком Літоўскай духоўнай семінарыі і Кіеўскай багаслоўскай акадэміі. Пасля вяртання з бежанства быў інспектарам, пасля дырэктарам Віленскай беларускай дзяржаўнай гімназіі, дзе выкладаў Закон Божы.

Сяргей Паўловіч бачыў недахоп беларускамоўных падручнікаў, таму пачаў іх рыхтаваць да друку. У 1926 г. выйшла ягоная «Свяшчэнная гісторыя Стараго Завету. Для беларускіх пачатковых школ і малодшых класаў гімназіяў»,

Хор Рыгора Шырмы з беларускай гімназіі

а ў 1936 г. – «Свяшчэнная гісторыя Новага Завету. Падручнік для беларускіх школаў і самаадукацыі». У 1933 г. пад рэдакцыяй Сяргея Паўловіча быў выдадзены «Праваслаўны малітваслоў» на царкоўнаславянскай і беларускай мовах. Да 1939 г. выйшла яшчэ некалькі падобных, ягоных беларускамоўных падручнікаў.

У міжваенны перыяд Вільня віравала беларускім культурным і студэнцкім жыццём. Пры Універсітэце Стэфана Баторыя дзейнічаў Беларускі студэнцкі саюз. Актыўнасьцю вылучаўся Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры, Беларускае навуковае таварыства і Таварыства прыяцеляў беларусаведы. Вільня была таксама галоўным цэнтрам выдавецкага руху. З усіх 233 загалоўкаў заходнебеларускай перыёдыкі ў міжваенны час, тут выдавалася ажно 221. Большасць з 466 выдадзеных тады ў Польшчы беларускіх кніг і брашур было надрукаваных таксама ў Вільні. Спрыяла гэтаму дзейнасць такіх выдавецтваў, як: Беларускае выдавецкае таварыства, выдавецтвы У. Змяяроўскага, Б. Клецкіна, ТБШ, Беларускае каталіцкае выдавецтва і інш.

Нягледзячы на тое, што беларуская культура, побач польскай і яўрэйскай, была найважнейшым кампанентам жыцця горада, з 1930-ых гадоў дзяржаўныя ўлады пачалі абмяжоўваць у Вільні беларускую актыўнасць. У 1936 г. віленскі стараста забараніў дзейнасці Таварыства беларускай школы, а два гады пазней Беларускага нацыянальнага камітэта. Раней, з 1932 г. беларуская гімназія стала філіялам польскай гімназіі ім. Ю. Славацкага.

Сёння галоўным апірышчам беларускай актыўнасці Вільні з’яўляецца Гімназія імя Ф. Скарыны з беларускай мовай навучання ды Таварыства беларускай культуры.

Вокладка адной з кніг Сяргея Паўловіча

Сяргей Паўловіч

- 1 Якія вядомыя постаці былі звязаны з Віленскай праваслаўнай семінарыяй? Раскажы пра іх.
- 2 Абгрунтуй у некалькіх сказах той факт, што Вільня ў міжваенны перыяд была беларускім культурным цэнтрам.

Мікола Чарнецкі – беспрацоўны доктар філасофіі і настаўнік

Доктар Мікола Чарнецкі – грамадскі дзеяч, теарэтык беларускай сацыялістычнай думкі, настаўнік. У міжваеннай Польшчы, па прычыне сваіх поглядаў ды дзейнасці, веў ён матэрыяльна сціплае жыццё, часта будучы беспрацоўным.

Нарадзіўся 22 мая 1899 г. у сялянскай сям’і ў Малых Азяранах каля Крынак. Бацькі вялі невялікую гаспадарку; бацька таксама працаваў прадаўцом у манапольнай краме ў паблізкай Галынцы. Ведалі яны вялікае значэнне адукацыі. У 1914 г. сына паслалі ў настаўніцкую семінарыю ў Свіслачы. Трагічнай падзеяй стала бежанства ў канцы лета 1915 года. Мікола разам з бацькамі пакінуў родную вёску. Бацькі не вярнуліся. Жылі ў пасляваенных гады ў Мінску. Працягваў навуку ў горадзе Медынь каля Калугі, дзе апынулася частка настаўнікаў ды вучняў свіслацкай семінарыі. Закончыў яе ў пачатку сакавіка 1918 года. Восенню 1919 г. сам вяртаецца ў родную вёску. У гэты час сутыкаецца з беларускім рухам. Да 1921 г. існавала ў Крынках беларуская пачатковая школа (апошняя на Гарадзеншчыне), ладзіліся канцэрты, тэатральныя спектаклі, некалькі карэспандэнтаў пісала ў беларускую прэсу. Мікола быў адным з іх. Збірае беларускі фальклор. Сутыкаецца з сацыялістычным рухам, які ў той час адыгрываў найвялікшую ролю ў беларускім палітычным жыцці. Верыў у сілу беларускага сялянства, якое, працуючы на сваёй уласнай зямлі, павінна развівацца ў дэмакратычнай, справядлівай беларускай дзяржаве. Цэлае сваё жыццё прысвяціў гэтай ідэі, чужы быў яму камфармізм, прыстасаванства, змена поглядаў.

У 1921 г. пачынае навуку у Чэхаславакіі. Быў прызначаны кіраўнікам беларускага руху разам з больш чым сотня іншых маладых беларусаў з Заходняй Беларусі. Стаў членам Аб’яднання беларускага паступовага студэнцтва. Ягонымі сябрамі былі між іншым Уладзімір Жылка, Ігнат Дварчанін, Тамаш Грыб, Вінцук Грышкевіч. У чэрвені 1929 г. канчае навуку на Карлавым універсітэце ў Празе са званнем доктара філасофіі. Нелегальна вяртаецца ў родную вёску. Пачынае культурную дзейнасць, між іншым арганізуе тэатральную групу, робіць пастаноўку «Паўлінкі» Янкі Купалы. Нават сціплая, культурная дзейнасць выклікае варожасць мясцовай ўлады. Паліцыя ў Галынцы што нейкі час, быццам праступніка, выклікае яго на свой пастарунак. Мусіць пакінуць родную вёску, родных ды блізкіх яму сувяскоўцаў. Заўсёды будзе яе адведваць, не забываць сваёй малой айчыны. З пачаткам верасня

Мікола Чарнецкі (справа), Яўген Аніська.
Вільня, 1937

1930 г. пачынае працу настаўніка беларускай мовы ў Беларускай прыватнай гімназіі ў Клецку. У 1931 г. польскія ўлады закрываюць гімназію. Пачынае жыць у Вільні. Па прычыне сваіх бескампрамісных нацыянальных поглядаў не знаходзіць добрай працы, жыве вельмі сціпла, часта як беспрацоўны. Актыўна ўдзельнічае ў беларускім руху. Разам са студэнтам Яўгенам Аніскам, які пасля вайны быў настаўнікам беларускай мовы ў Аўгустове каля Бельска-Падляскага, выдае беларускі сацыялістычны (эсэраўскі) часопіс «Золак». Трымае моцную сувязь з актыўнымі беларускімі студэнтамі Антонам Шукелойцем (потым выдатным дзеячам на эміграцыі ў Амерыцы) ды Мітрафанам Смаршчком (здольным паэтам і паважаным лекарам, які памёр у 2008 г. у ЗША), Хведарам Ільяшэвічам, Аляксандрам Барановічам, Міколам Шылам. Таксама дзейнічае ў Беларускім навуковым таварыстве. Калі гаварыць пра асабістае жыццё – ніколі не ажэніцца.

З пачаткам вайны, у 1939 г. вяртаецца ў родную вёску. Стае дырэктарам Беларускай няпоўнай сярэдняй школы ў Крынках, а ў 1940 г. – школьным інспектарам. Некалькі тыдняў пасля выбуху нямецка-савецкай вайны ў 1941 г. пакідае родную вёску. Выязджае ў Беласток. Сустрэкаецца там са сваімі добрымі знаёмымі Хведарам Ільяшэвічам і Уладзімірам Тамашчыкам. Аднак, паводле сведкаў, у той час актыўна не дзейнічае, асабліва быў абураны адносінамі акупанта да жыдоўскага насельніцтва. Не давярае немцам. Жыве даўжэйшы час у дваюраднай сястры ў невялікім фальварку Відзікі непадалёк падбеластоцкай вёскі Альмонты. Там сутыкаецца з членамі польскага падполля, якія вельмі варожа адносяцца да ягоных беларускіх поглядаў. У пачатку 1944 г. быў забраны членамі падполля з дому ў Відзіках. Ягоны лёс выявіўся на прадвесні, калі знявечанае цела было выпадкова знойдзена ў час адлігі. Доктар Мікола Чарнецкі быў урачыста пахаваны на беластоцкіх праваслаўных могілках на Выгодзе, непадалёку ад царквы.

1 Чым прыкметная постаць доктара Міколы Чарнецкага?

2 Якімі прынцыпамі кіраваўся ён у жыцці і як гэта паўплывала на яго лёс?

Малыя Азяраны

- ❖ У аповесці «Мёд» Барбара Гаральчук расказвае аб жыцці, перад усім, беларускага, праваслаўнага насельніцтва на ўсходніх землях Польшчы ў міжваенны перыяд. Яе героямі з’яўляюцца звычайныя людзі, часта сяляне, таксама тыя, якія вярнуліся з бежанства і якім прыходзілася ўсё пачынаць з нуля. Усім трэба было прывыкнуць да новых грамадска-палітычных парадкаў, якія тут усталявалі ўлады II Рэчы Паспалітай. Штодзённы рытм жыцця вызначае цяжкая праца, але ў кніжцы паяўляюцца таксама сюжэты, звязаныя з вучобай дзяцей, суадносінамі паміж людзьмі, сяброўствам ды каханнем. Як запэўнівае аўтарка, кожная гісторыя заснаваная на аўтэнтычных фактах.

Барбара Гаральчук

Мёд

Урывак

[...] Міхал прытрымаўся каля хлёўчыка.

– Сашка – адазваўся ён да сына. – З кім гутарыць Малашка? Што гэта за хлопец, я яго не ведаю.

– Гэта настаўнік з нашай школы, яго завуць Войтэк – адказаў сын. Ён ужо не раз бачыў іх разам, бо нават не прыглядаўся, добра ведаючы з кім размаўляе яго сястра.

– А ці часта ён так з ёю гутарыць? – пацікавіўся бацька.

– Час ад часу.

– Час ад часу – гэта абазначае, што раз у месяц, ці раз у год? – дапытваўся бацька.

– Дык не, часцей. Напэўна раз у тыдні – адказаў сын.

– Сыноч, а чаму мне ніхто не кажа пра тое, з кім сустракаецца гэтая легкадушная дзяўчына? – прыбіў ён сваім зрокам сына.

– Тата, яны толькі размаўляюць, гэта маладыя людзі, аб чым тут гаварыць!

– Ты так уважаеш, ці толькі так гаворыш, бо бароніш сястру? – не адступаў бацька.

Сашка дасканалая ведаў у чым тут справа. Бацька ненавідзеў католікаў і былі ў яго дзеля гэтага важныя прычыны. Ды і сама Малашка пра тое добра ведала.

– Хадзі сыноч, нам трэба пагаварыць. Бачу, што за маёй спіной у нашым доме адбываюцца нядобрая рэчы. Так не можа быць і не будзе. Ты пачакай мяне ў хаце, зараз я вярнуся.

Ён накіраваўся ў кірунку брамы, якая аддзяляла панадворак ад вуліцы. Каля варот стаяла дачка, прыбраная па-святочнаму, а кавалер ёй нешта расказваў. Маці панясла свянцонку дадому. Міхал падышоў да іх знянацку з-заду.

– Дачушка, ці ты не павінна пазнаёміць бацькі з кавалерам, з якім так зай-

мальна размаўляеш? – адазваўся ён.

Малашка аж падскочыла на голас бацькі, які так збіў яе з панталыку, што аж патраціла дыханне. Вой, будуць клопаты!

– О тата! – яна камечыла пояс ад плашча. – Гэта ... Гэта мой сябар! Войтэк Кусь, ты памятаеш яго? Ён з восені жыве ў Міхалове, працуе настаўнікам! – яна выкінула гэта з сябе на адным дыханні.

– Тааак? Гэта цікава. Я не памятаю, каб калі-небудзь сустрэўся з ім.

– Малады чалавек, ці мы ўжо знаёмыя? – ён звярнуўся да хлопца.

– Не, пане. Дагэтуль не. Мяне зваць Войтэк Кусь, я вучу ў школе польскай мове. Мне прыемна з вамі пазнаёміцца! – ён з энтузіязмам выцягнуў далонь у бок Міхала.

А ў ім усё ўскіпела, як у гаршку. Ён паціснуў далонь хударлявага юнака, але ледзь-ледзь устрымаўся, каб з усёй сілы не даць яму аплявуху!

– Вы добра знаёмыя з маёй дачкой, спадар Кусь? – ён холадна запытаў.

– Дык, не вельмі добра! – усхваляўся малады чалавек. – Мы рэдка сустракаемся, а гэта вельмі разумная дзяўчына!

– Гм, якраз у яе розуме я крыху сумняваюся... – сыкнуў Міхал.

Малашка пабляднела і апусціла зрок.

– Ды што ж, запрашаю ў хату. Магчыма, лепш пазнаёмімся, калі мая дачка знайшлася ўжо з вамі ў такіх блізкіх адносінах.

Халодныя дрыжкі пераляцелі па спіне беднага хлопца. Ён адчуў, што рыхтуецца сур'ёзная, дык не вельмі прыемная размова, якой нельга ўжо пазбегнуць. Гаспадар адкрыў брамку і запрасіў у бок дзвярэй. Ён перапусціў маладых перад сабой, а сам цяжкім крокам паспяшаў за імі. Загадаў жонцы, каб зрабіла гасцю гарбату, адначасова перапрашаючы, што па прычыне посту нічога не вып'е разам з ім. Усе чацвёрэ селі за стол, а невыгодная ды цяжкая як камень цішыня, вісела ў паветры.

– Я хачу ведаць, Малашка, што цябе спалучае з гэтым чалавекам? – бацька глянуў на дачку.

Дзяўчына не ведала, што адказаць. Яна ўпарта маўчала, тады бацька звярнуўся да гасця.

– Дык, можа вы мне скажаце, у якіх адносінах вы з маёй дачкой? – ён лаaska запытаў.

– Эх, нішто нас не спалучае. Размаўляем часам, ды і толькі ўсяго – адказаў хлопец.

– А пра што? – запытаў бацька. Ён паглядзеў у хлапечыя вочы так пранікліва, што аж гэтаму зрабілася няёмка.

– Нууу, пра ўсялякія справы. Малашка разумная, шмат чаго ведае, многа чытае, знаецца на музыцы! Тут не сустрэнеш, каб хто-небудзь ведаў творы Моцарта! Людзі нават не ведаюць, што гэта кампазітар, думаюць, што нейкі купец! – ён сам засмяўся з уласнага жарту.

– Гэта праўда, яна начытаная. А адкуль вы родам, бо напэўна неадгэтуль.

– А, не-не! Я нарадзіўся ў Радаме ды і адтуль паходжу. Мой бацька

настаўнік, а маці была лекарам. Дык яна памерла ... Тры гады таму ...

– Мне прыкра – адказаў гаспадар. – А як доўга астанецца вы ў Міхалове?

– Я не ведаю, думаю, што доўга. У мяне ўмова, я буду вучыць дзяцей. Тут многа дзяцей, працы мне хопіць! – узрадаваўся хлопец.

– Пэўна, што хопіць. Але, вы разумееце, што Малашка гэта дзяўчына не для вас?

– Не, а чаму ж? – ён так моцна здзівіўся, што аж вочы сталі ў яго круглыя ад гэтага здзіўлення.

– Таму, перад усім, што яна праваслаўная, а вы не.

– І ў чым тут справа? – зноў здзівіўся хлопец.

– Справа ёсць, і зусім не малая. Тутэйшыя дзяўчаты не выходзяць замуж за католікаў – ён станоўча выцадзіў.

– Але ж тата, ніхто тут не гаворыць пра замужжа! – абурылася дзяўчына.

– Іменна так – дабавіла маці.

– Як жа гэта? Так вось кавалер сустракаецца з паненкай не на тое, каб з ёю ажаніцца? Дык навошта? Каб ёй сораму нарабіць? Каб знеахвоціць іншых магчымых жаніхоў? Навошта? Каб пагуляць? – з'едліва дапытваўся бацька – Мая дачка гэта не забаўка! Няма тут нічога смешнага! – Міхал ударыў кулаком у стол, аж шклянкі зазвінелі, а Малашка зарыдала.

– Тата, не крычы на мяне, я нічога дрэннага не зрабіла!

Яна закрыла твар далонямі і рыдала, перапалоханая бацькавай рэакцыяй. Яна яго вельмі шанавала, лічылася з яго поглядамі, але зусім не спадзявалася, што сустрэчы з маладым настаўнікам так моцна выведучь яго з раўнавагі.

– Міхал, перастань – жонка лагодным голасам старалася ўласкавіць раззлаванага мужа. – Нічога ж дрэннага не сталася!

– Нічога дрэннага? І ты так лічыш? Наша дачка шукае сабе мужа за нашай спіной, а ты лічыш, што гэта нічога дрэннага? Падумай, Ганна!

– Ой, гэта ж толькі невінаватая сустрэчы, не хвалюйся – супакойвала яна.

– Няўжо? А колькі разоў ён быў ужо ў нашай хаце, калі лічыш, што гэта невінаватая сустрэчы?!

Жонка ўгледзелася ад нечаканасці ў мужа, які быў ужо амаль зялёны ад злосці. Паглядзела на дачку, на сына ... Адкуль Міхал ведаў, што Войтэк сюды прыходзіць?!

– Калі нешта вы робіце за маёй спіной, дык гавару адкрыта і выразна: не!

– Чаму вы мяне так не любіце? Вы зусім мяне не ведаеце, але лічыце во-рагам, амаль бандытам! – хлопец падхапіўся з крэсла. Задзірысты, дзёрзкі, як бы хацеў бараніць Малашку, засланіў яе сваім целам.

– Дык вось, тата, чаму?! Паспрабуй з ім бліжэй пазнаёміцца, напэўна яго палюбіш! – рыдала дзяўчына.

– Так, напэўна палюблю! – гыркнуў да ўсіх! – Палюблю так, як яны мяне палюбілі!

– Як гэта, не разумею? – хлопец стараўся ўсвядоміць у чым тут справа, бо ўжо ўцяміў, што не толькі пра яго тут разыходзіцца.

– І лепш, каб ты не ведаў! Гэта не на тваю маладую галаву!

[...] – Хочаш зразумець? Дзіця, гэтага нельга зразумець! У мяне выдатная адукацыя, даваенная, царская. Школы я закончыў з ганаровымі граматамі. Вучыў дзяцей геаграфіі і матэматыцы за цара ў Міхалове, у час вайны я вучыў у Туле, бо там мы пражывалі, потым, у час вяртання – у Баранавічах вучыў дзяцей тых людзей, якія вярталіся з бежанства. Вярнуўся я ў 1921 годзе, калі быў новы ўрад. Польскі. Пачаў шукаць працы, патрабавалі настаўнікаў. Але я не быў для іх даволі добры, каб вучыць у іхняй школе! Стараста сказаў мне памяняць веравызнанне з праваслаўнага на каталіцкае, тады я атрымаю працу. Мяне гэта здзівіла, якое тут дачыненне аднаго з другім, але падумаўшы, я згадзіўся. Дык пункт гледжання старасты памяняўся на працягу гэтага тыдня, які я атрымаў на вырашэнне. Цяпер ён ужо хацеў, каб цэлая мая сям’я памяняла веравызнанне. Што нам было рабіць?! Мне неабходна было працаваць, у мяне была жонка і двое малых дзяцей, я згадзіўся! Але аказалася, што і гэта за мала. Сказалі нам памяняць веравызнанне, пакінуць свой дом і выехаць у Брок! Там мы атрымалі б дом, а я працаваў бы настаўнікам!

Як жа мне было ўсё пакінуць, усё сваё жыццё, царкву, у якой мяне ахрысцілі, якой званы я чуў штодзень з дзяцінства, дом, у якім я нарадзіўся і які пабудаваў мой бацька, мясціну, з якой я адзін раз выехаў і з вялікай цяжкасцю вярнуўся сюды пасля многіх гадоў, як мне жыць па-новаму, мне – старому чалавеку?! Мне было амаль сорок гадоў, перажыў я страшную вайну, таму, каб перастаць быць сабой, бо некаму так захацелася?! Я не мог! Не патраплю быць кімсьці іншым! Ніколі не буду католікам! Якім я нарадзіўся, такім ужо і здохну! Бо што мне рабіць? Я такі, які ёсць! А па сённяшні дзень ніхто мне не выясніў, што супольнага з веравызнаннем маюць матэматыка і геаграфія. Ці як праваслаўны я не знаюся на гэтым? Гэтая нявысветленая загадка быццам кашмар вяртаецца да мяне на чамі! Такім чынам, ты – малады чалавек, католік, лічыш, што пасля гэтага ўсяго я выдаў бы сваю адзіную дачку менавіта за цябе? Вызвалю вас усіх ад клопату разважанняў над гэтым пытаннем і адкажу: не! Ніколі ў жыцці! І ты, дачка, забудзь, што некалі што-небудзь зменіцца ў гэтым плане. І гэта ўсё, шукайце сабе іншых мужоў і жонак, ясна?!...

пераклаў з польскай мовы Ян Карчэўскі

- 1 Якое было стаўленне ўлад II Рэчы Паспалітай да нацыянальных меншасцяў? Абмяркуйце на аснове гістарычных звестак ды лёсу Міхала.
- 2 Што сведчыць аб патрыярхальных адносінах на беларускай вёсцы ў міжваенны перыяд?
- 3 Як ацэньваеш паводзіны Малашкі і Войтка?

У КРУЗЕ ВАЙНЫ І НАСІЛЛЯ

ТЭМА ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў ЛІТАРАТУРЫ 40-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ

Фрагмент

У гады вайны з фашызмам узнікла новая сітуацыя ў літаратуры. Незвычайным быў час, і гэтай незвычайнасцю пранізана мастацкае слова. Гэта была вайна за вызваленне роднага краю ад акупантаў. Пачуццё любові да Радзімы і пачуццё брацкай салідарнасці з усімі, хто змагаўся з фашызмам, ляжалі ў аснове творчасці беларускіх паэтаў і празаікаў. Паняцце патрыятызму ў гэты час зноў набыло права на грамадзянства. Маці-Беларусь, якая апынулася пад акупацыяй, зноў заняла цэнтральнае месца ў тэматыцы. У баявой публіцыстыцы ўсё часцей узгадваліся яшчэ нядаўна забароненыя імёны герояў беларускай мінуўшчыны: Еўфрасінні Полацкай, Усяслава Чарадзея, Францішка Скарыны, Кастуся Каліноўскага. Беларуская ідэя атрымала імпульс самавыяўлення, і гэта адразу ж адбілася ў творах нешматлікіх беларускіх пісьменнікаў, якія выпадкова ўніклі жорсткіх сталінскіх рэпрэсій.

[...] З першых дзён вайны беларускія пісьменнікі ўспрымалі вобразнае слова як від зброі з ворагам. У палымых вершах-закліках яны выяўлялі масавую свядомасць людзей, якія жылі адной думкай-марай аб перамозе, аб вызваленні роднага краю. Ужо на другі дзень вайны ў газеце «Звязда» з'явіўся верш Якуба Коласа *Шалёнага пса – на ланцуг*. На наступны дзень яго перадрукавала «Правда». Агульнымі былі пачуцці і думкі, агульнымі былі і словы, што іх выказвалі. «Не будзе беларус рабам нямецкіх баронаў!» – абвяшчаў Янка Купала ў публіцыстычным артыкуле з такой назвай, і яго заклік перагукаўся з упэўненасцю ў перамозе, якая выявілася ў назве артыкула Кузьмы Чорнага *Жыла і жыць будзе беларуская зямля!*. Невыпадкавае супадзенне назваў вершаў Максіма Танка і Пятра Глебкі *Мы вернемся!*. У паэтычным стылі многіх твораў пераважалі прамоўніцкія інтанацыі. У славурым вершы *Беларускім партызанам* Янкі Купалы яны выявіліся асабліва яскрава:

*Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!
За няволю, за кайданы
Рэжце гітлерцаў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны!*

«Разведчык», 1944. Генрых Бржазоўскі

[...] Амаль усе пісьменнікі былі мабілізаваны ў армію. Некаторыя ўступілі добраахвотна ў яе шэрагі. Многія служылі ў армейскім друку: Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Пятрусь Броўка, Аркадзь Куляшоў, Міхась Лынькоў, Пімен Панчанка, Максім Танк, Васіль Вітка і іншыя. Выходзілі беларускія выданні «Савецкая Беларусь», «За Савецкую Беларусь!», «За свабодную Беларусь!», «Звязда», «Раздавім фашысцкую гадзіну», «Партызанская дубінка». На акупіраванай немцамі тэрыторыі выпускаліся падпольныя газеты, лістоўкі, змест якіх часта складалі вершы і публіцыстыка беларускіх пісьменнікаў, рукапісныя часопісы і нават кнігі.

[...] Многія факты і падзеі леглі ў аснову мастацкіх твораў.

Найбольш магчымасцей у ваенных умовах было ў публіцыстыкі: яе плынь прыкметная ў патрыятычнай лірыцы, што выяўлялася ў заклікальнасці, лозунгавасці, багацці баявых інтанацый, эмацыянальнай танальнасці. Многія творы часта нагадвалі гэтым пракламацыі і лістоўкі.

[...] Публіцыстыка першай адлюстравала гераізм і патрыятызм народа на фронце і ў тыле ворага, узнавіла малюнак нягод, пакут і велізарных ахвяр. У ёй паўстаў вобраз беларуса – пераемніка лепшых нацыянальных традыцый, творцы ўсіх матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей. У публіцыстыцы часта праходзіў першасную вобразную праверку матэрыял для будучых мастацкіх твораў.

[...] Адначасова з вершамі-заклікамі (*Зноў будзем шчасце мець і волю Янкі Купалы, Народу-барацьбіту Якуба Коласа, Беларусь М. Танка, Будзем сеяць, беларусы! П. Броўкі, Наказ на дарогу П. Глебкі*) ствараліся лірычныя вершы, дзе чуўся выразна голас душы паэтаў (*Голас дарог П. Глебкі, На мінскай шашы А. Куляшова, Смерць героя П. Броўкі*). Вобраз Беларусі тут нападўняецца канкрэтыкай і гістарычным зместам: родныя краявіды, малюнкi гераічнага мінулага, жудаснае відовішча ваеннага спусташэння, роздум пра лёс Радзімы, народа і мовы. У Купалы і Коласа гэта абагульнены вобраз Беларусі, да якой яны звяртаюцца як да жывой асобы (*Паўстаў народ Янкі Купалы, Мая зямля, Чымган, Вясною Якуба Коласа*). П. Броўку прывабляюць героі беларускай мінуўшчыны (*Кастусь*

«Бязлітасна знішчым захопнікаў!», 1942.
Павел Гаўрыленка

Каліноўскі, Надзя-Надзеяка). За эпічнасцю балад А. Куляшова заўсёды адчуваецца драматызм пачуццяў і думак (*Балада аб чатырох заложніках, Над брацкай магілай, Ліст з палону*), Прастата і стрыманая мужнасць чуюцца ў радках «ваенных» вершаў П. Глебкі (*Пасылка, Партызаны, Родны хлеб*).

[...] Разнастайная была жанравая і стыльвая палітра ваеннай паэзіі: ад баявога рыфмаванага лозунга да лірычнага паслання і сатырычнага фельетона. Ніводная беларуская газета не абыходзілася без сатыры Коласа, Крапівы, Астрэйкі, Панчанкі, Танка, Таўлая. Асабліва вострымі былі сатырычныя вершы К. Крапівы *Фрыцавы трафеі, Сон Гітлера*. Выдатны байкар быў у гэты час рэдактарам газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну». Яскравым сведчаннем творчай сталасці паэзіі была паэма. Лірычныя перажыванні ў ёй натуральна злучаюцца з эпічным паказам народнай героікі і народнай трагедыі. Драматычныя моманты пачатку вайны і духоўны стан байца глыбока выявіў у паэме *Сцяг брыгады* А. Куляшоў (1943). Гісторыя народа і краіны паўстала ў паэме-маналогу П. Броўкі *Беларусь* (1943). Спроба стварыць паэтычны летапіс народнай партызанскай барацьбы зроблена Якубам Коласам у паэмах *Адплата і Суд у лесе* (1945). Некаторыя асаблівасці падпольнай і партызанскай барацьбы ва ўмовах Заходняй Беларусі вобразна ўзноўлены ў паэме М. Танка *Янук Сяліба* (1943). Настальгія па далёкай Радзіме паэтычна выказана ў лірычным маналогу *Малодосць у паходзе* і цыкле патрыятычных вершаў *Іранскі дзённік* (1944-1947) П. Панчанкі. Лірызм, публіцыстычнасць і філасафізм – прыкметы паэтычнага эпаса часу вайны.

Па гарачых слядах падзей ствараліся апавяданні. Большасць пражайтных твораў заснавана на дакуменце і часам нагадвае нарыс. Ваеннае апавяданне расказвае пра мужнасць беларускіх партызан, пра пакуты мірнага насельніцтва ва ўмовах акупацыі. Яго адметныя рысы: напружанасць сюжэта, драматычны канфлікт, рамантычная прыўзнятасць, лаканізм, суровасць інтанацый. У апавяданнях К. Чорнага *Вялікае сэрца, Смерць, Заўтрашні дзень* – выразнае імкненне да псіхалагічнай распрацоўкі і філасофскага асэнсавання паводзін чалавека на вайне, супастаўленне розных жыццёвых этапаў героя, спроба засвоіць маральныя ўрокі мінулага і сучаснасці. У раманах *Пошукі будучыні* (1944), *Млечны шлях* (1944), *Вялікі дзень* (1941-1944), няскончаных апавесцяў, у дзённіку К. Чорны ўздываецца да філасофскага асэнсавання гістарычных і псіхалагічных прычын няўдач і паражэнняў на пачатку вайны, вялікіх страт і ахвяр, што выпалі на долю беларусаў як нацыі. Адным з першых пісьменнік уголас загаварыў пра парушэнні законнасці ў даваенныя гады, аб трагічных выніках сталіншчыны, аб драме народа, яго культуры, мовы. К. Чорны стварае манументальны вобраз беларуса – працаўніка, змагара, пакутніка. Упершыню ў савецкай літаратуры гэты пісьменнік зрабіў спробу раскрыць філасофскі і псіхалагічны змест фашызму як антычалавечага ў сваёй сутнасці грамадскага руху ў Заходняй Еўропе.

[...] Лявон Случанін (Шпакоўскі), застаўшыся на акупіраванай тэрыторыі, працаваў настаўнікам і друкаваў у акруговай «Газэце Случчыны» вершы, якія насілі выразны нацыянальны характар, а некаторыя былі скіраваны супраць

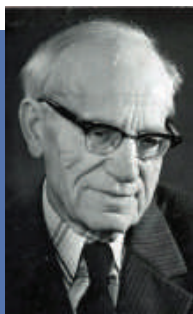
сталінскага рэжыму. Многія яго вершы гэтага часу публікаваліся ў «Беларускай (Менскай) газэце», «Голасе вёскі», «Раніцы» (Берлін), часопісе «Новая дарога» (Беласток). У 1943 годзе паэт надрукаваў асобнай кніжкай гістарычную паэму *Разнеда*. Пасля вайны быў асуджаны на 15 гадоў зняволення, а рэабілітаваны толькі ў 90-я гады. У сваіх творах заклікаў беларусаў да мужнасці, услаўляў лепшыя рысы нацыянальнага характару, асуджаў сталіншчыну.

Паэтэса Ларыса Геніюш яшчэ перад вайной выехала разам з мужам за мяжу і жыла ў Празе. Там жа сустрэла пачатак вайны. У вершы *Як хмарны дзень*, напісаным 22 чэрвеня 1941 года, напад на Беларусь успрыняла як вялікую трагедыю. У іншых вершах са зборніка *Ад родных ніў*, выдадзенага ў Празе ў 1942 годзе, гучаць матывы і створаны вобразы, блізкія па зместу да твораў беларускіх савецкіх паэтаў. Нездарма да яе ў час аднаго з выклікаў у гестапа прад'яўлялі прэтэнзіі за тое, што паэтэса ні разу не ўзгадала ў сваёй кнізе імя фюрэра.

У вершах са зборніка *Сягоння* Наталлі Арсенневай, выдадзенага ў акупіраваным Мінску ў 1944 годзе, адсутнічаюць прыкметы палітычных сімпатый і спадзяванняў паэтэсы. Яна і раней была далёка ад актыўнай грамадскай дзейнасці, паўстаючы ў сваіх вершах як чысты лірык-імпрэсіяніст. У вершах часу вайны шмат малюнкаў разбурэння, апісання смерцяў, згадак пра непамерныя ахвяры, панесеныя беларусамі. Усё ў яе кнізе ацэньваецца з пункту погляду агульначалавечых каштоўнасцей, сярод якіх самае галоўнае – права чалавека на жыццё. Суб'ектыўны стан паэтэсы зразумелы, калі прыгадаць, што ў тэатры ў час спектакля, калі ўзарвалася падкладзеная падпольшчыкамі Мінска міна, загінуў яе старэйшы сын. Гэты стан толькі ўзмацніўся за гады вайны. Паэтэсу не цікавіць, хто на чым баку ваюе, і хвалюе толькі пытанне аб ахвярах, аб небяспецы, навеслай над будучыняй беларусаў. Разумеючы, што ад слова паэта мала што залежыць у свеце, дзе бушуе вайна і льецца кроў, Н. Арсеннева, аднак, заклікае братаў па пяру не адкладваць убок свайго стылю: «Сягоння кожны верш хаўтурным звонам звоніць, Нарэшце мо й паэт харэі, ямбы згорне і зноў пачне пісаць, гусярыць... Даў бы Бог!»

Міхась Тычына

- 1 Якія літаратурныя жанры пераважалі ў перыяд Вялікай Айчыннай вайны і чаму?
- 2 Якія мастацкія асаблівасці вылучаюць беларускую ваенную прозу?
- 3 Як ты ставішся да жыццёвых і творчых паводзін пісьменнікаў (Кузьма Чорны, Лявон Случанін, Наталля Арсеннева), якія апынуліся пад акупацыяй?
- 4 Назаві матывы, якія выступалі ў ваеннай літаратуры.
- 5 Адшукай у тэксце словазлучэнні адпаведныя паняццям: *калабарацыянізм, генацыд, таталітарызм*.

Пятрусь Броўка (1905 – 1980)

Нарадзіўся ў вёсцы Пуцілкавічы Ушацкага раёна Віцебскай вобласці ў сялянскай сям'і. У 1931 г. скончыў літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне педагагічнага факультэта БДУ, працаваў галоўным рэдактарам часопіса «Полымя». У гады Вялікай Айчыннай вайны знаходзіўся на фронце і ў партызанскім тыле ў якасці ваеннага карэспандэнта. Пасля вайны быў старшынёй Саюза пісьменнікаў Беларусі, галоўным рэдактарам «Беларускай Савецкай Энцыклапедыі». Друкавацца пачаў у 1926 г. Аўтар кніг паэзіі *Гады як шторм*, *Прамова фактамі*,

Паэзія, *Пахне чабор*, *Далёка ад дому*, *А дні ідуць*, *Між чырвоных рабін*, *Калі ласка*, *Маладосць і сталасць і інш.*, рамана *Калі зліваюцца рэкі*, лібрэта опер *Міхась Падгорны*, *Алеся*, шматлікіх твораў для дзяцей, перакладаў. У 1962 г. П. Броўцы было прысвоена званне народнага паэта Беларусі.

Пятрусь Броўка

Рана

Многа быў я ў баях,
Як узяўся за зброю,
Так здаралася мне –
Думаў, болей не жыць...
Восем ран зажыло,
Я вярнуўся да строю,
Толькі раны адной
Не магу загаіць.

Знаю, боль адышла б,
Каб напіўся жывіцы
З той крыніцы,
Што смагу таліла не раз,
Каб чабору таго,
Каб тае медуніцы,
Каб паветра з бароў,
Што пад Мінскам у нас.

Сэрца болей нішто
Супакоіць не можа.
Аднаго кожны дзень
Я жадаю ў жыцці:
Каб за сонцам услед
Мне па трупах варожых
Хоць на некалькі крокаў
Наперад прайсці.

1 Якія пачуцці раскрываюцца ў лірычнага героя?

2 Якая рана з'яўляецца самай балючай?

3 Якія матывы ваеннай лірыкі знаходзяцца ў вершы?

4 Адшукай у вершы сугучныя словы. Звярні ўвагу на характар і ролю рыфмы ў гэтым творы.

Пятрусь Броўка

Надзя – Надзейка

Плача сірочая ў лесе жалейка...
Сціхла ты,
Змоўкла, наша Надзейка.
Хто ж гэта думаў, як давялося:
Вочы закрыла хмурая восень,
Выцвілі косы,
Шчокі запалі,
Рукі завялі.
– Надзя! Надзейка!.. – плача жалейка. –
Болей рукам тваім
Жыта не жаці,
Жыта не жаці,
Снапоў не вязаці. –
Трэцюю ночку вісне дзяўчына
На белай бярозе ля роднай хаціны.
Горачка-гора сэрца скавала,
Што ж ты, бярозанька, не ўратавала?

З лісцем пажоўклым горкія слёзы
Падаюць, сыплюцца з белай бярозы:
– Добрыя людзі, жальбу здыміце,
Лепей мяне вы, бярозу, спіліце.
Гэтую дзеўчыну знала я дзіцём... –
Жоўты пясочак.
Зялёны вяночак.
Сінія вочкі,
Што васілёчкі.
Буйныя ветры, лютыя буры...

Ходзіць па лесе хлопец пануры.
– Надзя! Надзейка!.. – плача жалейка.
лісцем пажоўклым горкія слёзы
Падаюць, сыплюцца з белай бярозы:

«Восень у лесе», 1962. Мікалай Казакевіч

– Хлопец-юнача, смутныя вочы,
Зрэж мяне, белую, цёмнаю ноччу, –
Цяжка стаяць мне з горам дзявочым.

Помню я смех ваш,
Гулі-гулянкi,
Песні-вяснянкi
Аж да світанку.

Хлопец жалобу носіць на полі.
Ён у бярозы пытаецца з болем:
– Што ж не схавала ты любую голлем?
– Надзя! Надзейка!.. – плача жалейка.

З лісцем пажоўклым горкія слёзы
Падаюць, сыплюцца з белаі бярозы:
– Як наляцела цемра-навала,
Змеі напалі, джалілі джалам.
Дымам дыхнулі, – чорнай я стала,
З крыкам і тлума,м,
Гвалтам і глума,м
Красу загубілі,
Дзяўчыну забілі.
Ходзіць па лесе, пушчах, дубровах
Хлопец разгневаны, хлопец суровы:
– Скора вярнуся
Разам з сябрамі,
Грукнем маланкамі
Ды перунамі,
Выпечам змеяў жалезам калёным,
Неба ачысцім, хмары разгонім,
Дзеўчыну ўславім,
Голле расправім,
Травы абсыплем чыстай слязою,
Чыстай слязою,
Быццам расою.
Надзя! Надзейка!.. – кліча жалейка

1 Прааналізуі спосаб выкарыстання фальклорных прыёмаў у творы.

2 Што надае вершу лірычнае гучанне?

3 Які абагульнены вобраз героя раскрываецца ў вершы?

Рыгор Барадулін (1935 – 2014)

Аўтар дзясяткаў паэтычных і літаратурна-крытычных кніг, сярод якіх зборнікі паэзіі *Маладзік над стэпам*, *Неруш*, *Вечалле*, *Амплітуда смеласці*, *Самота паломніцтва*, *Евангелле ад мамы*. У 2000 годзе выдаў зборнік вершаў *Лісты ў Хельсінкі* з малюнкамі Васіля Быкава, а ў 2003 годзе выйшаў сумесны з Васілём Быкавым зборнік *Калі рукаюцца душы*. У 2005 годзе ў серыі «Бібліятэка Свабоды. XXI стагоддзе» пабачыў свет збор анегдотаў, эпіграмаў і эсэ *Дуліна ад Барадуліна*.

У 2006 г. кандыдатура Барадуліна была сярод намінантаў на Нобелеўскую прэмію ў галіне літаратуры (за зборнік вершаў *Ксты*).

Рыгор Барадулін

На такую майго веку

Урывак

[...] Пачатак вайны запомніўся так. [...] Наляцеў самалёт. Мы з бацькам беглі па жыцце, жыта нават мяне не магло схваць. Дабеглі да зямлянкі каля Міклашэўскіх. У гэтай зямлянцы Янка Міклашэўскі паказваў, бывала, малечы кіно...

[...] (Гэта маё першае кіно, першае відэа)...

[...] З аэрадрома ў Вуле штодня налятаў самалёт і скідваў бомбы на Вушачу. Цэліў па царкве, бо, як пасля высветлілася, былі ў немцаў звесткі, што ў царкве зброяная майстэрня. А ўся Вушача якраз хавалася ў царкве.

Мы пачалі капаць у гародзе зямлянку.

[...] Пачыналася блакада. Узялі з сабой што можна было панесці, карову за рогі й рушылі з усімі пад Лявонаўскую пушчу.

[...] Блакада не ведала літасці ні да каго. Партызаны адыходзілі, пакідалі ўсіх, і старых і малых.

[...] З аўчаркамі выгналі нас у вёску Пліна. Стралялі па востраве, што на возеры. Пагналі назад у Вушачу.

[...] З Вушачы пагналі нас у вёску Качаны. Пустыя хаты. Тыфус.

Я захварэў... З Качаноў вярнуліся ў Вушачу... Зноў пераходзілі цераз пантонны мост. Дождж. Бліскучыя плашчы на немцах. Аўтаматы. Сабакі. Нельга двойчы ўвайсці ў адну й тую ж раку, сцвярджалі старажытныя, мост адзін і той жа мы пераходзілі двойчы, мост пакутаў і страху, мост цераз раку жыцця й нябыту.

[...] У школу йсці яўна не хацелася. Навокал гэтулькі патронаў, снарадаў, мін. Снарад можна ўкінуць у вогнішча й адбегшыся чакаць, калі гахне. Самае бяскрыўднае – проста ў вогнішча пакідаць патронаў ды бегаць вакол вогнішча. Гэтакі карагод на праверку харобрасці. Яшчэ шмат гульняў было з патронамі.

[...] А размініраванне мінаў! У раённай бальніцы была цэлая «палата мінёраў», дзе ляжалі падлеткі без рук, без ног, пакалечаныя, знявечаныя.

[...] Мама асабліва часта пяяла песню пра горкую рабіну. «Ліцяцюткі, ліцяцюткі і два гусі, ой, каго люблю, каго люблю, не даждуся». Я наўмысна грубіў маме, каб не пяяла тужлівыя песні. Не хацеў падпускаць да сябе жаль і расчульванне. Бо мужчыну гэта не падыходзіць.

А мама чакала да канца дзён свайго Івана, бацьку майго. [...] Пыталася ва ўсіх, ці бачылі, ці чулі, ці помняць партызана Івана Барадуліна. [...] Ні ліста ад жывога, ні пахавальнага ліста. А непахаванага чакаюць, пакуль жывуць...

1 Які след у памяці Рыгора Барадуліна пакінула вайна?

2 Як яна паўплывала на яго псіхіку?

Рыгор Барадулін

Палата мінёраў

Руку аднагодак працягвае мне,
Пацісну я куксу ў шрамах, бы ў разорах,
І порахам

ды марганцоўкай дыхне

З раённай бальніцы
«палата мінёраў».

Далёка на захад адкочваўся гром.

Гулялі ў вайну мы –
у нашых і немцаў,

Вайна ж,
пазалёгшы за кожным кустом,

Глядзела навокала
позіркам немым.

Мы рана сталелі ў зямлянках сырых,

Але забываліся цацкі няскора.

І рваліся «цацкі»... І ўрач гаварыў:

– Яшчэ запаўненне
 ў «палату мінёраў»...
 Здавалася,
 ў цішы рыпела зямля
 На восі, –
 нібы на пратэзе, –
 у зморы.
 Пасля перавязкі
 (ой, раны смыляць!)
 Спявала «Арлёнка»
 палата мінёраў.
 Вятрыска лісты нам
 на шыбіну клаў,
 Рабіны
 рукамі здаровымі
 гойдаў.
 І доўга не мог нас даклікацца ў клас
 Той верасень
 сорак чацвёртага года...
 З пустым рукавом
 сын вярнуўся дамоў,
 А маці, як яблыня, белая
 з гора...
 Хай порахам толькі
 запахне ізноў,
 Вы ўчуеце, хлопцы,
 з палаты мінёраў!
 Ты помніш:
 асколак абвугліла кроў,
 Ты ведаеш міны
 здрадлівы нораў...
 Белабілетная ў дваццаць гадоў, –
 Ты ў першым запасе, палата мінёраў!

«Успамін», 1968. Ізраіль Басаў

- 1 Растлумач сэнс назвы верша.
- 2 Які час паказаны і як ён адлюстраваны ў творы?
- 3 Ад імя каго гаворыць паэт? Якім было дзяцінства гэтага пакалення?
- 4 Знайдзі ў вершы метафары і раскрый іх сапраўдны сэнс.

Анатоль Вярцінскі (Нарадзіўся ў 1931г.)

Пад знакам чалавечнасці

Для станаўлення таленту, фарміравання светапогляду Анатоля Вярцінскага выключнае значэнне мела Вялікая Айчынная вайна, з якой супала дзяцінства паэта. Бацька Ілья Арцёмавіч быў на фронце, а маці Александрына Рыгораўна з дзецьмі – у роднай вёсцы Дзямешкава ў Лепельскім раёне, на акупіраванай ворагам тэрыторыі. Для гераічнай, шматпакутнай Віцебшчыны, дзе партызанскі рух набыў вялікі размах і таму асабліва лютавалі карнікі, дзе ў час вайны загінуў кожны трэці жыхар («Лічым: чацвёрты кожны. А можа, кожны трэці?»), вайна стала штодзённай барацьбою і пакутамі, якія не абыходзілі нікога і якія не забудуць усе, хто застаўся жывымі.

Дзеці вайны зведалі ўсе жахі, зведалі на поўную меру.

Варлен Бечык

Анатоль Вярцінскі

Рэквіем па кожным чацвёртым

У часе мінулай вайны загінуў
кожны чацвёрты беларус.

З дакумента

Ой, хацела мяне маці
за чацвёртага аддаці...

З народнай песні

УСТУП

Вы бачылі лес,
дзе прагал скразны?
Скажыце, вы бачылі бор той,
дзе кожнай другой няма сасны
ці сама меней – чацвёртай?
Тое ж было з народамі маімі.
Сякера ваеннай навалы
прайшлася бязлітасна па ім,
і – прагалы, прагалы.
Яны і сёння не зараслі,
свецяцца прасторай мёртвай...

Вы бачылі лес,
дзе прагал скразны?
Скажыце,
вы бачылі бор той?

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Зямля мая бой прымала
ад стара і да мала,
ад стогадовага Талаша
да Казея – малыша.
І падаў, распасцёрты,
кожны чацвёрты.

Часта згаралі знічкі тады.
Быў небасхіл чорны.
А на зямлі стылі сляды –
кожны чацвёрты.

Мір асвятліў нас сваім святлом.
Грымелі ўрачыста акорды.
Толькі не быў за святочным сталом
кожны чацвёрты.

Доўга не трацілі ўдовы надзей,
доўга чакалі маці дзяцей.
Не верылі ўсё, што мёртвы
кожны чацвёрты.

Помнім болі і страты свае.
Памяць шуміць, як чароты.
О, як нам вас не стае –
кожны чацвёрты!

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Кожны чацвёрты быў мёртвы –
мір і спакой ім вечны!
Кожны трэці быў змораны,
скалечаны і знявечаны.

Кожны другі на целе
меў раны, апёкі ці шрамы.

*«Ганча – зямля партызанская», 1969.
Віталь Цвірка*

І ўсе мы, усе мы мелі
на душы сваёй раны.

Зеўралі ямы, траншэі,
зеўралі печы ў дружэ –
ранай адной страшэннай
на целе маёй Беларусі.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

Лічым: чацвёрты кожны.
А можа, кожны трэці?
Голадам падкошаныя,
паміралі дзеці.

Яшчэ мы не ўлічылі тых,
што лячылі раны,
раны не залячылі,
рана паміралі.

Колькі прапала без вестак,
без пахаванняў, памінак!
А колькі потым дзетак
узарвалася на мінах!

Лічым: кожны чацвёрты,
а той рахунак прыблізны,
а той рахунак няцвёрды,
а ўрон яшчэ больш вялізны.

ЭПІЛОГ

Урок спражэння

Не забываецца той урон,
не зарастаюць прагалы...
«Дзеці, вы вывучылі ўрок?
Дзеці, вы праспрагалі?
Я іду,
ты ідзеш,
а ён не ідзе,
ён мёртвы.
Я пяю,
ты пяеш,

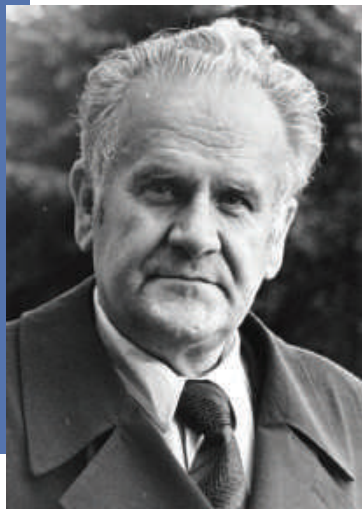
«Чырвоныя землі Полаччыны»,
1970. Віктар Грамыка

маўчыць кожны чацвёрты.
Мы ідзём,
ідзеце вы.
Грунт пад нагамі цвёрды.
Яны не ходзяць – не жывы
кожны чацвёрты.
Любім мы,
любіце вы.
Колькі травы,
лісты,
сінявы! –
Хоць сэрца насцеж разгортвай.
А каб яшчэ ды быў жывы
кожны чацвёрты!

- зеўраць – быць бачным, адкрытым (пра адтуліну, яму і пад.)
- урон – страта

- 1 У чым заключаецца асаблівасць пабудовы твора?
- 2 Назаві вядучыя матывы кожнай часткі верша.
- 3 Якія кантрастныя карціны ўзмацняюць трагічнае гучанне верша? Чаму?
- 4 Што называем эпіграфам? Чаму паэт выкарыстаў два эпіграфы? Раскрый іх сэнс, звярні ўвагу на тэкст *Пад знакам чалавечнасці*.

Янка Брыль (1917 – 2006)

Нарадзіўся ў горадзе Адэсе (Украіна) у сям'і чыгуначніка. У 1922 г. разам з бацькамі пераехаў на іх радзіму ў Заходнюю Беларусь. Скончыў польскую сямігодку, працаваў на гаспадарцы, займаўся самаадукацыяй. У сакавіку 1939 г. прызваны ў польскую армію. Служыў у марской пяхоце. У верасні 1939 г. пад Гдыняй трапіў у нямецкі палон, восенню 1941 г. уцёк на радзіму. З кастрычніка 1944 г. жыве ў Мінску. Працаваў у рэдакцыі газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну», часопісах «Вожык», «Маладосць», «Полымя», у Дзяржаўным выдавецтве БССР. Быў сябрам Беларускага ПЭН-цэнтра.

Янка Брыль

Memento mori

Позняй восенню сорок трэцяга года на адным з самых спакойных перагонаў Беларускай чыгункі ўзарваўся нямецкі вайсковы эшалон.

Праз дзень, халодным, золкім досвіткам, бліжэйшую да месца катастрофы вёску акружылі карнікі. Жандары ў касках і стракатых плашч-палатках і мясцовыя здраднікі-паліцаі ў чорных, прамоклых шынялях прыехалі з райцэнтра на пяці машынах. Вёска была вялікая, але «накрыць» яе ўдалося хутка і спраўна. Як высветлілася значна пазней, уцалела толькі двое: хлапчук, які выпаўз баранной у загуменныя кусты, і дзед, што якраз заначаваў у сваяка на дальнім хутары.

Усе іншыя жыхары сагнаны былі ў той канец вёскі, дзе стаяла старая вялізная адрына, – усё, што ўцалела ад калгаснай фермы.

Зондэрфюрэр, начальнік экспедыцыі, разважаў, што прымусіць «бандытаў» капаць сабе яму – доўгая гісторыя. Значна прасцей спаліць іх у гэтай адрыне. Пакуль яго падначаленыя заганылі вёску ў трое шырокіх варот драўлянай будыніны, ён стаяў трохі збоку, на ўзгорачку, і непрыемна моршчыўся ад дзікага крыку і плачу...

Побач з ім амаль непрыкметна ўздрыгвала ад пранізлівай слаты маладая збялелая перакладчыца.

– Мы хутка скончым гэтае швайнэрай, і тады, фройляйн Вэра, паедзем дахаты. Будзе зноў цёпла... О так!..

Істота ў скураным паліто і белай вязанай хустцы выклікала на твар кривое падабенства службова-інтымнай усмешкі.

Так бы ўсё і было, як бывала, аднак, зірнуўшы ў натоўп сваіх ахвяр, што набліжаліся да крайняй ад яго чорнай пячоры варот, зондэрфюрэр заўважыў знаёмага.

– Адкуль я ведаю яго?... О! Мэншэнскінд, дык гэта ж той пячнік! Скажыце, фройляйн Вэра, каб яго падагналі сюды.

Печніка падагналі.

– Біст ду дох аўх гір, майн лібэр кэрль? – засмяяўся начальнік.

Пячнік нічога не зразумеў. Ды, відаць, і не чуў. Бледны, без шапкі на лысіне, аброслы сівеючай шчэцю, ён упёрся ў немца скамянелымі вачыма і маўчаў. Толькі бяскроўныя губы перасмыкаліся, як ад нязбытнага жадання гаварыць.

Улетку ён рабіў зондэрфюрэру печы. Знайшлі яго і прывялі, вядомага на ўсю ваколіцу. Пяць раніц дзяжурны жандар абшукваў яго і кожны раз аднолькава весела знаходзіў у кішэнях майстра тое самае крэсіва, самасад і кавалак чорнага хлеба. А печы атрымаліся выдатныя. Кухар хваліць пліту, а сам зондэрфюрэр – грубку з белай кафлі. Вось і цяпер ён ледзь не заахаў на ўспамін аб яе гладкай цеплыні.

– Скажыце яму, фройляйн Вэра, што ён не будзе спалены. Спытайцеся, ён хоча жыць?

– Спадар зондэрфюрэр кажа, што вы, дзядзька, будзеце жыць. І ён пытаецца, ці вы гэтага хочаце?

Пячнік толькі паварушыў бяскроўнымі губамі.

– І скажыце яму... Спытайцеся, хто ў яго там ёсць.

– Спадар зондэрфюрэр пытаецца, хто ў вас там ёсць? Там – у адрыне?

З вуснаў у чалавека сарваліся словы:

– Там... мая... баба...

– Ён кажа, што там яго жонка.

– Скажыце яму, што жонка яго таксама не згарыць. Ён можа ўзяць яе.

– Спадар зондэрфюрэр кажа, што ффраў... што жонку сваю вы можаце забраць.

Бяскроўныя губы ў сівеючай шчэці заварушыліся зноў:

– У мяне там і дачка... з малымі дзет... камі...

– Ён кажа, што там у яго ёсць дачка са сваімі дзецьмі.

– О! Мэншэнскінд! Можа, у яго яшчэ хто-небудзь ёсць?

«Зямля маці», 1978. Васіль Сумараў

– Спадар зондэрфюрэр пачынае выказваць нездавальненне. Ён пытаецца, хто ў вас там ёсць яшчэ?

– Скажы яму, што ў мяне там суседзі... А ты скажы, што яны сваякі...

– Ён кажа, што ў яго там многа сваякоў. А таксама суседзі.

– Суседзі?! Эс іст абэр этвас цу ляхен!.. Можа, ён хоча, каб я аддаў яму ўсю гэтую банду? Спытайцеся ў яго апошні раз: чаго ён хоча, вар’ят?

– Спадар зондэрфюрэр пачынае злаваць. Вы, дзядзька, не дурыцеся, калі хочаце жыць. Зараз адрыну падпаляць. Ён кажа, што вы, мусіць, хацелі б забраць адтуль усю банду.

Пад чорнай навісцю броваў ажылі нарэшце вочы. Губы зусім перасталі дрыжаць. Нібыта не сваю, незвычайным жэстам, пячнік узняў галаву:

– А ён што думаў? І ўсіх! Усіх добрых людзей!.. Можа, ён ім раўня – гэты твой гаспадар? Або ты, можа?.. Цьфу!..

Чалавек плюнуў пад ногі, тады павярнуўся і ўжо не тым няпэўным крокам, як сюды, пайшоў да варот адрыны.

Быў нейкі момант разгубленасці, а потым зондэрфюрэр сарваў з правай рукі мокрую скураную пальчатку, адшпіліў кабуру, выхапіў пісталет і прыцэліўся...

У жудасным ляманце стрэл амаль не пачуўся.

Але пячнік упаў.

Ён яшчэ ўздрыгваў, калі яго паднялі і кінулі цераз парог, пад ногі збою аднавяскоўцаў.

Тады вароты назаўсёды зачыніліся.

І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць.

І ён жыве.

- швайнэрай (ням.) – свінства
- мэншэнскінд – *даслоўна*: «дзіця чалавечае», адпавядае беларускаму «хлопча»
- біст дудох аўх гір, майн лібэр кэрль? – І ты таксама тут, мой дарагі?
- эс іст абэр этвас цу ляхен! – гэта ўжо проста смешна

1 Што табе вядома пра пацыфікацыю беларускіх вёсак у час II Сусветнай вайны?

2 Як ацэньваеш паступак старога печніка?

3 У чым заключаецца сэнс загалоўка *Memento mori*?

4 Раскрыў сэнс двух апошніх радкоў твора: *І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць. І ён жыве.*

5 Як пісьменнік спалучае сапраўдныя факты з мастацкім вымыслам?

Праўда і мастацкі вымысел

Урывак

Праўда і мастацкі вымысел арганічна сплываюцца ў апавяданні Я. Брыля *Memento mori*. Лацінскі выраз *памятай пра смерць*, які пісьменнік узяў за назву твора, мае вялікі падтэкст: чалавек не бессмяротны і павінен пакінуць добры след на зямлі, каб яго ўспаміналі ўдзячным словам.

Герой апавядання пакінуў не проста добры след. Яго людзі будуць успамінаць не толькі за тое, што ён клаў вельмі добра печы. У хвіліну смяртэльнай небяспекі ён узняўся на такія вярышні чалавечага духу, паказаў такую мужнасць, такую чалавечнасць і любоў да людзей, што яго будуць успамінаць як героя. Ён думаў пра жыццё, пайшоў на смерць у імя яго. Ён сам пайшоў на сустрэчу сваёй смерці, нічым не запляміўшы годнасці чалавека.

Не зважаючы на тое, што мы не ведаем, які канкрэтны факт паслужыў пісьменніку павадам для гэтага апавядання, мы верым у яго праўду. Яно не выдуманая. Праўдзівасць падзей, пра якія расказвае аўтар, пацвярджаюць попел беларускіх Хатыней, спаленыя, замучаныя, расстраляныя жанчыны, дзеці, старыя.

Цэнтральная сцэна – дыялог паміж зондэрфюрэрам, які загадаў спаліць у адрыве жыхароў вёскі за тое, што на чыгунцы быў узарваны вайсковы эшалон, і старым печніком, у якога ёсць магчымасць выратавацца, – напісана так, што мы не думаем ні пра які вымысел. Сцэна скаланае нас высокім трагізмам, сілай духу патрыёта, вялікай праўдай аднаго з многіх эпізодаў вайны.

Увесь гэты дыялог, як і ўсю сцэну, аўтар напісаў, памятаючы пра многія эпізоды вайны і не забываючы свайго права на мастацкі вымысел. Ён асвятліў факты вялікай ідэяй і выказаў сваё захапленне мужнасцю чалавека.

наводле Рыгора Шкрабы

«Полымя лістапада», 1977.
Віктар Грамыка

«Там, дзе былі
баі», 1973.
Мікалай
Назаранка

Янка Брыль

Маці

Жнучы, яна стамлялася з кожным днём усё больш. Гарачую задуху цяжка было адмахнуць ад знямоглых грудзей нават самай вялікай, самай каласістай жменняй. А рабіць трэба было, хоць і свету не бачыш... І яна жала, нікому нічога не кажучы.

Увечары, вяртаючыся дахаты са сваім наймалодшым, у тое страшнае лета адзіным у хаце сынам, старая ледзь перастаўляла ногі, натруджаныя гадамі бязлітаснай працы. Паблеклыя вочы яе глядзелі на свет з-пад нізка насунутай хусткі, здаецца, зусім абыякава.

Аднак яны бачылі многа. Вось, нечакана спыніўшыся, маці азірнулася на свайго хлопца, які, таксама з сярпом на плячы, пачціва ішоў ззаду, запавальняючы хаду, па-пастушынаму «кляючы» салодкі жытні каласок.

– Глядзі, Васіль, як ён упяўся... Эх! Трымайся, нябога, стой!

Сын перастаў на момант «кляваць», зірнуў у той бок, куды яна паказвала. За вялізнай узорнай дзяругай цераспалосіцы, недзе далёка-далёка за ўзгоркам патухала зара, а зусім блізка ад мяжы, па якой яны ішлі, стаяў пахілы мэндлік жыта. Уранні па нівах, з гары ў даліну, прайшоўся нізам вецер і панасоўваў мэндлікам шапкі на самыя вочы. Мала таго, каторы слабей пастаўлены, дык і ўсяго яго ці нахіліў, ці нават абярнуў зусім. Той, на які паказвала маці, нахілены ўсімі снапамі ўдагон ранішняму ветру, што быў ужо на другім канцы свету, – той не хацеў упасці. І старая жняя ўсміхнулася, гледзячы на яго амаль таксама ўлюбёна ў жыццё, як у тыя гады, калі яна была парабчанкай у панскім двары і не ведала стомы, бегаючы вакол чужога шчасця.

Калі мяжа ўперлася ў гасцінец, маці з сынам павярнулі ўлева.

Па сцещы на траве абочыны пайшлі таксама: яна – спераду, ён – ззаду.

Па правай руцэ ўздымалася высокая града гасцінца, па левай час ад часу блізка гулі тэлеграфныя слупы. Прагудзе адзін, пасля ідзе, пасля зноў стаіць ды гудзе, нібы нешта жывое, – так сумна, нават злавесна, усцішна мармычучы.

На адным слупе, ужо недалёка ад павароту на іхні хутар, старая заўважыла белую плямку паперы – на ўзроўні вачэй. Прайшла міма: няма калі думаць пра ўсё... Потым спынілася. Скажаць сыну, каб зірнуў, што гэта, – не паспела: ён ужо сам чытаў, кінуўшы каласок. Прачытаўшы, аддзёр паперку, парваў яе на кавалачкі і сыпануў імі, нібы жменяй мякіны, камусьці нябачнаму ў вочы.

– Што гэта?

– Каб не давалі есці байцам. Каб выдавалі іх паліцаям. Дадучь гарэлкі і тытуню.

– Няхай бы сабе вісела, сыноч. Няўжо ж іх нехта паслухае?

– Будуць расстрэльваць тых, хто не паслухае. Усю сям’ю. І хату спяляць.

– На ўсё Божая воля...

Яны пайшлі – зноў адно за адным і моўчкі.

Дома, у сенцах старога хаты, яшчэ пры панах выкінутай з вёскі на хутар, маці ўваткнула свой серп у шчыліну над вушаком. Сын зрабіў тое самае. Яна паправіла абяруч хустку, зверху ўніз з прыціскам правяла рукамі па твары, нібы здымаючы стому з вачэй, і ўжо хацела сказаць, што вось толькі падоіць карову ды будуць вячэраць.

– Я пайду ў вёску, – апярэдзіў яе Васіль.

– Зноў! – больш спалохана, чым злосна, крыкнула яна. А потым перайшла на ласку: – Не ішоў бы ты лепш. Заўтра ж рана ўставаць.

– Ну што ж, і ўстану.

– Дык павячэраў бы хоць.

– Я скоро прыйду.

– Ведаю я гэтае скоро... Ой, находзішся ты! Давядзе цябе гэты Азароначак! Успомніш ты маё слова!..

– Нічога, маці. Спалохалася?

– Вось тады пасмяешся! Знайшоў чым гуляць! Па-твойму, я сляпая – нічога не бачу, або дурная – нічога не ведаю?

Ён падумаў, што больш не варта... Не, ён проста ўспыхнуў:

– Яшчэ чаго – будзе вучыць!

І пайшоў.

Зноў дай Божа цярплівасць на ўсенькую ноч!..

Праз якую гадзіну старая хата ў шэрай, па-начному ўжо аднатоннай, чыстаполіцы стомлена патушыла агеньчыкі акон.

.....
Маці не спіць.

Каля гэтага хутара фронт – трагічны пачатак вайны – прайшоў, як нейкі раптоўны віхор, – і верхам, і нізам. Раўлі самалёты, ірваліся бомбы, грукаталі

танкі, беглі па збожжы салдаты... Прайшоў гэты віхор і праз душу: ён нечакана вымеў з хаты абодвух старэйшых сыноў. Сцяпан толькі пазалетась, калі прыйшлі таварышы, вярнуўся з панскага астрога, прычакаўшы нарэшце таго, за што пакутаваў. Уладзік, самы старэйшы, гаспадар, змабілізаваны панами ўлетку трыццаць дзвятага года, толькі ў замаразкі прынёс асміну вошай з нямецкага лагера.

І вось пайшлі яе хлопцы зноў, цяпер ужо на ўсход. І не вяртаюцца, як іншыя... Не паспелі і ажаніцца, – так хутка праляцеў ён, гэты час іх доўгачаканай волі. Уладзік толькі дрэва навалачыў, каб новую хату рубіць. Сцяпан у сельсавеце сядзеў, старшынёю. А Васіль – гэты вучыўся дзве зімы ажно ў Наваградку...

Так, тых няма. Бог святы ведае, што будзе... А гэты, апошні, не хоча сядзець у хаце, шукае няшчасця. Дачакалася – нават не скажа, куды і чаго...

...Яны прыйшлі яшчэ зацямна. Старая не спала ад болю ў нагах, і асцярожны стук у шыбу не разбудзіў яе, а проста спалохаў. Пакуль яна ўзняла з падушкі галаву, пакуль у гэтай сівой праставалосай галаве сто разоў перавярнулася думка – хто гэта? – і нават радасць – а можа? – пакуль яна ўстала, пачуўся амаль да шэпту прыглушаны голас:

– Хозяин!.. Хозяин, открой!..

Як вядзецца спрадвеку, яна спачатку прыткнулася лбом да шыбы, паглядзела. Потым выйшла ў сенцы, дрыжачымі рукамі выцягнула засаўку і адчыніла дзверы. Стала толькі зусім ясна тое, аб чым яна здагадалася адразу: гэта – яны, байцы...

Адзін з іх, – а колькі ўсіх было, не паспела заўважыць адразу ў матава-пазрыстым паўзмроку дасвецця, – адзін падышоў да яе і ўсё яшчэ шэптам сказаў, нібы спытаўся:

– Мать? Ты нам хлебушка дай, родная... Ты не бойся: мы сразу же уйдём... Из лагеря бежали...

Шэры і гладкі тэлеграфны слуп са злавесным гудзеннем праплыў перад яе вачыма... З той самай паперкай, якую рваў яе хлопец... Мільганула думка, трывогай тузануўшы за сэрца: а ён яшчэ не вярнуўся!.. Белая пляма паперкі махнулася разам са слупам удаль і знікла. Застаўся толькі страшны няголены твар чалавека з вялікімі вачыма. Засталіся толькі яны – цяпер ужо добра відаць – учатырох.

– Заходзьце, хлопчыкі! Я вам хоць малачка... Хоць смагу прагнаць... Лямпу не будзем запальваць...

Апошняя яна сказала, пераступаючы парог.

.....

І на гасцінцы, і ў мястэчку, на ўсім – так добра знаёмым і якім жа кароткім цяпер – шляху ад роднай хаты да свежай ямы ў лапухах добрыя людзі бачылі яе пакутніцкі паход. І ўсім было зразумела, куды і завошта.

Чатыры босыя, у вайсковых лахманах мужчыны, з рукамі, скручанымі назад калючым дротам, па двух ішлі следам за ёю. Ёй фашысты зрабілі палёгку:

не звязалі рук... Што ж, яны не баяліся яе нават так, як гэтых бяззбройных, знясіленых уцекачоў. Адзін з байцоў, яшчэ зусім хлапчук, нядаўна астрыжаны пад машынку, з усіх сіл намагаўся не ўпасці і, здаду гледзячы на таварышаў, узнімаў, як і яны, галаву.

Свае худыя, так мала ў жыцці цалаваныя рукі яна трымала мазалямі да мазалёў. Шаптала свае, зусім новыя словы малітвы. І ў ранішнім святле роднага сонца ясным быў яе твар, хоць па маршчынах міжвольна каціліся слёзы. Яна і тут не думала пра сябе. Дзе ён, яе Васілёк, чаму не вярнуўся?.. Як добра, Божа ласкавы, што ён не прыйшоў, не прыбег нават і на пажар роднай хаты!.. Відаць, далёка ўжо недзе сыноч, відаць, адкапалі-такі яны з Азаронкам свае кулямёты... Дзе яны, Уладзік і Сцяпан?.. Хавай іх, Божа, усіх трох ад куль, дай ім усім убачыць матчыну магілу!.. І тут душа яе вярталася да гэтых, да чужых сыноў, з якімі так моцна здрадзіла доля... Яна чула іх крокі – шорганне босых ног па жвіры, чула і цяжкае дыханне... Яна аддала ім усё, што магла... А тут нават не азірнешся. І яна рабіла адно – яшчэ як мама вучыла – малілася. І за сваіх сыноў, і за чужых, і за сябе...

Горача дыхалі клыкастыя, дурныя зяпы аўчарак. Чорнай сталлю паблісквалі ў голых да локцяў, загарэлых руках аўтаматы. Час ад часу на ўзбоччы гудзелі тэлеграфныя слупы.

Маці не ведала, хто яна. Не думала аб тым, што не з адным толькі жахам глядзелі на іх паход сустрэчныя, – што вобраз яе засядзе ў сэрцы многіх мужчын горкім, няўмольным дакорам, што вочы і рукі яе ўспамінаць будуць нават дужыя людзі, выганяючы з душы апошні страх перад начной партызанскай атакай...

- 1 Які вобраз маці паяўляецца ў пачатку твора? Што табе вядома пра яе жыццё?
- 2 Абмяркуйце, ці апісанне знешняга выгляду жанчыны адпавядае яе сапраўднаму характару?
- 3 Што табе вядома пра яе сыноў? Чаму маці так моцна хвалявалася паводзінамі Васіля?
- 4 Як маці сустрэла палонных байцоў? Аб чым гэта сведчыць?
- 5 Як выглядаў яе апошні пакутніцкі шлях? Аб чым яна думала?
- 6 Напішы сачыненне на тэму: «Ці сапраўднае геройства патрабуе вялікіх подзвігаў? Абгрунтуй свой погляд, адклікаючыся да твора *Маці* Янкі Брыля і да іншага тэксту культуры».

Сачыненне – гэта пісьмовае выказванне, у якім мы разглядаем нейкую важную праблему. Найчасцей стараемся штосьці даказаць, да нечага пераканаць, адказаць на пастаўленае пытанне, развясць сумненне. Сачыненне вымагае ад аўтара, каб выявіў ён адназначна свой пункт погляду ў адносінах да тэмы. Сваю пазіцыю трэба добра абгрунтаваць, выкарыстоўваючы лагічныя аргументы.

ПАБУДОВА САЧЫНЕННЯ

Уступ, які поўніць некалькі заданняў:

- уводзіць чытача ў праблематыку, якой будзе датычыць развіццё
- заахвочвае чытача да прачытання цэлага сачынення
- прадстаўляе погляд аўтара ў адносінах да праблемы, пададзенай у тэме

Развіццё – гэта асноўная частка сачынення. Тут заключаецца галоўная частка разважанняў – аргументацыя, якая складаецца з паасобных аргументаў, г.зн. доказаў у абарону нашага пункту гледжання. Аргументы павінны пераконваць.

Заканчэнне, якое спраўна падагульняе, прадстаўленыя ў сачыненні разважанні.

ПРЫКЛАДЫ СЛОЎ І СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ, ЯКІМІ КАРЫСТАЕМСЯ Ў САЧЫНЕННІ

Пачатак выказвання:

- *Звяртаючыся да тэмы ...*
- *Мой адказ на пытанне ёсць такі ...*
- *Я не сумняваюся, што ...*
- *Паводле мяне ...*
- *Я поўнасю згодны з поглядам, што ...*
- *На маю думку, ...*

Увядзенне аргументаў:

- *Па-першае ..., па-другое ..., па трэцяе ...*
- *Чарговай справай, якую я хачу закрануць ...*
- *Маім чарговым аргументам ёсць тое, што ...*
- *Трэба таксама памятаць аб ...*
- *Я хачу таксама звярнуць увагу на ...*
- *Трэба адзначыць, што ...*

Заканчэнне:

- *Думаю, што ...*
- *Паводле мяне, ...*
- *Як вынікае з прыведзеных аргументаў, ...*
- *Падводзячы вынікі, ...*

Васіль Быкаў (1924 – 2003)

Нарадзіўся ў сялянскай сям’і ў вёсцы Бычкі Ушацкага раёна Віцебскай вобласці. Навучаўся на скульптурным адзяленні Віцебскай мастацкай вучэльні, але па матэрыяльных прычынах гэтую вучобу трэба было спыніць. Скончыў Саратаўскую пяхотную вучэльню. У 1942 годзе ўступіў у шэрагі Чырвонай Арміі. Ваяваў на Другім і Трэцім Украінскіх франтах, прайшоў па тэрыторыі Румыніі, Балгарыі, Венгрыі, Югаславіі, Аўстрыі, двойчы быў паранены. Упершыню творы Васіля Быкава былі апублікаваныя ў 1947 годзе, аднак творчая біяграфія

Унізе: Анатоль Вярцінскі, Васіль Быкаў

пісьменніка пачынаецца з апавяданняў, напісаных у 1951 годзе. Тэматыка ранніх апавяданняў, дзеючымі асобамі якіх сталі жаўнеры і афіцэры, вызначыла далейшы лёс Быкава, многія з твораў якога прысвечаны падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Бескампраміснасць прозы Быкава стала прычынай нападаў савецкай крытыкі, якая абвінавачвала пісьменніка ў ачарненні савецкага ладу. У 90-я гады XX ст. з-пад пяра пісьменніка выйшлі творы прысвечаныя перыяду калектывізацыі і сталінізму.

Васіль Быкаў

Калі хочацца жыць

Мы спаўзлі на мулкія груды голага ўзбярэжнага абрыву і, зацяўшы дыханне, сціснуўшы ў сабе знямоглыя сэрцы, узіраліся на ўскраек кручы, дзе ў бясхмарным ранішнім небе гойдаліся зблытаныя сцябліны палыну і дзе вось-вось павінны былі з’явіцца яны. Зрэшты, узіраўся туды адзін я. Мой зямляк і неразлучны сябра Алёшка курчыўся ад болю, біўся патыліцай аб цвёрдыя, як камень, гліністыя брылы абрыву і чужым слабым голасам, ад якога ў мяне млела сэрца, прасіў даканаць яго. У пяці кроках ад нашых даўно не пераабуданых, спавітых абмоткамі ног лена пляскаў хвалямі Дон – наша нядаўняя надзея і наш цяперашні смяротны рубеж.

«Сын палка», 1943.
Ісак Давідовіч

– Не марудзь... Чуеш? І ўцякай... Ты, можа, як-небудзь...

Замурзанымі аб зямлю пальцамі ён шкрабаў па глінішчы абрыву і, не зносячы пякельнага болю, распачна матляў галавой. Я не мог ні дапамагчы яму, ні абнадзеіць: разрыўная куля з нямецкага бронетранспарцёра перабіла хлопцу нагу, і яму ўжо, відаць, не суджана было жыць. Кіламетры з два я цягнуў яго на сабе сюды, да Дона, за якім быў наш паратунак, але з хутара за намі пагналіся немцы, а я ўжо выбіўся з сілы.

– Не марудзь... Дабівай і плыві... Перадай калі нашым... Запомні – Алешкавічы... Малыя Алешкавічы, ля возера.

Нібы ўспомніўшы штось, ён шырока расплюшчыў свае васільковыя вочы, угледзеўся ў высачэзную бездань летняга неба, у якім ужо шырока і вольна панавалі промні яшчэ нябачнага за краявідам сонца, і на хлапечых ніколі не голеных шчоках азначылі свой след дзве скупыя слязіны.

Я толькі скрыгаў зубамі ад яго страшных слоў і ад усёй вялікай бяды, што ў тыя жахлівыя дні апанавала нас. Пад Старабельскам наш полк спачатку адрэзалі ад сваіх, пасля акружылі, разбілі, і нямецкія танкі паразганялі па стэпе тых, хто яшчэ застаўся жывы. Два тыдні, абдзёртыя і галодныя, мы невялікімі групамі прабіраліся на ўсход, кожны раз натыкаючыся на ворага і губляючы апошніх байцоў.

Не маючы ніякага выйсця, я гатоў быў дабіць і сябе, толькі дабіваць не было чым: учора ўначы мы наскочылі ў лагчыне на калону ворага і, адбіваючыся, у гарачцы разрадзілі аўтаматы, не пакінуўшы ніводнага патрона сабе. Цяпер, апроч трафейнай фінкі на Алёшкавай папругцы, у нас не было ніякае зброі.

Трэба было нешта рабіць, каб як ратавацца, але ў мяне ад усяго перажытага, ад стомы і бяссонніцы толькі немачна гудзела ў галаве. Я прыклаў вуха

да выдзьмутай ветрам зямлі і выразна пачуў тупат ворагаў, якія даганялі нас. Я нічога не сказаў сябру, толькі зірнуў на яго, да болю ў скронях напружваючыся ў пошуках выйсця, і ён, відаць, зразумеў, што жыць засталася некалькі кароткіх хвілін.

– Валодзя! – распачна вымавіў ён. – Што ж ты робіш?!

Ён ужо не матляў галавой, ён упіўся ў мяне сваім патрабавальным, пакутным позіркам, у якім адбівалася ўсеабыдняя перадсмяротная туга. Я ўсё маўчаў, а ён аслабелымі рукамі нязграбна выцягнуў з похвы паіржавелую ад начной расы фінку і падаў мне.

І тады, мабыць, упершыню, я ўразумеў тое, што ўжо выразна паўстала перад маім небаракам Алёшкам. У памяці мільганулі мінулыя страшныя выпадкі – з нашым клапатлівым ротным старшыняй Дорахавым, пасля – з веселуном і запявалам Траяном. Уласаўцы захапілі іх у палон параненымі, здэкаваліся, пазнявечвалі штыхамі твары, павыразалі на спінах крываваыя паскі, а пасля дабілі. Паратунку ў нас не было, аднак ці мог я аддаць дарагога Алёшку – ціхмянага, яснавокага равесніка і майго земляка на здэк і такія пакуты?

Ад невыноснага гора і напружання мне здалася, што я вось-вось звяр’яцею і загублю яго і сябе. Тады ўжо ніхто з нас не пабачыць ніколі наш далёкі азёрны куток, ніхто не суніме няўцешныя слёзы нашых гаротных матак...

Алёшка ўсё курчыўся, грымасы неадольнага болю крывілі яго зрудзелы ад загару і пакутаў твар, пакрыты дробнай расой схаладзелага поту. Ад яго знявечанай, наспех перавязанай маёй папругаю нагі сцякаў, убіраючыся ў сухую зямлю, струмень згусцелай крыві. Сонца ўжо ўзнялося над зарэчнай далеччу. Нізкае і прамяністае, яно распластала над Донам свае гонкія промні, асвятляла ва ўпор гэты голы абрывісты бераг і блішчастым мігатлівым агнём запаліла шырокі працяг данское вады.

І тады на гэтым абрыве збоч нас паказаліся ворагі. Іх было чалавек во сем, з нарыхтаванай зброяй. Паўглядаўшыся ў раку, адкуль іх сляпіла сонца, яны па-над кручай накіраваліся ў наш бок і неўзабаве схаваліся ва ўзбярэжнай рытвіне.

Заставаліся апошнія імгненні жыцця.

На маім твары, пэўна, адбіўся жах і збянтэжанасць, я ненавідзеў сябе за тую разгубленасць, але перайначыцца не мог. Я кінуўся да Алёшкі, прыціснуўся вуснамі да яго запалых, абветраных шчок і заплакаў горка і балюча – разам з ім. Ён, вядома, зразумеў, што рабілася ў маёй душы і, перамогшы сваю смяртэльную распач, слаба ўсміхнуўся, каб суцешыць мяне.

– Ну, нічога... нічога... Я сам...

Дрыжачымі, бяссільнымі рукамі ён падняў з зямлі фінку і наставіў яе канец пад левую кішэньку свае аблезлай старой гімнасцёркі. У той час з абрыву даляцелі галасы – матляючы рамянямі аўтаматаў, сюды беглі трое цыбатых немцаў – яны, відаць, заўважылі нас.

– Бывай, братка! – цішэй і гаротней за ўсе разы прамовіў Алёшка, зразумеўшы, што прыйдзеца гінуць абодвум, і прастагнаў ад нейкага іншага болю, куды

мацнейшага за боль свае смяротнае раны: – А як хочацца жыць! Помсціць!!!

Гэтая яго нелюдская туга ўраз парушыла ва мне нешта непадуладнае чалавеку, нешта надарвалася ў маіх зняможаных ад гора грудзях, і я выхапіў з яго пальцаў тую паіржавелую фінку.

– Алёшка! – дзіка вырвалася з майго нутра, і я адчуў, што звар’яцею, калі не выратую яго. А ён паслухмяна варухнуў павекамі і недаўменна павёў па мне сваім развітальным позіркам, спакойным і ясным, як тое далёкае неба, што вісела над намі. І тады, адчуўшы, як напружылася ва мне нестрываная сіла, я схапіў сябра пад пахі і рынуўся ў раку...

Пасля было страшнае, але яно засланілася ад мяне нечалавечым напружаннем маіх апошніх сіл. Захлёбваючыся сцюдзёнай вадой, я шалёна лупіў нагамі, гарнуў вадзяныя глыбы і, як здзічэлы, ірваўся ў зіхатлівую мітусню сонца. Гулкім надрэчным грымоццем ззаду грукаталі стрэлы, наўкола градам сыпаліся кулі, здавалася, ад іх кіпела і булькатала данская вада. Ад незвычайнага намагання мярцвелі мае рукі і ногі, а я, не азіраючыся і штораз глыбей правальваючыся ў рачную бездань, болей пад вадой, чым на паверхні, усё далей і далей валок на сабе прыціхлага сябра. Урэшце неяк прыбіўся к берагу, і там, у трыснягу на пясчанай водмелі, выцягнуўся паўжывым знямелым трупам.

...Ачнуўся, калі з паўдзённага неба свяціла высокае сонца. Было ціха, між шархоткіх сцяблін трыснягу снавалі зялёныя стрэлкі, санліва плёскалі ля берага хвалі. Спалоханы цішынёй, я выскачыў з вады: у якіх пяці кроках ляжаў мой Алёшка – ляжаў нерухома, уткнуўшы твар у празрыстую мель узбярэжнай вады.

Здаецца, я зноў страціў прытомнасць...

Пасля, адубяненлы ад холаду і мокры, я стаў на калені. Адарваўшы рукаў гімнасцёркі, прамыў сваё прастрэленае куляй плячо і, угледзеўшыся ў люстраную гладзь вады, знячэўку ахнуў. Мая васьмнаццацігадовая нястрыжаная галава, нібы пацярушаная снегам, свяцілася разам з аблокамі дзікай недарэчнай сівізной...

- 1 Калі і дзе адбываюцца падзеі ў апавяданні? Назаві яго герояў. У якіх абставінах яны знайшліся? Што ім пагражала?
- 2 Чым выклікана драматычнае становішча галоўнага героя і ў чым яго подзвіг?
- 3 Растлумач сэнс апошняга сказа ў апавяданні: «Мая васьмнаццацігадовая нястрыжаная галава, нібы пацярушаная снегам, свяцілася разам з аблокамі дзікай недарэчнай сівізной...».
- 4 Складзі сінанімічны радок слоў, якія паказваюць трагізм вайны. Карыстайся тэкстам В. Быкава.

Час трывогі і надзеі

Урывак

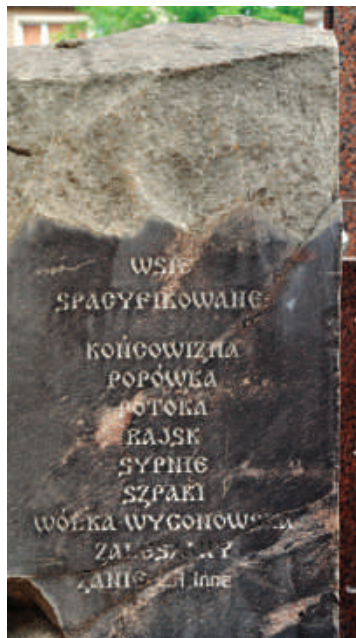
Вырваліся з кіпцюроў смерці

У Бельску, на магіле беларускіх сялян забітых «Бурым», з кастрычніка мінулага года стаіць помнік. На дошцы трыццаць прозвішчаў. Усе яны ехалі са мною, – дробны, хударлявы **Уладзімір Куптэль** прыкурвае чарговую сігарэту. Пускае дым кольцам. – Тааак, мне пашчасціла.

* * *

Студзень 1946 года быў марозны, але бяснежны. Колы жалезнякоў грукацелі па замерзлай грудзе. Мужчыны ў кажухах падганялі коней, каб за кароткі зімовы дзень управіцца ў лесе і да вечара вярнуцца дадому. Гаспадары з Арлянскай гміны ехалі па загадзе войта па дровы для школы ў Орлі. Сяляне з прыпушчанскіх вёсак – сабе. Каля Лазіцаў стаяў вартавы ў мундзіры, – успамінае **Хведар Кендысь** з Ягаднік. – Старое польскае войска, бо арол з каронай, прыкмеціў сусед. Я ў войску не служыў, то мне было ўсё роўна, з каронай ці без. Мінулі мы яго і ўязджаем у вёску. Другі салдат загадвае нам паварочваць з вуліцы налева, заязджаць на падворак. А за намі ўсё новыя заязджаюць. Да поўдня ў вёсцы было поўна людзей.

– У мяне быў воз прыстасаваны да вывазкі дрэва, без гнайнёў, – расказвае **Мікалай Федарук**, – а ім былі патрэбныя такія, каб пакласці туды салому, прыхаваць стрэльбы і самім выгадна ехаць. І коні добрыя. На вазакі не глядзелі, стары ці малады, кожны падыходзіў. Узялі і мяне, пасадзілі на чужую фурманку, за чужым канём. Адазвацца не можна было. Я паспрабаваў пажартаваць, то афіцэр схпіўся за кабуру, выцягнуў пісталет і мне жартаў адхацелася.

Помнік пры Свята-Духаўскай царкве ў Беластоку ў гонар ахвяр праваスлаўных беларусаў, якія загінулі на Беластоцчыне з рук польскага ўзброенага падполля

Войска падзяліла сабраных мужчын на дзве групы: тых, якія павінны былі ехаць абозам і тых, якіх пакідалі ў Лазіцы. Мікалаю Федаруку ўдалося адлучыцца ад першай групы і ўмяшацца ў другую. Бачыў гэта той афіцэр. Федарук памяняўся шапкамі з адным дзядзькам. Так замаскаваны забег у найбліжэйшую хату. Яе гаспадара таксама ўжо ўзялі. У хаце засталася адно старая баба.

– Яна мяне паспрабавала выпіхнуць з хаты, але я ўпёрся і шыгнуў пад печ. Сядзеў там пакуль не пачуў як па вясковай вуліцы загрузацелі колы. Адседзеў яшчэ трохі і вылез з-пад печы. Тым, хто застаўся ў вёсцы, забаранілі пакідаць яе да вечара. Калі людзі пачалі раз'язджацца, паехаў і я. На сваіх калёсах, са сваім канём.

* * *

Хведар Кендысь павёз войска ў Гайнаўку:

– Наперадзе скакаў, на забраным аднаму гаспадару жарабцы, афіцэр.

Мусіць «Буры». Каля Арэшкава спілавалі тэлеграфны слуп і затрымалі паравоз з Чаромхі. Штосьці пагаварылі і адпусцілі яго. Заехалі мы ў Гайнаўку ад Юдзянкі. Я ехаў спераду, то спыніўся аж пад пераездам на пуці ў Белавежу. Там тыя салдаты пасаскоквалі з калёсаў і пабеглі па рэйках у бок станцыі. Са мною застаўся малады салдацік. Не больш яму было як сямнаццаць. Калі мы пачулі стральбу, ён не вытрываў і таксама пабег туды. Загадаўшы мне чакаць яго. Ага, думаю сабе, якраз я цябе тут пачакаю. І па кані! Мне ж у Гайнаўцы кожная вулічка знаёмая. Забіўся я ў глухі завулак, торбу каню на мызу і стаю. Каля мяне хадзілі якіясь людзі, але ні я да іх, ні яны да мяне нічога не мелі, у кожнага ж свае справы.

Хведар Кендысь чуў, як жаўнеры беглі назад, як штосьці крычалі, як стукаў капытамі той жарабец пад афіцэрам. Дадому падаўся, калі грукат колаў адкаціўся за лес.

Там маёй магілы няма, – уздыхае, – а была б.

* * *

Частка атрада, якую вёз Уладзімір Куптэль, спаліла Вульку-Выганоўскую.

– Ехалі мы палявымі дарогамі, абмінаючы галоўныя тракты, усё бягом, бягом. Усю ноч. Коні ўзмыліліся. Трэба было стаць на адпачынак. На досвітку затрымаліся ў Красным Сяле. Раз'ехаліся па некалькі падвод па падворках. Далі коням есці і самі селі ў клуні штось перакусіць. З таго, што мы ўзялі з дому ў лес, ніхто нічога не крануў. Не было калі. А ехалі ж мы адбіраць дровы, то да скваркі была і чарка. Але толькі расклаліся на таку, як раздаецца загад: «Падымацца!» Збіраемся ў дарогу. Я загарнуў наш сняданак у жупіцу і кінуў у воз. Нашы коні аднак не паспелі перадыхнуць. Бачылі гэта і вайскоўцы. Усіх са слабымі коньмі пакінулі, а за нас паехалі людзі з Краснага Сяла. Як гляджу на дошку на помніку, то бачу, што ніхто з іх не вярнуўся.

Калі войска пакінула Краснае Сяло, Уладзімір Куптэль з суседзямі, адчакаўшы і нападзіўшы коней, падаліся ў адваротным напрамку. Ехалі лесам, палямі, каб не напароцца на іншыя групы з таго атрада. Урэшце адважыліся пад'ехаць бліжэй вёскі. Напатканая жанчына сказала, што гэта Пашкоўшчына. Пачулі палёгку. Былі блізка дому.

У мяне швагер жыў у Кашалях, – расказвае Уладзімір Куптэль.

– Заехалі мы да яго, я развінуў жупіцу з нашым недаедзеным сняданкам. З'елі мы, выпілі і надвячоркам падаліся дадому. З правага боку ўбачылі дым. Гарэла якаясь вёска. Гэта былі Залешаны.

*Мікола Ваўранюк
«Ніва» № 10, 9.03.2003*

- 1 Што табе вядома пра трагічныя гады пасля II Сусветнай вайны на Беласточчыне?
- 2 Пра якія падзеі расказвае тэкст Міколы Ваўранюка?
- 3 Якім чынам героі рэпартажу пазбегнулі смерці? Раскажы пра кожнага з іх.
- 4 Якія перажыванні спадарожнічалі ім тады і як цяпер яны гэта ўспамінаюць?
- 5 Правядзіце дыскусію на тэму: «Як мы сёння павінны адносіцца да трагічных пасляваенных падзей на Беласточчыне?»
- 6 Чым вылучаецца публіцыстычны стыль?

Публіцыстычны стыль – уласцівасці

ЖАНРЫ	СТЫЛЁВЫЯ АДЗНАКІ	МОЎНЫЯ СРОДКІ
нататка, карэспандэнцыя, артыкул, фельетон, рэпартаж, інтэрв'ю	эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, пабуджальнасць, ацэначнасць	грамадска-палітычная лексіка, звароты, паўторы, параўнанні, клічныя і пабуджальныя сказы

**ЛІТАРАТУРА
50-Х – 80-Х ГАДОЎ
XX СТАГОДДЗЯ**

Грамадскае жыццё і развіццё нацыянальнай культуры

Новыя тэндэнцыі ў развіцці нашай нацыянальнай культуры пачалі яскрава выяўляцца з сярэдзіны 50-х гадоў. Насілі яны супярэчлівы характар. Плённы ўплыў на іх развіццё аказалі тыя змены, што адбываліся ў краіне ў сувязі з выкрыццём культу асобы Сталіна. На XX з'ездзе партыі ў лютым 1956 года палітычнае кіраўніцтва СССР зрабіла смелую спробу падняць заслону над злачынствамі таталітарнай сістэмы, паказаць, якую шкоду прынёс культ асобы развіццю нашага грамадства. Быў пакладзены пачатак ліберальным рэформам, якія ўвайшлі ў гісторыю пад назвай «хрушчоўскай адлігі». Змены, што адбываліся ў тагачасным грамадскім жыцці, успрымаліся народам з вялікай надзеяй на будучае.

У краіне прымаліся важныя рашэнні па вызваленню духоўных сфер жыцця ад скажэнняў эпохі сталінізму. З боку кіраўніцтва выявілася жаданне прадставіць пэўныя, хоць і абмежаваныя, магчымасці для дэмакратызацыі творчага жыцця. Пачалася, хоць і выбарная, пасмяротная рэабілітацыя дзеячаў мастацтва і літаратуры, якія загінулі ў час масавых рэпрэсій.

У літаратуру былі вернуты імёны М. Гарэцкага, Ц. Гартнага, С. Баранавых, П. Галавача, У. Галубка, М. Зарэцкага, Т. Кляшторнага, В. Мараква, Ю. Таўбіна, В. Шашалевіча, М. Чарота і інш. Да творчай дзейнасці вярнуліся А. Александровіч, Р. Бярозкін, Ю. Гаўрук, С. Грахоўскі, У. Дубоўка, А. Звонак, А. Пальчэўскі, Я. Пушча, Я. Скрыган, М. Хведаровіч, С. Шушкевіч і інш. Пачалі выдавацца творы ўсіх гэтых, раней забароненых, пісьменнікаў.

Былі прыняты захады па актывізацыі творчай працы пісьменнікаў. У 1957 годзе часопісу «Маладосць» быў нададзены статус органа Саюза пісьменнікаў Беларусі. Маладыя літаратары атрымалі магчымасць змяшчаць у ім свае творы. Праз часопіс у канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў у літаратуру прыйшла вялікая плеяда паэтаў, дзяцінства якіх было абпалена вайной і якія адметна ўспрымалі навакольны свет.

У тым жа 1957 годзе былі ўстаноўлены Літаратурныя прэміі імя Я. Коласа за лепшыя творы прозы і літаратурнай крытыкі і імя Я. Купалы – за лепшыя творы паэзіі і драматургіі. Першымі іх лаўрэатамі сталі П. Броўка, І. Шамякін, М. Танк і П. Панчанка. Добразычлівыя адносіны да талентаў неўзабаве далі плён: калі ў 1954 годзе ў Саюзе беларускіх пісьменнікаў налічвалася 114 чалавек, то ў сярэдзіне 60-х гадоў іх колькасць павялічылася да 242 чалавек.

У пісьменніцкім асяроддзі разгарнулася дыскусія пра месца пісьменніка ў жыцці грамадства, права творцы на выяўленне сваёй індывідуальнасці. Вырашэнне складаных праблем пачалося з прызнання агульначалавечых маральна-этычных каштоўнасцей.

*Быць чалавекам я рад,
Быць ім хацеў бы заўсёды,
А на ўсё іншае, брат
Я не даю сваёй згоды,*

– пісаў у той час М. Танк.

Аднак працэс дэмакратызацыі грамадскага жыцця быў непрацяглым. З сярэдзіны 60-х гадоў зноў ажывае камандна-адміністрацыйны стыль кіраўніцтва культурай і літаратурай. Любыя адхіленні ад афіцыйна вызначаных пастановаў падлягалі разбору ў партыйных органах і асуджэнню. Інтэнсіўна ішоў працэс звужэння сферы ўжывання беларускай мовы. Выкладанне ў школах, асабліва гарадскіх, пераводзілася на рускую мову. Змяншалася колькасць беларускамоўных кніг і газет. Афіцыйная прапаганда даводзіла, што гэта натуральны працэс, бо ў будучым камуністычным грамадстве адбудзецца зліццё нацый, а іх моў – у адзіную сусветную мову.

Пісьменнікі балюча перажывалі працэс выцяснення з ужытку іх роднай мовы, пра што сведчаць хоць бы вершы П. Панчанкі *Родная мова* і Р. Барадуліна *Мая мова*.

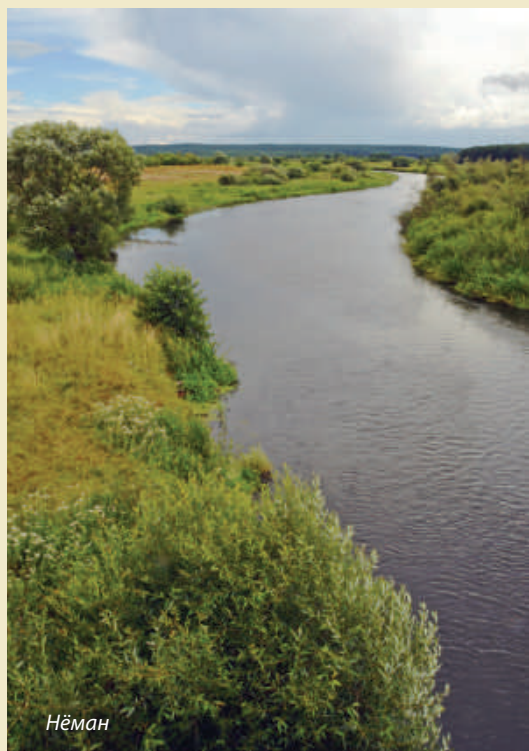
*Сцвярджаюць гісторыкі і мовазнаўцы,
Што паступова сціраюцца грані нацый
І, нібыта як перажытак,
аджыць павінна абавязкова*

*Мова маці маёй – беларуская мова,
Што мне, як імя ўласнае, блізкая і знаёмая,
Што па жылах маіх цячэ
і ціхім Сажом і Нёманам.*

*Я чакаю часіну сябрыны людской,
Але не згаджуся, што родныя мовы луской
Былі на рыбіне чалавецтва,
Якая ў вечнасць плыве акіянам вечнасці,*

– пісаў у названым вершы Р. Барадулін.

Развіццё беларускай літаратуры ў перыяд з сярэдзіны 50-х да сярэдзіны 80-х гадоў характарызуецца тым, што яна даволі часта ўступала ў цесныя сувязі з іншымі відамі нацыянальнага мастацтва. Па-ранейшаму плённа супрацоўнічалі з беларускімі пісьменнікамі тэатры,

Нёман

Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр імя Я. Купалы

асабліва Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр імя Я. Купалы. На яго сцэне былі пастаўлены спектаклі па творах А. Макаёнка (*Трыбунал*, *Таблетку пад язык*, *Заццюканы апостал*), А. Петрашкевіча (*Адкуль грэх*), І. Чыгрынава (*Плач перапёлкі*). У Беларускім дзяржаўным тэатры імя Я. Коласа былі пастаўлены спектаклі *Снежныя зімы* І. Шамякіна, *Напісанае застаецца* А. Петрашкевіча, *Апошні шанц* В. Быкава, *Званы Віцебска* У. Караткевіча, *Амністыя* М. Матукоўскага.

Цікавыя творы ў 60-х – 80-я гады паявіліся ў музычным мастацтве. У гэты час былі напісаны і пастаўлены оперы Ю. Семянякі *Зорка Венера* і *Новая зямля*, Дз. Смольскага *Свая легенда* і *Францыск Скарына*. Вялікую працу па папулярызацыі беларускай песні праводзіў Дзяржаўны беларускі эстрадны ансамбль «Песняры» (пад кіраўніцтвам У. Мулявіна) і вакальна-інструментальны ансамбль «Сябры» (пад кіраўніцтвам А. Ярмоленкі). У Дзяржаўным тэатры музычнай камедыі былі пастаўлены першая беларуская аперэта *Паўлінка* Ю. Семянякі і народная музычная камедыя *Несцерка* Р. Суруса.

Паспяхова развівалася ў гэты час беларускае кінамастацтва. Многія творы нашых кінематаграфістаў былі адзначаны Дзяржаўнымі прэміямі БССР. Сярод іх такія фільмы, як *Паланез Агінскага*, *Дзяўчынка шукае бацьку*, *Вазьму твой боль*, *Людзі на балоце*.

У канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў пачалі сваю творчую працу многія мастакі. Тэматыка іх твораў надзвычай разнастайная. Шырокую вядомасць набылі палотны Л. Шчамялёва *За вольную Беларусь*, *Навала 22 чэрвеня 1941 года*, *Першы дзень міру*, М. Савіцкага *Віцебскія вароты*, *Пакаранне смерцю*, *Партызанская мадонна*, цыкл *Лічбы на сэрцы*, дзе паказаны жахі фашысцкіх канцлагераў. Працоўныя будні адлюстраваны ў творах М. Данцыга (*Гудзе зямля салігорская*, *У заводскай сталовай*).

60-х–80-я гады характарызуюцца плённай дзейнасцю многіх скульптараў. У гэты час былі ўзведзены мемарыяльныя комплексы *Прарыў* каля гарадскога пасёлка Ушачы (А. Анікейчык), *Хатынь* (С. Селіханаў, Ю. Градаў, В. Занковіч, Л. Левін), манумент у Жодзіне ў гонар маці-патрыёткі Н. Ф. Купрыянавай і яе пяці сыноў, якія не вярнуліся з вайны (А. Заспіцкі, І. Міско, М. Рыжанкоў). Важнай падзеяй у культурным жыцці Беларусі стала ўзвядзенне помнікаў Я. Купалу (А. Анікейчык), Я. Коласу (З. Азгур), М. Багдановічу (С. Вакар) у Мінску.

Са сказанага вынікае, што ў культурна-мастацкім жыцці другой паловы 50-х – 80-я гады паявілася шмат высокамастацкіх твораў. Таленавітыя дзеячы культуры заставаліся вернымі прынцыпам жыццёвай праўды і творча развівалі традыцыі нацыянальнай літаратуры.

Аляксей Майсейчык

- 1 Якія перамены ў творчым жыцці краіны пачаліся ў другой палове 50-х гадоў у сувязі з выкрыццём культу асобы Сталіна?
- 2 У чым выявілася непаслядоўнасць рэформаў, пачатых у другой палове 50-х гадоў?
- 3 Як адрэсліся пісьменнікі да працэсу выцяснення роднай мовы?
- 4 Якія былі асноўныя тэндэнцыі развіцця тэатра?
- 5 У якім кірунку ішло развіццё музычнага мастацтва, кінамастацтва, жывапісу, скульптуры?
- 6 Дакажы, абапіраючыся на прыклады, што іншыя віды мастацтва развіваліся ў цеснай сувязі з літаратурай.
- 7 Назаві найбольш вядомыя творы паасобных відаў мастацтва.

Паэзія

Духоўна-творчае абнаўленне літаратуры ў другой палове 50-х гадоў найбольш ярка выявілася ў паэзіі. У новых умовах паэты адчулі патрэбу ў неабходнасці паглыбіць мастацкую канцэпцыю чалавека ў сваіх творах. У іх вершах выявілася незадаволенасць тым, што было напісана па шаблонах ідэалагічных устаноў. П. Панчанка ў вершы *Анкета* самакрытычна пісаў: «Растрачана дзён незваротных нямала. На дробязь, на глупства, на тосты, на мель». Спрачаўся з сабою ў той

час і М. Танк. У творы *Я прачытаў за вершам верш* ён папракаў сябе за тое, чаму раней «пытліва не шукаў слоў неабходных, гераічных у барацьбе, у шуме траў, пад дахамі муроў фабрычных». М. Танк выступаў за тое, каб выяваць літаратурныя характары жыццём, а таксама самім сабою, сваёй індывідуальнасцю, бо ў паэзіі ўсё залежыць ад «гісторыі кроку спрадвечнага, ад сэрца ў грудзях чалавечага». Нават сталыя і вопытныя мастакі адчулі, што творчасць не можа абмяжоўвацца адлюстраваннем і ўслаўленнем жыцця. Яна звязана з яго філасофска-інтэлектуальным пазнаннем.

*Паэзія, твой крок чуваць,
Твой стан, здаецца, бачу!
А як цябе мне адшукаць –
Нялёгкая задача!*

– пісаў у вершы «Паэзія» П. Броўка.

Адчуванне асабістай адказнасці за сказанае ў творы скіроўвала паэтаў на пільную ўвагу да праўды жыцця. «Слова, што ў муках народжана мною, павінна быць праўдаю, а не манною», – пісаў С. Дзяргай.

[...] Адметная роля ў паэзіі 60-х – 80-х гадоў належыць філасофскай лірыцы, характэрная прыкмета якой – філасофска-мастацкае асэнсаванне праблем быцця. У ёй у інтэлектуальна-эмацыянальным плане асвойваецца сутнасць такіх катэгорый, як жыццё і смерць, дабро і зло, прастора і час. Выключная філасофская заглыбленасць уласціва многім творам А. Куляшова з яго *Новай кнігі*, С. Дзяргая з нізкі *Чатыры стихіі*, А. Вярцінскага са зборніка *Чалавечы знак*, А. Разанава з яго паэтычнай кнігі *Шлях* – 360.

[...] У 60-я гады цэлы шэраг твораў выразна філасофскага зместу паявіўся ў С. Дзяргая. Гэта такія вершы, як *Крыніца жыцця*, *Мысль і слова*, *Філасаф мае сілагізм*, *Каб соль не страціла...* . У іх аб'ектыўны свет раскрываецца ў складаных і дыялектычна супярэчлівых працэсах, на асэнсаванні якіх ляжыць адбітак інтэлекту самога аўтара.

Хто ёсць чалавек? У чым адметнасці «чалавечага знака»? Як ён суадносіцца з сацыяльнай і біялагічнай формамі жыцця на зямлі? Над гэтым разважае ў многіх вершах А. Вярцінскі. Адзін са сваіх зборнікаў ён так і назваў – *Чалавечы знак*. Праз асацыяцыі, афарызмы, падтэкст паэт даводзіць, што адна з вызначальных рыс чалавека – гэта яго цяга да міласэрнасці, імкненне рабіць дабро:

*А ён паўтарае, што ёсць дабро на свеце,
што будзе дабро і перамога дабро.
Дзівак чалавек... Не можа не спадзявацца,
не можа не верыць, не можа ніяк!
Дзівак чалавек... І гэта яго дзівацтва –
ратунак яго, яго чалавечы знак.*

А. Вярцінскі сцвярджае, што чалавеку трэба вывяраць сваю духоўную сутнасць, свае справы і ўчынкi «высокага неба ідэалам» маральнай чысціні. Такая думка вызначае змест верша *Высокае неба ідэала*:

*Калі адкрыў я цябе аднойчы,
убачыў сябе з тваёй вышыні, –
сталі іншымі мае ночы,
сталі іншымі мае дні.
Ты новым сэнсам іх асвятляла,
высокае неба ідэала!..*

У цікавым ракурсе адлюстроўвае жыццё А. Разанаў у сваіх філасофскіх творах, якія склалі паэтычныя зборнікі *Каардынаты быцця*, *Шлях – 360*, *Вастрыё стралы*. Свет сучаснага чалавека раскрываецца аўтарам як нейкі супярэчлівы кругаварот сэнсу і бяссэнсіцы, гармоніі і хаосу, духоўнага і бездухоўнага, вечнасці і асобных імгненняў існага быцця. Чалавек у такім свеце ўступае ў канфлікт з абставінамі, імкнецца супрацьстаяць ім як істота разумная, як носьбіт гуманістычных якасцей. Вершы А. Разанава часам успрымаюцца як прытчы. Іх змест – у падтэксце, у сімвалічных вобразах, як, напрыклад, у версэце *Мы, людзі*:

*На даляглядзе, у самым канцы пакручастай доўгай
дарогі, – сонца,
а на дарозе, ва ўсю яе даўжыню, – мы людзі...
спыніўшыся на дарозе, адны з нас будуць на ёй жытло.
Мы ўжо знайшлі, – яны кажуць, – месца сваё пад сонцам.
Другія, збаяўшыся, што іх у канцы не стане, падаюцца
назад, ва ўсё большы цень.
Трэція, аддаўшыся дарозе, што іх затрымлівала і цямніла,
уваходзяць, быццам у браму новага свету, у сонца, і самі
становяцца сонцам, і ў людзях зямлі прадбачаць сонца-людзей.*

А. Вярцінскі

П. Броўка

«Зямля
беларуская»,
1973. Павел
Масленікаў

Версэт А. Разанава спалучае ў сабе апавядальную інтанацыю і філасофскую афарыстычнасць, сюжэтнае развіццё і роздум, рэальнае і фантастычнае.

Як можна зрабіць вывад са сказанага пра філасафічнасць паэзіі 60-х – 80-х гадоў, гэтая яе якасць вынікала з таго, што ў новых умовах грамадскага жыцця ў ёй пачала складацца новая, адпаведная ім канцэпцыя чалавека. Яе сутнасць можна выказаць афарызмам: «Чалавек – гэта цэлы свет». Паэты рашуча адмаўляліся ад спрошчанага паказу чалавека. Яны імкнуліся ўшчыльную наблізіцца да людскіх думак і пачуццяў.

*Адышлі ў нябыт панегірыкі
Ціхім вінцікам, ранняя сяўбе.
Людзям хочацца шчырай лірыкі
Не пра вінцікаў, пра сябе,–*

– пісаў Г. Бураўкін.

Працэс паглыблення гуманістычных асноў паэзіі абумовіў яе лірызацыю. Пафасная публіцыстычнасць саступае месца задушэўнай споведзі, лірычнаму маналогу. Грамадскае і асабістае ў лірычных вершах паэтаў арганічна паядноўваюцца. Асабліва гэта датычыць вершаў пра родную Беларусь. Сваю любоў да яе П. Броўка выказаў у вершы *Присяга сэрцам*, П. Панчанка ў вершы *Край паэтаў*. Лірычна-ўрачыстым настроем прасякнуты верш-маналог А. Вялюгіна *Прызнанне ў любові*: «Беларусь – мая маці і мова, паветра і хлеб! Гэта ўзважана сэрцам, на нервах рас-стайных дарог...» Сваю радасць з прычыны сустрэчы з роднай зямлёй выказалі ў многіх вершах паэты У. Дубоўка, А. Звонак, М. Хведаровіч, Я. Пушча, С. Грахоўскі, якія вярнуліся з выгнання.

Змест многіх паэтычных твораў 60-х – 80-х гадоў вызначае неспакойна балючая памяць пра вайну. Тэме вайны прысвяцілі свае творы не толькі старэйшыя

паэты – П. Броўка (*Мёртвая вёска*), М. Танк (*Шыбы старой камяніцы*), С. Дзяргай (*Акупацыя*). У гэты час раскрыўся талент паэтаў «ваеннага пакалення» К. Кірэенкі, А. Вялюгіна, М. Аўрамчыка. Франтавыя дарогі, пераправы, змрочныя твары баявых сяброў трывала ўвайшлі ў памяць А. Пысіна і вызначылі змест многіх яго вершаў (*Пярэдні край, Балада пра каску*).

Другая палова 50-х – 60-я гады з’явіліся перыядам, калі ў нашу паэзію ўлілося цэлае сузор’е таленавітых паэтаў. Сярод іх былі У. Караткевіч, Е. Лось, Р. Барадулін, Г. Бураўкін, Я. Сіпакоў, А. Вярцінскі, У. Нядзведскі, В. Зуёнак і інш. Яны належалі да пакалення, дзяцінства якога праходзіла ў цяжкія ваенныя і пасляваенныя гады. Многія з іх былі сведкамі трагедыі, зведалі іх на ўласным лёсе.

*...У памяці – сорак трэці:
Дагарала сяло,
І, глытаючы снег счырванелы,
Я ўцякаў з-пад расстрэлу...
Поўз між старых ялін,
Бога аб нечым маліў...
І немец мо пяць хвілін
Усё рагатаў,*

– пра такі страшны эпізод са свайго дзяцінства ўспамінаў У. Нядзведскі ў адным з вершаў.

Маладыя паэты другой паловы 50-х – 60-х гадоў настойліва ставілі ў сваіх творах вострыя, балючыя пытанні часу, смела адмаўляліся ад рыторыкі і штампаў. У галіне паэтыкі выявілася іх імкненне да ўмоўнай асацыятыўнасці, раскаванасці паэтычнага радка, узмоцненай метафарычнасці. Асабліва выразна гэтыя якасці заўважаюцца ў паэзіі Р. Барадуліна і У. Караткевіча.

З 20-х гадоў, калі У. Дубоўка напісаў пра сваю Радзіму: «О Беларусь, мая шыршына, зялёны ліст, чырвоны цвет! У ветры дзікім не загінеш, чарнобылем не зарасцеш», не паяўлялася ў нашай паэзіі такіх яе паэтычных увасабленняў, як у вершы Р. Барадуліна *Дзятлінка*:

*Дзятлінка снежнарутая,
Як сляза на Радзіме чыстая...
Таксама і Беларусь мая
На ўзмежках цвіла і выстаяла.*

«Плошча Перамогі», 1979. Соф’я Лі

Праз рамантычныя прыёмы пісьма раскрыўся паэтычны талент У. Караткевіча. Яго вершам уласціва маштабнасць, якая сягае да касмічных вышынь: «Што сляпым? Нават мёртвым я ўспомню высокія зоры...»

[...] У творчасці многіх паэтаў 60-х – 80-х гадоў ярка выявілася схільнасць да рацыянальна-роздумнага асэнсавання жыцця. Такую тэндэнцыю можна заўважыць у паэзіі С. Дзяргая, А. Русецкага, А. Вярцінскага, А. Разанава. У такіх вершах, як *Згубленая мысль, Каб соль не страціла..., Рацыянальнае зерне*, С. Дзяргай свядома ішоў ад рацыянальнага пачатку. У сферу пачуцця ён уключае думку. Паэт лічыць, што «рацыянальнае зерне, як і кожнае зерне, трэба правесці на ўсходжасць...». Многія вершы С. Дзяргая – прыклад удалага засваення верлібра, г. зн. свабоднага верша. Гэты тып верша стаў шырока выкарыстоўвацца нашымі паэтамі пры асэнсаванні філасофскіх праблем, бо ён дае магчымасці для збліжэння эмоцый з інтэлектам. Прыкладам таму можа быць паэзія А. Русецкага. Само паглыбленне чалавечых ведаў пра прыроду стала прадметам яго паэзіі, пра што сведчаць такія вершы, як *Адкрыццё, Нейтрына, Мне разгадаць бы вечнасці сакрэт....* У першым з названых твораў паэт сцвярджае думку пра роднасць чалавека і прыроды: «Нядаўна з майго пальца ўзяўшы кроў і сок з далоні клёна, біяхімік адзнаку нашай крэўнасці знайшоў: здаўна з зялёным другам сваякі мы».

Думка, выказаная А. Русецкім, знайшла свой працяг у вершы А. Разанава *Дрэвы*. Паэт звяртае ўвагу на своеасаблівую самаахвярнасць расліннага свету ў імя чалавека і ўсяго жывога на зямлі. Звяртаючыся да дрэў, ён піша:

«Восеньскі вечар», 1977. Антон Бархаткоў

*Вы нашы браты, якія
па нашых слядах не пайшлі.
Вы засталіся шумліва
расці ўвышыню і ўглыб,
каб рушылі мы шчасліва
драгогаю птушак і рыб.*

Адбылося не проста разгалінаванне шляхоў: той крок, на які ступіў род людскі, мог быць дарэмным,

*калі б, паміраючы, дрэвы
не слалі сваё цяпло,
калі б не палілі нас ветрам
у душныя ночы і дні,
калі б не ішлі у нетры
шурпатыя іх карані.*

Прырода бескарысна дзеліцца з чалавекам сваёй прыгажосцю – ні ад кога «нам большай любові не сустрэць», як «ад нашых братоў», – сцвярджае А. Разанаў. Адсюль і гуманістычная выснова верша: «Мы ваша цвіценне ўбярोगшы, тым самым сваё ўберажом».

Матыў «раўнапраўя дрэў і людзей» быў даволі пашыраны ў паэзіі 70-х – 80-х гадоў. Ён звязаны з праблемай уратавання прыроды ад згубнага ўздзеяння тэхнічнага прагрэсу, урбанізацыі, а ў апошнія дзесяцігоддзе і ад жахлівых вынікаў чарнобыльскай катастрофы. Заўважаецца прыкметнае ўскладненне форм сімволіка-алегарычнага і метафарычнага паказу прыроды. У пейзажных вершах узрастае асабовы пачатак, адбываецца заглыбленае асэнсаванне з’яў прыроды з пункту гледжання жыццёвай красы і маральнай ісціны.

Лірычны герой паэзіі апошніх дзесяцігоддзяў хоча знайсці сваіх аднадумцаў сярод птушак, дрэў, траў, як знаходзілі іх некалі казачныя героі, ратуючыся ад злых сіл. Усё часцей і часцей паэты сталі выказваць сваю заклапочанасць тым, што людзі, мабыць, і не хочучы таго, трацяць агульную мову з акаляючым іх светам. Некалі блізкія і зразумелыя галасы прыроды сёння чалавек успрымае як незразумелыя замежныя мовы. Гэта непакоіць лірычнага героя верша П. Макаля *Вывучаю замежныя мовы*, бо адсутнасць натуральнага ўзаемапаразумення людзей са светам прыроды прыводзіць да цяжкіх вынікаў – адчужэння чалавека ў акаляючым яго свеце. Паэт перакананы, што трэба «вывучаць замежныя мовы – птушак і дрэў, ветру і каменя, вады і агню», трэба зрабіць так, каб «птушкі не адляцелі ў незваротны вырай, каб дрэвы не глядзелі на чалавека як на забойцу». Верш П. Макаля *Вывучаю замежныя мовы* ўяўляе сабою маналог-роздум. Форма верлібра аказалася вельмі прыдатнай для выяўлення глыбокай філасофскай думкі.

У многіх пейзажных вершах 70-х – 80-х выкарыстоўваецца прыём апастрофы, калі з’явы прыроды надзяляюцца душою. Такі прыём выкарыстаны ў вершах Г. Бураўкіна *Мы хочам зразумець галактык мову*, В. Зуёнка *Млечны Шлях у тысячы званоў*, Р. Барадуліна *Травейце, гароды*, Л. Дранько-Майсюка *Над пляцам*. Гэтыя вершы ўяўляюць сабою медытацыі: іх аўтары гавораць з раслінным і жывёльным светам, як з нечым блізкім сабе, з якім яны паяднаны роднасцю душ.

Працэс лірызацыі нашай паэзіі, які пачаўся ў другой палове 50-х гадоў, дабратворна паўплываў на развіццё інтымнай лірыкі. У папярэднія дзесяцігоддзі яна, як і іншыя жанры, адчувала на сабе ціск ідэалагічных схем, пра што з іроніяй пісаў М. Танк у вершы *Сентыментальная трагедыя*. Героі верша, закаханыя хлопец і дзяўчына, каторае дзесяцігоддзе ходзяць у рамантычна-лірычным настроі і днём і змярканнем, «гавораць адно пра працадні і рэдкія калі – пра каханне». Верш заканчваўся на гумарыстычна-трагічнай ноте: «І слёзы цякуць з маіх чухлых вачэй. О, колькі трагедый на свеце! І дзіву даюся: як гэта яшчэ? У нас нараджаюцца дзеці?»

Е. Лось,
Р. Баравікова,
В. Коўтун

На новым этапе ў інтымнай лірыцы, як гэтага і патрабуе прырода жанру, узрастае індывідуальна-асабовы пачатак. Натуральныя чалавечыя пачуцці – каханне, радасць, сум, жальба, спачуванне – становяцца зместам многіх твораў. Пра гэта сведчаць такія вершы, як *Ave Maria* М. Танка, *Пахне чабор...* і *Ты, мая пчолка* П. Броўкі, *Маім гераіням* і *У аkenца тваё* П. Панчанкі, *Як я жыў без цябе* С. Грахоўскага, *Вечар* і *Летнік* А. Вялюгіна, *Цябе, як пушчу, адкрываю...* А. Пысіна. Пачуццё кахання ў іх паэтызуецца як крыніца радасці, якая дапамагае чалавеку глыбей адчуць хараство свету.

У паэзіі 60-х – 80-х гадоў адметную стыльваю плынь склалі паэты традыцыйна-фальклорнай арыентацыі, да якой належаць А. Астрэйка, А. Бялёвіч, А. Русак, А. Бачыла. У іх вершах выразна праяўляецца арыентацыя на народна-песенныя традыцыі. Да іх паяднання з кніжна-паэтычнай традыцыяй увесць час імкнецца Н. Гілевіч. Асноўнымі матывамі яго творчасці з’яўляюцца матывы, звязаныя з памяццю пра вайну (*Сцежкі да родных магіл*), з любоўю да роднага краю (*Край мой беларускі, край...*), з паэтызацыяй роднай прыроды і клопаты пра яе захаванне (*Цуд тварыўся – я праспаў...*, *Сіняя пушча*). Яго вершам характэрны афарыстычнасць думкі, эмацыянальная пераканальнасць.

Адметнай асаблівасцю літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў з’яўляецца тое, што ў яе ўлілося шмат паэтэс, галасы якіх надалі нашай паэзіі поліфанічнасць.

Душэўнасць, спалучаная з любоўю да чалавека, роднай зямлі, вызначае змест вершаў Е. Лось, Д. Бічэль-Загнетавай, Р. Баравіковай, В. Коўтун, Н. Мацяш, В. Іпатавай, Я. Янішчыц, Н. Тулупавай.

Е. Лось – прадстаўніца таго пакалення, дзяцінства якога абпаліла вайна і якое мужнела ў цяжкія пасляваенныя гады. У яе вершах адчуваецца трывалая павязь з роднай зямлёй, народным побытам.

У вершах паэтэс услаўляецца каханне як пачуццё, якое ўзвышае чалавека, дазваляе яму ўспрымаць свет узвышана-эмацыянальна.

Д. Бічэль-Загнетава свой першы зборнік назвала *Дзявочае сэрца*, падкрэсліўшы тым самым інтымна-асабовы змест сваіх вершаў. Гэтай якасцю вызначаюцца яе творы пазнейшых зборнікаў. Лірычная гераіня вершаў Д. Бічэль-Загнетавай надзвычай улюбёная ў свой край, у свой крэўны род, які паядноўвае яе з чалавецтвам:

*Па пратоўтанай сцежцы
ступваюць упэўнена крокі,
звязана крэўнымі сувязямі
з чалавецтвам –
я дома...*

*Вочы, глыбокія, затуманеныя, -
я пры маме...
Абняла мяне Беларусь
запаланіла,
трымае.*

Вобраз маці, асэнсаваны ў інтымна-лірычным плане, вельмі пашыраны ў паэзіі апошніх дзесяцігоддзяў. У фальклорна-рамантычным стылі пададзены ён у вершах Р. Барадуліна *Бяроза з лістам гаварыла...*, *Матчыны песні*. У іх паэт выкарыстаў паэтыку народных галашэнняў («...Грабовыя дошкі / Сціснулі ножкі... / Сырая зямля / На сэрца лягла»), замоў («Не лютуй, не злуй, свёкар-сівер...»). З арыентацыяй на народную песенную творчасць напісаны вершы Н. Мацяш *Калыханка маме*, *Песня матчынай маладосці*. Паэтэса лічыць сваю паэтычна акрыленую душу працягам душы свайго народа. Звяртаючыся ў думках да нябожчыцы бабулі, яна абяцае той:

*Усе твае песні аддам Беларусі,
Я толькі дабаўлю да іх тыя словы,
Што сёння лунаюць над краем вясновым...*

Сваю першую кнігу Н. Мацяш назвала *Агонь*, маючы на ўвазе Праметэяў агонь – агонь, які міфічны герой прынёс людзям з любасці да іх. Вершы паэтэсы прасякнуты таксама даверам і спагадай да чалавека, у іх сцвярджаюцца пачуцці дружбы і таварыскасці. У вершы *Агонь уначы* Н. Мацяш піша:

*Калі ў сваёй дарозе, часам здрадлівай,
Згублю з-пад ног збалелых цвёрды грунт,
Я так хацела б, каб і мне здагадліва
Агеньчык нечае душы спагадлівай
Выратавальна ў вочы зазірнуў.*

Адметнае месца ў жаночай паэзіі займае творчасць Я. Янішчыц. Паэтэса асабліва чуйная да клопатаў і патрэб вясковых людзей, пра што сведчыць яе верш *Добры вечар, землякі!*. У іх асяроддзі яна знаходзіць найбольш ярка выражаныя праявы глыбіннай чалавечнасці і душэўнай дабрыні. У сваіх вершах Я. Янішчыц з любоўю, з душэўнай скрухай і шчыmlівым болем у душы згадвае сваіх родных – нябожчыка бацьку (*Бацькавыя дрывы, Бацькава музыка*), з асаблівай сардэчнасцю піша пра маці (*Што за восень даўгая..., Ты косіш сена, колеш дрывы, Мамчына сіла*).

Н. Тулупава

В. Інатава

Чытача кранаюць вершы Я. Янішчыц пра каханне. У іх вельмі глыбока выяўляецца жаночая сутнасць: душэўная далікатнасць жанчыны, яе чуласць да чужога гора, самаадданасць і высакароднасць у каханні. Гэтыя якасці ўласцівы такім вершам Я. Янішчыц, як *Не прасіла я ў цябе падмогі..., І цішыня вастрэй ляжа..., Дзень згасае, нават ночы мала....* Лірыка паэтэсы асабліва чуйная да ўсяго таго, што адбываецца з часам і чалавекам. Яна прасякнута нацыянальна патрыятычным пафасам.

*Сто разоў шукай другой красы,
А тым больш што свет даўно не вузкі!
...Ды калі ты не бязродны сын –
Гавары са мной па-беларуску...
Кажаш, што магілы зараслі?
Памаўчы са мной па-беларуску,*

– так выказала сваё заповітнае жаданне Я. Янішчыц у вершы *Будзе слоту абвішчаць прагноз...*

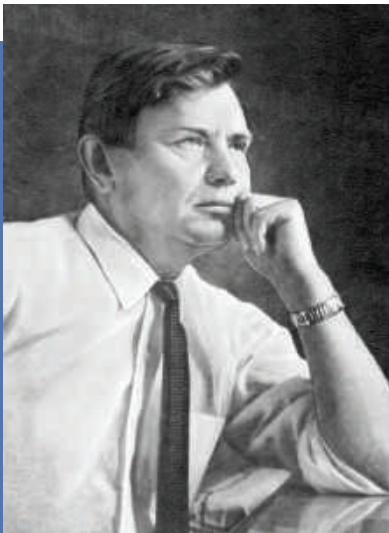
У другой палове 50-х – 80-я гады ў сувязі з пашырэннем тэматычных абсягаў сваёй творчасці паэты звярталіся да розных відаў медытатыўнага, лірыка-філасофскага верша, балад, легенд, пасланняў. Часта сталі выкарыстоўвацца так званыя цвёрдыя формы верша: санет (Я. Сіпакоў, А. Звонак, В. Макарэвіч), актавы (Н. Гілевіч), трыялет (Х. Чэрня, Д. Бічэль-Загнетава).

Новыя жанравыя формы ў нашу лірыку ўвялі А. Разанаў (квантэмы, версэты, пункціры), Я. Янішчыц (рубай), У. Сцяпан (танка) і інш. Паэты часцей пачалі звяртацца да набыткаў сусветнай паэзіі, уключаючы яе мадэрнісцкія плыні.

Аляксей Майсейчык

- нізка – цыкл мастацкіх твораў аднаго жанра.
- ракурс – пункт погляду, аспект.

- 1 Назаві характэрныя прыкметы філасофскай лірыкі?
- 2 Што вызначыла змест філасофскай лірыкі 60-х – 80-х гадоў?
- 3 У чым адметнасць творчасці пакалення паэтаў, якое прыйшло ў паэзію на пераломе 50-х – 60-х гадоў?
- 4 У чым выявілася адметнасць пейзажнай лірыкі ў 60-х – 80-я гады?
- 5 Якія пачуцці знайшлі выяўленне ў інтымнай лірыцы гэтага часу?
- 6 Якія матывы выступаюць у «жаночай» паэзіі?
- 7 Якія віды і формы вершаў былі пашыраны ў паэзіі другой паловы 50-х – 80-я гады?

Максім Танк (1912 – 1995)

Нарадзіўся Максім Танк (Яўген Іванавіч Скурко) 17 верасня 1912 года ў вёсцы Пількаўшчына Мядзельскага раёна. Скончыўшы польскую сямігодку вучыўся ў беларускай і рускай гімназіях. Удзельнічаў у рэвалюцыйна-вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі, за што неаднаразова арыштоўваўся ўладамі II Рэчы Паспалітай. У віленскай турме Лукішкі арганізаваў падпольнае выданне рукапіснага літаратурнага часопіса «Краты», у якім змяшчаліся творы паэтаў-вязняў. Пасля ўваходу Заходняй Беларусі ў склад СССР быў супрацоўнікам абласной газеты «Вілейская праўда». У час Вялікай Айчыннай вайны

працаваў у газеце «За Савецкую Беларусь» і агітплакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну». Пасля вайны быў літаратурным рэдактарам часопіса «Вожык», галоўным рэдактарам «Полымя», першым сакратаром і старшынёй праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. У 1968 г. прысвоена званне народнага паэта Беларусі. Памёр 7 жніўня 1995 г., пахаваны на радзіме.

Максім Танк

Песня кулікоў

Пахне дзёгцем, потам, рыжаю аўчынай,
Цішыня у хаце згорбленай, старой,
Ды гарыць памалу ноч даўгой лучынай,
Сцелючы сасновым дымам і смалой...
Часам вецер дрэвы, зачапіўшы гужам,
Доўга іх пілуе месяца сярпом
І снуе на плоце белы снежны кужаль
З доўгай снежнай песняй за сляпым акном.
Дымна ў печы дровы і карчы палаюць.
Зайцамі кладуцца цені на сцяне.
Пеніцца сярдзіта бульба, закіпае
Снежнаю заваяй ў чорным сагане.

– Ну, садзіся з наміі – дзед стары гаворыць
І акраец хлеба чорнага кладзе.

– Наарфуе снегу, бы мякіны горы,
Ні праехаць полем, ні прайсці нідзе...
Сам, відаць, далёкі... не з блізкіх аколіц,
Не з-пад нашых, пэўна, саламяных стрэх...
Ды апранут слаба – змерзнеш недзе ў полі;
Хоць на лаве мулка, пераспі начлег!
Бачыш: у нас голад, жыць нялёгка, браце,
Хлеб на стол кладзецца толькі для гасцей.
Добра, калі хопіць бульбы ў нашай хаце
Да вясны, да першых з выраю гусей...

Час такі нядобры. З першых дзён марозу
Маладых нямала ў турмы павялі.
Шмат разоў, напэўна, шэрыя бярозы
След іх белым колкім ветрам замялі.
Каб далі вучыцца нам на мове роднай,
Ўсе мы дамагаліся грудзьмі!..
Я ўжо хутка лягу пад сасной зялёнай, –
Што, скажы мне, будзе з нашымі дзяццямі?

У кутку, на нарах, на старую кніжку
Ціхі голас льецца і чупрыны бель:
Сумна з маладзіцай над малай калыскай
Ўсхліпывае песняй белая мяцель.

– Спі, засні, маленькі!..

– Што, мужык на працы?

Кажаш, у астрозе? Дзесяць год далі?!

– Спі, засні, саколік! –

Быццам дождж гарачы,

Так з вачэй у маткі слёзы паплылі.

– Я, стары, таксама з-пад страхі сялянскай,

Быў і там, дзе сёння твой гаруе сын...

Шмат слядоў пакінуў на дарогах гразкіх,

На скрыпучых струнах белых палазін...

– Спі, засні, маленькі, родненькі саколік!

Ну, не плач, мой добры!..

Слухай: ля ракі

Не мяцель галосіць на заснуўшым полі,

А ў імгле зблудзілі, пэўна, кулікі...

«Сакавік», 1913. Вітольд Бялыніцкі-Біруля

І стары ўздымае выцвілыя вочы:
– Ну, скажы, ці доўга гэта будзе так?
Сеяць усё сеем – з рана да паўночы,
А з бяды не можам выбрацца ніяк.
І ў нас цёмна, змрочна, толькі час ад часу
Загарыцца сонца паміж нашых стрэх,
Ды сядзім паўгода над галодным квасам,
Нашы сцежкі ў полі замятае снег...
Кажаш – ужо хутка выпрастаем плечы,
Кажаш аб шырэйшых нівах, аб вясне.
Вось і я, здаецца, вылез бы з-за печы,
Хай пакліча толькі моладзь і мяне.

.....

За разбітай шыбай стогне вецер глуха,
Рвуцца пражы ніткі, ўюцца на калкі...
– Спі, засні, маленькі... або лепш паслухай,
Як, зблудзіўшы недзе, плачуць кулікі...
Пахне дзёгцем, потам, рыжаю аўчынай,
Цішыня у хаце згорбленай, старой;
Ціха дагарае ноч даўгой лучынай,
Сцелючы сасновым дымам і смалой.
Пад разлівы песні хмарыць сон гарачы.
– Спі, засні, мой добры... слухай... ля ракі..
Ды і мне здаецца, што ў імгле, ныйначай,
Не мяцель, а плачуць недзе кулікі.

- 1 Абмяркуйце вобраз лірычнага героя. Кім ён з'яўляецца?
- 2 Як выглядала жыццё заходнебеларускай вёскі?
- 3 Да чаго імкнуўся народ?
- 4 Якія словы з'яўляюцца ключавымі ў размове пра цяжкае жыццё беларускай вёскі?
- 5 Якім метафарычным сэнсам напоўнены ў вершы вобразы *сярпа, кужалю, лучыны*?
- 6 Растлумач сэнс выказаў пра сонца, ніву і вясну.
- 7 Раскрый сэнс назвы *Песня кулікоў*?

Максім Танк

Хмары з захаду ...

Хмары з захаду нізка плывуць,
Мы іх моўчкі і сумна вітаем,
Кожны ведае: слёзы нясуць
Яны з нашага роднага краю.

Далятаюць вятры з пушч глухіх,
З ніў далёкіх і спаленых сёлаў.
У асеннім галошанні іх
Чуем матчыну скаргу і голас.

«Зямля беларуская»,
1979–1982. Уладзімір
Сулкоўскі

Не пытае ніхто журавоў,
Што нясучь, пралягаючы міма.
Кожны ведае: родных сыноў
І чакае, і кліча Радзіма.

Беларусь, ты палаеш агнём,
Не закуць цябе ворагам-катам,
Покуль мы, твае дзеці, жывём
І ў руках – аўтамат і граната,

Покуль яснае сонца гарыць,
Покуль рэкі бушуюць прадвеснем
І ў грудзях несціхана звiнiць
Пра цябе наша вольная песня.

Яшчэ вернемся мы і прыйдзём,
Беларусь, на прасторы шчасліва,
Каб ты зноў расцвітала і зноў
Хваляваліся золатам нівы.

Нават паўшы ў баі, не спачнём,
На глухім і маўклівым пагосце, –
Мы, як цені, па зорах прыйдзём
І за раны Радзімы адпомсцім.

1 Раскрыў сэнс загаловка верша

2 Якім настроем прасякнуты верш? Якія словы яго ўзмацняюць?

3 Што дазваляе верыць лірычнаму герою ў перамогу над ворагам? Якія пачуцці ў адносінах да роднага краю ён выяўляе?

Рукі маці

Іх цалавала зямля
Сваімі пясчанымі вуснамі
І каласамі;
Неба спякотай, вятрамі, дажджамі
Іх цалавала.

Пража нямала
З іх выпіла ў ночы бяссоння
Свежасці ранняй.
Колькі яны запалілі світанняў,
Зораў над намі.

Колькі сягоння на іх
Віднеецца чорных, глыбокіх
Шрамоў і маршчынаў,
Гэта сляды, што наўекі пакінуў.
Шлях наш суровы,

Толькі заўсёды,
Як мы зберымося дамоў
І на стол пакладзе рукі маці,
Быццам ад сонца,
ад іх пасвятлее ў хаце
І ў сэрцы.

- 1 Якім літаратурным відам з'яўляецца верш?
- 2 Раскрый сэнс метафары «іх цалавала зямля».
- 3 Дакажы, на аснове тэксту і дадзенай ніжэй нататкі, што маці займае выключную ролю ў сям'і.
- 4 Якія пачуцці ў адносінах да маці выяўляе лірычны герой?
- 5 Назаві мастацкія сродкі і акрэслі іх ролю ў вершы.

Вобраз жанчыны-маці

Партрэт жанчыны-маці апаэтызаваў у сваёй творчасці Максім Танк. Такім прыкладам з'яўляецца верш *Рукі маці*, які напісаны ў форме ўнутранага маналага лірычнага героя, звернутага да самога сябе. Форма свабоднага верша дазволіла Максіму Танку не толькі пехаць думкі-разважанні героя, але і выявіць яго пачуцці. Апавяданне ў вершы вядзецца ад імя сына. Характарыстыка рук маці становіцца апісаннем яе цяжкага жыцця. Зямля і неба цалавалі рукі маці «пясчанымі вуснамі і каласамі», «спякотай, вятрамі, дажджамі». Такая метафара вызначае змест першай страфы. З яе вынікае, што і зямля, і неба не заўсёды былі ласкавымі да працавітай жанчыны. Часам пацалункі былі калючымі. Даводзілася пераносіць спякоту, вецер, дождж. Нягоды ніколі не пакідалі маці.

Метафарычны змест носіць другая страфа:

*Пража нямала
З іх выпіла ў ночы бяссонняя
Свежасці ранняй,
Колькі яны запалілі світанняў,
Зораў над намі.*

У гэтых радках верша гаворыцца пра выключную ролю маці ў сям'і: усіх яна павінна была адзец, напраўшы нітак і выткаўшы палотны, што рабілася ў доўгія зімовыя вечары; накарміць, згатаваўшы ежу, каб з усходам сонца мужчыны-сямейнікі маглі ў вяснова-летнюю пару прыступіць да працы. І гэта ў маладыя гады – у «свежасць раннюю». Усё гэта пакінула свае сляды на руках маці ў выглядзе «чорных, глыбокіх шрамаў і маршчынаў» – слядоў клопатаў, турбот, надзей, гора, крыўды.

Прачытанне сынам «чорных, глыбокіх шрамаў і маршчын» на руках маці су-праваджаецца ў вершы Максіма Танка яго глыбокімі перажываннямі. Рукі маці, на якіх ён бачыць «чорныя, глыбокія шрамы і маршчыны», – гэта адзнакі сумлен-нага жыцця чалавека, які пакідае на зямлі свой адметны знак, асветлены дабры-нёй, працавітасцю, міласэрнасцю.

Усе гэтыя якасці маці для лірычнага героя твора Максіма Танка – самы дарагі скарб, які ён беражэ і гатовы перадаць у спадчыну сваім наступнікам.

Верш «Рукі маці» заканчваецца высновай, якая мае глыбокі гуманістычны і агульначалавечы змест:

*Толькі заўсёды,
Як мы зберымося дамоў
І на стол пакладзе рукі маці,
Быццам ад сонца, ад іх пасвятлее ў хаце
І ў сэрцы.*

Тут падкрэслена незвычайная роля маці ў сям’і і ў асабістым жыцці кожнага чалавека.

апрацаваў Ян Карчэўскі

Радзіма Максіма Танка

Максім Танк

Паэзія

Я ведаў, што ты – бліскавіца,
Што хмары рассекла;
Я ведаў, што ты – вызваленне
З няволі і пекла,

Вясновая кветка,
Што камень прабіла магільны,
Разведчыка след
На дарозе крамністай і пыльнай;

Я ведаў, што ты – пацалунак,
Ты – дружба і радасць,
Ты – чорствага хлеба скарынка
І сок вінаграда.

А ты аказалася большым;
Ты – кроў, што пульсуе па жылах,
Ты – сонца, якое
Прасторы святлом азарыла,

І без чаго, як без маці
Або без Радзімы,
Ні нараджацца, ні жыць
На зямлі немагчыма!

«Зямля паэта», 1976. Гаўрыіл Вашчанка

- 1 У чым, паводле лірычнага героя, заключаецца сіла паэтычнага слова і роля паэзіі ў жыцці грамадства?
- 2 Які ўплыў на фарміраванне поглядаў чалавека мае паэзія ў сучасны момант? Чым гэта абумоўлена?

Ave Maria

Звон кафедральны кліча на Ave.
З цесных завулкаў злева і справа
Гуртам манашкі ў чорным адзенні
Цягнуцца, быццам сумныя цені.
Тут і старыя, і маладыя, –
Ave Maria...

Я не звярнуў бы і ўвагі можа,
Каб не пабачыў між іх прыгожай
Адной манашкі, якая мае
Не больш, хіба, як сямнаццаць маяў;
Чорныя вочы, бровы густыя, –
Ave Maria!

Нат пад жалобнай вопраткай чорнай
Ты адгадаеш: стан непакорны,
Ножкі, якімі б на карнавалах
І захапляла і чаравала,
Смуглыя рукі, грудзі тугія, –
Ave Maria!

Глядзіць набожна на крыж пятровы,
А я малюся на яе бровы:
Няўжо, красуня, ты не шкадуеш,
Што хараство і жыццё марнуеш?
Як танцавалі б ножкі такія, –
Ave Maria!

Цябе атрутаю апаілі,
Ружанцам рукі табе скруцілі.
Смялей парві ты яго, не бойся!
У полі недзе шуміць калоссе...
О, як бы жалі рукі такія, –
Ave Maria!

А потым хутка прыйшло б каханне,
Страчала б з мілым свой золак ранні.
А потым стала б ты гаспадыняй
І калыхала б сваю дзяціну!

О, як кармілі б грудзі такія, –
Ave Maria!

Не знаю, можа, мая малітва
Мне памагла б выйграць гэтую бітву,
Але пазвалі яе; манашка
Пайшла за ўсімі, ўздыхнуўшы цяжка,
Пад зводы змрочныя і глухія, –
Ave Maria!..

- 1 У якой сітуацыі знаходзіцца лірычны герой?
- 2 Як ты думаеш, ці манашка шчаслівая ў жыцці? Абгрунтуй сваё выказванне.
- 3 Якое, паводле лірычнага суб'екта, сапраўднае прызначэнне жанчыны?
- 4 Якая канструкцыя лірычнага выказвання ў вершы?
- 5 Раскрый сэнс слоў *Ave Maria*.

Максім Танк

Голас

Голас незнаёмага можа здзівіць,
Голас друга – на хвіліну спыніць,
Голас любай – сагрэць сонцам лета,
Голас маці – вярнуць з таго свету.

- 1 Раскрый сэнс метафары з апошняга радка верша.
- 2 Прыпомні, у чым заключаюцца мастацкія прыёмы градацыі і анафары. Вывядзі іх ролю ў гэтым творы.

Філасофская лірыка

Філасофія ў перакладзе з грэчаскай мовы абазначае любоў да мудрасці. Філасофская лірыка – гэта вершы – роздумы аб асноўных пытаннях чалавечага быцця, аб тых вечных ісцінах, якія хвалявалі чалавецтва заўсёды і хвалююць сёння кожнага. Сэнс жыцця, прызначэнне чалавека на зямлі, яго шчасце, ідэалы, да якіх варта імкнуцца – тыя асноўныя пытанні, над якімі разважаюць паэты, настойліва і часам пакутліва шукаючы адказ. Вырашыць гэтыя праблемы, здаецца, немагчыма ўвогуле, але калі б людзі адмовіліся ад іх вырашэння, то перастаў бы існаваць чалавечы розум. Сам пошук, рух думкі – галоўнае ў філасофскай лірыцы. Для яе ўласцівы строгая, лагічная форма лірычнага маналогу, чаргаванне інтанацый пытання (часта рытарычнага ці звернутага да сябе самога) і адказу, напружаны пошук ісціны. Філасофскія разважанні не церпяць таропкасці, таму такія вершы звычайна гучаць спакойна, запаволена, выяўляючы глыбіню думкі.

Навошта чалавек жыве на свеце, што такое жыццё, смерць, шчасце і гора? Напэўна, і вы ўжо задумваліся над загадкамі чалавечага існавання. Тады вам павінна быць цікава, як разгадваюць іх сталыя людзі, мудрыя паэты. Няхай вас не палохаюць складаныя па сэнсе словы, разважлівая і сур'ёзная інтанацыя: варта толькі глыбей удумацца, паразважаць, пастарацца зразумець паэта – і перад вамі раскрыецца прыгажосць і гармонія чалавечага розуму, здольнага на вялікія адкрыцці. Вам абавязкова захочацца прадоўжыць гэтыя творы, стаць іх «сааўтарамі». Паспрабуйце гэта зрабіць, бо знайсці адказ на тыя пытанні, якія ставіць філасофская лірыка, кожны павінен сам.

паводле М. А. Лазарука, В.І. Русілка, І.М. Слесарава

Максім Танк

Шчасце

Простае шчасце людское,
Так як і наша з табою,

Пэўна, складаецца з солі,
З хлеба, сабранага ў полі,

З поту, дарожнага пылу,
З роднага небасхілу,

З дружбы, мацнейшай ад смерці,
З песні... І так мне здаецца:

Каб з чаго іншага скласці,
Дык ці было б яно шчасцем?

1 Якая пазіцыя паэта ў разуменні ім шчасця?

2 Што абазначае пыталынік у канцы верша?

3 Напішы сачыненне на тэму *Чалавек – творца свайго шчасця або: Як я разумею шчасце чалавека?* У працы можна абмеркаваць, напрыклад, такія пытанні:

- што такое шчасце?
- ці для ўсіх аднолькавы крытэрыі шчасця? Ад чаго гэта залежыць?
- чалавек, які жыве толькі для сябе, можа быць шчаслівым?
- магчыма, каб усё жыццё было шчасцем?

Максім Танк

Працягласць дня і ночы

Памыляюцца тыя,
Хто ўсё яшчэ верыць,
Быццам
Працягласць дня і ночы
Падпарадкуецца
Астранамічным разлікам.
І я так думаў,
Пакуль аднойчы не пачуў,
Як, вяртаючыся з поля,
Спявалі нашы дзяўчаты:
«А я дня укарачу
І да ночы прытачу...»

Божа!
Якія гэта былі дзяўчаты!
Кожная з іх
Не толькі магла

«Цёплы вечар». З серыі «Людзі Століншчыны»,
1976-1978. Уладзімір Уродніч

І дзень укараціць,
І ноч прадоўжыць,
Але і ашчаслівіць
На ўсё жыццё.

- 1 Па якім прынцыпе пабудаваны твор М. Танка *Працягласць дня і ночы*? Які гэта від верша?
- 2 Як аўтар малюе постаць жанчыны? Якімі рысамі яе надзяляе?
- 3 Якія пачуцці выяўляе лірычны герой?
- 4 Прыгадай кантэксты ў беларускай літаратуры, звязаныя з вобразам жанчыны.

Польшча і палякі ў творчасці Максіма Танка

На працягу многіх гадоў з прозвішчам Максіма Танка польскія чытачы сустракаліся шмат разоў на старонках газет і часопісаў, у польскай літаратурнай крытыцы і навуковых артыкулах. Пераважна былі гэта пазітыўныя і добразычлівыя выказванні як да самога паэта, так і яго творчасці, у якой знаходзім многа элементаў, звязаных з польскай культурай і літаратурай. Тэмы, матывы і сюжэты, якія выступаюць у лірыцы Максіма Танка, паказваюць на яго глыбокую сувязь з Польшчай і палякамі. Пацвярджаюць гэта шматлікія танкаўскія пераклады твораў польскіх пісьменнікаў на беларускую мову, а таксама ўспаміны, выказванні і каментары Танка наконт польскай культуры.

Максім Танк, які нарадзіўся 17 верасня 1912 года ў адсталай вёсцы Пількаўшчына на Віленшчыне, у гімназіі актыўна ўключыўся ў маладзёжны нацыянальна-вызваленчы рух, за што яго выкінулі са школы ў 1925 годзе.

У гэтым часе ён добра пазнаёміўся з польскай паэзіяй – творамі Адама Міцкевіча, Юльюша Славацкага ды Марыі Канапніцкай. Сваю літаратурную дзейнасць Танк запачаткаваў у Віленскай турме ў 1933 годзе. Першы зборнік паэзіі *На этапах* ён выдаў у 1936 годзе. На польскую мову перакладзены ўсялякія жанры паэта: вершы, паэмы, дзённікі.

Максім Танк моцна цікавіўся польскай літаратурай, гісторыяй, развіццём польскай краіны, а таксама польска-беларускімі культурнымі сувязямі. На працягу гадоў у Польшчы паяўляліся ўсялякія звесткі аб жыцці і творчасці Танка, а таксама пра візіты беларускага паэта ў наш край. Максім Танк асабіста пазнаёміўся са шматлікімі палякамі, быў госцем у польскіх дамах. Яго літаратурныя творы адлюстроўвалі ўражанні з Польшчы, непасрэдня адчуванні і хваляванні, пазітыўна ацэньвалі разнастайныя тутэйшыя з'явы.

У Польшчы пераклалі і надрукавалі многія творы Танка. З вялікім зацікаўленнем сустраўся яго аўтабіяграфічны тэкст *Лісткі з календара*, які атрымаў станоўчыя ацэнкі. У цэнтры ўвагі дзённікаў знаходзіцца гісторыя станаўлення асобы мастака, гісторыя асабістага духоўнага жыцця. Гэта дакумент пра тую эпоху і пра той час. Танк піша тут пра свае знаёмствы з многімі прадстаўнікамі польскага літаратурнага жыцця, як: Путрамент, Буйніцкі, Яворскі, Курылюк. Добра ведаючы польскую літаратуру, Танк зусім свядома і перадумана выбраў беларускую мову, літаратуру і культуру, у якой бачыў непаўторную прыгажосць, асабліва – у народнай творчасці. Фальклорныя сюжэты і матывы знаходзім у шматлікіх творах Максіма Танка.

Аб значнай сувязі беларускага мастака слова з Польшчай і палякамі сведчаць таксама шматлікія пераклады твораў польскіх пісьменнікаў на беларускую мову. Танк прыручыў беларускай культуры творы Міцкевіча, Славацкага, Тувіма, Дабравольскага. На асаблівае вылучэнне заслугоўваюць яго пераклады паэмы Славацкага *У Швейцарыі*, а таксама паасобныя быліцы *Пана Тадэвуша* Адама Міцкевіча.

Польская тэматыка ў творчасці Максіма Танка выступіла ўжо ў міжваенны перыяд. У вершы *Эстрады* паэт прадвешчаў прыход свабоды і братання польскага і беларускага народаў. Твор *Вянок* Танк прысвяціў рабочым Кракава і Львова, расстраляным паліцыяй на дэманстрацыі ў 1936 годзе.

У гады вайны паэт напісаў, прасякнуты добразычлівасцю, верш *Да палякаў*. Зараз жа пасля вайны паявіліся яго далейшыя творы, прысвечаныя мінуламу і сучаснаму Польшчы: *На братняй зямлі*, *Шапэн*, *У Жэлязовай Волі*. Пасля ўсялякіх побытаў Танка ў нашай краіне, узніклі яго новыя творы пра Польшчу. Паэт заўсёды падкрэсліваў вялікае значэнне польскай літаратуры ва ўсіх гістарычных перыядах.

З вялікай уражлівасцю праچытваў ён карціны беларускай прыроды, звычай і абрады ў творах польскіх рамантыкаў і пазітывістаў.

Трэба падкрэсліць, што польская рэцэпцыя творчасці Максіма Танка даволі багатая. Паявіліся шматлікія матэрыялы наконт жыццёвай і творчай дарогі беларускага паэта. Дзеля гэтага прыслужыліся шматлікія перакладчыкі, якія перадалі высокія мастацкія і моўныя якасці танкаўскіх твораў польскаму чытачу.

Аляксандр Баршчэўскі

- 1 Прывядзі ўсе факты, якія сведчаць аб сувязі Максіма Танка з Польшчай.
- 2 Якія польскія пісьменнікі яго найбольш зацікавілі?
- 3 Што табе вядома пра непасрэдныя кантакты Максіма Танка з палякамі?
- 4 У якім стылі напісаны тэкст *Польшча і палякі ў творчасці Максіма Танка*? Дай дзве характэрныя асаблівасці гэтага стылю.

Уладзімір Караткевіч (1930 – 1984)

Беларускі паэт, прэзаік, драматург, публіцыст, перакладчык, сцэнарыст, класік беларускай літаратуры. Адна з найбольш яскравых постацей у беларускай літаратуры другой паловы XX ст. Увёў у беларускую літаратуру гістарычную прозу. Творчасць Уладзіміра Караткевіча адрозніваецца рамантычнай скіраванасцю, высокай мастацкай культурай, патрыятычным пафасам і гуманістычным гучаннем. Пісьменнік істотна ўзбагаціў беларускую літаратуру ў тэматычных і жанравых адносінах, напоўніў яе інтэлектуальным і філасофскім зместам. Найбольш вядомыя такія творы аўтара, як апавесці *Дзікае паляванне караля Стаха*, *Сівая легенда*, раманы *Каласы пад сярпом тваім*, *Хрыстос прыязмліўся ў Гародні*, *Чорны замак Альшанскі*, эсэ *Зямля пад белымі крыламі*.

Гонар і сумленне беларускай нацыі

Уладзімір Караткевіч...

Няўрымслівы творца на ніве нацыянальнай культуры, чалавек «святых і грэшных» на сваёй «святой і грэшнай» зямлі.

Ён быў з пароды тых жыццялюбцаў, якія ўсё радзей сустракаюцца ў нашым жыцці, тым больш нячаста ажыццяўляюцца ў мастацтве. Можна нават сказаць, што ён быў чалавек рэдкі, бо нават у сталыя гады шчасліва спалучаў у сабе чалавечую мудрасць з непасрэднасцю дзіцяці, любімага гадаванца прыроды. Гэтая рыса яго натуры, аднак, ніколі не прыніжаючы яго, давала падставу хіба што па-добраму дзівіцца, а то і захапляцца ягонай неардынарнасцю. Так, ён любіў усё натуральнае, лёгкае і радаснае як у паўсядзённых праявах побыту, так і ў бясхітраснасці чалавечых адносін, але з абавязковымі для іх шчырасцю і дабрынёй, якія ён ставіў на першае месца ўсялякіх добразычлівых адносін.

У яго было вялікае чалавечае сэрца. Ягонае прыхільнасць да жыцця наогул не ведала межаў, і ў ёй заўжды было месца для незвычайнага. Гэта незвычайнае ён умеў бачыць скрозь і ўсюды. Але шмат што ён бачыў па-свойму, як можа бачыць мастак, майстра прыгожага пісьменства.

Шырока вядома яго бязмежная любасць да літаратуры, мастацтва, нацыянальнай даўніны і гісторыі. Ягоны талент, будучы па прыродзе сваёй паэтычна-ўзвышаны, не гнушаўся, аднак, простага і звычайнага, як у сферы творчасці, так і ў адносінах з іншымі – калегамі і чытачамі. Натуральнасць і прастата гэтых адносін маглі б здзівіць ці шакіраваць каго-небудзь, хто кепска ведаў яго, але тыя, хто ведалі яго, не здзіўляліся, – то быў здаўна знаёмы, звыклы

і натуральны ў сваёй, амаль дзіцячай дураслівасці Валодзя Караткевіч.

У гэтым сэнсе высокая дабрыня ягонай натуры ў стаўленні да бліжняга, здавалася б, вымагала ўзаемнасці, давала падставу штось браць для сябе, але мы ведаем, што гэта было не так. Ён не вымагаў нічога, бо быў з ліку тых, што любяць адно – аддаваць, адорваць, радаваць іншых, нічога не патрабуючы ўзамен. І ён да апошніх дзён адорваў направа і налева, аддаваў і ашчасліўліваў многіх, беручы са свае шырокае душы, скарбонкі свайго багатага таленту.

Упершыню яго імя з’явілася ў друку ў 1955 г. пад вершам *Машэка*, змешчаным у часопісе «Полымя». Затым вершы Уладзіміра Караткевіча працяглы час друкаваліся ў розных выданнях, выйшлі ў некалькіх паэтычных зборніках (*Матчына душа*, *Вячэрнія ветразі*, *Мая Іліяда*, *Быў. Ёсць. Буду.*), якія былі аднагалосна ўхвалены крытыкай і з цікавасцю сустрэты чытачом. Сапраўды, у асобе маладога аўтара беларуская паэзія набыла тады яркае і самабытнае дараванне, поўнае паэтычнай узнёскасці, смелай метафарычнасці і глыбіні.

Для крытыкаў і для прыхільнікаў таленту У. Караткевіча меліся ўсе падставы меркаваць, што іхні кумір надоўга застанецца ў межах ім абранага і такога прывабнага для многіх жанру. Але менавіта ў гэты час у таленце У. Караткевіча з’явілася і надоўга зацвердзілася яшчэ адна яго адметная схільнасць – паглыбленая цікавасць да гістарычнай мінуўшчыны нашага народа. Ужо ў 1956 г. была напісана гісторыка-прыгодніцкая аповесць *Дзікае паляванне караля Стаха*, якую прапускаць у друк толькі ў 1964 г. Гэта адзін з самых папулярных твораў Уладзіміра Караткевіча.

Талент Караткевіча – гістарычнага пражаніка – развіваўся і ўдасканальваўся. З-пад яго пяра выходзілі новыя творы, прысвечаныя гісторыі. Усё створанае Караткевічам у гэтым жанры красамоўна сведчыць, што ў ягонай асобе мы маем справу з рэдкім літаратурным талентам, які ў спалучэнні з зайздроснай працавітасцю даў нашай літаратуры творы менавіта такога характару, якога ёй не хапала.

Аднак было б памылкаю думаць, быццам Уладзімір Караткевіч – аўтар толькі прыгодніцка-гістарычнага жанру. Яму была па плячу і сучасная тэма ў яе своеасаблівым, некалькі рамантычна-пачуццёвым успрыманні.

Нямала зрабіў таксама Уладзімір Караткевіч для драматургіі і кіно. Яго пяру належаць драмы *Кастусь Каліноўскі*, *Званы Віцебска*, *Маці ўрагану*. Беларускае кіно ў розны час звярталася да яго твораў і экранізавала *Дзікае паляванне караля Стаха*, *Чорны замак Альшанскі* і іншыя творы, былі зняты фільмы па яго арыгінальных і дакументальных сцэнарыях.

Роўнага яму няма і наўрад ці ўжо будзе, замяніць яго ў нашай літаратуры не можа ніхто. Яго пры жыцці любілі людзі розных характараў і нават светапоглядаў, ён умеў аб'яднаць, памірыць, пакарыць глыбінёй свайго розуму і дабрынёй свайго сэрца. Бо ён любіў людзей і ненавідзеў усё дробязнае, фальшывае і мязотнае сярод іх.

У яго ёсць чаму павучыцца.

Можа, найперш стаўленню да жыцця і да мастацтва. Поглядам на гісторыю і на нацыянальную культуру. Адносінам да чалавечай асобы ва ўсе часы і найбольш у наш трудны і трывожны час.

Ён быў вельмі шчодры ў жыцці і мудры ў літаратуры.

Такім і застаецца назаўжды.

Васіль Быкаў

- 1 Назаві рысы характару, уласцівыя У. Караткевічу ў адносінах з іншымі людзьмі.
- 2 Якія якасці набыла беларуская паэзія ў асобе У. Караткевіча?
- 3 Падбяры сінанімы да слова *кумір*.
- 4 Заснавальнікам якога жанру ў беларускай літаратуры з'яўляецца У. Караткевіч?
- 5 У якіх відах мастацтва выявіўся яго талент? Прывядзі прыклады.

Уладзімір Караткевіч

Быў. Ёсць. Буду...

Быў. Ёсць. Буду.

Таму, што заўжды, як пракляты,

Жыву бяздоннай трывогай,

Таму, што сэрца маё распята

За ўсе мільярды двухногіх.

За ўсіх, хто ўздывае цяжкія разоры,
Хто ў гарачым пекле металу,
За ўсіх, хто змагаецца з небам і морам,
За жывых, і за тых, што сканалі.

За ўсіх, хто крывёю піша
Ў нязгодзе
З рабства подлай дарогай,
Хто за Край Свой Родны, за ўсе Народы
Паўстане нават на Бога.

За ўсіх, хто курчыцца ў полымі вёсак,
Хто ратуе краіну ад краху,
За ўсіх, хто бясстрашна глядзіць у нябёсы
З барыкады,
З пушчы
І з плахі.

Хто са смерцю гаворыць з вока на вока,
З яе ўсмешкаю ветлай,
І ўсё ж узводзіць – нясцерпна далёкі –
Храм наш агульны і светлы.
А калі ён горда даззяе ў зеніце –
Непарушны – ўзнясецца ў неба,
Вы з распятага сэрца кроплю вазьміце.
Апошнюю.
Болей не трэба.

І няхай яна збоку, недзе на ганку,
Дагарае й дзяцей не страшыць
На граніце любові,
На граніце світанку,
На граніце велічы вашай.

- плаха – драўляная калода, на якой адсякалі галаву асуджанаму

- 1 Што, на тваю думку, перадаюць словы загалоўка верша?
- 2 За чый лёс хвалюецца лірычны герой? Чаму?
- 3 Што спрыяе гістарычнаму і духоўнаму прагрэсу чалавецтва?
- 4 На якія ахвяры гатовы лірычны суб'ект верша?

Багдановічу

Сцюжны час, бязмежна-суровы.
Спіць народ, нібы зерне ў раллі.

.....

Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узняў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:
«Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць і ў вас, як у іншых, святыня.
Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізумруд заімгліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь».
Ты устаў на лютую сечу,
Бітву вечную сонца і хмар,
Узваліўшы на юныя плечы
Святагораў народны цяжар.
І не вынеслі жылы напругі:
Знік ты, лебедзь, у хвалях сівых,
Сплыў крывёю, загінуў «за другі»,
За мяне, за вас і за ўсіх.
І застаўся ты ў нашых душах,
Хоць навекі знік у палях,
Вечна светлы і вечна дужы,
Вечна юны, як наша зямля.
Мы табой ганарымся – і плачам.
Мы нясём цябе ў сэрцы праз дым.
Нізка голаў схіляю, юначы,
Перад вечным глаголам тваім.
Смела крочу цяпер у пясці я
Перад светлай заветнай гарой,
Бо як ёсць у народа такія –
Не загіне давеку народ.

- ізумруд – каштоўны празрысты камень ярка-зялёнага колеру

- 1 На які твор Максіма Багдановіча спасылаецца Уладзімір Караткевіч у пачатку свайго верша? Чаму?
- 2 Якія імкненні ў прадстаўнікоў трох пакаленняў беларускіх майстроў слова: Скарыны, Багдановіча, Караткевіча?
- 3 Якія адносіны ў лірычнага героя да ўласнай гісторыі. Выказванне падмацуў адпаведнай цытатай.
- 4 У якіх словах выяўляецца аптымізм аўтара?
- 5 Назаві мастацкія сродкі ў вершы, акрэслі іх сэнс і значэнне.
- 6 Зрабі аналіз верша. Пастаў інтэрпрэтацыйны тэзіс і абгрунтуй яго. Твая праца павінна налічваць не менш 250 слоў.

Уладзімір Караткевіч

«На Беларусі Бог живе»

«На Беларусі Бог живе» –
 Так кажа мой просты народ.
 Тую праўду сцвярджае раса ў траве
 І адвечны зор карагод.
 Тую праўду сцвярджае
 Упартасць хваль,
 І продкаў заповіт,
 І мовы залатая сталь,
 І нашых дум сусвет.
 Тую праўду сцвярджае
 Ўсё зноў і зноў
 Ўсім лёсам, –
 Няхай спакваля, –
 У хмарах дубоў,
 У вясёлках агнёў
 Купальская наша зямля.
 І няхай давядзе мне
 Іншая кроў,
 Што брашу,
 Як сабачы сын, –

«Прыпяць». З серыі «На зямлі беларускай»,
 1963. Віталь Цвірка

А няма нідзе
 Вярнейшых сяброў
 І прыгажэйшых жанчын.
 Гэта край раскрытых душ і дзвярэй,
 Гэты край –
 Твой дом і сабор...
 Ў нас дваццаць з лішнім тысяч рэк,
 Адзінаццаць тысяч азёр.
 Нам ёсць што піць,
 З падмосткаў ліць,
 Чым палі свае акрапіць,
 А як давядзе, то ёсць нам дзе
 І ворага ўтапіць.
 І тая памяць жыве не ў царкве,
 А ў кожнай жыве галаве:
 «На Беларусі Бог жыве...» –
 І хай сабе жыве.
 А калі ён шле на нас кару і гнеў, –
 Ну што ж, – мы з ім свае:
 Ў вяршыні самых гонкіх дрэў
 Маланка з неба б'е.

*«Лясное возера», 1972.
 Анатолий Шыбнёв*

У вяршыні маленькіх і ніцых дрэў
 Маланка ніколі не б'е.

І пра тое кожны пачуе салавей
 Росным кветкам у роднай траве:
 «На Беларусі Бог жыве», –
 І няхай да веку жыве.

- 1 Чаму заглавак верша ў двукоссі? Раскрыў яго сэнс.
- 2 Якія вартасці самых каштоўных для лірычнага героя?
- 3 Чым ганарыцца беларускі народ? Назаві яго прыродныя багацці.
- 4 Якія якасці прыкметныя беларусам?
- 5 Пастаў да верша інтэрпрэтацыйны тэзіс і абгрунтуй яго.

План інтэрпрэтацыі паэтычнага твора

Хто гаворыць?

Лірычны герой ці наратар. Кім ёсць лірычны герой?
Акрэслі яго ўзрост, пол, адукацыю, вопыт, веды аб свеце, погляды на рэчаіснасць.
Пытанні, якія ён закранае.

Да каго гаворыць?

Да аднаго адрасата ці да групы?
Да кагосьці, каму трэба штосьці прадставіць, нечаму яго навучыць, а можа пазнаёміць яго са сваімі меркаваннямі, пачуццямі?
А можа патрабаваць ад яго нейкіх дзеянняў?

Аб чым гаворыць?

Якая тэма выказвання?
Сям'я, мары, палітычная сітуацыя, сяброўства, мастацтва, грамадская сітуацыя?
А можа лірычны герой хоча сказаць нешта пра сябе?
Аб якім свеце расказвае?
Фантастычным, рэальным, казачным, гратэскавым?
Кім з'яўляюцца героі яго выказвання і якія між імі суадносіны?
У якім свеце яны жывуць?
Як адбываюцца здарэнні, у якіх яны ўдзельнічаюць?

У якой сітуацыі ён знаходзіцца?

Што схіляе лірычнага героя да выказвання?
Настрой?
Палітычная, грамадская сітуацыя, уласныя роздумы ці перажыванні?

На якой мове гаворыць і якая форма выказвання?

Мова простая ці багатая на мастацкія сродкі? Якія? Чаму яны служаць?
Ці ўжывае архаізмаў, неалагізмаў, дыялектаў, навуковых тэрмінаў?
З якой мэтай?
Якая кампазіцыя (звярні ўвагу на загаловак, рэфрэн, жанр)?
Якім стылем і сінтаксісам карыстаецца лірычнае «я»?

Рыгор Барадулін

[...] Асаблівае месца ў творчасці Р. Барадуліна займае тэма Бацькаўшчыны – малой радзімы, Ушаччыны. Нямала радкоў прысвяціў паэт матчынай хаце, роднай вёсцы, таму кутку, дзе былі зроблены першыя крокі па зямлі, дзе застаўся ляжаць у магіле бацька-партызан (вершы *Мая Бацькаўшчына, Заінелая Ушаччына, Зямля бацькоў, Прыцягненне Віцебскай зямлі*). Шчыmlівыя, пранізлівыя барадулінскія радкі аб вернасці бацькоўскаму дому робяць чалавека лепшым, дабрэйшым, далучаюць да вечных крыніц духоўнасці і чалавечнасці:

*Наведвайце бацькоў,
пакуль яны жывыя,
Пакуль дымяцца коміны –
нагрэйцеся ў бацькоў.
Калі адчай вякоў
гайнёй ваўкоў завые,
Не трэба анікому ён,
сум ля сляпых слупкоў.*

Паэт задумваецца над гістарычным мінулым Айчыны. З яго вершаў можна ўявіць старадаўні Мінск, які ніколі не мяняў свабоду на ярмо, Полаччыну, вядомую святлом «кірыліцы Скарынавай», Белую Русь, што «бласлаўляла дала-нёю кляноваю сваіх сыноў, слязамі дабля бяліла лён на світку Каліноўскаму і Нёманам у сны Урублеўскага плыла». Сутнасць народных традыцый і святаў раскрываецца ў вершах *Каляды, Асяніны, Вадохрышча, Купалле, Вялікадне*. Героямі твораў Р. Барадуліна з’яўляюцца і змагары пад Грунвальдам, і слугкія паўстанцы, і шматлікія дзеячы культуры, асветы (вершы *Грунвальд, Слуцкім паўстанцам, Язэп Драздовіч, Дуніну-Марцінкевічу*), Родная зямля паўстае ва ўсёй сваёй непаўторнай красе, і паэт адкрыта прызнаецца:

*Я шчасны,
што сынам быць
гэтай зямлі
Мне лёсам наканавана.*

Бадай, самым галоўным у творчасці Р. Барадуліна з’яўляецца вобраз маці. Для паэта маці – увасабленне дабра і справядлівасці, спагады і жалю, чалавечай шчодрасці і самаахвярнасці. Яна асвечана дабравесцем, благаславеннем, бо маці – пачатак жыцця, ідэал працавітасці, сумлення і дабрыні, зберагальніца маральных каштоўнасцей, выпрацаваных чалавецтвам на працягу вякоў. З радкоў вершаў *Куліна, Матчына хата, Матчыны рукі, Веды, Вогнепаклонніца* паўстае вобраз маці паэта Куліны Андрэеўны. Гэта звычай-

ная вясковая жанчына, якую не песціў лёс: не дачакалася з вайны мужа, адна гадала сына, перажыла пасляваенныя цяжкасці. Зямны, рэальны вобраз маці выводзіць паэта на шлях спасціжэння гісторыі Беларусі, свайго народа, паступова перарастае ў адзіны суладны вобраз маці-Радзімы:

*Мамы не стала – не стала радзімы,
Дзе нарадзіўся старэць,
І падалася душа ў пілігрымы
З мараю маму сустрэць.*

У цэнтры паэтычнага бачання Р. Барадуліна знаходзяцца такія важныя праблемы, як будучыня беларускай мовы і культуры, духоўная спадчына народа. У вершах *Мая мова, Беларуская мова, Наша мова, Долі інакшай не трэба зямной...* гаворыцца аб спрадвечнасці і неўміручасці мовы, багаты і непаўторнасці жывога роднага слова:

*Ты ад маці, ты матчына,
Беларуская мова.
Зорамі растлумачана
Сэрцу кожнае слова.*

*Там, дзе ёсць ты, – пагоднее,
Дзе няма – там зімова.
Будзь для ўдзячных паходняю,
Беларуская мова!*

У многіх вершах Р. Барадуліна ставяцца пытанні ўнутранай духоўнасці чалавека, яго маральнай адказнасці за сябе і за іншых людзей. Кожны чалавек павінен задумацца над тым, што ён пакідае сваім нашчадкам:

*Якія будуць сніцца сны
Нашчадкам нашым:
Ці дзень вясны,
Ці цень сасны,
Ці шум лясны.
Ці нашум?*

Лёс Беларусі, ідэі нацыянальнага адраджэння нязменна хвалююць паэта. У вершах *Як трываееш?*, *Беларусь на крыжы*, нізках *Трыкірый*, *Сэрца стане Віфліемам...* аўтар звяртаецца да Бога з просьбай вярнуць «блудныя душы з выгнання», дараваць вераадступнікам, уратаваць іх «ад рукатворнага жаху» і «напасцяў варожых»:

*Божа, пашлі Беларусі
Ласку з Тваімі вачамі,
Сэрцы суцеш у скрусе,
Злітуйся над крывічамі.*

Вершы, напісаныя на аснове біблейскіх заветаў і матываў, даюць магчымасць далучыцца да таямніц і скарбаў мудрасці, падштурхоўваюць да роздуму над зменлівасцю і бясконцасцю Сусвету. [...]

Рыгор Барадулін

Маленне за Беларусь

*Божа, пашлі Беларусі
Ласку з Тваімі вачамі,
Сэрцы суцеш у скрусе,
Злітуйся над крывічамі.*

*Знікнуць, Святы, не дай нам,
Ад рукатворнага жаху,
Верацьмем вечным тайнам
Руху Твайго і шляху.*

*Божа, вярні дадому
Блудныя душы з выгнання.
Поперак духу злomu
Воля гасподня стане.*

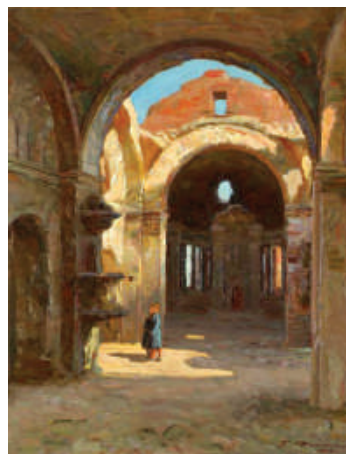

*«У старым Мінску», 1947.
Мікалай Дучыц*

Хай беларус беларуса
Будзе любіць як брата.
Светлая імем Ісуса
Наша крывіцкая хата.

Божа, на ўсіх раздарожжах
Нас ад напасцяў варожых
Твой зберажэ напамін.
Амін.

- 1 Чаму аўтар называе беларусаў крывічамі?
- 2 Якія пытанні нязменна хваляюць лірычнага героя?
- 3 Чым павінен даражыць беларускі народ і ад чаго ён перад усім хоча прадухіліцца?
- 4 Прааналізуй стыль выказвання аўтара і зрабі свае высновы.
- 5 Які жанр нагадвае табе гэты твор? Якія звароты і словазлучэнні на гэта паказваюць?

«Інтэр'ер царквы Брэсцкай
крэпасці», 1958. Пётр Данелія

Рыгор Барадулін

Трэба дома бываць часцей

Трэба дома бываць часцей,
Трэба дома бываць не гасцем,
Каб душою не ачарсцвець,
Каб не страціць святое штосьці.

Не забывьць, як падвялы аер
На памытай падлозе пахне,
Як у студню цыбаты асвер
Запускае руку да пахі.

Не забывьць сцежкі той, што цябе
На дарогу выводзіла з дому,
Што ў хаце там быў рубель
У цане і па курсу старому.

Не забыць, як марозам злым
Клямка пальцы пячэ балюча
І адкуль на сталае тваім
Бохан свежага хлеба пахучы.

Помніць свой на іржышчы цень,
Не забыць, як завуць суседа,
Не забыць, як пье пад дзень
За вясёлым сталом бяседа.

Помніць кожнай масніцы спеў,
Кожны кут у прыціхлай хаце.
Лёсу дзякаваць, што паспеў
Ты пачуць блаславенне маці.

Трэба дома бываць часцей,
Трэба дома бываць не гoscем,
Каб душою ты стаў чысцей
І не страціў святое штосьці.

- асвер – журавель каля студні
- масніца – дошка падлогі

- 1 Чым даражыць лірычны герой? Што лягло ў аснову лірычнага выказвання?
- 2 Пра якія сувязі гаворыць лірычны суб'ект?
- 3 Знайдзі ў вершы метафары. Раскрый іх сэнс.
- 4 Звярні ўвагу на шматлікія паўторы, акрэслі іх функцыю ў творы.

«Беларуская
прастора»,
1967. Абрам
Кроль

Рыгор Барадулін

Матылёк

*Б'ецца, ўецца шпаркі, лёгкі
Сінякрылы матылёк.*

Максім Багдановіч

Лілею

млявы

плёс

люляе,

З-пад злежаных

аблок

здалёк

Ляціць віхлясты і бялявы,

Пялёстак лёгкі –

матылёк.

Ен кліча у блакіт лілею,

Каб не любіла

больш

да слёз

Бліскучы ад лускі і глею,

Самлелы,

абмялелы

плёс,

Дзе лашчыць цёплай ласкай хваля

Лінеў – злянелых цельпукоў,

Паблісквае

няблізка

далеч,

Дзе ў іле

не злічыць малькоў,

Дзе глыб

угнеўлена шыпела,

Калі

на хвалі

лівень

лёг...

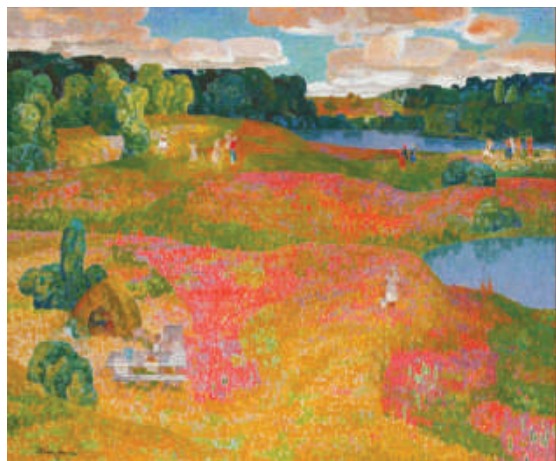
Засумавалы,

белы,

белы,

Ляціць удалеч

матылёк...

«Кветкі, 1962». Мацвей Беяніцкі

- 1 Што, на тваю думку, увасабляе сабой матылёк?
- 2 Якія мастацкія прыёмы выкарыстаў аўтар у вершы?
- 3 Уважліва прачытай верш. Скажы, якія словы ці спалучэнні гукаў паўтараюцца. Назаві іх функцыю.

Генадзь Бураўкін (1936 – 2014)

Крытыка называе пакаленне Генадзя Бураўкіна пакаленнем, апаленым вайной, але, відаць, дакладней было б назваць яго пакаленнем, не спаленым вайной, якое цудам ацалела, каб быць маладымі вачыма памяці і прысуду, напаміну і перасцярогі.

Крытыка называе пакаленне Генадзя Бураўкіна філалагічным пакаленнем, бо ў асноўным усе прадстаўнікі гэтага пакалення ў літаратуры маюць гуманітарную адукацыю. Але гэтаму пакаленню не столькі філфакі ўніверсітэтаў і педінстытутаў далі веданне слова, прышчапілі любоў да роднага слова, колькі вёска і пасёлак, маці і суседзі перадалі ў спадчыну праз вякі пранесенае і затуленае ад лютавеяў часу слова, – каб бераглі, каб шанавалі, каб хранілі. Беларускае слова да пакалення Генадзя Бураўкіна прыйшло не з газеты і радыё, не з фальклорных запісаў, а з першых вуснаў тых, каму слова роднае гучыць натуральна, адзіна правільна, адзіна магчыма.

Крытыка называе пакаленне Генадзя Бураўкіна задзірыстым. Цяпер не гэтак і часта называе, як раней, і не ўсіх называе ўжо. Бо пакаленне гэтае прыйшло ў літаратуру ў часіны ачышчальных вятроў ва ўсім нашым грамадстве, у часіны, якія цяпер называюць хрушчоўскаю адлігаю.

З першых публікацый у прэсе адчуваўся самабытны талент Генадзя Бураўкіна, пачынала праяўляцца грамадзянскасць таленту паэта, трыбуннасць і актыўнасць паэтавага слова. І разам з тым лірычнасць, мяккасць, стрыманая расчуленасць.

Дыяпазон таленту Генадзя Бураўкіна шырокі: гнеўны публіцыст, шчыры лірык, абураны гумарыст, усмешлівы дзіцячы дарадчык, прэзаік-дакументаліст, кінасцэнарыст, паэт-песеннік, высокапрафесійны перакладчык. Вось паслухайце, як гучаць назвы ягоных зборнікаў паэзіі, прозы, кінафільмаў, яны самі за сябе гавораць: *Майская просінь, 3 любоўю і нянавісцю зямною, Дыханне, Жніво, Выток, Пяшчота, Гняздо для птушкі радасці, Тры казкі пра Зая, Апаленая памяць, Тры старонкі з легенды, Падарожжа па Беларусі, Полымя.*

Актыўны грамадскі дзеяч, нястомны падарожнік і прадстаўнік Беларусі на самых паважных міжнародных форумах, бунтоўны паэт Генадзь Бураўкін адчувае

адказнасць за час, за нашае заўтра, яго турбуе
лёс планеты.

Вернасць роднай мове праносіць праз усё
жыццё паэт Генадзь Бураўкін, робячы ўсё, каб
нашае слова гучала шырока і далёка.

*І па-бураўкінску шчыра гучаць радкі прызнання:
І сэнс не ў тым,
куды сягну,
Кім стану я ў наш век сталёвы,
А ў тым,
каб цвёрдую цану
Ніколі не згубіла слова...*

Рыгор Барадулін

- 1 У чым заключаецца дыяпазон таленту Г. Бураўкіна?
- 2 Што абазначаюць назвы *пакаленне апаленае вайной* і *філалагічнае пакаленне*?
- 3 Знайдзі ў тэксце сінонім да словазлучэння *хрушчоўская адліга*.

Генадзь Бураўкін

Край мой...

Не залаты зусім,
 не срэбны,
Быў на табе заўсёды ўбор
Звычайны самы, самы зрэбны:
Зялёны луг ды сіні бор,

Каля дарогі жыта ў полі,
Вярба старая ля ракі,
Ды ў жоўтым восеньскім прыполе
Рабін даспелых аганькі.

Навек зламаецца вясло
На пеннай хвалі ў сіняй бухце..
Вачэй Максімавых святло
Трывожыць больш яе не будзе..

Што ж, паўглядаліся здалёк
І моўчкі разышліся жыцці...
А ўсё сінее васілёк
У спелым беларускім жыцце...

- 1 Якія факты з жыцця і творчай біяграфіі Максіма Багдановіча паказаны ў вершы?
- 2 Якім настроем прасякнуты верш?
- 3 Якія паэтычныя сродкі дазваляюць аўтару перадаць трагічнасць апошніх дзён жыцця аўтара *Вянка*?
- 4 Якую ролю ў творчасці Максіма Багдановіча займае вобраз васілька?

Генадзь Бураўкін

Прыязджайце дадому!

«Трэба дома бываць часцей...»

Р. Барадулін

Ці то раніцай звонкай,
Ці то вечарам ціхім –
Прыязджайце дадому,
Прыязджайце дадому
На сустрэчу
З яшчэ не забытым дзяцінствам,
Дзе матуля
Калыску люляла малому.

Покуль ніва красуе
І не высохлі рэкі,
Прыязджайце дахаты,
Прыязджайце дахаты,
Дзе ля ганка
Жаўцее бярэма свірэпкі
І ад сонца
Хаваюцца ў пыл кураты.

«Дом маці», 1935.
Павел Гаўрыленка

Не выкідвайце з памяці
Даўною казку –
Прыязджайце да маці,
Прыязджайце да маці
І ў душы не хавайце
Пяшчоту і ласку,
А прылюдна
Сівую сваю абдымайце.

Прыязджайце дадому –
Ці то ўвечар, ці ўранку,
Не таміце матулю
Залішнім чаканнем...
Што, як стрэнуць вас
Толькі пустая буслянка
Ды над лугам
Старая ахрыплая каня?..

- 1 Адкажы, якую функцыю поўняць ў вершы паўторы?
- 2 З чым лірычнаму герою асацыіруецца родны дом?
- 3 Якія падабенствы і розніцы паміж вершамі Г. Бураўкіна *Прыязджайце дадому* і Р. Барадуліна *Трэба дома бываць часцей*?
- 4 Знайдзі ў вершы мастацкія сродкі і вызнач іх ролю.

* * *

Пакуль жывы,
Турбуйся аб жыцці,
Але пра смерць не забывай таксама,
Каб з першым і апошнім словам «мама»,
З якім у свет прыйшоў,
З яго пайсці.

Паспей для ўнука дрэва пасадзіць
І пыл з іконы старадаўняй сцерці.
І памятай заўсёды:
Толькі ў смерці
Ёсць права ўсё спакойна рассудзіць.

Не мітусіся лішне –
Усяго
Купіць,
Нагрэбсці,
Нахапаць
Няможна,
І драбязу не пхні ў рукзак дарожны –
Ты ж хочаш сыну перадаць яго.

Не бойся смерці –
У тваёй крыві
Хапае і агню, і засцярогі.
Не саступай з абранае дарогі.
Пакуль жывы,
Жыві!

1 У чым сэнс чалавечага жыцця?

2 Якія вартасці паэт лічыць самымі дарагімі?

3 У якой ступені гэты верш з'яўляецца паэтычнай спадчынай для наступных пакаленняў? Якія словы аб гэтым сведчаць? Прыгадай іншыя прыклады такой лірыкі ў беларускай літаратуры?

Бег да цябе праз буран і імжу,
Поўз да цябе з летуценнем і скрухай.
Болей маўчаць не магу.
Я скажу.
Ты мяне ўважліва толькі паслухай.

Можаш пасля адмахнуцца –
«Бывай»,
Можаш пасля адварнуцца суро́ва.
Толькі даслухай, не перабывай.
Як мне баліць маё кожнае слова!
Вуснамі смяглыя вусны лаўлю
І перад вечнаю тайнай сціхаю...
Чуеш, каханая, – верна люблю,
Чуеш, любімая, – шчыра кахаю...

Данута Бічэль-Загнетава (Нарадзілася ў 1937 г.)

Вытокі маёй творчасці

У паэзію прыйшла ад песні.

Жывуць у вёсцы Біскупцы на Лідчыне маці і бацька. Яны вучылі мяне пець, пасадзіўшы на живот ці на плечы. Гэта былі беларускія, польскія, украінскія, рускія песні. Цёткі Яніна і Броня і мая маці Марыля пелі разам на святы, на хрэсьбінах і вяселлях, на пахаваннях (асабліва цётка Броня). Пелі жанчыны ў жніво. Старэйшая за мяне на дзевяць год сястра Рэня з дзяўчатамі і хлопцамі пад жалеіку ці губны гармонік. Мужчыны, ссоўваючы валкі сена ў вялізную гурбу, падбадзёрвалі сябе ваяўнічым:

Тумба-тумба, тумба-тумба...

Або, калі вярталіся з касьбы праз лес, прытоена, задуменна... Ці на досвітку, калі разыходзіцца «вечарынка» па дамах. Уся вёска пяе. Суседка Анята, прыгадаўшы мужыка свайго, што вярнуўся з вайны з адным вокам, леснікаваў, піў і памёр заўчасна, пяе і галосіць адначасова, выгнаўшы на досвітку карову. Злітнасць з песняй. Сцэны для хору не трэба. Песня не для воплескаў, не для славы. Гэта – сяброўка, ёй можна выліць боль і радасць. Падмога – з ёй лягчэй арэцца, прадзецца, капаецца, варыцца смачнейшая страва, ямчэй п'ецца чарка, лягчэй кладзецца бярвяно на зруб, шчырэй кахаецца.

Кнігі, што запалі ў душу з дзяцінства, гэта *Бандароўна* Купалы, *Гражына* Міцкевіча. Бацька ведаў на памяць і мяне навучыў расказаць вершы Цёткі.

Пасвіла коней і кароў. Любіла ездзіць конна. Нават асмелілася сесці па дурноце на неаб'езджанага жарэбчыка. Бычок Лазік – лепшы сябра дзяцінства. Ад хлопцаў-аднагодкаў чамусьці часта перападала.

У Біскупцах жыве дзядзька Мікадым, бацькаў родны брат, паэт-гумарыст. Рыфмуе на хаду ўсё, вартае смеху. Тут жа гэта, падхопліваецца ўсёй вёскай. Ніхто не запісвае. Усё завучваецца на памяць адразу ж. Зайздросчу дзядзьку. Непакоіць мяне, што ні аднаго майго радка ніхто з аднавяскоўцаў не мае патрэбы запамінаць.

«Раніцай», 1963. Іван Ахрэмчык

Калі хадзіла з сяброўкамі за шэсць кіламетраў у сямігодку праз лес, рыфмавалі калектыўна свае прыгоды.

Першы мой друкаваны верш Роднае слова прапела на сенажаці, грабучы сена. Пелася ўсюды: лежачы на гарачай печы ў зімовыя вечары, бегучы з заняткаў ці з вячоркаў, жнучы, блукаючы па гарыстых вулачках Наваградка, дзе канчала педвучылішча (1957). Калі сядзела за апошнім сталом на лекцыях у Гродзенскім педінстытуце (1957-1962). Найлепш – у лесе і на беразе Нёмана, з якім – так выйшла – я не разлучаюся ўсё жыццё. Цяпер – нават гатуючы абед. Дзіцячыя вершы пішам разам з дачкой Вікай і сынам Валерыкам, напрыклад, перад сном, замест калыханкі. Хочацца сказаць свету пра тых, каго іншыя не ведаюць, аб тым, аб чым іншыя за мяне не скажуць. У імя паветра, прапахлага жывіцай. Гаючага. Свежага. Хочацца, каб наш край захаваў сваё аблічча, свае песні, свой характар. Каб сын быў такі шчыры, добры, працавіты і разумны, як дзед. Але шчаслівейшы, больш адукаваны.

Ад шэрай будзёншчыны вяртаюся часта ў дружыну,
якая абагрэла маё першае слова, і ціха кажу:

*Адчыні мне, матуля, дзверы.
Вуснам тваім,
Нівам тваім,
У папараць-кветку веру.*

Данута Бічэль-Загнетава

- 1 У чым асаблівасці духоўнага жыцця асяроддзя, у якім нарадзілася паэтычнае натхненне Д. Бічэль-Загнетавай?
- 2 Што спрыяла развіццю яе паэтычнага таленту?
- 3 Да чаго паэтэса імкнецца ў сваім жыцці?

Данута Бічэль-Загнетава

Роднае слова

Пад казачным дубам, над Нёманам сінім,
хлапец прызнаваўся ў каханні дзяўчыне.
І рэхам той шэпт адгукаўся між гаю:
– Кахаю, кахаю...

Я чула пяшчотнае, шчырасці поўнае,
маё беларускае, роднае, кроўнае,
такое раптоўнае,
такое чароўнае,

такое ласкавае, цёплае, чыстае,
 як сонца, агністае,
 як Нёман, празрыстае,
 як казка, быліна, як песня, жаданае,
 дагэтуль зусім у жыцці не спазнанае,
 вясновае слова ад шчырага сэрца...
 Яно прызвінела над хвалямі ў рэчцы.
 Вятрыска шаптаў яго з лісцем між гаю –
 кахаю, кахаю...

Шапталі яго сенажаць і дуброва,
 людзьмі перачутае, некаму нова,
 адзінае, дзіўнае светлае слова –
 кахаю, кахаю...

Кахаю... Люблю. Беларускаму краю
 бясконца я слова «люблю» паўтараю.

- 1 Знайдзі ў *Тлумачальным слоўніку беларускай мовы* значэнне слоў *кахаю* і *люблю*.
У чым іх адрозненне?
- 2 У якім урыўку верша ўслаўляецца роднае слова?
- 3 Якія матывы пераплятаюцца ў творы?
- 4 Які настрой верша? Чым ён выкліканы?
- 5 Правер у *Слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў*, у чым заключаецца *градацыя*
і як яна прымяняецца ў вершы Д. Бічэль-Загнетавай.

Данута Бічэль-Загнетава

Любы мой!...

* * *

Любы мой!
 Сцяжынаю зямною
 ходзіш – пругкі,
 малады і ўпарты

Будзь адкрытым,
праведным са мною,
з іншымі –
любаві нашай вартым.

Мне, як шчырай кнігаўцы на лузе,
без расінкі прагнуць і марнець.
Што ні ўчыніш на жыццёвым крузе,
кожны чын твой дойдзе да мяне.

Вуснамі,
алоўкам,
чуткі стрэлам.
Сэрца
вымерае
меркай часу.
Дазваляю быць са мной нясмелым,
а з Радзімай смелым да адчаю.

Можаш свята нашае не ўспомніць,
не прынесці ружаў ці вяргінь.
Толькі не праспі ты
ноч-апоўнач
крокі ворагаў і варагінь.

За ракой, за борам, за гарою
пагасціць запрасіць край суседскі, –
будзь заўжды маёй душы героем,
будзь сапраўдным,
як Максім Гарэцкі.

- 1 Да якога жанру лірыкі адносіцца верш?
- 2 Якія суадносіны паміж лірычным героем і лірычным адрасатам?
- 3 Які ідэал каханага стварае паэтэса? Аб чым ён павінен заўсёды памятаць?
- 4 Якая сувязь паміж радкамі ў пачатку верша і ў канцы? Абгрунтуй свой адказ.

Інтымная лірыка

Інтымнай лірыцы звычайна ўласцівы асаблівае інтымнасць пачуццяў і пранікнёнасць выяўлення, схільнасць да спавядальнасці, скіраванасць лірычнага маналага да аб'екта кахання, багацце і тонкасць душэўных рухаў. Побач з лірычным героем амаль заўсёды паўстаюць, найчасцей у ідэалізаваным абліччы, вобраз каханай або каханага. Іх адносіны і фарміруюць перажыванне. Узоры беларускай любоўнай лірыкі далі Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, А. Куляшоў, М. Танк, П. Панчанка, Р. Барадулін, Г. Бураўкін, Н. Гілевіч, А. Вярцінскі, В. Зуёнак, У. Караткевіч, К. Кірэнка, М. Лужанін, Я. Сіпакоў, А. Пысін. Прыкметнае месца заняла так званая «жаночая паэзія» (К. Буйло, Э. Агняцвет, Е. Лось, Д. Бічэль-Загнетава, В. Вярба, Н. Тарас, Я. Янішчыц і інш.).

Адам Мальдзіс, Варлен Бечык

Ніна Мацяш (1943 – 2008)

Нарадзілася ў Бярозаўскім краі, на Берасцейшчыне. Скончыўшы Бярозаўскую дзесяцігодку, паступіла на факультэт французскай мовы Мінскага педагагічнага інстытута замежных моў. Патрэба выказаць сябе ў слове з'явілася рана. Спачатку былі асобныя вершы, якія друкаваліся ў раённай газеце. Затым – у літаратурных часопісах. У 1970 годзе выйшла першая кніжка паэтэсы – *Агонь*. За ёю – яшчэ шэраг паэтычных зборнікаў. У тым ліку і пераклады з французскай, нямецкай, польскай, украінскай моваў.

Ніна Мацяш

Я вас люблю

На Ваша «ты» сказаць Вам «ты» не смею,
І калі позірк позіркам злаўлю,
Як птушанё, спалохана нямею.
Я не кахаю Вас. Я Вас люблю.

Святла, што падарылі, не растрачу.
І шчырых слоў ніколі не згублю.
...Нашто журба у цёплых зрэнках Вашых?..
Я не кахаю Вас. Я Вас люблю.

1 Хто, па-твойму, з'яўляецца лірычным адрасатам верша?

2 Якія пачуцці выказвае лірычны герой?

Ніна Мацяш

Маналог каханай Кастуся Каліноўскага

«...галубка... чарнабровая мая... мая галубка...
галубка... чарнабровая мая... мая галубка...»
О Божухна неміласэрны!..

Костусь!..

Не па свайму мяне абраў ты росту.
Не па свайму. Ты дужы. Я слабая.
Ты смерць прыняў за ўвесь гаротны люд.
А я адно табой была жывая.
А мне адзіна ты быў сонцам тут.

Цябе няма –

і сонца мне пагасла.

І не сарваць бязлітаснай пятлі
Цяперка з долі і маёй уласнай,
Як з долі нашай роднае зямлі.

Шторанку б'юць па сэрцы барабаны:
Я зноў на плошчы думкамі ў гурбе,
Дзе ў кожным новым вязні дацкаваным
Кат зноў і зноў, зноў вешае – цябе!

Кастусь, Кастусь! Саколе мой адзіны...
Паглянь з-пад зорак на Варшаўскі шлях,
Як тысячамі гоняць пабрацімаў
На катаржную згубу ў кайданах.

Ты з імі, ў іх. Для іх ты быў – як з крыцы.
Са мною ж ты...

«Марыська, заспявай
Любімую маю, што пра ўдавіцу...»
Цяпер яе галосіць цэлы край!..

«Прывыкайце, чорны вочы,
Адны начаваці:
Няма майго міленькага,
Не з кім размаўляці.
Няма майго міленькага,
Няма гаспадара,
Каму бы я пасцелечку
Пухаву паслала...»

Я знала: шчасце наша немагчыма,
Пакуль лютэе самаўладства гнусь.
Тваёй любоўю, верай і айчынай
Адна была жанчына – Беларусь.

Кастусь, Кастусь! Няўжо не збыцца мроі,
Няўжо дарма жывіла люд яна:
Каб не ўнямелай наймічкай –

сястрою

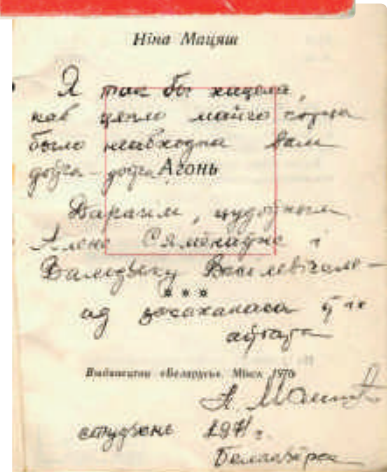
Суседкам стала наша старана?!

Каб разам з імі знебыла галечу,
Нароўні годна свой вяршыла лёс,
Каб ані цар, ні пан не смеў калечыць
Душы яе, аслепае ад слёз.

Так прадзірацца праз такія церні,
Ускласці столькі жыццяў на алтар
Свабоды –

і няўжо з такога зерня
Не ўскаласуе годнай волі дар?!

Гараць, гараць двары, сялібы, вёскі,
Паўсюль балую царскі глум і здзек,
Сціскае грудзі пах крыві і воску,
І ўжо няўцям, дзе звер, дзе чалавек...

«Наварніся, мой міленькі,
Да з таварышамі,
Калатніце міраедаў,
Каб яны не ўсталі!..»

Не вернешся. І я ўжо не крануся
Твайго крутога, мужага чала.
І ласкаю тваёй не загаруся.
Адшчыравала радасці пчала.

Не разамкну няшчаднай скрухі кола.
Не адбаліць табой душа мая.
Не адгучыць ва мне твой сумны голас:
«Галубка, чарнабровая мая...»

Ён мой навекі – скарб пяшчоты гэтай,
Што мне ў суцеху ў смерці вырваў ты.

Хай над тваім апошнім заповітам
Закаркалі ўжо груганы лухты, –

Яшчэ не ўсе так подла, нізка ўпалі,
Каб слаць цару халуйства адрасы;

Яшчэ не ўсіх так моцна закавалі,
Каб зноў не ўзняць сякеры ці касы;

Яшчэ твой воблік родны Беларусі.
Кастусь, мой Костусь, любы мой Кастусе.

- крыца – жалеза

- 1 Што табе вядома пра жыццё і дзейнасць Кастуся Каліноўскага?
- 2 Кім з'яўляецца лірычны герой верша? Ці гэта аўтэнтчная постаць? Прааналізуй.
- 3 Якія падзеі адлюстроўвае твор Ніны Мацяш? Раскажы пра іх.
- 4 Якія пачуцці выяўляе лірычнае «я»? Як яны ўплываюць на настрой верша?
- 5 Назаві рысы, якімі надзелены тут Кастусь Каліноўскі?
- 6 У чым своеасаблівасць пабудовы верша? Элементы якой творчасці выкарыстала паэтэса?

Сачыненне-разважанне па адной тэме ці праблеме ў творах розных аўтараў

Пісьменнікаў хваляюць агульначалавечыя праблемы сэнсу жыцця, гонару і годнасці, эгаізму і ахвярнасці, вернасці і здрады, любові і абыякавасці... Гэтыя праблемы называюць вечнымі. Пра іх пішуць пісьменнікі ўсіх народаў свету, усіх пакаленняў. Аднак творы не толькі розных пісьменнікаў, але нават і аднаго заўсёды для чытача свежыя, новыя і цікавыя.

Кожны пісьменнік – гэта свет індывідуальны, не падобны на іншыя. Гэтая адметнасць выяўляецца праз адбор матэрыялу для твораў. У кожнай нацыянальнай літаратуры – свая гісторыя, свой побыт, свой характар. Пры ўсёй агульнасці пакаленняў пісьменнікаў, якія былі сведкамі і ўдзельнікамі тых ці іншых падзеяў, ёсць свая адметнасць.

Арыгінальнасць твору надае не толькі матэрыял, але і мастацкая яго палітра, адбор сродкаў мастацкага выражэння ідэі. Напрыклад, *Дзікае паляванне караля Стаха* У. Караткевіча і *Жалезныя жалуды* Л. Дайнекі, напісаныя на гістарычныя тэмы, адрозніваюцца не толькі тым, што першы піша пра канец XIX ст. і робіць экскурсы ў пачатак XVII, а другі звяртаецца да пачатку ўтварэння Вялікага княства Літоўскага, а і тым, што *Дзікае паляванне караля Стаха* – гэта апавесць дэтэктыўная, а *Жалезныя жалуды* – раман. Калі ў творы У. Караткевіча ўсе героі выдуманых пісьменнікам, то ў Л. Дайнекі дзейнічаюць і сапраўдныя гістарычныя асобы: Міндоўг, Войшалк і інш. У кожнага мастака слова – свая манера пісьма, свае любімыя героі, мастацкія сродкі, якім ён аддае перавагу.

Пры напісанні сачынення па тэме ці праблеме, раскрытай рознымі аўтарамі, найперш увага засяроджваецца на тым агульным, што характэрна для абодвух мастакоў слова, а затым паказваецца арыгінальнасць кожнага ў падыходзе да вырашэння тэмы.

Калі, напрыклад, узяць вершы Д. Бічэль-Загнетавай *Любы мой!* і Н. Мацяш *Я вас люблю*, якія належаць да інтымнай лірыкі, то найперш зазначым, што абодва напісаны ў форме маналога, што лірычная іх гераіня – жанчына высокай культуры інтымных пачуццяў, духоўна прыгожая. Разам з тым гераіні Д. Бічэль-Загнетавай і Н. Мацяш розныя. Першая – максімалістка ў патрабаваннях да каханага, мерае яго высокай меркай. Нават у каханні гераіня Д. Бічэль-Загнетавай выразна выяўляе свой патрыятызм. Невыпадкова прыкладам для свайго абранніка яна выбрала не каго іншага, а М. Гарэцкага. Лірычная гераіня Н. Мацяш – тонкая, далікатная, праўдзівая натура, якая добра разумее людзей. Яна ўмее цаніць і захапляцца душэўным характам іншых, не баіцца сказаць пра перавагу таго, каго не кахае, а толькі любіць, у ведах, жыццёвым вопыце. Павагу, захапленне, аддаючы выказвае яна мужчыне, які для яе не «ты», нават не «вы», а «Вы».

Для верша Д. Бічэль-Загнетавай *Любы мой!* характэрны заклікальныя інтанацыі. Гераіня як бы не ўпэўнена, ці той ідэал яе каханы, і заклінае яго быць гэтым ідэалам. Накал пачуццяў выяўляецца праз адметнасць вершаванага радка: то ён складаецца ўсяго з аднаго слова – двухстопнага харэя, то разрастаецца да чатырохстопнага. Неаднолькавыя і строфы ў вершы: першая і трэцяя – шасцірадкавыя, чацвёртая і пятая – пяцірадкавыя, другая – двухрадкавая. Паэтычная думка ў вершы Н. Мацяш больш спакойная, пачуцці стрыманыя. Верш цяжэ плаўна, для яго характэрна класічная строфіка.

У астатнім сачыненне тыпу разважання па тэме ці праблеме раскрытай у розных аўтараў, пішацца так, як і паводле назіранняў над адным творам.

Вера Ляшук

Яўгенія Янішчыц (1948 – 1988)

Нарадзілася 20 лістапада 1948 года ў вёсцы Рудка Пінскага раёна Брэсцкай вобласці ў сялянскай сям’і. Пасля заканчэння філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1971) працавала загадчыцай бібліятэкі, з 1976 года літкансультантам «Сельскай газеты». У 1981 як член дэлегацыі БССР удзельнічала ў рабоце XXXVI сесіі Генеральнай асамблеі Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. У 1983-1988 г.г. працавала ў часопісе «Маладосць», з’яўлялася загадчыкам аддзела паэзіі. З першымі вершамі выступіла ў друку ў 1964

годзе (часопіс «Бярозка»). У 1970 годзе выйшаў у свет зборнік вершаў *Снежныя грамніцы*, які заявіў пра самабытны талент. Аўтар кніг лірыкі *Дзень вечаровы* (1974), *Ясельда* (1978), *На беразе пляча* (1980), *Пара любові і жалю* (1983), *Каліна зімы* (1987), *У шуме жытняга святла* (вершы і паэмы, 1988).

Яўгенія Янішчыц

Ты пакліч мяне. Пазаві...

Ты пакліч мяне. Пазаві.
Там заблудзімся ў хмельных травах.
Пачынаецца ўсё з любові,
Нават самая простая ява.

І тады душой не крыві
 На дарозе жыцця шырокай.
 Пачынаецца ўсё з любові —
 Першы поспех і першыя крокі.
 Прыручаюцца салаўі,
 І змяняюцца краявіды
 Пачынаецца ўсё з любові —
 Нават нянавісць і агіда...
 Ты пакліч мяне. Пазаві.
 Сто дарог за маімі плячыма.
 Пачынаецца ўсё з любові.
 А інакш і жыць немагчыма.

1 Які душэўны стан чалавека адлюстроўвае гэты твор?

2 Назаві ключавое слова і абмяркуйце яго сутнасць.

3 Якую ролю адыгрывае рэфрэн у вершы?

Яўгенія Янішчыц

Прыедзь у край мой ціхі...

Прыедзь у край мой ціхі,
 Тут продкаў галасы,
 Тут белыя бусліхі
 І мудрыя лясны.

Хапае на Палессі
 І сонца, і вады.
 І што ні двор — то песня,
 Што вёска — то сады.

Па травах светла-шызых
 Мы пройдзем ля ракі,
 Дзе, мыючы бялізну,
 Вядуць сваё жанкі.

«Рамантычны краявід», 1977. Барыс Забораў

І будзе песня спета
Пра шчасце і бяду
І будзе падаць лета
У гулліваю ваду.

Прыедзь у край мой ціхі,
Тут продкаў галасы.
Тут белыя бусліхі
І мудрыя лясы.

- 1 Якімі якасцямі сваёй малой айчыны ганарыцца лірычны герой?
- 2 Чым славіцца мясцовы народ?
- 3 Што сведчыць пра тое, што Яўгенія Янішчыц адчувала сябе неад'емнай часцінкай палескага люду?
- 4 Якую аналогію знаходзіш паміж вершам ды карцінай *Рамантычны краявід* Барыса Заборава?

Яўгенія Янішчыц

Ля ложка хвораі маці

Ты ляжыш не на ложку,
а ў жыгнёвым полі.
Мама!
Так мне рукі твае не балелі ніколі.
То пасланы ў пакоі не ходнікі –
саматканыя сцежкі-дарогі.

Мама!
Так ніколі твае не балелі мне ногі.

Я прыйшла, як заўжды, цішынёю тваёю сагрэцца.
Мама!
Так ніколі тваё не шчымела мне сэрца.
І ружовіцца дзень.
І жыты ўжо чакаюць за хатай,
А табой за паўвека так многа жытоў перажата!..

Ты на ложку ляжыш,
А здаецца, што ў сонечным полі.
Мама!

- 1 Назаві лірычнага героя і скажы, якія вартасці самыя важныя ў яго жыцці? Адкуль ён чэрпае жыццёвыя сілы?
- 2 Матывы якой творчасці паяўляюцца ў вершы?
- 3 Якое ў творы ключавое слова і які яго сэнс?
- 4 Які настрой у вершы? Чым ён выкліканы?

Паэзія Яўгеніі Янішчыц

Радзіма, Беларусь, дзяцінства – вось тыя крыніцы, якія поўнілі лірыку Я. Янішчыц духоўнай энергіяй. Яе вершы, прысвечаныя маці, бацьку, сыну, – гэта старонка не толькі асабістай біяграфіі, але і лірычнай хронікі, гісторыі беларускага народа.

Мысленне, асабліва ў сталай лірыцы паэтэсы, вызначаецца філасофскім роздумам над часам і прасторай, імгненнем і вечнасцю, жыццём і смерцю. Стан душы лірычнай гераіні выяўляецца праз дыялектычную ўзаемазалежнасць такіх эмацыянальных катэгорый, як любоў і боль, шчасце і адчай, радасць і журба, святло і цемра.

У роздумах пра бацькоўскі край, лёс землякоў і аднавяскоўцаў, пра гераічнае мінулае і сучаснасць адчуваецца высокая чалавечая годнасць, павага да людзей. Адною з лепшых старонак беларускай паэзіі стала інтымная лірыка Я. Янішчыц. У ёй найбольш выразна раскрылася незвычайнае духоўнае святло чалавечай і творчай асобы. Выяўленне душэўнага стану гераіні, яе сямейнай неўладкаванасці адбіліся ў паэме *Акно ў дождж*.

Справы вясковых працаўнікоў шырока паказаны ў паэме *Ягадны хутар*, якая вызначаецца спалучэннем верша і вершаванай прозы ў выглядзе лістоў да маці, дзядзькі Арцёма, стрыечнага брата. Сучаснай вёсцы прысвечана і *Зорная паэма*. Паэтыка Я. Янішчыц шчодро ўвабрала ў сябе разнастайныя мастацкія прыёмы і сродкі народнай вуснапаэтычнай творчасці. Тропы вывераны жыццёвай логікай і нясуць на сабе адбітак неардынарнасці паэтычнага мыслення.

Вобразы каліны, шыпыны і іншых пераўтвараюцца, у розных варыяцыях, выяўляючы тонкія адценні душэўнага стану гераіні.

Сэрца жанчыны мела патрэбу ў дыялогу з іншымі людзьмі, яна імкнулася ўшанаваць годных майстроў сваёй прафесіі. З гэтай прычыны пісаліся вершы-прысвячэнні, адрасаваныя сябрам, калегам па літаратуры, наогул людзям, блізкім па духу і светаадчуванні. Яна ведала, як гэта важна – «прыйсці да таварыша ў горасны міг» (*Прыйсці да таварыша*). А яшчэ смуткавала і тужыла па тых, хто так неспадзявана, у маладым веку пайшоў з жыцця: са скрухай яна гаварыла пра смерць крытыка Варлена Бечыка, паэтаў Леаніда Якубовіча і Рыгора Семашкевіча.

У жаночай існасці Я. Янішчыц быў закладзены глыбінны гуманістычны пачатак: дабрыня, чуласць, шкадаванне, міласэрнасць, спагада... Непадробнай мацярынскай трывогай адгукнулася сэрца паэткі, калі тая пабачыла юнакоў-навабранцаў у цырульні. (У Афганістане тады гінулі маладыя бязвусыя беларускія хлопцы.) Смех... *безаглядна-малады* спарадзіў словы засцярогі-просьбы:

*...Радзімыя, шчымлівыя жаўронкі,
Дай Бог сустрэць мне вас праз два гады!*

*Шчаслівае дарогі вам і пошты,
Хай вас цяпло радзімы саграе.
...Ад першай кулі гінуць. Ад апошняй.
Не па-мі-рай-це!.. хлопчыкі мае.*

Пра *Верш, напісаны ў цырульні* крытык Дз. Бугаёў піша: «Чытаючы такія радкі, здзівішся, як многа можа ўмясціць у сябе паэтычнае слова, калі яно выспела ў чулай і спагадлівай душы таленавітага майстра...»

<http://yaugeniya.ru/paeziya-yaugeni-yanishchyts>

«Ускраіна.
Трактарны
завод», 1967.
Мікалай
Назаранка

Проза

Новы падыход да асэнсавання рэчаіснасці выявіўся у такіх творах, як *На Быстрыцы* Я. Брыля, *Крыніцы* І. Шамякіна, *Дабрасельцы* А. Кулакоўскага. Іх змест вызначаецца роздумам пра маральную чысціню чалавека, пра яго адказнасць за свае справы і ўчынкi. Гэтыя творы насілі палемічны па тым часе характар, яны былі скіраваны сваім пафасам супраць дагматычных устаноў культуры асобы. Героі апавесці Я. Брыля *На Быстрыцы*, інтэлігенты з народа, людзі адукаваныя, сумленныя, пры сутыкненні з фактамі рэальнага жыцця губляюцца, бянэжацца. На гэта ёсць важкія прычыны. Жыццё аказваецца не такім, як яно падаецца афіцыйнай прапагандай і ў кнігах па грамадазнаўству. У гэтым герояў апавесці фактамі пераконваюць іх землякі – простыя людзі, калгаснікі. Толя Клімянок і Максім зразумелі, што яны, бывалыя людзі, у нядаўнім мінулым партызаны, – летуценнікі, адарваныя ад рэальнага жыцця. Апавесцю *На Быстрыцы* Я. Брыль заклікаў сваіх сучаснікаў адказацца ад самапахвальбы, цвяроза глянуць на жыццё, адкінуць пры яго ацэнках надуманыя ідэалагічныя схемы, кіравацца жыццёвым вопытам народа, яго мараллю.

З такіх пазіцый падыходзіў да адлюстравання жыцця таго часу І. Шамякін у раманах *Крыніцы*. Гэты твор адлюстроўваў першыя крокі дэмакратызацыі грамадскага жыцця. Яе жыватворны подых акрыліў сумленных людзей, такіх, як сельскі ўрач Марозава, настаўнік Шаблюк, браты Касцянікі. Але не палі духам і яе праціўнікі – сакратар райкома Бародка, старшыня калгаса Махнач, завуч школы Арэшкін. Ідучы ад жыцця, І. Шамякін паказаў, што працэс перабудовы грамадскага жыцця, які пачаўся ў другой палове 50-х гадоў, быў непаслядоўным. Гэта выяўлялася ў тым, што сам культ быў асуджаны, але сістэма кіравання засталася ранейшай, што давала магчымасць такім, як Бародка, хутка «перабудавацца».

Раман *Крыніцы* ўзнімаў надзённыя праблемы тагачаснага жыцця. Гэта адзін з першых твораў нашай літаратуры з адметным адмоўным героем. Традыцый-

на ім з'яўляўся вораг савецкай улады, у крайнім выпадку – палітычна адсталы селянін. Бародка – адданы існуючай сістэме служака. Яна яго нарадзіла і выхавала. Ён дзейнічае ад імя партыі і па яе даручэнню. Ён лічыць сябе гаспадаром раёна, бесцырымонна абражае ўсіх. Бародка вышэй усякай крытыкі. «З кабінета першага сакратара выляталі па адным чырвоныя і мокрыя ад поту старшыні адсталых калгасаў». Ніхто не мог знайсці ўправы на яго. Лёсам гісторыі такому чалавеку была адведзена роля «перабудоўшчыка».

На гэтым фоне мнагазначна гучаць перадсмяротныя словы старога вясковага настаўніка: «Помніце... Нашы крыніцы там, у равах, – ён паказаў у поле, дзе бралі свой пачатак ручаі. – Не забывайце, калі ласка, пра іх, а то заплывуць, заб'юцца, перасохнуць... Крыніцы павінны быць чыстыя!»

[...] Свежым струменем у беларускай прозе таго часу стала творчасць маладых пісьменнікаў, якія прыходзілі ў літаратуру. Гэта былі В. Быкаў, І. Пташнікаў, А. Карпюк, Б. Сачанка, У. Караткевіч, У. Дамашэвіч, В. Адамчык, М. Стральцоў і інш. Іх творы былі напісаны на аснове асабістага ўспрымання жыцця, без арыентацыі на ідэалагічныя схемы. Маладыя пісьменнікі неслі ў літаратуру жыццёвы вопыт свайго пакалення.

Найбольш пашыранымі жанрамі ў другой палове 50-х гадоў сталі апавяданне і аповесць. Многія аповесці таго часу напісаны на матэрыяле, звязаным з жыццёвым ці духоўным вопытам іх аўтараў.

[...] У 60-я гады сярод жанраў найбольш інтэнсіўна развіваецца раман. Адзін за другім паяўляюцца раманы *Людзі на балоце* І. Мележа, *Птушкі і гнёзды* Я. Брыля, *Сэрца на далоні* І. Шамякіна, *Сасна пры дарозе* І. Навуменкі, *На парозе будучыні* М. Лобана, *Засценак Малінаўка* А. Чарнышэвіча, *Сустрэчы на ростанях* А. Кулакоўскага, *Серадзібор* П. Пестрака. Менавіта ў гэты час у пісьменнікаў выявілася выключная цікавасць да гістарычнай і ваеннай тэм.

Новыя сацыяльна-палітычныя ўмовы спрыялі адраджэнню тэмы гістарычнага мінулага беларускага народа, якая аказалася фактычна забароненай пасля 20-х гадоў. У літаратуры паяўляецца шэраг раманаў, напісаных у форме хронік, дзе праз асабістыя лёсы герояў адлюстраваны рух гісторыі. У рамане *Засценак Малінаўка* А. Чарнышэвіч паказаў рост самасвядомасці працоўных мас напярэдадні рэвалюцыі 1905 года. Дзеянне твора адбываецца ў засценку Малінаўка, дзе жыла фанабэрлівая шляхта, якую асабліва не цікавіла, што робіцца па-за межамі іх паселішча. Але водгулле рэвалюцыйных падзей, руска-японскай вайны дакацілася і да гэтых глухіх мясцін і аказала ўплыў на лёсы сям'і Сташэвіча, сумленнага селяніна-працаўніка, парабкаў на чале з Шэметам і Вярбіцкім у панскім маёнтку. Раман А. Чарнышэвіча паказвае, як абуджалася ад векавага сну глыбінка.

[...] Найбольш поўна і глыбока паказана жыццё беларускай вёскі ў рамане І. Мележа *Людзі на балоце*, які стаў пачаткам буйнога твора – *Палескай хронікі*. Пісьменніку ўдалося захаваць у сваім творы праўду ва ўсім: у дзеяннях, учынках, думках, імкненнях герояў, у паказе інтымнай, працоўнай і грамадскай сфер іх жыцця.

Выключная роля ў развіцці гістарычнай тэмы ў нашай літаратуры належыць У. Караткевічу. Яго раман *Каласы пад сярпом тваім*, які выйшаў у 1968 годзе, стаў значнай падзеяй у нашай прозе. Вялікую цікавасць выклікалі ў чытачоў раманы У. Караткевіча 70-х – 80-х гадоў *Хрыстос прыямліўся ў Гародні* і *Чорны замак Альшанскі*.

У рамане *Каласы пад сярпом тваім* узнёўляюцца старонкі гісторыі беларускага народа сярэдзіны XIX ст. У. Караткевіч паказаў, чым было выклікана паўстанне 1863 года пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага. Адразу ж пасля выхаду раман У. Караткевіча атрымаў шырокі рэзананс, бо ў ім было паказана, як героі створа адкрываюць для сябе свой народ, сваю Радзіму, як да іх прыходзіць нацыянальнае самаўсведамленне.

Традыцыя У. Караткевіча ў адлюстраванні нацыянальнай гісторыі знайшла сваё развіццё ў 70 – 80 гады, калі з творамі пра мінулае выступілі Л. Дайнека, В. Іпатава, В. Коўтун, У. Арлоў, В. Чаропка.

У сваіх творах яны звярнуліся да розных перыядаў нацыянальнай гісторыі. Дзеянне рамана Л. Дайнекі *Меч князя Вячкі* (1987) адбываецца ў XII ст. Аўтар паказаў барацьбу нашых продкаў з крыжакамі, якія, як ненажэрная саранча, лезлі на славянскія землі. Абаронцам Бацькаўшчыны выступае ў творы князь Вячка. З яго вобразам звязаны найбольш напружаныя моманты ў развіцці сюжэта. У яго асобе епіскап бачыў свайго галоўнага праціўніка, таму ён прыкладваў вялікія намаганні, каб знішчыць Вячку. Здраднік Браціла прабраўся ў харомы князя, хацеў атруціць яго. Але зрабіць гэта не ўдалося. Тады ворагі ўкралі яго малую дачку, каб скарыць гордага князя. Няшчасці не маглі зламаць яго волі. Ён заўсёды адчуваў свой абавязак перад роднай зямлёй і бараніў яе ад чужынцаў. У вобразах Якава Палачаніна, Клімьы Аднарука, Сухомы, Халадка, Грыкшы аўтар рамана ўвасобіў мужнасць і вальналюбства, працавітасць і адоранасць нашых далёкіх продкаў.

У другім сваім гістарычным рамане *След ваўкалака* (1988) Л. Дайнека павёў апавяд пра полацкага князя Усяслава, які падманым шляхам быў захоплены Яраславічамі і разам з сынамі пасаджаны ў поруб. Адтуль яго вызваліў просты люд, і ён стаў княжыць у Кіеве. Усяслаў апраўдаў спадзяванні кіяўлян. Ён разбіў войска хана Шарухана і на пэўны час адвёў небяспеку ад славянскіх зямель. Усяслаў паказаны ў рамане адукаваным чалавекам, мудрым стратэгам і палітыкам, смелым воінам, клапатлівым бацькам. Князь цярпімы да думак іншых, не хоча братазаймай вай-

«Белая вежа», канец 1950-х. Фёдар Дарашэвіч

«Сафія Полацкая», 1984.
Леанід Дударэнка

рэлігій на нашай зямлі. У творы пададзены вобраз Міндоўга, намаганнямі якога пачалося інтэнсіўнае аб'яднанне беларускіх і літоўскіх зямель, у выніку чаго ўтварылася Вялікае Княства Літоўскае.

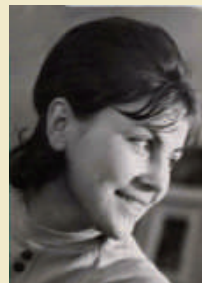
Гістарычныя падзеі часоў існавання Полацкага княства адлюстраваны ў аповесці В. Іпатавай *За морам Хвалынскім* (1989). Цікава пададзены ў ёй вобразы Алексы і Бярозы. Чытача захапляюць старонкі, дзе аўтарка апісвае іх каханне. Алекса надзелены такімі высакароднымі якасцямі, як прага да ведаў, стойкасць у жыццёвых нягодах, міласэрнасць у адносінах да іншых, імкненне сваім талентам і ведамі служыць Бацькаўшчыне.

У мінулае старажытнага Полацка акунае сваіх чытачоў У. Арлоў у аповесці *Дзень, калі ўпала страла* (1988). Падзеі, апісаныя ў ёй, адбываюцца ў часы княжання Уладзіміра, калі палачане змагаліся супраць крыжакоў. Твор У. Арлова прасякнуты патрыятычным пафасам. Князь Уладзімір паказаны мудрым палітыкам, мужным змагаром за родную зямлю і веру.

[...] У 80-я гады з-пад пяра беларускіх празаікаў выйшаў шэраг твораў, у якіх на гістарычным фоне пададзены постаці выдатных дзеячаў нацыянальнай культуры. Гэта дакументальна-мастацкі раман А. Лойкі *Як агонь, як вада* пра Янку Купалу, аповесць У. Арлова *Час чумы*, у якой распавядаецца пра рымскі перыяд жыцця і дзейнасці М. Гусоўскага, аповесць В. Хомчанкі *Пры апазнанні затрымаць* пра Ф. Багушэвіча, дзе спалучаюцца паказ жыцця паэта ў Канатопе і ўспаміны пра яго ўдзел у паўстанні 1863–1864 гадоў.

ны. Ён добраахвотна пакідае кіеўскі прастол і вяртаецца ў Полацк. Усяслаў хоча, каб у згодзе і міры жылі язычнікі і хрысціяне, бо адна ў іх радзіма і яе трэба бараніць ад захопнікаў.

У рамане *Жалезныя жалуды* (1990) Л. Дайнека засяродзіў увагу на ўзаемаадносінах розных

В. Іпатава

А. Чарнышэвіч

Л. Дайнека

У. Арлоў

Мастацкія творы пра гісторыю беларускай зямлі і яе слаўных сыноў сведчаць, што ў далёкія гады Беларусь уяўляла сабою краіну з высокай культурай, якая на еўрапейскім кантыненте жыла актыўным грамадскім жыццём.

На працягу 60 – 80 гадоў паявілася шмат твораў, у якіх асэнсоўваюцца падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Іх аўтарамі з’яўляюцца непасрэдня ўдзельнікі вайны (В. Быкаў, І. Шамякін, Я. Брыль, А. Адамовіч, І. Навуменка), а таксама пісьменнікі, якія перажылі яе ў дзяцінстве (І. Чыгрынаў, І. Пташнікаў, В. Казько). У іх творах выявіўся новы падыход да асэнсавання ваенных падзей. У цэнтр іх увагі быў пастаўлены жывы чалавек, непасрэдны ўдзельнік вайны – салдат, партызан, падпольшчык. Адзін на адзін сутыкаюцца з драматычнымі падзеямі вайны героі аповесцей В. Быкава *Жураўліны крык*, *Трэцяя ракета*, *Альпійская балада*, якія

«Пінск», 1971. Леанід Аляксандравіч

паявіліся ў 60-я гады. Духоўны свет юнакоў і дзяўчат, якія ўступілі ў барацьбу з акупантамі, раскрыты ў раманах І. Навуменкі *Сасна пры дарозе*, *Вецер у соснах*, *Сорак трэці*. Пісьменнік, сам будучы яшчэ юнаком, удзельнічаў у барацьбе з фашыстамі ў партызанскай брыгадзе. Быў партызанам і аўтар дылогіі *Партызаны і Хатынскай аповесці* А. Адамовіч.

Маральна-этычная тэма на ўсім працягу развіцця літаратуры прыцягвала ўвагу пісьменнікаў. Яе вырашэнне залежала ад грамадскай дум-

кі, якая фарміравалася партыйнымі пастановамі, пра што сведчаць раманы І. Шамякіна *Сэрца на далоні*, *Снежныя зімы* і *Атланты і карыятыды*. У іх многа жыццёвай праўды, рэальнага часу. Але выразна адчуваецца ідэалагічная тэндэнцыянасць, арыентацыя на паспешлівае канструяванне так званага новага чалавека ў сацыялістычным грамадстве. Праўда, паяўляліся ў той час таксама творы, ідэя якіх не адступала ад народнай маралі і этыкі. Іх змест вызначаўся паказам пераважна вясковага жыцця.

У апошнія дзесяцігоддзі ў беларускай прозе паявіліся творы, у якіх былі востра пастаўлены экалагічныя праблемы. Грамадзянскай трывогай аўтара, яго клопамі пра навакольнае асяроддзе, у якім жыве сучасны чалавек, прасякнута аповесць А. Жука *Паляванне на Апошняга Жураўля*. Гэты твор адметны па сваёй будове і стылю. У ім рэалістычна дакладныя карціны спалучаюцца з легендарна-казачнымі, сімвалічнымі. У аповесці *Паляванне на Апошняга Жураўля* востра

«Капы Салігорска», 1962. Іван Стасевіч

пастаўлены маральна-этычныя праблемы, агульназначныя для сучаснасці і будучыні.

З усяго сказанага вынікае, што ў стылявых адносінах у беларускай прозе другой паловы 50-х – 80-х гадоў вядучым быў рэалістычна-аналітычны напрамак (І. Мележ), поруч з якім развіваліся лірычная (Я. Брыль) і рамантычная (У. Караткевіч) плыні.

Аляксей Майсейчык

Іван Мележ (1921 – 1976)

Іван Мележ прыйшоў у літаратуру ў канцы 30-х гг. XX ст. з невялікімі апавяданнямі, вершамі. Першы яго пражані зборнік *У завіруху* (1946) прысвечаны падзеям Вялікай Айчыннай вайны. У 1947 г. І. Мележ напісаў раман *Мінскі напрамак*, асноўнай тэмай якога з'яўляецца вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Талент пісьменніка раскрыўся ў *Палескай хроніцы* (раманы *Людзі на балоце*, *Подых навальніцы*, *Завеі, снежань*), над якой аўтар працаваў з 1956 г. да канца сваіх дзён. Яна прысвечана сялянскаму жыццю ў першыя паслярэвалюцыйныя гады, калектывізацыі.

Людзі на балоце

Скарочана

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Раздзел першы

1

Хаты былі на востраве. Востраў гэты, праўда, не кожны прызнаў бы за востраў – аб яго не плёскаліся ні марскія, ні нават азёрныя хвалі. Навокал адно гніла куп’істая дрыгва ды моклі панурыя лясы.

Вёска тулілася ля берага вострава – платы агародаў дзе-нідзе забягалі на куп’ё ўзболатка. З другога боку, на поўнач, балоты крыху адступалі, дорачы людзям пясчанае поле. Адступалі балоты і на заходнім баку, дзе рунелі ці жаўцелі да краю лесу палі, таксама скупыя, няўдзячныя, хоць у іх глебе і было менш пяску. З поўдня балоты зноў падбіраліся да саламяных, замшэлых радоў стрэх, але ў гэты бок ішла найбольш сувязь са светам, і тут па дрыгве была намошчана дарожка. Што гэта за дарожка, можна меркаваць хоць бы з таго, што ездзілі па ёй смела толькі ў маразы, калі і твань навокал рабілася цвёрдая, як ток, ці ўлетку, калі дарожка перасыхала.

[...] Але такое становішча тут не палохала, людзям на востраве яно здавалася зусім звычайным, З усіх бакоў, блізка і далёка, ведалі яны, – такія ж самыя выспы сярод бясконцых багнаў, дзікіх зараснікаў, што разлегліся на сотні вёрст з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход. Людзям тут трэба было жыць, і яны жылі.

[...] Жылі ўжо Курані і ў гэту чэрвеньскую рань. Калі сонца выпырснула першыя праменні між вяршынь Церамоскага лесу, з каміноў на куранёўскіх стрэхах віліся ціхія ранішнія дымчкі, у расчыненых хлявах там і тут чулася цырканне малака ў даёнкі, лагодныя і строгія покрыкі жанчын. У некалькіх дварах гукі гэтыя перабіваў чысты, працавіты клёкат жалеза аб жалеза – касцы ладзілі, адбівалі малаткамі косы, рыхтаваліся ісці на балота. На пустой вуліцы, з торбай цераз плячо, ніжучы босымі нагамі цёмны след на падбеленай расой траве, ішоў, размахваў доўгай вераўчанай пугай яшчэ санлівы хлопец-пастух. Ён час ад часу звонка ляскаў пугай і аднастайна, хрыпата пакрыкваў:

– Ка-ро-вы!.. Ка-ро-вы!.. Ка-ро-вы!..

[...] Набраўшы вады, дзяўчына ўжо звывкла намерылася пацягнуць вочап і раптам адумалася, аслабіла рукі. Нахіліўшыся больш над калодзежам, прытрымліваючы рукой вочап, каб не вагаўся, стала глядзець уніз, чакаць, калі вада супакоіцца. Яна хацела, мусіць, паглядзецца ў ваду, але з хаты раптам пачуўся незадаволены крык:

«Беларускі пейзаж», 1961.
Уладзімір Старчакоў

– Ганно-о! Дзе ты, нячыстая сіла?!.

– Я – зараз!.. Нясу ўжэ!..

[...] У такі час з хаты, недалёка ад той, дзе дзяўчына брала ваду, выйшаў на ганак, пацягваючыся, хлопец з хмурнымі заспанымі вачыма, з калматай не то русявай, не то цёмнай чупрынай, з упартымі, невясёлымі губамі.

Маці пашкадавала будзіць яго раней. Але і цяпер прачынацца яму было нялёгка – калі яна будзіла, у галаве некаторы час мяшаліся і малюнкi перарваных дзіўных відовішчаў, і словы маці, і назойлівы бусліны клёкат... Жмурачыся ад сонца, на ганку Васіль успомніў пра гэты клёкат, паслухаў – хтосьці блізка адбіваў касу – клё, клё, клё. У галаве варухнулася думка, што гэта і быў той клёкат, які ў дрымоце здаўся за бусліны.

За гэтым на памяць прыйшлі яму словы, якімі маці будзіла: «Устань, сыноч... Устань, бо ўсе ўсталі... Позно будзе...» Ён зірнуў на сонца – дзе яно, нізка ці высока – і на момант аслеп ад яго бляску. Ён, было добра прыкметна, адразу як бы ажыў, занепакоіўся – сонца ззяла, яму здалася, высока.

«Не разбудзіла па-людску! Калі ўсе ўставалі! – падумаў незадаволена пра маці і тут жа заклапочана падаўся з ганка: – Каня трэ хутчэй прывесці!.. А то выберашся пазней за ўсіх цераз ету матку!.. Сорам будзе!..»

[...] Ён падбегам падаўся да ўзболатка, дзе пасціўся перад алешнікам спутаны конь.

Васіль прывязаў каня да падмазаных яшчэ ўчора з вечара калёс і ўвайшоў у хату; маці стаяла пры печы, варушыла ў ёй качаргою. Пачуўшы сына, стала завіхацца хутчэй, і Васіль ад гэтага маўклівага знаку матчынай увагі і пашаны да яго стала весялей. Ён, аднак, не паказаў, што заўважыў гэта, – чаму тут здзіўляцца, калі ён ужо не хлапчук які, а гаспадар, – кінуў ёй дзелавіта:

– Збірайся... Чарнушкі ўжэ едуць... Ён вярнуўся ў каморку, зняў адбітую дзедам касу, паспрабаваў, як вучыў Чарнушка, ногцем вастрыё – хоць гэта

«Час касьбы», 1973. Дзмітрый Алейнік

ён ужо рабіў учора некалькі разоў, – выцягнуў з-пад палаццяў лапці і стаў абувацца. Валодзька малы бялявы брат, што спаў на палацях, раптам заварушыўся, расплюшчыў вочы, зірнуў на Васіля і мігам ускочыў,

– Вась, а Вась, – і я?! Васіль прамовіў:

– Ляжы ты, нуда! Чаго ўспёрся ні свет ні зара!

– Вась, вазьмі мяне... з сабою!.. Калі маці падала на стол аладкі і нават – дзіва! – скавародку з салам, Валодзька амаль не аддаў гэтаму ўвагі, па-ранейшаму чакаў.

– Ну, Вась?

– Дай паесці чалавеку, – сказаў дзед, які ўжо гарбата сядзеў каля стала, нічога не браў у рот. – І сам еш.

– Глядзі от, – ласкава прыступілася маці.

2

[...] Калі Васіль пад'ехаў да сенажаці, Чарнушка ўжо выводзіў з аглабель распрэжанага каня. Хведзька, прысеўшы наўколенцы, штосьці зацікаўлена разглядаў у траве, а Ганна перакладвала пад калёсы біклажку. Васіль знарок адварнуўся, каб не глядзець у яе бок, але міма яго ўсё ж не прайшло ні тое, што яна рабіла, ні тое, як яна зірнула на яго. Зірнула з усмешкай, і Васілю здалося, што з яе язычка зноў сарвецца штосьці кплівае, крыўднае.

Яна прамаўчала.

– Васіль, а мо тут станем? – прамовіла маці, – Разам з імі? Мясцінка, глядзі, якая...

Надзелы Чарнушкаў і Васілёвай маці былі побач. Васіль у іншы час так і зрабіў бы, як сказала маці, – гэта было зручна і выгодна: спакойней было б і за коней, і за калёсы, за якімі назіралі б і Чарнушкі. Але сёння сын панура заўпарціўся:

– Мясцінка як мясцінка...

Ён суняў каня далей, крокаў праз трыццаць, ля куста маладога арэшніку. Азірнуўся, акінуў позіркам даволі вялікае, акружанае з усіх бакоў лесам балота. На балоце там і тут кучаравіліся кусты лазы, якія дзе-нідзе зрасталіся ў цэлыя астраўкі. Але Васіль не даў ніякай увагі гэтым астраўкам, яго больш

зацікавіла, што на балоце яшчэ было многа вады, часам цэлыя разводзі. Вада была і на яго надзеле. «Чорт бы яе пабраў!» – падумаў Васіль.

Пры ўзлесках усюды стаялі калёсы, завіхаліся людзі. Нямала людзей было на балоце – ужо дзе-нідзе касілі.

Стрыножыўшы Гуза, Васіль пусціў яго пасвіцца, вярнуўся к калёсам і выцягнуў касу. Ён развязаў анучку, абгорнутую вакол нажа касы, і, ускінуўшы касу на плячо, перапоўнены гонарам, стрымана, паважна падаўся да сенажаці.

Маці, маўклівая і паслухмяная, пайшла ўслед за ім.

– Тут. Нашае – адсюль і унь датуль, дзе калок, – сказала яна.

Яна магла б і не гаварыць гэтага, бо Васіль і сам ведаў свой надзел, – відаць, ёй проста было няёмка стаяць каля сына.

Васіль заўважыў на яе твары, у складцы родных губ выраз нейкага шкадавання і вінаватасці і строга прамовіў:

– Знаю.

Уваткнуўшы канец кася ў мяккую зямлю, трымаючы моцна рукой тупы край касы, Васіль стаў мянташыць. Адмахнуўшыся ад камароў, коса зірнуўшы на Чарнушкаў, убачыў, што Цімох яшчэ корпаецца каля воза, і задаволена падумаў, што пачынае раней.

[...] Хто гэта казаў, што ён яшчэ зялёны касіць? Што яму, быццам, кашы яшчэ многа трэба? Кашы, можа, каму-небудзь і трэба, толькі – каму іншаму. Але не яму, не Васілю. Праўду кажуць, што касіць – справа не абы-якая, мужчынская справа, тут трэба і сіла, і спрыт, умець трэба. Але ў Васіля ўсё гэта ёсць. Глядзіце, як ладна шыркае ў яго каса, як кладзецца, даўжэе рад!

«Ш-шырк, ш-шырк», – згодна прамаўляла ў лад Васілёвым думкам каса.

Ён адчуваў, што ззаду стаіць маці, пазірае ўслед, ласкавая і гордая, і ад гэтага ў руках і нагах сілы быццам большала. Разам з маці, акрамя яе, ён адчуваў за спіной яшчэ адну істоту, зусім іншую, чым маці, кплівую і нядобрую, якая, можа быць, таксама сочыць за ім сваім падсцярожлівым позірам. Што ж, няхай сочыць, яму гэта ніяк не абыходзіць!

[...] Усё мацней угравала. Пот мачыў цвёрдыя, двух колераў валасы, поўз на лоб, абпалены сонцам, засцілаў вочы, цёк на кволыя, яшчэ амаль дзіцячыя грудзі, прыклеіваў да спіны ўшчэнт змакрэлую сарочку.

Каса становілася ўсе цяжэйшая. Рукі наліваліся ўтомаю, балелі ў локцях і плячах, слабелі, нагам было млосна. Млосць расплывалася і па ўсім целе. Хацелася сесці. З цягам часу жаданне гэтае не адыходзіла, а ўсё мацнела. Сесці, хоць на купіну, хоць у ваду. Пасядзець трохі, адпачыць, а там можна зноў устаць, зноў ісці.

Але Васіль не сеў. Ён трываў. Гэта было ўжо не ў навіну – цяпець, адольваць стому, адганяць прываблівую спакусу пагуляць, паленавацца. Зялёны гэты хлопец ужо з найпершага маленства адчуў, што жыццё – не вясёлае, беспклапотнае свята, а найбольш доўгі і клопатны будзень, што трэба цяпець.

З усіх мудрасцей жыцця ён, як адну з найпершых, уведаў – трывай, цярпі! Усім цяжка бывае, усе церпяць, цярпі і ты!

[...] Толькі калі знямогся зусім, калі дрыготкія, бяссільныя рукі апусцілі страшэнна важкую касу і не маглі ўжо скрануць, уваткнуць кассё ў купіну, падаўся да калёс. Ішоў важка, павольна, цягнучы ногі, што хлюпалі ў вадзе. З выгляду гэта быў падлетак, худы, даўгарукі, з тонкай шыяй, а па хадзе, па прыгорбленай постаці – мужчына.

Васіль ішоў нібы напіцца. Маці, завязаўшы хустку па-дзявочы, як касынку, – камары ўжо не назалілі, гарача, – згrabала траву, абярэмкамі на граблях зносіла на сухое. З травы цякла вада, і маці старалася трымаць абярэмак і граблі перад сабою. На сухой пакошы ўжо было крыху разасланай травы.

Кінуўшы траву, яна зірнула на яго, і Васіль заўважыў, як на твары яе з’явілася шкадаванне. Хмурная, страсянула мокрую спадніцу.

– Перадыхні!.. Паляжы вунь там, у цяньку... Управімся, нідзе не дзенецца... трава етая.

Калі ён паваліўся ў траву каля воза, нахілілася, пшчотна пагладзіла па галаве.

3

Пад вечар стары Чарнушка і Васілёва маці сабраліся ў сяло. Маці трэба было ехаць, каб накарміць Валодзьку, падаіць карову, дагледзець гаспадарку. У Чарнушкі ж дома была хворая жонка.

Хведзька і Ганна заставаліся начаваць на лузе. Заставаліся тут і біклажка, і каса, і латаная світа – нашто ж вазіць туды-сюды без прычыны.

– Трымайся каля Васіля, – наказаў Чарнушка дачцэ, сеўшы на калёсы. – І ты, Васіль, глядзі за імі. Дзеўка, яна – дзеўка. І малое...

Маці, здаволеная тым, што Чарнушка ўзяўся падвезці, ахвотна падтрымала:

– Жывіце дружненько!

Васіль прамаўчаў. Але калі калёсы схаваліся ў лесе, ён адчуў, што нічога горшага, як застацца аднаму з Ганнаю тут, нельга было б і прыдумаць. Лепш бы і ён паехаў дамоў, чым вярэдзіцца тут з ёю!

Васіль знарок паказваў, што быць з ёю – яму як кара. Ганна сціпла маўчала, але яму бачылася, што яна таксама не рада такому таварыству. Стаяць, маўчаць з ёю было, як ні з кім, няёмка. Васіль не вытрываў: паказваючы, што ў яго поўна галава клопатаў, раптам рынуўся да Гуза, які стаяў каля арэшніку.

Хлопец звадзіў каня да азярца, амаль ушчэнт зарослага асакою, напаіў. Да азярца было з вярсту, і пакуль вярнуўся – на балота леглі першыя поцемкі. Паваяла сырасцю, стала халаднавата. Наводдалек у лазе пачаў збірацца туман.

«Жывіце дружненько!» – успомніў Васіль матчыны словы, убачыўшы Ганну, якая штосьці гаварыла брату. «Дружненько – і скажа ж, ей-богу!...» Ён

падумаў, што будзе трымацца свайго воза і туды, да Чарнушкаў, больш не пойдзе.

Але прыбег Хведзька.

– Дзядзечко, хадзем к нам!

– Чаго ето? – Васіль няветліва адварнуўся.

– Агеньчык раскладзем!

Васіль пастаяў, зрабіў выгляд, што заняты, – развязаў торбачку, стаў перабіраць у ёй, нібы чагосьці шукаў. Думаў, што малы не стане чакаць, але той не адыходзіў, сачыў за кожным яго рухам.

Што з ім зробіш! Васіль сярдзіта пажаваў скарынку, завязаў торбачку. Накінуў на плечы світку.

– У нас е запалка, – радасна паведаміў Хведзька, забягаючы наперад Васілю.

Ганна ўжо раскладвала агонь сама. Кволы агеньчык, перад якім яна ляжала наўколенцах, ледзь-ледзь жыў. Ён быў такі немачны, што не мог запаліць нават жмуток сухога сена, які трымала на ім дзяўчына. Амаль прыпаўшы тварам да агеньчыка, нібы ў паклоне, старалася вярнуць Ганна яму жыццё, дзьмухала, падтрымлівала, а ён тлеў усё слабей. Дзяўчына была ў адчаі.

– Дай я!

Васіль стаў наўколенцы поруч з ёю. Яна крыху адсунулася, але не адышла. Так яны некалькі хвілін і ляжалі, плячо каля пляча, намагаючыся ажывіць агеньчык, што канаў. Шчаку Васіля казытала пасма яе валасоў, незвычайна блізкая, але ён не адхіляўся. У яго быў адзін клопат, адзін непакой.

Агеньчык патух. Ганна ўстала, уздыхнула. Стала чуваць, як гудуць камары.

– Нічога. Я пайду пазычу вугольчык... – прамовіў суцешліва Васіль.

4

[...] Нічога асаблівага не было ў гэты вечар, але памяць пра яго грэла і трывожыла іх потым многія гады.

Ганна памыла ў блізкай ямцы бульбу, насыпала ў кацялок і хацела паставіць яго пры агні, але Васіль перабіў:

– Давай я ралцы зраблю!

Ён, стараючыся не траціць паважнасці, па-мужчынску стала пакапаўся ў ламаччы, што было каля вогнішча, выбраў дзве дубовыя голькі, выразаў з іх ралцы і ўткнуў у зямлю. Зрабіўшы перакладзінку, паспрабаваўшы яе моц у руках, узяў у Ганны кацялок і павесіў над агнём.

– Так лепей, – прамовіў Васіль пад канец.

Ганна прамалчала, але ў яе маўчанні ён пачуў згоду. Для Васіля гэта было ўцехай. Яны сядзелі адзін супраць аднаго, глядзелі на ваду, што пачынала кружыцца, зацягвацца белай малочнай плеўкай, і хоць не гаварылі ні слова, дзіўна разумелі, чулі адзін аднаго. Між іх жыла незвычайная лагода і добрая

згоднасць. Не ўмаўляючыся, узялі яны кожны сабе абавязак і глядзелі яго. Ганна здымала накіп з вады, сачыла за кацялком, Васіль падкладваў ламачча, каб вогнішча не спадала. Пакуль варылася бульба, ён з Хведзькам некалькі разоў схадзіў у лес, падбавіў галля, і толькі тады, калі запас быў зроблены добры, зноў сеў перад агнём.

Калі Ганна, зліваючы ваду, папрасіла яго вячэраць, Васіль, ад звычкі, якой трымаліся амаль усе ў Куранях, ад прыроджанай схільнасці да адзіноты, усё ж хацеў быў адмовіцца.

– Я пад’еў ужэ.

– Калі ты там еў! – як гаспадыня, запярэчыла яна. – Садзіся. Нядобра без гарачаго!..

Васіль паслухаўся, але без ахвоты. Ён прынёс ад свайго воза паўкаравая хлеба, брусок сала і жменю зялёнай цыбулі, паклаў на разасланую перад Ганнай хустку.

Вячэралі маўклівыя, насцярожаныя, нязвыклія да такой, нібы сямейнай, блізкасці. Абдзіраючы ліпкую шкурку з бульбін, Васіль хмурыў лоб і ўсім сваім выглядам паказваў, што ён зусім не бянтэжыцца, што яму ведама, як належыць у такім разе трымацца мужчыну, але вачэй на Ганну не падымаў і ў думках злаваў на свае асабліва непаслухмяныя пальцы.

Толькі адзін Хведзька, мусіць, не зважаў ні на што: душачыся гарачай бульбай, прыкусваючы салам ды цыбулю выбіраў з кацялка бульбіну за бульбінай. Ён першы адступіўся ад кацялка.

Услед за ім выцер рукі аб штаны і Васіль.

– Шчэ еш, – сказала Ганна. – Ты ж не пад’еў.

– Не, хопіць...

– Нясмачная, можа, картопля?..

– Картопля як картопля...

Ён сапраўды не заўважыў, смачная ці нясмачная была гэтая бульба. Не да таго было. Ён нават быў рады, што гэта дзіўная, цяжкая вячэра скончылася. Падумаў, што сказаў, напэўна, нядобра, што трэба было б пахваліць бульбу. Але хваліць бульбу – гэта значыла хваліць і Ганну, а ён ніколі ў жыцці нікога не хваліў, тым больш дзяўчат. Гэтага ніхто з мужчын не рабіў.

Як мог стрымана, паважна, як і належыць мужчыну, Васіль падзякаваў.

– Няма за што, – адказала Ганна.

Васіль устаў, паглядзеў на сіняватае, глыбокае, зорамі вышытае неба.

– Пагода павінна буць!..

Ён хацеў быў ужо ісці да свайго воза, але Хведзька папрасіў:

– Дзядзечко, вы з намі застаньцеся!

Васіль нерашуча стаў. Ганна брала хустку, маўчала. Васіль кінуў на яе насцярожаны позірк.

– За Гузам глядзець трэба...

Ганна адгукнулася:

– Яго і адсюль відаць...

– Адсюль не так.

Ён намерыўся ісці, але Ганна, зразумеўшы гэта, ускінула на яго вочы, ціха, спалохана прызначалася:

– Мне страшно...

– Чаго ето?..

– Бандзіты раптам аб’вяцца...

Яе шчырае слова, просьба ўразілі яго, адразу размякчылі ганаарыстае мужчынскае сэрца. Такой просьбе ён не мог адмовіць. Скажаў, што застанеца. Прайшоў толькі да каня, паглядзеў, як трымаюцца пугы, забраў з воза світку і зноў вярнуўся да вогнішча.

– Васіль, – сказала раптам Ганна дзіўна, нясмела і вінавата, – ты, мабуть, сэрдыся... што я пасмяялася... Пра вочы і пра валасы – розныя...

Васіль нахмурыўся; прамаўчаў.

– Ты не сэрдыся. – Яна пашкадавала. – Як што за язык цягне мяне кеб цябе зачапіць! Але ты не сэрдыся! Я – не ад зла на цябе...

Неяк не хацелася верыць таму, што чуў. Усё чакаў, што выкіне што-небудзь зноў. Але не, не зарагатала. Пад канец дык проста збянтэжыла Васіля, аж пачырванеў.

– А што вочы такія ў цябе – дак мне ето, папраўдзе, даспадобы! Такіх ні ў кога няма болей! І сам ты – харошы, толькі што маўклівы, унурысты. Усё адно як грэбуеш дзеўкамі ці баішся!

– Е чаго пагарджаць ці баяцца.

– Ну, а так здаецца!.. Памаўчалі. Ганна стала ладзіць Хведзьку і сабе пасцелю. Хутка яна, абняўшы адной рукой брата, другой адбіваючыся ад камарэчы, ляжала каля вогнішча, а Васіль яшчэ сядзеў, праз меру ўважліва пазіраў на агонь. Было вельмі радасна ад таго, што яна сказала пра кпіны свае і пра яго вочы. І ўжо як і не было злосці на яе. Была толькі радасць і турбота, якая мяшалася з гэтай радасцю і з якой невядома што было рабіць. Усё-такі класціся тут, каля Ганны, хоць яна і прасіла, было не проста, няёмка.

– Дзядзечко, а вы чаго седзіце? – не ўтрываў нарэшце Хведзька.

– Не хочацца нешта спаць...

– А ты ляж, паспрабуй... Заснеш, можа... – парайла Ганна.

Васіль стаў ладаваць світу на другі бок вогнішча, але Хведзька – вось жа зараза! – папрасіў:

– Сюды ідзіце, бліжай!

«Пейзаж», 1963. Іван Ахрэмчык

Раздзел другі

1

[...] Як тая рабіна, цвіла ў гэтае лета Ганна. Яшчэ, здаецца, учора была гарэза, падлетак, а вось ужо, глядзіце – у самай добрай пары дзяўчына, у самай красе сваёй! Калі толькі вырасла!

Глядзелі на Ганну, разважалі і – за малым выключэннем прыдзір з жанок – згаджаліся: выпела, нявеста, нічога не скажаш! Часам пры гэтых гаворках – асабліва жанкі – успаміналі Ганніну маці-нябожчыцу, казалі, што дачка ва ўсім выйшла ў матку. З аблічча – дык як вылітая: і невялікая ростам, і не гладкая – худая, можна сказаць, і плечы, як у маткі, вузкія, і рукі тонкія. І косы чорныя, густыя, аж блішчаць, бы намочаныя, і смуглявасць на твары такая ж, і шчочкі таксама ж выпінаюцца.

[...] Хлопцы і гарнуліся да яе і нібы пабойваліся. Акрамя таго, што стрымлівала Ганніна задзірыстасць і ганарлівасць, ім помнілася, што не лішне асцерагацца і яе язычка. Ведалі яны і тое, што Ганну не дай бог увесці ў гнеў: тады яна ў момант страціць роўнасць сваю, забудзецца на ўсё, загарыцца адным. Гарачая, нястрымная, небяспечная яна, ганарліўка Ганна!..

Васіль не прыглядаўся асабліва, не перабіраў, не вымяркоўваў. Ён быў для гэтага вельмі ж здзіўлены, зачараваны. Жылі побач, бегалі з другімі на выган, пасвілі жывёлу, колькі гадоў бачыў між іншых і не ведаў, не здагадаўся, хто такая Ганна. І нечакана пасля вечара на лузе адкрылася ўсё, і, убачыўшы, адчуўшы такое, збянтэжаны, уражаны, стаў як сам не свой. Свет як бы перайначыўся адразу.

[...] Час быў не для кахання – гарачы жнівеньскі час. Людзі ўставалі раней за сонца, вярталіся ў сяло ўпоцемку. Павячэраўшы, куранёўцы адразу валіліся спаць. Кароткія яшчэ ў жніўні ночы, вечар ледзь не сустракаецца са світаннем, а трэба даць уціхнуць зморы ў руках, у нагах, учыгунелай спіне, адпачыць цэлу ад едкага поту. Васіль жа, ледзь толькі пачне гусцець поцемак, бачыў

*«Збожжа сабрана», 1972.
Віталь Цвірка*

адно жардзяны плот каля Чарнушкавага агарода, дзе стаялі першы раз, калі яшчэ не асмельваўся ўзяць Ганну за стан, і дзе з таго вечара стаялі ўсе ночы.

Як заўсёды, спяшаўся і ў гэты вечар. Сербануў некалькі лыжак гурочнага расолу, схапіў гурок, каб даесці ў дарозе, ускочыў з-за стала. Маці, амаль нявідная ў душным хатнім змроку, з другога боку стала парайла:

– Вазьмі шчэ. Ці от рэдзкі ўкусі...

– Наеўся ўжэ...

Васіль варухнуўся, нібы адганяючы стому, пачуў, як ные натруджаная за дзень спіна, млосна падгінаюцца ногі.

– Не баўся вельмі... – не ўтрывала, папрасіла ўслед маці.

Зачыняючы дзверы, чуў, як уздыхнула. Спачатку, калі ўсё толькі пачалося і не ведала яшчэ, што з сынам, пыталася, куды ідзе, раіла лепш дома астацца, адпачыць, потым па шчаслівым Васілёвым твары, па гаворках жанчын зразу-мела ўсё, адно ўздыхала ўслед...

Васіль саскочыў з ганка і на момант стаў, думаючы, дзе ісці, вуліцай ці гумнамі. У іншыя дні хадзіў паўз гумны, каб не сустрэкаць нікога, не бавіцца марна, сёння прыпазніўся, пакуль завёў каня на ўзболатак, – можна ісці і вуліцаю. І на вуліцы цяпер нікога.

Усё ж падаўся на прыгуменне, звыклаю сцежкай. Мінуўшы чорнае гуменца, што пахла старою гніллю і сухім, свежым жытам, па загуменнай дарозе ўжо не ішоў, а бег, вясёлы і нецярплівы, да знаёмых, цяпер такіх мілых груш скрай сяла.

Яшчэ зводдалек заўважыў, што Ганна ўжо чакае. Прытулілася да кала, ціха стаіць каля плота. У цемры постаць яе ледзь значыцца, а твару і зусім не відаць, але Васіль ведае: гэта яна. Хто ж яшчэ можа быць тут, на іх заповітным месцы?

Яна адхінулася ад плота, прамовіла:

– Вельмі ж ты хапаўся!

– Вельмі, – не адразу зразумеў ён.

– Яно і відно: пеўні скора заспяваюць!

– Гуза на ўзболатак вадзіў...

Васіль разумее, што апраўданне гэтае ніяк не апраўдвае яго, бачыць, што вінаваты. [...]

– Рукі якія ў цябе... – здзіўляецца Васіль.

– Якія?

– Малыя. А дужыя...

– Шурпатыя, – ціха гаворыць Ганна, – Як граблі...

– Не...

– Недалікатныя...

– Далікатныя то ж у дзяцей...

– У гарадскіх дзевак, кажуць, мяккія, гладзенькія. Як падушачкі.

– Ведамо, чыстая работа...

Не з віламі... Яны зноў маўчаць, але маўчанне гэтае радаснае, чыстае, ад яго весялосць у грудзях шырыцца. Прыціскаючы да сябе Ганніны рукі, Васіль нарэшце гаворыць:

– Ты, мабуць, б’ешся балюча...

[...] Абдымаючы яе на развітанне, Васіль з рашучасцю, блізкай да адчаю, думае: ці цяпер, ці ніколі! Ен заплюшчвае вочы і прыкладвае губы да Ганнінага твару, пацалунак трапляе ў скронь. Учыніўшы гэта злачынства, ён апускае галаву і чакае прысуду. Ганна таксама стаіць, апусціўшы галаву,

– Васіль, – ціха кажа яна, як бы перасільваючы сябе. – Ты мяне любіш?..

– А як жа...

– І я...

Яна звешвае галаву яшчэ ніжэй, потым неспадзеўкі ўскідвае яе, і Васіль бачыць, што вочы яе, цёмныя, глыбозныя ў блеклым ранішнім святле, радысна блішчаць. Яна раптам абвіла Васіля моцнымі рукамі, прытулілася ўся і з нейкай урачыстасцю, сур’ёзнасцю, з выразам чалавека, які ведае ўсю глыбіню бездані, у якую кідаецца, прыпала сваімі вуснамі да яго.

2

[...] З гэтага лета застаўся ў іх на ўсё жыццё ўспамін неабсяжнай, бязмежнай, бясконцай радасці. Шчасце гэтага лета было самае вялікае шчасце іх жыцця. Але, успамінаючы гэтыя сонечныя дні, бязмежнасць і яснасць іх радасці, Ганна потым нязменна згадвала адно прыкрае, выпадковае здарэнне. Вылезлі з вады з кломлямі, сядзелі каля лазовага куста – няблізка адзін ад аднаго, бо недалёка былі бацькі. Гаварылі тым спосабам, калі пра ўсё кажуць адны загаханьня вочы. Шчасце поўніла грудзі, шчасцем поўніўся бераг азярца, трава, асака, увесь свет. І раптам – Ганна з жахам крыкнула, ускочыла: між іх паўзла гадзюка... Пакуль Васіль схпіў, выламаў дручок, гадзюка ўцякла...

Здарэнне гэта праз некалькі дзён Ганне забылася, але потым, калі мінуў ужо не адзін месяц, выплыла зноў у памяці. Выплыла, ажыло, як бы вырасла, поўнае злавеснага сэнсу...

Але гэта было – потым. Пакуль жа цвіло іх лета. Лета-песня, лета-свята... За летам была свята-восень...

Раздзел трэці

1

Ісціна, што няма нічога тайнага, якое не зрабілася б яўным, была вядома куранёўцам, мусіць, больш за ўсякую іншую. Яшчэ напалоханы Грыбок нікому, акрамя свёй жонкі, і слова не сказаў, маўчалі ўсхвалявання кожны па-свойму Ганна і Васіль, а пагалоска пра начную падзею плыла па весцы ад хаты да хаты, ад калодзежа да калодзежа.

[...] Яшчэ ў той жа дзень, а можа на другі ўранку, чутка перабралася цераз грязную дарогу да цэнтра сельскага Савета, бо назаўтра апоўдні ў нязграбнай, доўгай, як хлёў, хаце куранёўскага грамадзяна Андрэя Дзятла, ці, як яго ўсе звалі ў сяле, – Рудога, сядзеў міліцыянер Шабета і высвятляў усе акалічнасці прыходу бандытаў.

[...] Шабета сустрэў Васіля стоячы за сталом, пільна аглядваючы. У важкім, як бы непадступным Васілёвым позірку спадылба, з-пад калматых, непаслухмяных пасмаў шорсткіх валасоў, ва ўсёй панурай постаці ў расхрыстанай зрэбнай сарочцы і зрэбных, у рудых плямах твані штанах Шабета ўлавіў штосьці нядобрае, звераватае.

– Зброя е? – запытаўся Шабета такім тонам, які гаварыў, што жартачкі з ім паганяны.

– Чаго?

– Не дайшло! Зброя – абрэз ці наган – е?

– Няма...

«Твар які, чысто бандыцкі... – мімаволі прайшло ў галаве Шабеты. – Вочы – у такіх нічога не ўбачыш! Як за хмараю... І адно не падобна на другое! Зусім розныя! Як не ў аднаго чалавека. Адно нібы трохі сарамяжае, а другое, карае, звераватае, як у воўка...» У яго дзіўна расло недавер'е да гэтага панурага куранёўца.

– А што ў кішэні?

– Асялок...

– Дастань. Пакажы... Стой там!

Шабета пабачыў усяго за сваю службу, усялякіх нечаканасцей, таму стаяў напачатку. Гэта была ўжо прывычка чалавека, які ездзіць адзін і адзін адказвае за ўсё, за ўсё свае ўчынкi ў часам вельмі нечаканых абставінах. Асцярожнасць тут ніколі не лішняя.

У руках у хлопца быў сапраўды звычайны асялок. Шабета загадаў падаць асялок, паклаў яго каля сябе, сеў.

– Нашто прынёс яго?

– Нож вастрэў... Забыўся пакласці...

Шабета знянацку ўдарыў пытаннем.

– Даўно ў лесе буў?

– У якім лесе?

– Не прыдувайся! У бандзе?

Такая нечаканасць, грубаватасць была яго звычайным прыёмам, калі ён дапытваў падзронах. У такія моманты вачам яго нярэдка многае адкрывалася. Гэты ж куранёвец вокам не міргнуў, толькі яшчэ больш набычыўся.

– Не буў я.

– І не вадзіў іх па начах?

Васіль маўчаў.

– Чаго не адказуеш?

– Чаго ж... Знаеце ўжэ...

– Знаем. Усё знаем. І я раю не круціць дарэмна. Усё роўна нічога не будзе... Даўно з імі звязан?

– З кім?
– Ну, не показвай дурня! З маслакоўцамі?
– Не знаю я іх...
– Як жа не знаеш, калі – вадзіў?!
– Табе б прыставілі абрэз...
– Ну-ну, ты мяне не бяры рукамі! Я табе не прыяцель, не твайго дзясятка!..
Знаю я такіх. Кажны, як толькі ў пастку ўшчэміцца, авечкай стаць хоча. Бач!
– «наставілі абрэз»!

Васіль не пярэчыў. Чаго казаць попусту.

– Многа было іх?
– Пяць, здаецца...
– Здаецца!.. Хто буў, прозвішчы іх!
– Не нашы. Не знаёмыя...
– Скрыць хочаш? Думаеш на мякіне абвесці! Хто?
– Не нашы, кажу...
– Горай толькі сабе робіш! Круціць хочаш?

Васіль не сказаў нічога. Шабета незадаволена пабарабаніў аб стол. – Пра што яны гаварылі?

– Нічога...
– Загадалі?.. Наставілі абрэз – і ўсё?

Васіль кінуў.

Шабета больш не пытаўся. Узяўшы аловак з нагруднай кішэні выгаралай гімнасцёркі, ён падсунуў да сябе кавалачак жоўтай абгортачнай паперы і, паказваючы Васілю, што, як і раней, сочыць за ім, стаў штосьці пісаць. Грамацей ён, відаць, таксама быў невялікі, бо літары паяўляліся цяжка і крывыя, нязграбныя.

– Вот, падпішы пратакол! – падсунуў Шабета паперку Васілю.

Васіль узяў аловак, паслініў графіт, нахіліўся. – Тут, пад нізам?

– Чаго ж бярэшся падпісаць, не чытаўшы? – строга зірнуў на яго Шабета.

– Усё адно... Усё адно не разбярэ...

– Няграматы?

– Амаль што...

– Як пратакол падпісваць, дак няграматы, а як бандзітаў весці – навукі хапіла... Пратакол – это следствія, з ізлажэннем маіх пытанняў і тваіх адказаў. Ясно?

– Ясно...

– Тут усё фактычна. Без круцільні... Пачытаць мне, можа?

– Не трэба.

– Парадак такі... Ну, ладно – падпісуй!

Падпісаўшы, Васіль з палёгкай устаў. Надакучыла яму гэта гаворка, ды і спяшаўся ён дакончыць перарваную справу, таму і задаволен быў, што, падпісаўшы, нарэшце адбыў усё.

– Куды? – спыніў яго Шабета. Ён таксама ўстаў. Васіль не адразу зразумеў

значэнне Шабетавага пытання, адказаў спакойна;

– Дадому.

– Пачакай.

Тон яго здзівіў Васіля, гэта быў ужо загад. Шабета заступіў яму дарогу, згінаў пальцаў цвёрда пастукаў па аконнай раме. На гэты яго стук з двара неўзабаве павольна ўвайшоў Андрэй Руды.

– Давай зараз да яго, – Шабета кінуў Андрэю Рудому на Васіля, – і скажы... Хто там у яго дома?

– Дзед е, та-скаць, Дзяніс. Матка...

– Скажы матцы яго, штоб прынесла адзецца... – Шабета зірнуў на босыя, з попелнымі плямамі падсохлай гразі Васілёвы ногі. – Абудак які-небудзь. І харчоў торбу.

– Харчоў? – адгукнуўся Руды і падтуліў губы: вунь яно што! Ён нейкім дзіўным позіркам агледзеў Васіля.

– Харчоў. І кеб хутко!

– Як умею... Эх, – Руды нявесела пачухаў патыліцу. Калі ён выйшаў, Шабета, не адыходзячы ад дзвярэй, загадаў хлопцу сесці. Васіль не паслухаўся, спадылба з ваўкаватай насцярожанасцю зірнуў на Шабету. У вачах яго яшчэ было сумненне – а можа гэта ўсяго выдумка?

– Ну, чаго ўпяўся? – нядобра прамовіў Шабета. – Бегці можа думаеш?!

– Не... – Васіль раптам спалохана, неяк па-дзіцячы запытаў: – Куды ето мяне?

– У Юравічы пойдзеш.

– У... у цюрму?

– Пад стражу.

– А... – Васіль адразу патух, сеў.

Шабета пільна зірнуў на яго, як бы вывучаючы. Але з таго, як Васіль трымаў сябе цяпер, цяжка было вывесці што-небудзь пэўнае, такая скрытная была ў гэты момант душа яго. Ні баязні, ні шкадавання, ні якой-небудзь надзеі ці просьбы аб літасці – нічога не адбівалася на яго, здавалася, безуважным, холадна застылым твары.

«Як скамянеў, – падумаў Шабета. – Вокам не міргне... Ну і тып, мабуць...»

– Уцякаць не спробуй, калі жыць не надакучыло, – на ўсякі выпадак прыгразіўся ён. – Ад мяне яшчэ ніхто не вылузваўся. Не было такіх здарэнняў!..

[...] Ідучы вуліцаю, Васіль бачыў: людзі стаялі каля варот, ліплі да вокан. Ішоў ён зноў абыякавы да ўсяго, з нерухомым, застылым тварам, нікога нібы не пазнаючы, не даючы нікому ўвагі. На вуліцы было гразка, ногі глыбока ўлазілі ў гушчу. Трэба было брацца бліжэй да плота, сцежачкаю, але ён не бярoгся, ступаў напразткі.

«Восень на вёсцы», 1955. Васіль Васільеў

Праходзячы паўз свой дом, заўважыў дзеда Дзяніса без світы, без шапкі. Валодзьку, які глядзеў цікаўна, весела нават, але не падаў знаку. Усё было як у тумане, як выдумка, у якую самому яшчэ быццам не верылася. Несапраўдным быццам было ўсё: і гэта вуліца, і гразь, і ён, арыштанта, і Шабета, які следам цярпліва цягнецца, ведучы на повадзе каня, і нават дзед...

Толькі адно жыло, хвалявала Васіля – Ганна. Як ні быў прыгнечаны, абыякавы, здавалася, да ўсяго, яшчэ здалёк заўважыў неспакойную яе постаць. Трымаючыся за слупок адчыненых веснічак, Ганна глядзела на Васіля, нецярпліва чакала. І дзіўнае сталася з Васілём – хоць і сам чакаў яе, нібы на зло сабе, прагнуў апошні раз, на развітанне, зірнуць, адчуў, як падступіла да грудзей гаркота, насцярожаная непрыхільнасць. «Стаіць, выйшла паглядзець – знайшла дзіво!.. Мало, што другія глядзяць!» Успомнілася яе непрыязнае: «Адыдзі!» – і бровы нядобра, самалюбна ссунуліся, вочы адарваліся ад яе, утаропіліся ў халодную гразь, што паўзла пад ногі. Так і падыходзіў, не зірнуўшы больш на яе, поўнячыся ўпартай помслівай непрыхільнасцю.

– Васіль!.. – адарвалася Ганна ад веснічак насустрач.

Ён толькі на момант прыпыніўся, зірнуў на яе і адразу ж схамянуўся, важна пацёгся далей.

– Васіль... не вінавата я!..

Васіль не азірнуўся, не адказаў, быццам не чуў. Ганна прайшла трохі ўслед, адстала. Моўчкі, час ад часу асклізваючыся, мясіў гразь ён, цёгся за сяло, дзе была гіблая дарога цераз балота, невядомасць.

Раздзел чацвёрты

1

Адразу пасля таго, як Васіль прайшоў, Ганна падалася ў двор. Ёй, чужой дзяўчыне, нядобра было не тое што ісці за хлопцам, але і глядзець доўга ўслед яму, у Куранях лічылася гэта за вялікі грэх для дзяўчыны. Амаль палавіна вёскі была на вуліцы, сачыла за Васілём і, значыцца, за Ганнаю, і Ганне трэба было асабліва трымацца няпісанага, але неадменнага закону.

Яна ўжо і так парушыла гэты закон, сама падышоўшы да Васіля, парушыла на столькіх людскіх вачах, цяпер трэба было як бы павініцца перад людзьмі, паказаць, што яна не абы-хто, што яна шануе сваю славу, людзей і людскія звычаі. І яна ішла дахаты, з выгляду спакойная, паважная, ішла так, як і належала ёй ісці. Ні разу не азірнулася, нават не паглядзела, куды яго павялі. І трэба сказаць, Ганне цяпер і не хацелася ні ісці за Васілём, ні глядзець ўслед. Ён так абышоўся з ёю, так адказаў на яе шчырасць – зняважыў перад усёю вёскай. Ідучы дваром, яна першы час несла ў сабе толькі крыўду.

Мачыха была ў хаце, замешвала парасятам, і Ганна падумала: добра, што яна хоць на вуліцы не стаяла, не бачыла. Мачыха сцерла з паружаве-

лых рук наліплыя бульбяныя кашы, выпрасталася, кінула Ганне як загад:
– Занясі от...
Але калі Ганна ўзяла цэбар, не ўтрывала, неспадзеўкі папракнула:
– І не сорам!.. Віснучь на хлопцы, пры людзях!.. «Бачыла ўсё-такі. У акно ўгледзела!.. Кеб яна ды прапусціла што!..»
– Хто – вісне? Скажаце!..
– Бачыла!.. І ён, ён – добры! Адварнуўся, гаварыць не стаў!.. Пан які ганарысты!..
Ганна хутчэй зачыніла дзверы за сабой – і без таго маркотна, хоць ты плач.

2

[...] Пасядзеўшы яшчэ, колькі трэба было, каб злыя языкі не казалі, што яна паддалася, уцякла ад Яўхіма, Ганна ўстала. Успомніла, што гаварыла, калі прыходзіла ў гурт, спакойна прамовіла да Хадоські:

– Мабуць, ужэ заўтра пагаворым. Я прыйду ўвечары...

– Аге. Прыходзь, Гануля...

Ганна, хоць і не глядзела ў той бок, дзе сядзелі прыяцелька і агідны Корч, заўважыла раптам, як Яўхім выпусціў Хадоську з абдымку, варухнуўся з нейкім намерам.

– Ты чаго ж адна?

– А мне і адной не пагано!

Яна знарок павольна, паважна пайшла з гурту. Ужо адышоўшы, пачула ўслед, як ён сказаў:

– Хлопцы, няўжэ ніхто не хоча правесці?..

Ёй здалася ў словах яго насмешка, хоць прамовіў ён, здзіўлена і неспакойна. За гэтым Ганна пачула за сабой паспешлівы хлюпат ботаў па гразі, які ў момант нагнаў яе. Хоць па-ранейшаму не глядзела на таго, хто ішоў побач, ведала, адчувала: гэта Яўхім. Ганна насцярожылася, падрыхтавалася да абароны, да любой неспадзеўкі, а ён ішоў і ішоў, маўклівы, ціхі, не дабіваўся нічога, нічога не гаварыў. Яе, аднак, гэта не супакойвала, яна чакала, што ён тоіць нешта незразумелае, хітрае...

– Гарачая ты, ей-бо! – прамовіў Яўхім раптам лагодна. – Наравістая! Слова табе не скажы супроць!..

Ганна не адказала, ішла строгая, непадступная, паказвала гонар свой, але мацней за клопат аб гонары з'явілася цяпер у яе здзіўленне: гэта Яўхім так гаворыць з ёй? Так мякка, нават вінавата?..

«Так ён і Хадосьцы гаварыў! – знарок нагадала яна сабе. – Гаворыць, прыкідваецца, а сам, можа, смеецца...» Але нагадвала яна гэта дарэмна, адчувала, бачыла: Яўхім не прыкідваўся.

[...] Калі дайшлі да Ганніных варот, Яўхім папрасіў яе пастаяць трохі, але Ганна ў адказ адступіла ад яго, узяла руку. Яе здзівіла, што і тут ён не

стаў дабівацца свайго, сказаў «спакойнай ночы» і, ціха пасвістваючы, пайшоў у змрок гразкай вуліцы.

Ступаючы па двары, Ганна хвіліну думала пра яго, думала здзіўлена, як пра загадку. У той жа час, калі ў галаве варушыліся гэтыя думкі, вочы яе выбралі з цемры абрысы плота, калоў. Там было пуста, сумна, як каля свежай магілы. Грудзі яе апалоў боль:

«Васіль, Васіль...»

Раздзел пяты

5

[...] Як толькі падумаў пра Апейку, ажыло зноў, затрывожыла неадступнае, жаданае: «Можа пусцяць?.. Сказаў жа: «Ты – не бандыт!.. Не бандыт, знаю», – сказаў... Ён жа не хто сабе, а начальнік воласці, улада, слова яго штосьці значыць... Не бандыт! А калі не бандыт, то не павінны трымаць. Няма такога закону...». Але думкі гэтыя, добрыя спадзяванні тут жа мяшаліся з халодным, звыклым сумненнем: «Наўрад... Так цябе і пусцяць, чакай!.. Харчаў маўчаў, не згодны, канешне... Ды і гэты ж таксама – лаяў, злаваўся...» Васіль успомніў, як сярдзіта, непрыязна кінуў яму Апейка папрок: «Крот, баязлівец», – і на змену трывозе аб тым, пусцяць ці не, прыйшла ўпартая злосць: «Прыставілі б табе абрэз да грудзей, паглядзеў бы я, што б ты запяў! У мясечку, у кабінетах, за спінамі міліцыянераў усе вы смелыя!»

Вунь як яно ўсё павярнулася, як знарок, – усё супроць яго. Нават перадзел зямлі і той нібы ад яго залежаў, нібы ён не за перадзел, дабра сабе не хоча! Ад шчасця свайго, ад зямлі адмаўляецца! І вось жа паспрабуй, дакажы тут, што не вораг сабе. Учапіліся, ведаюць адно: вадзіў, памагаў – і ведаць, здаецца, іншага не жадаюць...

«Маслакі праклятыя, – узяла іншы кірунак думка Васіля. – Трэба ж было нalezці ім якраз на мяне, увесці ў такую бяду!» Ён думаў пра маслакоўцаў апошнімі днямі не ўпершыню, думаў з непрыхільнасцю, з тайнай, неадступнай надзеяй адплаты, помсты. Сёння, аднак, да яго думак прымяшалася і іншая: «А чаго ім перадзел еты не даспадобы? Чаго яны свой нос сунуць?»

«А мо яны не самі?.. Мо – папрасілі іх?» – уразіла Васіля адкрыццё.

І тут жа прыйшла загадка, якая потым жыла ў ім многа дзён: «А калі папрасілі, то – хто?»

[...] Нават калі Васіль адзін пайшоў па вуліцы, галоўнай месчачковай вуліцы, яму яшчэ добра не верылася, што ўся тая недарэчная, прыкрая гісторыя скончылася, што ён ужо не пад прыглядам варты, не арыштанта, а вольны казак, што можа ісці туды, куды хоча, куды вядзе сэрца. Ён і не агледзеўся, як прайшоў вуліцу з радамі дробных крамак, з разнастайнымі шыльдамі і шыльдачкамі, як павярнуў к гары і паўз двухпавярховы дом «воласці» пачаў

борзда ўздымацца па чырвона-глінянай каляіністай дарозе. І гару, увесь немалы, круты ўздым, адалеў ён ураз, не прыпыняючыся, поўны незвычайным адчуваннем нецярплівай, крылатай лёгкасці ў сабе.

[...] Хоць ішоў хутка, ветраны холад абцінаў усё мацней, усё злей, асабліва ногі ў каленях. Хлопец стаў, пацёр калені далонямі, потым, каб сагрэцца, па-бег, знарок па-заечы падкідваючы нагамі і прытупваючы. Перамяніўся на хадз толькі за балотам, можа праз вярсту.

Неўзабаве, каля Глінішчаў, сышоў са шляху, узяўся проста на Курані. Хоць мог ісці і сялом, знарок абмінуў яго, каб не сустракацца з людзьмі, падаўся сцэжкаю па полі, паўз могілкі. Абышоў узболаткам і Алешнікі, зрэзаў вялікі круг. Снег ужо начыста выбельваў сцэжку і дарогу, на якую выбраўся за ўзболаткам, – хмызнякі па баках цямнелі незвычайна рэзка. Тут ветру не было, стала цяплей. Вакол панавалі цішыня і чысціня, хараство першых зазімкаў, якія асабліва хвалююць і радуюць, – і Васіль паддаваўся ўладзе гэтага хараства: недаверлівае, насцярожанае сэрца больш і больш поўнілася шчасцем. Ганна, маці, Гуз, стагі – усё было ў гэтым шчасці.

Калі наблізіўся да Ганнінага селішча, прыпыніў гон, пайшоў цішэй, гулка закалацілася сэрца: вунь плот той, тья грушы! У хаце свяціліся вокны – праз шыбу ўбачыў мачыху каля печы і Хведзьку, які корпаўся на ўслоне. Ганны не было.

«Мабуць, к дзеўкам пайшла...»

Адарваўся ад шыбы, падаўся ў сяло. Яшчэ амаль усюды свяціліся жоўтыя, варухлівыя агні – водсветы лучыны. Сярод іх асабліва блізкі, родны вылучыў агеньчык сваёй хаты. Гарыць лучына – значыцца, маці дома, не спіць. Можа, думае пра яго, сумуе і не ведае, што ён каля парога... Васіль ужо быў блізка ад хаты, калі пачуў наперадзе Ганнін голас, мяккі шорхат крокаў.

Ён памкнуўся падацца да яе і адразу ж убачыў: яна не адна. Здалёк, праз прыцемак адчуў, хто гэты другі. Яшчэ не думаючы нічога, хутка ступіў да ясакара, што быў побач, стаяў за ім, разгублена сачыў за постацямі. Гэта была такая неспадзяванасць для яго нядаўняй радаснай бесклапотнасці, Яны ішлі па другі бок вуліцы. Ішлі асобна, не вельмі блізка адно ад аднаго, Яўхім не хапаў яе нават за руку, ішлі проста як знаёмыя. І ўсё ж і гэта апаліла Васіля гарачай рэўнасцю, пакучай крыўдай: яна ідзе з яго супернікам,

«Ваколіца», 1965. Фёдар Дарашэвіч

яго непрыяцелем, у такі дзень, калі ён так ірваўся да яе. Яна так сустракае!

Яўхім і Ганна набліжаліся. Ганна ішла, апусціўшы галаву, ці то хавала твар ад марозу, ці то глядзела на дарогу, на снег. Яўхім ступаў разваліста, засунуўшы рукі ў кішэні паддзёўкі, збіваючы калі-некалі наском бота мёрзлыя камякі. Упоцёмку чырвоным вочкам зырчэла цыгарка. Нават у тым, як ішла Ганна, абьякавая да ўсяго і, здавалася, таксама да яго, да Васіля, у тым, што на яго хваляванне яна нават брывом не варухнула, ішла, нібы нічога не было, вартага якой-небудзь яе ўвагі, бачылася Васілю вялікая крыўда. Тое ж, як спакойна, прывыкла трымаўся каля яе Яўхім, яго ўпэўненая, развалістая паходачка – нібы ўсё на зямлі належыць яму, – яго ганарлівая цыгарачка, ускінула ў хлопцы буру нянавісці.

«Корч... задавака... Думае, як багацце, дак і усё...» Яго нянавісць была тым большая, што ён лічыў, што багацце – сапраўды ўсё, што ён – нішто перад Яўхімам. Ён адчуваў, што Яўхіму, калі захоча, – проста як чхнуць адбіць у яго Ганну. «Усе дзеўкі на багацце падкія...»

Калі праходзілі каля ясакара, Яўхім заўважыў Васіля. Ён вырваў з кішэні руку і ўхапіў цыгарку, так здзівіўся, пазнаўшы. Але гэтае здзіўленне было толькі момант, спрытны Корч тут жа знарок заступіў Васіля, схаваў ад Ганны. Адышоўшы некалькі крокаў, нахіліўся да яе, сказаў штосьці.

– Ідзі!.. Не брашы! – пачуў Васіль яе адказ. Ганна раптам засмяялася.

Смех гэты пранізаў сэрца. Васіль недарэчна, разгублена паправіў торбу і, не цямячы больш нічога, не бачачы, як сляпы, выступіў з-за ясакара.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Раздзел другі

3

[...] Чым далей жыў у Куранях, тым больш чуў, што чакаць ціха, трываць – няхай сабе і да часу – нельга. З дня на дзень усё больш нецярплівай становілася нязгода з цемраю, з неразумнасцю, з прывыкласцю людскай да дурных звываяў.

Звычаі, даўнія, адвечныя, бачыліся Міканору нібы тая горкая, ні на што добрае няздатная балотная расліннасць, што зелянела, буяла летам усюды на куп'істых куранёўскіх узболатках і балотах. Як тая непатрэбная расліннасць, што ўчэплівалася глыбока ў торф, жылі моцна ў людзях, пусціўшы ўсюды сваё нявіднае карэнне, даўнія, дурныя звычаі.

Як і балотнай непатрэбшчыне, ім ніхто і не дзівіўся, нібы няможна было і ўявіць, што магло расці на балоце тым нешта іншае, карыснае! Нібы без звываяў тых, без забабонаў і жыць няможна было б!

[...] Увесь дзень перад «святым вечарам» маці шкрабла нажом стол, лавы, мыла ўсё. Ад ранку ледзь не да самага вечара не тух у печы агонь, варыла, варыла, пякла. Вячэра мусіла быць посная, але ж трэба было згатаваць няма-ла-нямнога: дванаццаць страў!

Маці не ела ўвесь дзень і другім не давала. Міканор адрэзаў скібу хлеба, сам дастаў гуркоў і тым перабіў голад. Яна бачыла гэта, але не сказала нічога, толькі перахрысцілася на абразы: і маці, і сын нібы загадзя бачылі марнасць спрэчак і не вельмі стараліся ўсчынаць іх.

Толькі як добра сцямнела ў хаце, унесла рэштата з сенам, паклала на покуце, паставіла наверх гаршчок з куццёю.

– Выперлася еты год цераз край! – сказала пра куццю, што распарылася ў печы. – Добры ўраджай на збожжа павінен буць!

– Дай Бог! – сказаў бацька.

З пашанай і нейкай урачыстасцю сачыў бацька, як матка слала на вымытым сталё сена, як накрывала яго чыстым настольнікам, як клала бохан хлеба, нож, лыжкі, ставіла конаўку з соллю. Памыўшы ў кутку над цэбрам рукі, ён, белы, у лапцях, у зрэбных штанах, у доўгай да кален сарочцы, падпязанай святочным паяском, пачакаў, калі падыдзе маці, і, не глянуўшы на Міканора, першы момант няёмка, стаў голасна маліцца. Міканор слухаў яго малітву спачатку, як усякую малітву, толькі болей шкадаваў тых, хто верыў у цуд і моц малення, бо цёмнымі людзьмі гэтымі былі яго матка і бацька, але калі бацька раптам з журбою памянуў дзеда Амяляна, калі ў голасе яго нешта нібы напялася, задрыжала, Міканор неспадзеўкі пачуў, што і ў ім затлела туга. Дзед Амялян, які памёр перад самай Міканоравай службай, ідучы з гумна! Дзед, які столькі ведаў казак, з якім столькі вечароў грэліся, калі Міканор малы быў, на чаране. Дзед, які зрабіў яму калісьці санкі, пра якога столькі добрага помнілася!.. А бацька называў ужо імёны нябожчыкаў-дзяцей сваіх, Міканоравых братоў і сясцёр, – памінаў Ілюшу, Маню, Матруну, Петрыка, Мотрыка. Ілюшу і Маню Міканор не бачыў ніколі, а Матруна ж і Петрык на вачах яго задушыліся ад гарлавоў; ледзь не ў адзін дзень памерлі. Ён помніць, Петрык задыхнуўся, калі Матрунку яшчэ не занеслі на могілкі, калі яшчэ ляжала ў труне. Іх павезлі разам, палажылі ў адну яму... А Мотрык утапіўся, калі пасціў каня на ўзболатку. Хацеў пакупацца, ды як нырнуў у балотнае азярцо, дык там і астаўся. Выцягнулі з-пад карча толькі на другі дзень, усё не маглі знайсці. Бедная матка, як яна білася, гаравала тады над Мотрыкам, над бядою, што ўзяла дарослага ўжо сына. І колькі ж ёй, калі падумаць, давалося перажыць за ўсё жыццё, пабедаваць над дарагімі магіламі!..

У гэты момант Міканор пачуў сябе нібы вінаватым перад маткаю, не зазваў за тое, што ўткнула ў гаршчок з куццёю, запаліла свечачку. Як было, калі разабрацца, злаваць на яе, цёмную, сагнутую бядотамі, поўную любві да

тых, каго адабралі ад яе хваробы ды неспадзявання няшчасці!.. Але ж як хітра прыплялася да чалавечага гора рэлігія, і тут не мінула пакарыстацца!

Раздзел чацвёрты

2

[...] Глушак наставіў пранізлівыя тхарыныя вочы на Яўхіма. Значыць, надумаў?

– Надумаў...

Глушак быў ужо гатоў памірыцца з сынам, але Яўхім, як бы стараючыся ўхіліцца дачаснага прымірэння, папярэдзіў:

– Жанюся. Толькі – адно...

– Што?

– Толькі – кеб з тым, з кім хочу!

Глушак насцярожыўся:

– Дык можа і выбраў ужэ?

– Выбраў...

– Аге. – У хаце стала вельмі ціха, Глушачыха каля прыпечка, Сцяпан за сталом глядзелі то на аднаго, то на другога. – Цяпер такія парадкі, што слушаць бацькоў не трэба! Лішняе – слухаць бацькоў!.. Каго ж выбраў?

Бацькаў позірк чакаў, патрабаваў і разам з тым – загадзя – асуджаў, і Яўхім, хоць у думках гатоў быў да гэтай размовы, нечакана адчуў, што баіцца. Ён, аднак, адагнаў боязь – як рабіў звычайна, цяжкі вузел рассек адразу:

– Ганну!..

– Якую?

– Чарнушкаву...

Глушак не паверыў:

– Чарнушкаву?!

– Яе.

Глушак глянуў на сына, як на звар'яцелага. Рука сама сабой перахрысцілася на абразы.

– Ету?.. – Глушак каўтнуў кадыком, хацеў знайсці слова, каб назваць яе, як трэба, і не знайшоў – быццам не было такіх слоў, – У цябе... усе капылы? – запытаўся ў сына,

– Не згубіў.

Па тым, як сказаў Яўхім, было відаць, што ён будзе цвёрда трымацца свайго.

– Ты доўго думаў?

– Доўго. Адну яе хачу.

– Адну яе! – Глушак загарэўся, закіпеў: – Разарыць захацеў! Пусціць па свету! З торбай!..

– Тато! – хацеў супакоіць яго Яўхім, але старога Глушака гэта толькі ўзлавала:

– Па свету! З торбай дранай! «Дайце, людзі!.. Скарыначку!» На старасці!..

– Не кажыце, чаго не трэба!
 – Маўчы! Указ знайшоўся! Рано ўказваць стаў! Шчаны!.. – Глушак так зірнуў, што Яўхім мімаволі прамаўчаў. – Дажыў! Выгадаваў! Гадаваў, ждаў падмогі! І выгадаваў! Даждаўся!
 Злосць яго на Яўхіма змянілася здзіўленнем і крыўдай:
 – Абкруціла! Узяла! Галадранка, а абкруціла як!.. І рукі, і ногі звязала! Бейбусу такому!
 – Я сам выбраў. Яна шчэ і не знае.
 – Не знае! Абкруціла, прыбрала! Дый не знае!
 – Не знае. Шчэ можа і не пойдзе.
 – Не пойдзе! Даўно, пэўне, не спіць, глядзіць! Калі на чужое дабро ўсесці!.. Толькі ж – не дажджэцца!
 – Addзяліце, калі хочаце. Але – адну яе.
 – Ету круцёлку!.. – зноў прарвала Глушака. – Ету пакідуху! К сабе ў хату! На сваё дабро!.. Блудніцу ету!
 – Яна – не блудніца! – заступіўся за Ганну Яўхім.

Раздзел пяты

2

Ганна ўбачыла Глушакоў з агарода, на якім брала буракі, – як выпрасталася, трымаючы бурак у руцэ, так і засталася стаяць, не зводзячы здзіўленых вачэй з двара. Хоць не пыталася, з аднаго позірку здагадалася, зразумела, чаго прыйшлі неспадзяваныя госці. Ды і як жа было не зразумець: Глушакі ішлі ўдвух, бацька і сын, – Яўхім красаваўся святочнай паддзёўкай, блішчаў прылізаным чубам, стары трымаўся так важна, што здалёк было відаць – чалавек ідзе не па абы-якой справе. І пры іх – пануры, барадаты маўчун Пракоп і вяртлявая Сарока Аўдоцця – сваты, не інакш!

Здзіўленне прыходу Глушакоў у сваты было для Ганны першы момант такое вялікае, што яна як бы забылася на ўсё, не было нават заклапочанасці ці неспакою. Але за гэтым яна заўважыла на вуліцы некалькі маладзіц, што мігам зляцеліся к яе хаце, паглядалі на вокны, перагаворваліся ўражана, – убачыла сябе як бы збоку, пад чужымі позіркамі, і ёй стала неспакойна. Прыцягнуліся – нешта трэба рабіць з гэтым, нешта сказаць... Трэба будзе ў хату ісці, паказвацца, стаяць перад імі... Перад сватамі, перад старым Карчом, перад Яўхімам! Стаяць, чакаць, што надумаюць бацька, мачыха, якую долю вызначаць ёй!

[...] Яна не толькі не хацела гэтага неспадзяванага сватаўства, ёй цяпер было страшна падумаць пра замужжа з Яўхімам. Яе асабліва трывожыла тое, што Глушакі сваты былі не абы-якія, ім не так проста даць гарбуз, паказаць, як ісці туды, адкуль прыйшлі, ні з чым, – з Карчамі ў Куранях усе лічыліся, і бацька, і мачыха таксама...

Як жа адступіцца ад гэтых сватоў, ад бяды гэтай, – каб бацька зразумеў, ухваліў яе, каб мачыха не асудзіла?...

Яна ўбачыла, што з хаты выйшаў, ідзе да яе бацька, мімаволі азірнулася ў той бок, дзе жыў Васіль. На той час, здалося, забыла абразлівую спрэчку, гатова была дараваць усё, такім любым пабачыла раптам бераг, ад якога адрывала, несла яе кудысьці злая плынь.

Але на Васілёвым селішчы нікога не было.

Бацька падышоў ціхі, разгублены, хвіліну маўчаў, не ведаў, як пачаць.

– Кінь буракі ды прыбярся... Сваты там... – Ён не адразу дадаў: – Корч і яго Яўхім...

Ганна не адказала. Бацька паглядзеў на яе з любоўю, са шкадаваннем, уздыхнуў:

– Сядзяць за сталом... Цябе ждуць...

– Не хачу я... – шчыра сказала Ганна.

– Баішся?

– Не хачу... Не хачу ісці...

– От прыперлася яно!... – як бы сам сабе, раздумліва прамовіў бацька. – І кеб хто другі, а то ж – Карчы!...

Ганна, якая заўсёды так добра чула бацькаў настрой, заўважыла: за клопатным роздумам пра яе таілася ў бацьку ганарліва задаволеная думка – завіталі, кланяюцца, просяць, багацеі! Ёсць, значыцца, і ў яго скарбы, не горшыя за кублы Карчовы!

– Дак што ж рабіць? – нібы папрасіў парады ён. – Што сказаць!

– Тое і скажыце, што думаю.

– Не згодна, значыць?

Але ён нават не крануўся ісці пераказваць яе словы сватам, вялікі клопатны роздум па-ранейшаму панаваў у ім.

– А можа яно... і нічога? А?... Можа мы дарэмно ето?... Яўхім хлопец такі... любая б за яго...

[...] Калі бацька прытоена спадзяваўся на яе ўдачу, думалася Ганне цяжка, цьмяна. Больш за ўсё, вастрэй, важчэй чулася непазбежнасць лёсу, няўхільнасць таго, што надышло. Век ведала, што краса дзявочая – не бровы, не вочы, а рукі, умельства ў працы, што не дзеўка чалавека сабе выбірае, а чалавек – яе, што доля дзеўкі – маўчаць, чакаць, слухаць бацькоў. Як няўхільны закон жыцця, ведала – спрадвеку так заведзена ў людзей: воля бацькоў для дзеўкі – Божая воля. Так было са ўсімі, так будзе і з ёй. І няма чаго рвацца, трэба слухацца іх, бацькоў і Бога...

І яна слухалася. Не бедавала, не пярэчыла, ішла побач іх паслухмяна. Так было заведзена, так рабілі ўсе. Была турбота пра тое, каб не спаткнуцца ў чым-небудзь на агледзінах, усё зрабіць так, як трэба, не паказаць сябе недарэкаю.

Праходзячы паўз хату к ганку, Ганна заўважыла, як за шыбаю мільганулі цікаўныя, вострыя вочы Сарокі, і турбота гэта ўзяла яе мацней. Яна ўзышла

на ганак пругка, ганарліва трымаючы галаву, – так, як ішла заўсёды, калі ведала, што за ёй сочаць падсцярожлівыя вочы.

[...] Калі яна, пераадзеўшыся ў каморцы, выйшла ў чырвонай сацінавай кофце, што пералівалася агнём на яе плячах, на грудзях, у белым фартуху, у высока зашнураваных хромавых чаравіках, у якіх хадзіла нябожчыца-маці, – калі Чарнушка ўбачыў яе, прыбраную, стройную, дужую, чарнабровую красуню, сумны твар яго мімаволі асвятліўся захапленнем... Ён нібы ўпершыню ўбачыў яе ва ўсім харакстве, і захапленне і гордасць за яе на момант запоўнілі яго душу, выгналі ўсе іншыя пачуцці... Чарнушка абняў дачку і, квола хліпнуўшы, сказаў:

– Дай Божа табе!...

Услед за ім расчулена хліпнула мачыха, шмарганула носам.

– Ідзі, чакаюць!...

Ледзь яны ўвайшлі ў хату, Сарока ўскочыла, закруцілася, засакатала:

– А, прыйшла гуска! Даждаўся гусачок малады – час залаты! Круціў галоўкай, гусачку выглядаў, баяцца пачаў – няма і няма! А яна от, паявілася – хата засвяцілася!

– Не ждалі, – сказала мачыха. – Ганначка акурат буракі брала...

Сарока абышла, абгледзела, абмацала вочкамі Ганну з усіх бакоў, падалася к сталу, за якім сядзелі Яўхім, стары Глушак і чорны, зарослы, як лясун, Пракоп.

– Не ждалі, значыць? Не зналі, не гадалі, з якога боку гусачок прыйдзе па гуску-дружку! З якога боку прыплыве шчасце-багацце! А яно от – не з-за поля далёкага, не з-за лесу высокага, са свайго сяла. Прышоў малады хлапец – добры купец!...

Сарока, сыплючы словамі, страляла вочкамі то на аднаго, то на другога, а найчасцей на старога Глушака, як бы чакала ўхвалы свайму красамоўству, свайму спрыту. Але Глушак, здавалася, не чуў і не бачыў яе – маўклівы, затоены, стары Корч праз акуллары, важка разглядаў Ганну.

Ганне ад яго ўпартага, незразумелага позірку было няёмка.

– Ваш тавар, наш купец! – прабурчаў Пракоп, абводзячы панурымі вачыма з-над чорна насвіслых броў пірог і пляшку, якія ўжо былі на стале.

– Купец – усім купцам купец! Сам малады, чуб залаты, добра поўныя клеці – лепшы на свеце!

– Купца не ганім, – сказаў бацька. – Толькі – дзеўка гадамі шчэ не ў пары!... Пагуляць бы шчэ трэба!

– Э, што з той гульбы! Ад гульбы конь псуецца, так і дзеўка!

– Сямнаццаць гадкоў усяго!

– Самы час, самы лепшы квас! А то – пераспее, закісне, стане ўсім ненавісна! Стане, як тая макуха, – будзе векавуха! Шкадаваць будзе – бацьку, матку клясці, што не далі замуж пайсці! Жаніх бо які: што ўродай, што славай, што красой, што справай!...

– Наша таксама – дзякуй Богу! – уступіўся за Ганну бацька.

– І старанная, і разумная, і слухмяная, – адразу падтрымала яго мачаха. – І з твару – другую такую пашукаць! Хай хоць хто скажа: нічым не абдзяліў Божа!

– А Яўхім – хіба, сказаць, не першы хлопец на ўсе Курані? І да ўсяго – дастатак! Пойдзе каторая – не нахваліцца на долю, і паесць, і пап’е ўволю!

– Наша, канешне, не багатая... – адгукнуўся быў бацька, але мачаха не дала яму дагаварыць, кінулася сама ў наступ:

– Небагатая, затое – з рукамі! Лішнім ротам не будзе! Як каторая з поўнай скрыняй! І зварыць, і спячэ, і сарочку чалавеку пашые! І свінча, і дзіця даглядзіць! Вішчаць ад голаду не будуць!...

– Дай Бог, бо ў нашага купца – добра без канца! І свінні, і парасяты, і авечкі, і ягняты, і гумно, і клець – абы паспець!...

– Чаго тут мянціць попусту! – уступіў стары Глушак, нецярпліва, скрыпу-ча. – Знаем усё, і мы, і яны, – не далёкія... Адным словам – пірог бярэце?

Стары павёў акулерамі на мачыху, на бацьку, Ганны не запытаўся. Мачаха памаўчала для прыліку трохі, як бы разважаючы.

– Ды мы што ж?... Мы не супроціў, калі яно ўжэ на тое... Ганначко, пакланіся ўжэ сватам, вазьмі пірага...

3

Яна потым багатая разоў успамінала гэты момант, успамінала з болей і шчымлівым шкадаваннем. Думала, балела душой: як багатая бяды выпадае чалавеку за іншы адзін крок. І як чалавек робіць гэты крок пакорліва, нібы сляпы – не бачачы ўсяго, што будзе яму з гэтым крокам. Ступае на купіну і не чакае, не гадае, што яна не ўтрымае, дрыгва разарвецца і чалавека праглыне багна...

Цвёрдасць – ці ж у Ганны звычайна не было яе? Але якая тут цвёрдасць магла быць, калі не ведаеш, нашто яна? Цвёрдасць тады гаворыць у чалавеку, калі ён ведае, што, хоць нягода прымушае, нечага не трэба рабіць. Тады цвёрдасць дужэе, рве пугі нягоды. А якая цвёрдасць магла быць, калі здавалася, што хоць усё і нядобра, але – лепш не будзе, – такое ўжо шчасце выпала!

Ці ж не так было ў яе, у Ганны, тады? Ці ж была ў яе пэўная надзея-спадзяванне, якую трэба было б глядзець, за якую трэба было б трымацца, да якой ісці трэба было б наперакор усяму? Васіль... Дык ці ж не бачылася тады ёй, што ўсё з ім – нямоцнае і ненадзейнае, не толькі таму, што адварнуўся, а і таму, што чула ж сама, сэрца само добра чула – не такую трэба яму, як яна, – са скрыняй, з набыткам трэба. І сам ён – хіба ж не ведала лепш за мачыху – іншую хацеў бы, не беспасажніцу! Праўду мачыха чула – у самае важнае, трывожнае ўцэліла!...

А хіба ж усё іншае – не за тое было, што так і трэба, што лёсам, Богам так, пэўна, прызначана? Хіба ж – праўда – не час было ад бацькавага хлеба

адыходзіць, хіба ж – праўда – лішне было пра бацьку падумаць? Мо ж – праўда – лягчэй будзе яму і Хведзьку, калі яна да багатых пяройдзе?..

Не вельмі да душы ёй Яўхім, але хіба ж – праўда – не першы жаніх на сяле? Хіба ж якая другая – праўда – адмовілася б? Чаму было не паверыць векавечнай мудрасці: сцерпіцца – злюбіцца, мілым будзе? Усе ж – бачыла – не любоўю ў сем’і сходзяцца, любоў – то ўцеха не бядняцкая і не жаноцкая! Кветка дзявочая, пустая – любоў! Не да кветак, каму хлеба трэба!..

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

Раздзел пяты

3

Калі маладыя з дружкамі, са сватамі, са сваякамі ўціснуліся ў хатнія дзверы, мачыха забегала, залямантавала:

– Маладыя нашы! Жанішок наш дарагі! Сваточки, гасцечкі!.. Сядайце, паспытайце, чаго Бог прыслаў, чаго з яго міласцю прыдбалі!.. Кеб пасядзеццэ разам, пачаставаць з такой радасці!..

– Сядайце! – ціха сказаў і Ганнін бацька.

– А чаго ж – і сядзем! – весела абвясціў Яўхім. – Мы – не ганарлівыя, мож-но сказаць, для этаго і прыехалі!

Іх пасадзілі разам, Яўхіма і Ганну, на покуце. Госці яшчэ доўга тоўпіліся ля лавак, залазілі за сталы адзін за адным, рассаджваліся. Плёўся жжавы, радасны гоман са смехам, чулася, быў у хаце той настрой, які звычайна прыходзіць перад гульбою, гарэлкай, добрай ядою. Мачыха, гаманлівая, памаладзеля, прыгорблены, задуменны бацька пайшлі з бутэлькамі паўз сталы, пачалі наліваць карцы, шклянкі, пазычаныя аж у Міхалева далікатныя чаркі.

– Штоб шчасце маладым было! – сказаў Пракоп і грозна ўзняў карэц к чорнай барадзе.

– Кеб пілася і елася, кеб было ўсяго, чаго хацелася!..

Яўхім выпіў зразу, перакуліў карэц, няхай бачаць – да дна. Ганна ж, як бы штосьці перахапіла горла, ледзь прыгубіла.

– Усё трэба! Да канца! – першы заўважыў, крыкнуў Яўхім. Усе ўраз зашумелі, падтрымалі яго:

– Да канца! Усё!

І прыйшлося паслухацца, перасіліць сябе. Потым ускочыла Сарока, паспытала нібы гарэлку, скрывілася, як ад палыну, стараючыся перакрываць усіх, заявіла, што піць не можа, бо гарэлка горкая, і людзі, душачыся ядою, заверашчалі, загулі:

– Горкая! Горко-о!

«Асушэнне балот на Палессі», 1960.
Натан Воранаў

Яўхім зухавата ўскочыў, пацягнуў Ганну. Яна ўбачыла перад сабой зноў пачырванелы, задаволены твар, зноў нібы падмазаныя маслам гарэзныя вочы. На плячах яе быў моцны, упэўнены поціск далоні.

Калі апусціліся на лаўку, пачула, што ў галаве пачынае шумець. Але закусваць не стала, не хацелася. Стомленымі вішнёвымі вачыма паглядвала на гасцей, не магла адгнаць зноў адчування, быццам бацьчыць усё ў сне. Людзі за сталамі пілі, елі, як згаладалыя ў полі, чамусьці амаль не гаманілі, а крычалі, аж дрыжалі шыбы.

– Яўхімко, зяцёк мой даражэнькі, – завіхалася каля маладога мачыха. – Пі і закусвай, чым Бог паслаў! Не грэбуй, Яўхімко, калі што якое ненарокам... Чым багаты, тым і рады, са ўсёй душы стараліся... Кеб усё добра было, кеб не горай, як у другіх людзей... І вы, госцечкі, дружина, кумпанія ўся, піце і закусвайце, чаго каму хочацца!

– А мы і п’ём, і закусваемі – акідваў вачыма дружыну Яўхім. – Мы ету работу любім! Нам абы паболей – такой работы! – Яго прыяцелі дружна ржалі.

– Толькі от – маладая чагосыці не есь, не п’е!.. – схіліўся Яўхім да Ганны.

– І так ужэ ў галаве шуміць, як у дождж, – сказала, апраўдваючыся, Ганна. Бацька ўчуў, заступіўся:

– Няволіць не трэба! Кожны сам знае, сколькі каму выпіць! Сколькі хто можа, няхай столькі і п’е. – Ён паспрабаваў адвесці гаворку ад Ганны, сказаў да Яўхімавых хлопцаў: – Каторыя могуць, няхай п’юць...

- ясакар – таполя чорная

Праблематыка рамана *Людзі на балоце* Фрагмент

[...] Раман *Людзі на балоце* пачынаецца разгорнутым малюнкам жыцця палешукоў. З усіх бакоў абступаюць палескую вёску Курані вечна мокрыя лясы і гнілыя балоты. Людзі жывуць сярод дрыгвы на востраве. Водгулле вялікага свету рэдка далятае сюды.

Перад намі звычайнае, штодзённае жыццё з яго малымі і вялікімі радасцямі і клопатамі, каханнем і спрэчкамі, трывогамі і надзеямі, з яго своеасаблівым побытам, нялёгкай сялянскай працай, жыццё павольнае і непрыкметнае.

З выключнай дакладнасцю перадае пісьменнік рытм жыцця палескай вёскі. Адрэзаныя ад вялікага свету непраходнымі балотамі і пясчанымі выспамі Курані жывуць па спрадвеку ўстаноўленых законах. Тут жывуць, як жылі некалі бацькі, дзяды, прадзеды. Здабываюць нялёгкі хлеб, працуюць, гадуюць дзяцей, веселяцца і смуткуюць. Людзям на балоце наканавана тут жыць, і яны жывуць.

[...] Мы бачым палешукоў у самых будзённых, звычайных праявах, калі яны «ладзяць, адбіваюць малаткамі косы», рыхтуюцца ісці на балота, калі яны, завіхаючыся пры калёсах, «мажуць восі», мерна махаюць касой, стоячы па калена ў балотнай вадзе. Мы бачым іх у час працы на полі і ў лесе, у час адпачынку і на вяселлі. Праўдзіва ўзнаўляючы жыццё і побыт палескай вёскі 20-х гадоў, І. Мележ стварыў шырокую эпічную карціну аб бацькоўскай зямлі, аб Палессі, аб людзях, поўных незвычайнай прывабнасці. Яго ўвагу прыцягалі высокія маральныя якасці гэтых простых людзей, іх духоўнае багацце, дабраты і душэўнасць, мяккасць і чуласць сялянскай душы.

[...] Існаванне чалавека адзін на адзін з балотам не магло не пакінуць прыкметнага следу на фарміраванне светапогляду і свядомасці палешука. Мінулае, як глухая сцяна, стаіць на шляху да шчасця, маральна калечыць чалавечыя душы. Не паспела расцвісці прыгожае, светлае каханне Ганны і Васіля, а мы ўжо становімся сведкамі іх цяжкага, драматычнага жыцця, скупого на радасць і шчасце. Хадоська кахае Хоню, але згаджаецца стаць яго жонкай толькі пасля вячання ў царкве. Стрыманы, знешне спакойны Васіль Дзяцел часам робіць учынкі, якія ніяк не стасуюцца з яго натурай: самастойна пачынае перадрэз зямлі, арэ чужую зямлю, не дачакаўшыся рашэння зямельнай камісіі, распачынае бойку з Яўхімам, які абараняе «сваю» зямлю.

[...] Шматлікія дэталі і падрабязнасці, якія характарызуюць жыццё палешукоў, надаюць усяму мележаўскаму апавяданню непаўторныя прыкметы часу, эпохі 20-х гадоў. З аднаго боку, гэта самабытная беларуская прырода (пясчаныя выспы сярод багнаў, балота, камары, гадзюкі, панурыя, маўклівыя лясы). З другога – настойлівыя прыкметы новага, якое паступова ўваходзіць у быт глухой палескай вёскі (вясковыя сходы, першая калектыўная праца і г. д.).

[...] Народ асабліва выразна раскрываецца ў шматлікіх масавых сцэнах: у адносінах да калектывізацыі, да перамеру зямлі, да сходаў па арганізацыі калгаса, першай калектывнай працы. Неаднойчы збіраюцца палешукі разам: будаваць грэблю, сена касіць, жыта жаць, малаціць, абмяркоўваць свае сялянскія справы. Вось перад намі сцэна будоўлі грэблі – падзеі не такой ужо і важнай па сваёй грамадскай значнасці. Але пісьменніка цікавіць, якія змены ўнясе яна ў свядомасць палешукоў. Гэта быў першы крок куранёўцаў да калектывнай працы. Людзі ўпершыню працавалі разам. Гэта была праца на сябе. Назіраючы за аднавяскоўцамі, Міканор думаў: «І нашы куранёўцы не

горш іншых... І з нашымі можна працаваць...». Дарога была пракладзена сярод балот і раскі, «як добры знак чалавечай сілы». І. Мележ акцэнтуюе ўвагу на новых адносінах куранёўцаў да працы, на тым вялікім пачуцці гонару за зробленае, якое ахоплівае кожнага з удзельнікаў будоўлі.

[...] Разам з тым І. Мележ спрабуе прасачыць драматычны працэс праламлення ў свядомасці сялян складаных, незразумелых ім часам падзей, скажам, перадзелу зямлі. На сходзе, дзе абмяркоўвалася гэтае пытанне, кожны з прысутных гаварыў, крычаў, думаў аб сваім, аб зямлі, якая аб'ядноўвае і размяжоўвае сялян, гэта трывожыць і Яўхіма, і старога Глушака, вярэдзіць душу Васіля. Перад намі паўстае не нейкая безаблічная маса, а розная ў сваіх настроях, адчуваннях і перажываннях сялянская маса. Вылучаючы на пэўны час то аднаго, то другога прадстаўніка народа, пісьменнік пераканаўча раскрывае калектыўную псіхалогію куранёўцаў, адлюстроўвае розныя бакі сялянскага светаадчування. Так падыходзіць І. Мележ да вырашэння складанай праблемы – чалавек і абставіны, чалавек і зямля, вытлумачваючы яе складанасць аб'ектыўнай хадой часу, драматызмам самой эпохі 20-х гадоў.

Вобразы галоўных герояў

Васіль

У пачатку рамана *Людзі на балоце* перад намі Васіль, поўны энергіі, жыццёвых сіл, перакананасці ў тым, што сваімі рукамі ён забяспечыць лепшае жыццё сабе і блізкім. На нашых вачах уступае гэты паляшук у змаганне за такое жыццё, спрабуе сцвердзіць сябе гаспадаром, кармільцам.

Мы бачым Васіля даверлівым, шчырым ва ўзаемаадносінах з блізкімі і роднымі яму людзьмі – пісьменнік засяроджвае ўвагу на яго чалавечай далікатнасці ў размовах з маці, старым Чарнушкам, дзедам Дзянісам, сарамлівасці і стрыманасці – пры сустрэчах з Ганнай.

З малаком маці ўвабраў мележаўскі Васіль святую любоў да працы, да зямлі. Зямля для яго – аснова жыцця, яго радасць і гора, светлыя мары і пакуты. Свой дабрабыт ён бачыць у ладным кавалку зямлі і змагаецца за гэты кавалак настырна, упарта, бо не давярае яшчэ людзям, якія маглі б адначасова паклапаціцца і пра калектыў, і пра яго асабісты лёс. Ідэал Васіля – не столькі багацце, колькі жаданне быць роўным, як усе.

Сваё асабістае жыццё Васіль хоча ўладкаваць адпаведна тым поглядам, якія абумоўлены ўсім папярэднім вопытам, вопытам бацькоў і дзядоў. З зямлёй заўсёды былі звязаны радасць і гора, светлыя мары і драматычныя роздумы селяніна. Спрадвеку бачылі палешукі сваю будучыню ў лепшым кавалку зямлі і змагаліся за гэты кавалак упарта і стыхійна. Таму і не давярае герой І. Мележа пакуль ні Міканору, ні прадстаўнікам улады на сяле, у раёне. Не хоча ён, каб лепшая зямля была ў Глушака, таму так упарта змагаецца за аблюбаваны

ім надзел каля цагельні. «Не дам! Мая зямля! Мая!» – крычыць ён. І ў гэтым «не дам» выяўляецца не проста сляпая прывязанасць героя да зямлі, не яго правінцыяльная абмежаванасць, а вялікая сіла мужыка, які лічыць зямлю і працу на ёй сэнсам свайго жыцця, які любіць зямлю, як каханую.

Драма Васіля, што вынікае з яго настэрнага змагання за зямлю, азмрочваецца начной сустрэчай з бандытамі Маслака, якіх падаслаў Яўхім, ускладняецца нечаканым турэмным зняволеннем, разрываю з каханай. І ў святломасці гэтага яшчэ злёнага хлопца паступова выпявае сумны вывад: «Справядлівасць! Дзе і калі яна была беднаму, цёмнаму чалавеку!»

Паступова расце ў Васіля чыста асабістая, чалавечая непрыязь да Яўхіма, які адбіў у яго нарачоную. На першым перадрэзе зямлі той жа Яўхім, яго бацька, стары Глушак, «разбіваюць» яшчэ адну заповітную мару Васіля – набыццё зямлі ля цагельні. Пачынаюцца пакутлівыя пошукі выйсця з такога становішча. І ў гэтых пошуках перад намі Васіль – тыповы прадстаўнік свайго асяроддзя, з той неадольнай сілай сялянскай прывычкі, калі шкада і каня, і хлявок, і зямлю – дабро, якое нажывалася не так ужо і лёгка. Да горкага адчування гэтай сваёй бяды пастаянна «прымешвалася вінаватая думка пра Ганну»:

«Адступіўся ад яе, не памог выбавіцца, кінуў адну ў бядзе – усё з-за гэтай зямлі, з-за палоскі. Усё жыццё сваё спаганіў з-за зямлі гэтай...»

Ганна

З першых старонак рамана *Людзі на балоце* мы даведваемся, што Ганна – дачка бедняка, старога Чарнушкі, прыгожая дзяўчына, ганарліўка, якую паважалі і любілі куранёўскія жанчыны за сталасць меркаванняў, за цвёрды погляд на жыццё, самастойнасць ацэнак і разважанняў. Хлопцы ж і гарнуліся да Ганны, і нібы пабойваліся яе: стрымлівала Ганніна задзірыстасць, асцерагаліся і яе вострага язычка.

Усхвалявана, шчыра, лірычна напісана сцэна разгорнутага параўнання Ганны з рабінай. Дзяўчына падаецца пісьменнікам на фоне квітнеючай палескай прыроды, у параўнанні з ёй. Звяртае на сябе ўвагу ў гэтым разгорнутым аўтарскім апісанні глыбока прадуманы адбор кожнага слова, фразы, дзякуючы чаму ўся сцэна набывае рытм натхнёнага верша. І. Мележ паступова разгортвае перад намі якасці Ганны, падаючы іх праз успрыманне, якое зліваецца з ацэнкай Ганнінай прыгажосці жанчынамі-паляшучкамі: «Яшчэ ўчора, здаецца, была гарэза, падлетак, а вось ужо, глядзіце – у самай пары дзяўчына, у самай красе сваёй». Тут жа адразу І. Мележ робіць удакладненне, якое больш пераканаўча пацвярджае гэтую думку: «Глядзелі на Ганну, разважалі і – за малым выключэннем прыдзір з жанок – згаджаліся, выспела нявеста, нічога не скажаш!» Нават прыдзіры і зайздросніцы не пярэчылі, што «крамяная ў Цімоха дзяўчына, дужая, сілаю ўся налілася! Вунь якая пруг-

Іван Мележ. Роднае Палессе

кая ў хадзе, спрытная ў руках, так і відаць – маладосць, сіла ў кожнай жылачцы!»

Ганніна прыгажосць ацэньваецца паляшучкамі ў дадзенай сцэне з практычнага боку: для чаго яна ў жыцці, у нялёгкіх вясковых буднях? Зразумела, што эстэтычныя погляды жанчын старэйшага пакалення, іх уяўленні аб прыгожым фарміравала само жыццё.

Ганна Чарнушка з дзяцінства зведала цану кавалка хлеба, зразумела, як цяжка жыць беднаму чалавеку. Гэта дзяўчына з залатымі, працавітымі рукамі. І. Мележ любуецца ёю, калі яна завіхаецца ў хаце па гаспадарцы, калі дапамагае гаротніку-бацьку ў гумне, калі да ўтомы працуе на Глушака, на малацьбе. Добра ведала яна, што «работа – гэта не цешыцца, не радавацца». Мы бачым яе такой жа руплівай на сенажаці, на ўборцы бульбы, буракоў, на жніве.

Гераіня І. Мележа прываблівае нас не толькі сваёй знешняй прыгажосцю, але і ўнутранай, духоўнай. Пачуццё чалавечай годнасці, дзявочага гонару, самастойнасці і незалежнасці меркаванняў выяўляе яна ва ўзаемаадносінах амаль з усімі куранёўцамі. Але найперш – з Васілём. Каханне да яго стала для Ганны той вялікай сілай, якая напоўніла дзяўчыну

радасцю, адчуваннем бясконцасці жыцця.

Дабрыня, спачуванне, душэўная чысціня, уменне разумець каханага, ахвяраваць усім для яго – усе гэтыя якасці ўласцівы мележаўскай гераіні. Канчаткова яны афармляюцца ў моцнае пачуццё кахання. Свет як бы перайначыўся адразу. «Ён цяпер быў поўны цудаў і радасці, незвычайны свет, – і ўсе цуды і радасць у ім тварыла Ганна... Туман таямнічы над балотам, ціхі шэпт груш – нават яны змяніліся, сталі інакшыя, дзівосныя дзякуючы ёй...»

Былі шчаслівыя дні, тыдні, месяцы. Было неадольнае жаданне прайсці разам па жыцці. Але не суджана было спраўдзіцца гэтаму жаданню-мары. Па страшнаму закону беднасці Ганна, кахаючы Васіля, выходзіць замуж за Яўхіма Глушака.

Нельга не ўлічваць, што Ганна, як і ўсе куранёўцы, адчула на сабе законы старога свету, успрыняла яго мараль, філасофію, калі не пачуцці вызначалі часцей за ўсё ўчынкі людзей, а іх свядомасць, калі жылі, выходзілі замуж па прынцыпу «сцерпіцца – злюбіцца».

Шлюб з Яўхімам – гэта шлюб і не па каханню і не па разліку. Хутчэй як помста каханаму, які паверыў хлусні, плёткам, а не ёй, Ганне. І яна помсціць яму за гэта, хаця і ідзе супраць сябе, супраць свайго сумлення. Пасля не адзін раз яна пашкадуе аб гэтым, бо і «не сцярпелася і не злюбілася». Невестка – гэта тавар, гэта яшчэ адны працавітыя рукі, і толькі.

Глушакі

Псіхалагічна складаны характар уяўляе сабою Яўхім Глушак. Яму нельга адмовіць ні ў розуме, ні ў фізічным характэ. Ён не лезе ў кішэню па слова, разбіраецца ў людзях – ведае, да каго лепш паддобрыцца, каго запалохаць, перад кім сысці з дарогі. У натуры Яўхіма пераважае над усім грубая сіла. Ён звысоку глядзіць на вясковых хлопцаў, пагардліва і цынічна абыходзіцца з дзяўчатамі. Сын вырас вартым бацькі – такі ж учэпісты, калі гутарка ідзе пра багацце, такі ж напорысты ў дасягненні мэты і такі ж дэспатычны ў сям’і, у адносінах да самых блізкіх людзей.

Паглядзець збоку, дык можа здацца, што Яўхім гатовы на прыгожы ўчынак, што ён умее быць шчырым і добрым. Але калі ўдумацца ў яго паводзіны, то адразу відаць халодны разлік. Па заведзенаму звычаю, малады купляе Ганнінай мачысе новыя боты. Тая недарэчы хваліцца імі на вяселлі, прапануе памацаць, якая на іх скура, якія трывалыя падэшвы. Недарэчы, бо гэтыя боты – плата Яўхіма за тое, што мачыха выперла з бацькоўскай хаты дзяўчыну ў чужую сям’ю, на гора і здзек.

А вось другая сцэна. Па дарозе ў царкву воз, у якім ехала Ганна, заграз у балотнай твані. Яўхім у наваксаваных ботах скочыў у гразь і пачаў выбаўляць воз, любуючыся сабой: няхай людзі бачаць, які ён спрытны і дужы, як ён любіць Ганну.

Часам супраць сваёй волі Яўхім сам выдае патаемныя думкі. Купіўшы маладой новую хустку, ён гаворыць, што зрабіў гэта з радасцю і палёгкай, бо купіў не каму чужому, а ў сваю хату.

Ці кахаў Яўхім Ганну? На гэта пытанне нельга адказаць адназначна. Пісьменнік паказвае, якія няпростыя складаюцца між імі адносіны. Ганна ўсім узяла – і характэрам, і розумам, і характарам. Дзяўчына не магла пакахаць Яўхіма. А ў яго калі і было каханне да Ганны, то пачалося і падагравалася

яно не пачуццём павагі, без якога сапраўднага кахання не бывае, а імкненнем давесці сваю перавагу над ёй. Чым больш дзяўчына старанілася Яўхіма, тым больш ім авалодвала жаданне зрабіць па-свойму.

Валянціна Смыкоўская

- 1 Ахарактарызуй абставіны жыцця і побыту палескай вёскі ў рамане *Людзі на балоце*, звяртаючы ўвагу на наступныя сюжэты:
 - а) агульны вобраз вёскі
 - б) сялянская праца
 - в) адносіны паміж малодшым і старэйшым пакаленнямі
 - г) прыкметы вясельнага абрадуКарытайся цытатамі ды спасылайся на іншыя тэксты культуры.
- 2 У чым заключаюцца асаблівасці мовы ў творы Івана Мележа. Абмяркуйце, карыстаючыся прыкладамі.
- 3 Якое ўражанне зрабіў на табе вобраз Васіля Дзятла? Пакажы супярэчлівасць яго характару. Звярні ўвагу на тэкст *Вобразы галоўных герояў*.
- 4 Дай сваю ацэнку ўчынкам і паводзінам Ганны Чарнушкі.
- 5 Раскрый складанасць характару Яўхіма Глушака. Гэта станоўчы ці адмоўны характар?
- 6 Падбяры адпаведныя рысы характару да паасобных герояў – Ганны, Васіля, Яўхіма: адкрытасць, асцярожнасць, балбатлівасць, бестактоўнасць, рашучасць, веселасць, гаварлівасць, гордасць, грубасць, далікатнасць, задзірыстасць, замкнутасць, назойлівасць, цяроплівасць, нахабнасць.

❖ **Фільм *Людзі на балоце***

«Рэжысёр... неаднойчы падкрэсліваў, што не прэтэндуе на нейкую «сваю» версію мележаўскага твора... Праўда часу, быту і характараў, чым так вабіць рамана стала законам для аўтараў экранізацыі... Знаёмыя і ў нечым нечаканыя героі, мележаўская шырокая плынь жыцця, амаль таямнічыя палескія пейзажы, нібы «загадкава» знятыя аператарам. Характэрнасць побыту як у натуральных здымках, так і ў інтэр'ерах куранёўскіх хат, у адзенні персанажаў. Натуральна адчуваюць сябе ў гэтай атмасферы галоўныя і эпізадычныя героі; з экрана гучыць «не пры-

часаная» экранізатарамі спецыфічная для палескага краю гаворка. Там, дзе ролі выконваюць беларускія актёры (а іх – многа), яна выклікае асалоду. Народныя песні-думы, лунаючы ў закадравай прасторы, нападуняюць фільм. Быліннымі матывамі, якія стасуюцца з канкрэтным лёсам Ганны, Васіля, Хадоські, Міканора. Яны раздумліва-павольныя, часам тужліва-трывожныя, як сама ўзноўленая на экране рэчаіснасць. Артысты розных тэатраў, школ і творчых манер былі аб'яднаны адзіным жадааннем – спасцігнуць сутнасць і перадаць каларытнасць народных характараў... Праўда, цалкам пазбегнуць аднапланавасці асобных персанажаў не змаглі (такое здарылася, напрыклад, са старымі Глушакамі і іх малодшым сынам)...

Е. Бондарав

«Людзі на балоце» (1981): Ганна (А. Бярозав) і Васіль (Ю. Казюціч)

Рэцэнзія

Рэцэнзія – адзін з вядучых жанраў літаратурнай, мастацкай і навуковай крытыкі. Літаратурная рэцэнзія пішацца на новы буйны твор (раман, апавесць, п'есу, паэму), на новы зборнік твораў, радзей – на невялікі твор (верш, апавяданне). Мэта рэцэнзіі – зрабіць змястоўны аналіз твора, даць яму аб'ектыўную ацэнку. Разважанні, назіранні і вывады рэцэнзента па праблемах твора павінны быць слушнымі, пераканальнымі і доказнымі. Яны павінны абапірацца на літаратуразнаўчы аналіз твора ці твораў, якія складаюць зборнік. У рэцэнзіі можна спасылацца на выказванні іншых літаратурных крытыкаў, пісьменнікаў, параўноўваючы, развіваючы ці аспрэчваючы іх. Сваім аб'ектыўным аналізам мастацкага твора рэцэнзія адрозніваецца ад водзыву, у якім выказваюцца самастойныя, але больш суб'ектыўныя ацэнкі.

Рэцэнзія звычайна складаецца з уступу, дзе акрэсліваецца мэта даследавання; галоўнай часткі, у якой выказваюцца думкі і меркаванні па важнейшых праблемах твора, даецца ацэнка тых ці іншых яго кампанентаў (ідэйнага зместу, характараў дзеючых асоб, своеасаблівасці кампазіцыйнай пабудовы, адметнасці мовы і інш.), і заключэння, дзе падсумоўваюцца важнейшыя высновы, якія вынікаюць з разважанняў рэцэнзента. Вядома, не кожная рэцэнзія пачынаецца з уступу. Яна можа пачынацца з галоўнай часткі, з аналізу мастацкага твора ці зборніка твораў.

Вера Ляшук

Рэцэнзія на фільм, спектакль – **план-алгарытм**

ЧАСТКІ РЭЦЭНЗІІ	ТЭМЫ	АСНОЎНЫЯ ПЫТАННІ
1. Уступ	Гісторыя стварэння фільма (спектакля)	Назавіце аўтараў пастаноўкі. Што вы даведаліся пра іх? На якой кінастудыі, у якім тэатры і калі пастаўлены твор? Што натхніла аўтараў звярнуцца да гэтай экранізацыі (пастаноўкі)?
2. Асноўная частка	Адлюстраванне эпохі, часу і месца падзей	Ці ўдалося рэжысёру, аператару, мастаку, дэкаратару адлюстраваць час і месца падзей, якія апісаны ў мастацкім творы? Дайце ацэнку масавых сцэн, падачы планаў, пейзажных карцін.
	Праца артыстаў	Назавіце артыстаў, якія выконвалі галоўныя ролі. Якія ролі найбольш удалыя? Што, на вашу думку, не атрымалася? З дапамогай якіх прыёмаў раскрыты характары герояў? Ці ёсць у фільме (спектаклі) персанаж, праз які выказана аўтарская ідэя?
	Мова кіно (спектакля)	Ці захоўваюць артысты моўныя нормы? Чым адметная мова персанажаў? Ці апраўданы асобныя моўныя адступленні ад зместу?
	Музыка і песні	Ці ўдала перадаюць настрой пастаноўкі музыка, песні? Як музычнае афармленне дапамагае ўспрымання зместу пастаноўкі?
	Сюжэт, жанр, ідэйны змест	Ці ёсць канфлікт у фільме (спектаклі)? У чым яго сутнасць? У якім жанры зроблена пастаноўка? З дапамогай якіх прыёмаў раскрыта асноўная ідэя?
3. Заключная частка	Роздум і ўражанні	Ці ўдалося рэжысёру перадаць агульны дух, маральную накіраванасць мастацкага твора? Што даў вам фільм (спектакль)? Ці патрэбны ён маладому пакаленню? Ці варта было экранізаваць гэты літаратурны твор?

Дзікае паляванне караля Стаха

Урывак

[...] Мне прыйшла ў галаву думка, што трэба пайсці ў бібліятэку і даведацца нарэшце, што гэта за дзікае паляванне, пра якое мне было нязручна распытваць гаспадыню. Дарэчы, я спадзяваўся адшукаць там які-небудзь стары план дома, каб пасля распачаць метадычныя пошукі. [...]

І я накіраваўся ў бібліятэку, якая размяшчалася між першым і другім паверхамі, у асобным крыле. [...]

Бібліятэка была пад стыль перадпакоя. Высокія скляпенні, вокны на калонках, крэслы, абабітыя рудой ад старасці скурай, вялізныя шафы моранага дубу і кнігі, кнігі, кнігі.

Ну як прайсці паўз іх і не сказаць вам хаця пару слоў! У мяне сліна цячэ ад адных успамінаў. Даўнія пергаментныя кнігі, кнігі на першай порыстай паперы, кнігі на жоўтай ад старасці, гладкай, ільнянай паперы. Кнігі XVII стагоддзя, якія адразу адгадаеш па гатунку скуры на вокладках. Рудая скура вокладак XVIII стагоддзя; драўляныя дошкі, абцягнутыя тонкай чорнай скурай, на вокладках кніг XVI стагоддзя.

Я так захапіўся кнігамі, што не адразу заўважыў у пакоі другога чалавека. [...] Мы адрэкамендаваліся:

– Андрэй Беларэцкі.

– Ігнась Берман-Гацэвіч, упраўляючы, – сказаў ён ціхім, ветлівым голасам. [...]

– Бачыце, якія кнігі. Дзеля іх і трымаюся тут. Кнігалюб.

Кнігалюб быў невысокі, дрэнна збіты чалавек. Твар яго, мяккі і пяшчотны, занадта мяккі для мужчыны трыццаці пяці год, быў румяны нежывым румянцам, як на фарфаравай ляльцы. І наогул ён быў занадта «лялечны». Вялікія шэрыя вочы, доўгія вейкі, прамы носік, тонкія, прыемна складзеныя вусны. Пастушок з табакеркі. І барада ў яго расла слаба, як у многіх беларусаў з нездаровых балотных мясцін. [...]

Калі б у мяне спыталі, якая рыса гэтага чалавека перш за ўсё кідаецца ў вочы, я б сказаў: «Старамодная галантнасць». Ён быў цудоўна выхаваны, гэты лялёныш, выхаваны ў духу правінцыяльнай шляхецкай гжэчнасці, якая смяшыць нас. [...]

І, аднак, гэта ўражанне хутка расейвалася. Нешта пурытанскі-чапурыстае, жарсткаватае было ў гэтых вачах, у падціснутых вуснах.

[...] Гэта быў сапраўды абазнаны ў кнігах чалавек. Праз дваццаць хвілін размовы я зразумеў гэта, мала таго, пераканаўся, што гэты самавук ведае стаархытную літаратуру не горш, як я, чалавек з універсітэцкай адукацыяй.

Таму я навёў размову на «Дзікае паляванне». [...]

– Чаму пан цікавіцца гэтым?

– Я этнограф.

– О, тады вядома, вядома. Але мая сціплая асоба не можа расказаць гэтага так, як трэба для высокага госця. Мы лепей дамо слова пажоўклым старонкам кніг. Пан разбіраецца ў літаратурнай мове XVII стагоддзя?

І вось на маіх каленях ляжаў вялізны том, спісаны каліграфічна дробнымі, рудымі ад старасці літарамі.

Я проста пераскажу вам змест гэтай старой легенды.

Справа была ў тым, што ў тыя часы бунтавалі не толькі хлопы. Бунтавала і старажытная беларуская шляхта, пакрыўджаная новымі парадкамі. У ваколіцах Балотных Ялін было асабліва неспакойна. Тут, у Хаданоўскай пушчы, сядзеў кульгавы бацька Яраш Штамет, які падтрымліваў вельмі радавітага беларускага пана Стаха Горскага, што быў у сваяцтве праз продкаў колішняму князю віленскаму Аляксандру. Гэты малады і славалюбівы чалавек паставіў перад сабою мэту: дабіцца самастойнасці. Для гэтага былі ўсе перадумовы: каралеўская кроў, якая цякла ў яго жылах (тады на гэта вельмі зважалі), падтрымка навакольнага панства, вялізныя вайсковыя сілы, падтрымка праваслаўных і «лясных братоў», талент воіна, а галоўнае – жажлівая галечка, цалкам безнадзейнае існаванне сялян. Маладога кіраўніка па ўсім наваколлі называлі ўжо, не саромячыся, каралём.

[...] Але ён пакуль што збіраў сілы і дыпламатычна туманіў вочы прадстаўнікам дзяржаўнай улады. Сілы яго, як казаў рукапіс, дасягалі ўжо васьмі тысяч коннікаў, якія часткова хаваліся ў пушчы, часткова знаходзіліся пры яго палацы.

Нарэшце глыбокай восенню 1602 года ўсё было гатова. Па навакольных цэрквах сяляне ўзялі прысягу каралю Стаху, і ён нечаканым ударам авалодаў моцным замкам у сучасным павятовым гарадку. Чакалі толькі Яраша Штамета з хлопцамі, а паколькі войска было моцным, а кароль рашучым – цалкам магло здарыцца, што ў гісторыю Беларусі была б запісана новая яскравая старонка.

Не выказваў асаблівага захаплення каралём Стахам толькі Раман Яноўскі, моцны магнат, уладар Балотных Ялін. Кароль падазраваў, што Раман уступіў у заганныя зносіны з гетманам літоўскім і нават рымскай царквою. Ён папярэдзіў Яноўскага, што гэта небяспечна для яго скончыцца. Яноўскі запэўніў яго ў сваёй павазе і адданасці, і кароль Стах паверыў, нават аблабызаўся з Раманам, нават змяшаў у кубку сваю і яго кроў, якую пасля выпілі абодва дагаворныя бакі. Стах нават даслаў Раману срэбную пасуду.

Невядома, што прымусіла Рамана рашыцца на наступнае. Ці славалюбства, ці вераломства, ці, можа, яшчэ што. Ён жа быў сябрам законнаму каралю. Ён запрасіў караля Стаха на паляванне, і той выехаў да яго са сваім невялікім паляўнічым атрадам чалавек у дваццаць. Штамет павінен быў з'явіцца ў замак назаўтра, часу было досыць. Кароль вырашыў пабавіцца, тым больш што прадмет палявання быў вельмі спакуслівы: балотная рысь, істота, якая нагадвала памерамі і афарбоўкай тыгра і ўжо тады была рэдкай у нашых пушчах, а пасля, год праз сотню, зусім знікла, і пра яе нават забылі.

І чорную здраду задумаў ён, пан Раман. Хоць і быў кароль Стах мужыцкім кара-лём, хоць і ўзняўся супраць божых улад, але хіба не благаславіў бы Бог і яго ўладу, каб ён захапіў трон дзедзіч сваіх.

І прыехаў кароль Стах у Балотныя Яліны, і тут яму палац агнямі ўпрыгожылі і пір зрабілі. І ён піў і пацяшаўся з панам Раманам і іншымі панамі, а паноў тых было, можа, сотня і яшчэ тры дзясяткі.

А ўначы паехалі яны на паляванне, бо ночы стаялі светлыя, а ў такія ночы балотная рысь пакідае сітнягі і ходзіць па нашай раўніне ад Балотных Ялін аж да ўрочышчаў Курганы і Пнюхі і ловіць не толькі худобу, але і самотных людзей – таму ж і ненавідзяць яе ўсе, таму і знішчаюць, што яна – людажэр: воўк праміне, і лясная рысь часцей за ўсё праміне, а балотная не праміне.

І госці ўсе паехалі, а Раман з паляваннем караля Стаха, і старым сваім дзеда-езчыкам Аляхно Варонай, і дробным шляхціцам Дубатоўкам паехаў на балотную рысь. А ноч зрабілася такая, што ледзь месяц свяціў, і смутна ўсё было, і скакалі па балотах, нягледзячы на восень, балотныя сінія агні.

А агні чалавечыя згаслі ў хатах, і можа, нават Бог, па нявызначанай мудрасці сваёй, пагасіў агні і ў некаторых душах чалавечых. І адбіліся ад загоншчыкаў сваіх пан Раман і кароль Стах.

Не паспелі і агледзецца яны, як скокнуў з купіны лемпарт балотны, збіў ударам сваіх грудзей у грудзі каня Рамана і выдраў у каня таго кавалак жывата з кішкамі разам, бо такі ўжо звычай балотнай рысі.

І ўпаў пан Раман, і адчуў жах смяротны, бо звер палаючымі вачамі глядзеў у твар яго, і быў ён, гэты звер, шырэй яго і доле.

Але тут кароль Стах скочыў з свайго каня драпятага проста на спіну зверу, схопіў яго за вуха, аддзёр пысу з ляжачага і кордам, кароткім мячом, паласнуў яго па глотцы. Лемпарт адкінуў яго ўдарам лапы, і Стах адляцеў, а звер насеў на яго, паміраючы, але тут і пан Раман ускочыў і разбіў чэрап страшыдла сваім баявым чаканам. Так і ляжалі яны ўтрох: і пан Раман дапамог каралю ўстаць, пацалаваў у вусны і сказаў:

– Квіты мы з табою, браце. Ты мне жыццё выратаваў, а я тваю душу выратаваў шчыра.

А пасля напаткалі іх паляўнічыя, і вырашылі яны ноч правесці разам у лесе, і яшчэ піць, і гуляць, бо яшчэ не досыць было для іхняй душы, і сэрца іх пасля бойкі з лемпартам прасіла віна. І расклалі яны вогнішча ў лесе за-паветным, і пачалі піць. А цэпра стала такая, калі знік месяц, што адыдзі далей

«Слуцкая брама», 1945. Міхаіл Сеўрук

ад вогнішча і не пабачыш пальца на руцэ. Узялі яны бочкі віна, што прывёз Раман, і пілі, забаўляліся. І ніхто не ведаў, што віно тое было атручанае, толькі Раман, Варона і Дубатоўк загадзя сябе да тае атруты прывучылі.

І ўсе пілі, толькі кароль Стах піў мала.

Пачакай, Раман. Што ты робіш, Раман? За зямлю сваю хацеў косткі свае класці гэты чалавек. Што ж ты Божае наканаванне сабою замяніць хочаш? Панства свайго табе шкода, а ці падумаў ты, што топчуць волю народа твайго, мову і веру яго, душу яго? Не думаеш ты пра гэта, зайздрасць і славалюбства ў сэрцы тваім.

І так яны пілі, пакуль не сталі ў людзей з палявання караля Стаха закрывацца вочы. Але кароль усё казаў, якімі шчаслівымі ён зробіць усіх, калі сядзе на трон дзедзіч сваіх.

І тады пан Раман узяў свой корд, узяў яго за рукаць абэруч, і, падышоўшы да караля Стаха са спіны, узнёс корд над яго галавою, і пасля апусціў гэты корд вастрыём на патыліцу караля Стаха. Той клюнуў носам, пасля ўзняў галаву, паглядзеў у вочы Раману, і твар яго, заліты крывёю, быў як лямант жахлівы да Бога аб помсце.

– Што ж ты зрабіў? Ты ж пабрацім мой, браце.

А пасля, намагаючыся ўстаць, крыкнуў:

– Многіх людзей пазбавіў ты зараз шчасця. Нашто прадаў ты свой народ, адступнік?

Раман другі раз ударыў яго мячом, і той упаў, але дар слова не кінуў яшчэ ягоных вуснаў:

– Зараз трымайся, здраднік. Праклён мой на цябе і на твой чорны род! Хай стане камянём хлеб ля вуснаў тваіх, хай бясплоднымі будуць жонкі вашы, а мужы захлынуцца ўласнай крывёй!

І пасля сказаў ён жаласным ад слабасці голасам, але жорстка:

– Прадаў ты свой край, былы пабрацім. Але мы не памром. Мы яшчэ з’явімся да цябе, і да дзяцей тваіх, і да нашчадкаў тваіх, я і маё паляванне. Да дваццатага калена будзем мы помсціць бязлітасна, і не схаваецца вы ад нас. Чуеш, да дваццатага калена! І кожнае з кален тваіх будзе дрыжаць больш баляча і жахліва, чым я зараз, ля ног тваіх.

І ўраніў галаву. А яго аслупянелае паляванне нарэшце схаянулася і шапілася за нажы. І яны біліся дваццаць супраць траіх, і бойка была жахлівай. Але трое адолелі дваццацёх і забілі ўсіх.

А пасля яны прытарочылі трупы і параненых, якія жаласна стагналі, да ўласных коней і насцябалі іх, і коні памчаліся якраз да Волатавай прорвы, не разбіраючы дарогі.

І ніхто не заўважыў, што ў цэле караля Стаха яшчэ была іскра жыцця. Коні ляцелі ў ноч, і слабы месяц асвятляў іх доўгія грывы, і недзе наперадзе бегалі па купінах сінія агні.

І з гэтага жахлівага статка даносіўся голас караля Стаха:

– Д’яблу аддаю душу сваю, бо не дапамагае Бог. Трымайся, Раман, мы пры-

скачам да цябе конныя! Дрыжы, Раман, калаціся, адвечны вораг! Мы прыйдзем! Мы адпомсцім!

І ніхто не ведаў, што праўда была ў гэтых словах, што зброяй д'ябла, праўды, помсты і кары з'явіўся кароль Стах. Не за тое помсціў ён, што забіў яго Раман. Забойства ніколі не атрымае такой кары, калі гэта не забойства пабраціма.

Нядоўга яны зажыліся на свеце. Даездчык Варона першы пабачыў цені Стаха і яго прыспешнікаў праз два тыдні. Не разбіраючы дарогі, імчалася дзікае паляванне па самай жахлівай дрыгве, па лесе, па вадзе межыток. Не бразгалі цуглі, не звінелі мячы. На конях сядзелі маўклівыя коннікі, і балотныя агні каціліся наперадзе дзікага палявання караля Стаха якраз праз дрыгву.

Аляхно з'ехаў з розуму. Загінуў пасля таго і Дубатоўк. Гетман літоўскі рассяў мужычыя палкі, якія засталіся без кіраўніка, у бойцы загінуў Яраш Штамет. А Раман Яноўскі быў жывы і смяяўся.

І аднойчы ён быў на паляванні і вяртаўся адзін праз верасовыя пусткі дадому. Месяц слаба свяціў на верас. І раптам забегалі недзе ззаду сінія балотныя агні, і даляцелі з таго боку спеў рагоў і ледзь чутны стук капытоў. А пасля з'явіліся цмяныя цені коннікаў. Грывы коней веялі па ветры, беглі перад дзікім паляваннем гепарды, спусчаныя са шворак. І бязгучна па верасе і дрыгве ляцелі яны. І маўчалі коннікі, а гукі палявання даляталі аднекуль з другога боку. І перад усімі скакаў, асветлены месяцам, туманны і вялізны кароль Стах. І гарэлі вочы і коней, і людзей, і гепардаў.

І Раман пабег, а яны бязгучна і хутка скакалі за ім, і коні часам перабіралі нагамі ў паветры, і спяваў дзікі верас, і месяц раўнадушна глядзеў на пагоню.

І Раман тройчы крыкнуў: «Дзікае паляванне!» – такім голасам, што пачулі нават людзі ў навакольных хатах. А пасля дзікае паляванне нагнала яго, і сэрца яго не вытрымала. Так загінуў Раман.

Многія з таго часу бачылі па тарфяных раўнінах дзікае паляванне Стаха. І хоць карала яго не ўсіх, але мала ў каго не разрывалася сэрца, калі бачыў ён на балотах змрочныя цені коннікаў.

Так загінулі сын Рамана і сын яго сына, пасля смерці якога я і пішу пра гэта на навучэнне і жах яго нашчадкаў, якія, можа, і змогуць добрымі справамі пазбавіць сілы сівы, даўні праклён.

Сцеражыцесься дрыгвы, людзі, сцеражыцесься балот уначы, калі сінія агні збіраюцца і пачынаюць скокі на самых гіблых мясцінах. Там часта ўначы пабачыце вы дваццаць коннікаў на вараных дрыкгантах.

І галоўны коннік імчыць наперадзе ўсіх. Капляюх з заломленым полем насунуты на яго вочы, ногі прывязаны да сядла. Не бразгочуць мячы, не ржуць маўклівыя коні. Толькі часам аднекуль здалёк даносіцца спеў рога. Развяваюцца грывы, балотныя агні ззяюць над нагамі коней.

Па верасе, па гіблай дрыгве скача дзікае паляванне і будзе скакаць да тых часоў, пакуль існуе свет. Яно – наша зямля, нелюбімая намі і страшная. Злітуйся з нас, Божа!

Я адарваўся ад паперы і скалануў галавою, жадаючы пазбыцца дзікіх вобразаў. Берман чакальна глядзеў на мяне. [...]

– Ну, а што б вы казалі, шаноўны, калі б я заявіў, што бачыў яго?

– Байкі, – жорстка адсек я. – І не сорамна вам пужаць такімі словамі, такімі паведамленнямі жанчын?

– Гэта не байкі, – паружавеў Берман. – Гэта сур’ёзна. Не ўсім быць героямі, і я, шчыра кажу, баюся. Я нават не ем зараз з гаспадыняю за адным сталом, бо на такіх таксама ўпадзе гнеў караля Стаха. Ды памятаеце, у рукапісах...

– І як вы бачылі дзікае паляванне?

– Так, як і тут, у кнізе. Я быў у Дубатоўка, суседа Яноўскіх – між іншым, нашчадка таго Дубатоўка, – і вяртаўся ад яго. Я ішоў верасовай пусткаю, якраз ля вялізнай купы каменняў. І ноч была светлаватая. Я не пачуў, як яны з’явіліся. Яны імчалі паўз мяне якраз па дрыгве. О, гэта было жудасна!

[...] Галоўнае, яны імчалі амаль бязгучна. Коні, ведаеце, такой старажытнай пароды, якую зараз з агнём не знойдзеш: сапраўдныя палескія дрыгганы з падрэзанымі жыламі ля хвастоў.

[...] Самае галоўнае, яны прыязджалі да палаца Яноўскіх у тую ноч. Мне расказалі, калі прыйшоў, што апоўначы загрымела калыца на дзвярах, і голас крыкнуў: «Раман у дваццатым калене, выходзь!»

– Чаму Раман?

– Таму што Надзея – апошні нашчадак Рамана, якраз дваццатае яго калена.

– Не веру – зноў сказаў я, змагаючыся да канца, бо твар у Бермана быў сапраўды белы. – Давайце радасловец Яноўскіх.

Берман з гатоўнасцю выцягнуў нейкую кнігу і разгарнуў пергаментную ўкладку з «дрэвам годнасці». І сапраўды, дзевятнаццаць пакаленняў ішло з Рамана Старога. Ніжэй дзевятнаццатага калена, зноў Рамана, быў надпіс, зроблены дробным почыркам: «26 кастрычніка 1870 года нарадзілася дачка мая, Надзея. Апошняя, дваццатае, наша калена, адзінае маё дзіця. Жорсткі лёс, здымі з нас свой праклён, няхай загінуць толькі дзевятнаццаць пакаленняў. Злітуйся з гэтага маленькага камячка. Вазьмі мяне, калі гэта патрэбна, але няхай выжыве яна. Яна ж апошняя з роду Яноўскіх. Упадаю на цябе».

– Гэта бацька яе пісаў? – спытаў я, расчулены, і падумаў, што мне было ў год нараджэння гэтай дзяўчынкі восем год.

– Так, ён. Бачыце, ён прадчуваў. Яго лёс – доказ праўдзівасці легенды пра караля Стаха. Ён ведаў яе, яны ўсе ведалі, бо праклён вісеў над нашчадкамі гэтых нешчасліўцаў, як сякера. Той звар’яеце, таго заб’юць за грошы браты, той загіне ў час палявання. Ён ведаў і рыхтаваўся: забяспечыў дзяўчыне хоць мізэрны, але даход, знайшоў загадзя апекуноў, склаў заповіт (дарэчы, я баюся гэтай восені, многія з Яноўскіх не дажывалі да паўналецця, а праз два дні будзе яе дзень нараджэння, і ўжо двойчы з’яўлялася «дзікае паляванне» пад мурамі палаца). Раман ніколі не выходзіў уначы з палаца. Але два гады таму Надзею Раманаўну ўзяла ў госці яе сваячка па маці, жонка шляхціца Кульшы. Дзяўчынка затрымалася ў яе дапазна. Раман быў такі чалавек, што вельмі нерваваўся, калі

яе не было дома. А дом Кульшаў быў ля самай Волатавай прорвы. Ён сеў на каня і паехаў. Дзяўчынка вярнулася дадому з Рыгорам, вартаўніком Кульшы. А пана няма. Паехалі шукаць. А была восень, час, калі «паляванне караля Стаха» з’яўляецца асабліва часта. Мы ехалі па слядах панскага каня, я і Рыгор. Я баяўся, а Рыгор – ані кроплі. Сляды вялі па дарозе, пасля збочылі і пачалі віляць па лузе. І збоку Рыгор адшукаў другія сляды.

Ён быў добры паляўнічы, гэты Рыгор. Які жах, пане! Сляды былі ад двух дзясяткаў коней. І падковы старыя, з трызубцам, падобным на габлі. Такіх даўно не куюць у нас. І часам гэтыя сляды зніклі і з’яўляліся праз дваццаць, праз трыццаць крокаў, быццам коні ляцелі ў паветры. Пасля мы адшукалі клак ад панскай стрэльбы, я пазнаў бы яго з сотні. Рыгор прыпомніў, што, калі ён вёз дзяўчо дахаты, нехта страляў ля прорвы. Мы пагналі коней хутчэй, бо мінула гадзін пяць, ноч ужо цямнела перад світаннем. Хутка мы пачулі – недзе гігатаў конь. Мы выехалі на вялікую галявіну, якая зарасла верасам. Тут Рыгор адзначыў, што коні «дзікага палявання» развярнуліся ў лаву і пайшлі намётам. А конь гаспадара некалькі разоў спатыкнуўся, відаць, стомлены.

Голас Бермана раптам адзічэў і перасекся: – І ў канцы галявіны, якраз там, дзе пачыналася прорва, мы пабачылі яшчэ жывога каня, які ляжаў са зламанай нагою і крычаў так жахліва, як чалавек. Рыгор сказаў, што пан павінен быць недзе тут. Мы знайшлі яго сляды, якія ішлі ад дрыгвы. Я рушыў па іх, але яны дайшлі да каня, амаль да каня і зніклі. Тут на вільготнай глебе былі ўмяціны, быццам чалавек упаў. І далей нічога. Галоўнае тое, што слядоў побач не было. Паляванне збочыла сажнях у дзесяці ад таго месца. Альбо Раман узнёсся на неба, альбо коні караля Стаха дамчалі да яго ў паветры і захапілі з сабою. Мы пачакалі з паўгадзіны, і калі пачаўся сапраўдны змрок, Рыгор хлопнуў сябе па галаве і загадаў мне надраць бяросты. Я, шляхціц, падпарадкаваўся гэтаму хлопцу: ён быў тады ўладны, як магнат. Калі мы запалілі бяросту – ён схіліўся над слядамі. «Ну што скажаш, пане?» – сказаў ён з выглядам перавагі. «Я не ведаю, нашто яму спатрэбілася ісці ад дрыгвы, не ведаю, як ён туды трапіў», – адказаў я ніякавата. Тады гэты хам разрагатаўся... «Ён і не думаў ісці ад дрыгвы. Ён, васпане, ішоў у дрыгву. І ногі ў яго зусім не былі выкручаны задам наперад, як ты, магчыма, думаеш. Ён адступаў, адступаў да дрыгвы ад чагосьці жахлівага. Бачыш, вось тут ён пляснуўся аб зямлю. Конь зламаў нагу, і ён пераляцеў цераз галаву. Ён, калі хочаш ведаць, падкруціў нагу: бачыш, крок правай нагі большы і глыбокі, значыць, ён падкруціў левую нагу. Ён адступаў да дрыгвы задам. Хадзем туды, там мы пабачым, напэўна, і канец». І сапраўды,

«Зацьменне», 1976. Гаўрыіл Вашчанка

мы пабачылі і канец. Там, дзе быў рэзкі абрыў у дрыгву, Рыгор пасвяціў бяро-стаю і сказаў: «Бачыш, тут ён асклізнуўся». Я трымаў яго за пас, а ён палез з гэтага абрыўчыку і паклікаў мяне: «Глядзі». І тут я пабачыў галаву Рамана, якая тырчала з рудой, маслянай паверхні прорвы, і скручаную руку, якой той паспеў ухапіцца за карнявішча ад нейкага спарохнелага дрэва. Мы выцягнулі яго з вялікімі цяжкасцямі, выцягнулі мёртвага: у гэтых прорвах часта б'юць падводныя крыніцы, і ён проста замёрз. Ды яшчэ, да таго ж, і сэрца не вытры-мала, як казаў пасля лекар. Божа, на твары ягоным быў такі жах, які нельга перажыць і застацца жывым! Пасля дзяўчына ледзь не звар'яцела, калі пабачы-ла. На руцэ нейкі ўкус, каўнер падраны. А тады мы прытарочылі труп да сядла і паехалі. І вось не паспелі мы ад'ехаць і трыццаці крокаў, як пабачылі: праз прасеку плылі смутныя конныя цені. Дзіўна было тое, што зусім не грукацелі капыты. А потым заспяваў рог недзе зусім у другім баку, і так прыглушана, быццам праз вату. Мы ехалі з трупам прыгнечаныя, коні нерваліся, яны чу-юць мёртвае цела. І ноч была, ох, якая ноч! І недзе спяваў рог «дзікага паляван-ня». Пасля яно з'яўлялася толькі часам. А зараз зноў... Надыходзіць час помсты.

– Занадта многа чартаўшчыны нават для такога дома, не супакойваўся я. – Ма-лы Чалавек, Блакітная Жанчына, а тут яшчэ гэта дзікае паляванне караля Стаха.

- аблабызаўся – пацалаваўся
- прыспешнік – заўзяты саўдзельнік, памагаты
- межыток – мокрая дарога паміж двума азёрамі ці балотамі
- дрыкгант - легендарная палеская парода коней

1 Перакажы галоўны сюжэт твора, карыстаючыся планам:

- а) падтрымка Стаха Горскага народам;
- б) скептыцызм Рамана Яноўскага;
- в) братэрства па крыві;
- г) запрашэнне караля Стаха Раманам Яноўскім на паляванне;
- д) супольнае паляванне на балотную рысь;
- е) барацьба з лемпартам;
- ё) вераломнае напаўзенне Яноўскага на Стаха;
- ж) праклён караля Стаха;

2 Як называецца ўрочышча – галоўнае месца падзеі?

3 Адкажы, колькі гістарычнай праўды і літаратурнага вымысла ў легендзе пра ка-раля Стаха? Як можна яе супаставіць з сённяшнім часам?

4 Раскрыў сэнс заглаўка апавесці.

5 Прачытай ніжэйпададзеную рэцэнзію на твор Уладзіміра Караткевіча ды ацані яе мерытарычную вартасць.

- ❖ У аповесці *Дзікае паляванне караля Стаха* У. Караткевіч паказаў сябе выдатным майстрам дэтэктыўнага жанру. Гэты твор напоўнены водарам гісторыі і духам прыгодніцкай літаратуры (згадваюцца В. Скот, Ф. Купер, М. Рыд, А. Конан-Дойл, Я. Маўр), аднак пра незвычайныя здарэнні ў Балотных Ялінах У. Караткевіч расказаў па-свойму. У адрозненне ад «чыстага» дэтэктыва пісьменнік паказаў тагачаснае беларускае грамадства не толькі ў яго супярэчнасцях, але і ў яго нацыянальнай, культурнай і гістарычнай адметнасці.

Уладзімір Караткевіч не выпадкова звярнуўся да легенды пра караля Стаха Горскага, вытокі якой сягаюць да пачатку XVII ст., ён марыў пра вольны і незалежны родны край, імкнуўся абудзіць у беларусаў нацыянальны гонар. Пісьменнік асудзіў у аповесці сацыяльны прыгнёт, тыранію, уціск і дэспатызм, увасабленнем якіх з'яўляецца дзікае паляванне. Адначасова ён паставіў пытанні аб прызначэнні чалавека, аб сутнасці жыцця і любові да радзімы, паказаў вялікае, прыгожае і чыстае каханне.

Галоўны герой Андрэй Беларэцкі выступае як гарачы патрыёт роднай зямлі, як асоба дзейная і высакародная. Ён не проста выкрывае таямнічыя злыя сілы, а змагаецца з імі і дасягае перамогі над імі разам з сялянамі, з тым народам, вусна-паэтычную творчасць якога ён як вучоны-фалькларыст даследуе і з якім цесна звязаны.

паводле Анатоля Вераб'я

Уладзімір Караткевіч

Зямля пад белымі крыламі

Фрагменты

Людзі зямлі беларускай

Ці думалі вы самі пра беларусаў не як пра сваіх бацькоў, братоў і сёстраў, сяброў або аднавяскоўцаў, а як увогуле пра людзей з асобным характарам, як пра народ з аднолькавай мовай, мінулым, сучасным і будучым?

Ці задумваліся, які ён, беларус? Ну, па-першае, жывуць у Беларусі рускія (іх найбольш у гарадах), літоўцы (іхнія вёскі ёсць у Астравецкім і Радунскім раёнах), яўрэі, латышы (сям-там на паўночным захадзе Віцебшчыны), украінцы (у некаторых вёсках на поўдзень ад Гомеля і невялікімі гнёздамі на Піншчыне і Століншчыне). Акрамя таго, добра ведаючы побыт, дыялектныя асаблівасці мовы, песню Палесся, я, асабіста, выдзеліў бы палешукоў у асобную этнічную групу. Занадта асобны, непадобны іхні фальклор, побыт, нават склад розуму. Ну, ладна, гэта справа вучоных, а не наша.

«Спадчына», 1973. Май Данцыч

[...] ...Што гэта за чалавек беларус? Што гэта за народ? Уласна кажучы, адказаць на гэта пытанне дужа цяжка. Гэта задача амаль невырашальная. Як і паўсюль, ёсць сярод беларусаў мяшчане і падзвіжнікі, лайдакі і працаўнікі, «малюскі» і героі (нават у штодзённым змаганні за новае, за лепшае, за вынашаныя ідэі, што, улас-

на кажучы, і называецца жыццём), дурні і мудрацы. І кожны паступае адпаведна свайму характару, і мудрыя разважаюць мудра і па-свайму, а дурні – як паўсюль.

Так што не трэба абагульненняў.

Аднак, многа паездзіўшы па рэспубліцы, перазнаёміўшыся з тысячамі людзей, я насмелюся назваць некаторыя досыць тыповыя рысы, уласцівыя народнаму беларускаму характару. Гэта пераважна мой погляд (могуць быць і іншыя), хаця многія і многія людзі, і не толькі з беларусаў, падзяляюць яго.

Тыповага беларуса я досыць лёгка адрозню сярод іншых, хаця б ён яшчэ не сказаў ніводнага слова (калі скажа, тады ўжо, нават калі ён гаворыць на іншай мове і без акцэнта, яго лёгка пазнаць па асаблівай будове сказа, па тым, што, колькі паветра набрана ў лёгка, столькі і аддадзена, шчодро, да апошняга, нават з лішнімі словамі, каб мелодыя сказа была завершана. Ён не скажа: «Чым гэта скончыцца?», а скажа: «Дык чым, мо ўжо вы мне скажаце, скончыцца гэта – а, мо скажаце вы?»).

Гэта тое, што ў абліччы, амаль няўлоўнае. Пераказаць яго цяжка. Яно ў форме носа, вушэй, у вачніцах і разрэзе саміх вачэй, у манеры рухацца, жэстыкуляваць, гаварыць, дый ці мала яшчэ ў чым. Паўночны беларус ростам пераважна высокі (не рэдкасць бамбізы па два метры ростам). На поўдні часцей трапляюцца людзі сярэдняга росту, больш прыземістыя (паўтараю яшчэ раз, што гэта не агульны закон, а толькі найбольш распаўсюджаныя рысы), затое больш каржакаватыя. У апошні час назіраецца тэндэнцыя да павышэння сярэдняга росту, як і паўсюль.

Чарнявых сярод беларусаў няшмат. Найчасцей яны сустракаюцца ў Палессі, на поўдзень ад Прыпяці і чамусьці пераважна сярод мужчын, ды ці яшчэ ў некаторых мясцінах на Гродзеншчыне («гродзенцы – гракі»), што частка вучоных тлумачыць рэшткамі прымесі старажытнай ятвяжскай крыві. Пераважаюць на Беларусі валасы светла-русыя ці нават бялявыя. Цёмна-русых

і шатэнаў менш. Адпаведна і колер вачэй часцей за ўсё блакітны, шэры ці сіні. Рысы аблічча мяккія, склад здаецца, на першы позірк, крыху далікатным, але гэтая далікатнасць падманвае. Праявы знешняй сілы, якая ўразіць на хвіліну дый звяне, замяняе тут вынослівасць, жылаватасць, цягавітасць. Там, дзе другі можа апусціць рукі, беларус будзе цягнуць. Іначай, у старыя часы, чалавек проста не выжыў бы сярод гэтых дрымучых лясоў і неабсяжных балот, на гэтай скупаватай зямлі. І гарт той застаўся ў яго характары на вякі. Нездарма яшчэ ў даўніну беларусы лічыліся незаменнымі на такіх цяжкіх работах, як земляныя (грабарства) і лесасплаўныя. Ды і пазней гэта праяўлялася. Напрыклад, у нясцёрпна цяжкіх сітуацыях на вайне і ў партызаншчыне.

[...] Беларускаму людзю было, як заўсёды, у вышэйшай ступені ўласціва інстынктыўнае адчуванне справядлівасці і несправядлівасці. Галоўнай яго рысай з'яўлялася свабодалюбства. Пра гэта сведчыць іранічная і злая легенда, якая склалася якраз у тыя 30-я гады XIX ст. Вось яна.

«Бог дзяліў між народамі землі. Адным – тое, другім – тое. Прыйшлі беларусы: Вельмі ж Пану Богу спадабаліся. Ён і пачаў нас надзяляць: «Рэкі вам даю поўныя, пушчы – нямераныя, азёры – нялічаныя. Спёкі ў вас ніколі не будзе, але і холаду – пагатоў. Зажэрціся на багатай зямлі не дам, каб былі ўвішныя, кемлівыя, але і голаду ў вас ніколі не будзе. Наадварот, у голад шмат багацейшыя людзі будуць да вас прыходзіць. Не ўродзіць бульба, то ўродзіць жыта ці яшчэ нешта. А яшчэ звяры і дзічына ў пушчах чародамі, рыбы ў рэках – касякамі, пчолы ў борцях – мільёнамі. А травы – як чай. Не будзе голаду. Жанчыны ў вас будуць прыгожыя, дзеці – дужыя, сады – багатыя, грыбоў і ягад – заваліся. Людзі вы будзеце таленавітыя, на музыку, песні, вершы – здатныя. На дойлідства – таксама. І будзеце вы жыць ды жыць, ну як:» Тут яго Мікола ў бок штурхае: «Пане Божа, ды вы падумайце. Гэта ж вы ім рай аддаеце! Гэта ж вы: Бо-жа мой! Ды яны пры іхняй языкатасці туды з сапраўднага раю ўсіх перавабляць! Яны ж языком менцяць – дай Бог нам з вамі!» Бог падумаў, крактануў, але назад адбіраць не будзеш. Сапраўды, ёсць ужо яна, зямля. Лані бягуць – лес варушыцца. Рыба чаўны з вады выпіскае. Дрэвы да сонца. «Добра, – кажа, – зямля будзе – рай. А каб не занадта вы перад маім раем ганарыліся – дам я вам найгоршае ва ўсім свеце начальства. Яно вам такога раю трохі збавіць дый пыхі трохі-трохі вам саб'е. Гэта вам для раўнавагі.»

Наіўным і недалёкім, толькі напалову добрым, выглядае тут «Бог», асцярожным бюракратам выглядае Мікола. У гэтай легендзе ёсць толькі адзін герой, народ, які прыдумаў яе. Жывы, разумны і вольналюбівы. Так ён глядзеў на сябе сам, так павінны глядзець на ягоны тагачасны воблік і мы.

Ён давеў гэтае вальналюбства і, хай сабе не заўсёды спалучаную з зухаватасцю, спакойную смеласць і ў бясконных паўстаннях супраць прыгняцальнікаў, і ў пераможных войнах з татарамі і крыжаносцамі, і ў вялікай мужыцкай вайне XVII ст., і, урэшце, у апошняй вайне з фашызмам.

Як было відаць з той легенды, якую я вам толькі што расказаў, зямляк наш вызначаецца і ўтрапёнай любоўю да працы. Я нават сказаў бы: валовай упар-

тасцю ў ёй. Гэта таксама добра тлумачыцца. Скупая зямля ой як нялёгка давала хлеб. Для новага поля даводзілася (а часам і зараз даводзіцца) карчаваць «ляду». Сячы лес, выдзіраць з зямлі карчы, зносіць на межы камяні.

[...] Беларус якраз адрозніваецца шчодрасцю, заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе. Калі раней у каго на вёсцы здараўся пажар – вёска талакою ішла красці панскі лес, калі не было свайго, за пару дзён ставіла пагарэльцу новую хату, дзялілася з ім жытам: кожны адсыпаў са сваіх засекаў колькі мог, каб чалавек дажыў да вясны і абсеяўся. Потым з кожнай хаты неслі рэчы: хто посцілку, хто падушку, хто палатно, хто гаршкі. Памагалі рабіць тыя рэчы, што селянін звычайна рабіў сам: хадакі, лыжкі, балеі і г.д. Гэта не таму, што былі такія ўжо добрыя. Без гэтага было не выжыць.

[...] Галоўнае ў нашым характары – гасціннасць добрага да добрых.

Так, многія старыя гасцінныя звычайна пакрысе выміраюць, гарадскі чалавек можа часам не ведаць чалавека з суседняга пад'езда, але і цяпер у нас рэдка знойдзецца хата, у якой не паставілі б рубам апошняга рубля, калі ў доме госць. Часам гэта бывае нават смешна, і беларус кпіць са сваёй «празмернай» гасціннасці досыць злосна: «Госць, як нявольнік: ляжа, хоць і ў пярыну паложачь», «Добра было ў гасцях, толькі прынукі не было» (не прымушалі настойліва, ледзь не сілком, піць і есці, а сам саромеўся), «Госць сядзе куды скажучь, хоць на покуць, а гаспадар, як скула, дзе захоча, там і сядзе», «Пры мілым госцю і гаспадар пажывіцца», «Ноч якая месячная! Каб быў госцем, даўно б дахаты пайшоў». «Госць першы тыдзень – золата, другі – серабро, а трэці – медзь, хоць і дадому едзь...»

Гэта, урэшце, жарты. Гасціна ёсць гасціна.

Уласціва нашым людзям знаходлівасць, нават некаторая хітрасць. Вось першы прыклад, які прыйшоў мне ў галаву. Падчас паўстання 1863-1864 гг. за невялічкім атрадам, коннікаў на 40, зраненым, выматляным у баях, знемагаючым – гналася карная ўрадавая часць у 200 шабляў. Дзяліла іх гадзіна адлегласці. Камандзір зразумеў: не ўцячы. Будзе няроўны бой, смерць ім, а параненым – шыбеніца. І тады ён свядома скараціў гэтую гадзіну. Спыніў атрад у лесе непадалёк ад карчмы, прывязаў коней, загадаўшы аднаму паўстанцу рабіць так, каб тыя зрэдку гігталі. Астатнія пайшлі ў карчму, узялі ў карчмара ўсе вёдры «паіць коней» і пачалі цягаць ваду са студні ў лес. За палову гадзіны перанеслі каля трохсот вёдраў і вылілі ваду пад дрэвы. Пасля пайшлі далей. Знясіленыя паўстанцы бурчалі на свайга камандзіра, але той ведаў людзей і ведаў, што робіць...

Карная частка спынілася каля карчмы. Афіцэр спытаў, ці не было тут «мяцежнікаў».

– Былі, паночку, коней паілі.

Ужо гэта было нязвыкла: паіць коней, калі табе наступаюць на пяткі. Значыць не баяцца.

– Доўга паілі?

– Доўга. Трыста вёдраў аднеслі ў лес.

Арыфметыка была простая. Вядро на каня, бо рабілася ўсё ж наспех. Значыць, трыста шабляў, стрэльбаў або нават і проста кос. Афіцэр адмовіўся ад пагоні.

Іх аддзяляла тады ад паўстанцаў дзве вярсты, бо коні тых тады ледзь ішлі... Атрад уліўся ў большы і доўга яшчэ можна ваяваў.

[...] Беларус – вялікі аматар пажартаваць над суседам, але яшчэ больш над самім сабой. Ён назіральны і таму падмячае тыповыя рысы характару людзей. Гэта ў беларускім асяроддзі (сведчанне этнографа Красава) нарадзіўся славуць анекдот пра размову трох украінцаў. Адзін расказваў пра гарадскі мост, зроблены «без іднога цв'яшка». Другі страшэнна здзіўляўся. «Без іднога?», «Без іднога», «І воли іздять?», «І воли», «І машины?», «І машины», «І начальство дозволяе?» «І начальство». Трэці, які маўчаў, паківаў галавою і сказаў задуменна: «Отак і людина, живе-живе, тай вмере».

Напрыклад, ішоў селянін лесам і ўбачыў, што маланкі нешта б'юць з неба толькі ў адзін корч. Падышоў, прыгледзеўся, аж гэта Бог ваюе з чортам і нічога яму не можа зрабіць. Пальне, а той высунецца, і ў неба – дулю. Мужык вырашыў памагчы. Зарадзіў стрэльбу срэбнай, на нячысціка, куляй і забіў чорта на месцы. Тут з неба голас: «Бэндзеш свенты». Бедалага аж за галаву схапіўся: «Бож-жа ж мой, і там палякі!»

[...] ...Па агульным назіранні беларусам прыродна ўласцівая павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай. Бываюць, вядома, сумныя выключэнні, але гэта сапраўды толькі выключэнні.

[...] Сямейныя адносіны вельмі прыкрашае той самы нязлосны, дужа ўласцівы нашаму чалавеку гумар. Вось сямейнае жыццё ў прыказках. Хлопец доўга ходзіць халасты: «Тады Юзік ажэніцца, як лысы вол ацеліцца...» Але вась «Юзік» закахаўся. І хаця Янка Купала трапна сказаў:

*На беларускую дзяўчыну,
Калі тут праўду ёй аддаць,
Ніхто йшчэ каменнем не кінуў
І не наважыцца кідаць.*

Але і тут сур'ёзнасць справы хаваюць за ўлюбёнай іроніяй: «Улюбіўся, як чорт у сухую грушу», «У каханкі смаляныя лаўкі» (г.зн. прыйшоў і сеў, як прыліп, і сядзіць ледзь не да раніцы). Іранізуюць і з маці: «Матка дачку хваліла, пакуль з рук не зваліла», і з жаніха: «Жаніся, больш старцоў (жабракоў) будзе», або «Ды што з тваёй Ганкай, хіба дзятлоў разводзіць» (намёк, што нібыта ў нявесты доўгі нос). Ну і, ясна ж, з нявесты: «Дзеля droў замуж пайшла», «Дзеўкаю – поўная вуліца, а жонкай – поўная печ». Маладое пакаленне таксама не застаецца ў даўгу: «Горкая рэдзька, ды ядуць, кепска замужам, ды ідуць». Скажуць ім: «Ды ён жа ў цябе з лапаць», а ім адкажуць: «Няхай сабе гаспадар з лапаць, абы за ім не плакаць».

Рэаліст у рэальным жыцці, беларус вялікі фантаст, рамантык і летуценнік у марах. Ясна, што цяпер ужо ніхто не верыць у вадзянікаў, лесуноў, лазнікаў і ўсё такое іншае, але раней верылі. І расказвалі такія рэчы ў чаўне на рыбалцы або на начлезе ля вогнішча, што дыбарам уставалі валасы. І пра ваўкалакаў-абертняў, што бегаюць з ваўкамі, і пра тое, як на «дзяды» (дзень памінання продкаў) можна ўбачыць усіх продкаў, аж да Адама, калі два дні не есці і не гаварыць з людзьмі (іронія, праўда, ёсць і тут, бо адзін бачыў іх і, у прыватнасці, свайго «святога жыцця нябожчыка-дзядзьку», які лез праз трубу, а яго не пускала ўкрадзеная пры жыцці барана, – «і папу не выпавядаўся», – то пляменнік зарагатаў – і ўсё, яны зніклі).

Менавіта таму запісання фалькларыстамі беларускія казкі не ўлезлі б і ў сотню тамоў. І, прычым, такія казкі, якія частку не маюць адпаведных сюжэтаў у суседзяў. Вось, напрыклад, адна, што адказвае на пытанне, чаму верабей скача адразу дзвюма нагамі, чаму ў савы рознакаляровае пер’е і чаму ледзь толькі птушкі ўбачаць тую саву, дык адразу навальваюцца на яе ўсёй хеўрай і тое пер’е з яе скубуць.

Праштрафіўся верабей. Усе птушкі пагналіся за ім і загналі ў дупло. Але той быў такі хітры, што выбраў дзірку ў дупле якраз па сабе: большы за яго не ўлезе, а меншы калі ўлезе – ён яго выкіне. Вырашылі браць яго, як моцную крэпасць, на змор. Чакалі-чакалі, аж настала ноч і ўсе захацелі спаць. Каго пакінуць на варце? Ясна каго, саву. Яна ўначы не спіць. А сава была ў той час голая, як абшчыканая курыца. Ну і паставіла сваю ўмову: «Усе ў пер’ях, то чаго я маю голая хадзіць? Скідайцеся па перыйку». Ну, усе і скінуліся. Адзін шэрае пер’е даў, другі – рудае, трэці – белае ці карычневае. Стала сава, як і ўсе, толькі што пер’е дужа рознае. Сядзела яна ўсю ноч, сядзела. А раніцай птушкі заспалі, і яна, начная істота, пачала куняць. Верабей вылез і ўцёк... Урэшце яго ўсё ж спаймалі. І, у знак пакарання, звязалі ногі. Вось ён цяпер і скача адразу дзвюма. А птушкі, як толькі ўбачаць саву, дык адразу кожная сваё пярэ дзярэ з яе. З гвалтам: «Аддай мае перыйкі, бо няма чаго было браць, калі ўсцерагчы не магла».

...Гэта казка жартоўная, а ёсць тысячы фантастычных. Як змей абвіўся вакол горада, як хадзіў па свеце каток – залаты лабок, як хітры селянін абпаіў півам чотра і адабраў у яго душы добрых людзей, як зачараваны змяіны кароль пакахаў дзяўчыну... Усіх казак не назавеш, не пералічыш. Іх – безліч! Запісання Е. Раманавым, П. Шэйнам, М. Федароўскім, А. Сержпутоўскім – яны і дагэтуль складаюць неацэнны наш скарб, тым больш вялікі, што яны былі народу замест кнігі ў тыя часы, калі кніга беларуская, нават мова беларуская былі забаронены. І тады толькі казка вяла дзяцей у далёкі край, «за сем гор і мораў, трошкі бліжэй ад сонца і трошкі далей ад месяца».

«Мястэчка», 1928.
Ілья Эйдэльман

- 1 Назаві тры іншыя нацыі, якія пражываюць на Беларусі.
- 2 Вызнач тры рысы ў выглядзе і характары беларуса, пра якія гаворыцца ў тэксце:
бестурботны, бамбіза, бялявы, сінявокі, працавіты, гаваркі, свабодалюбівы, шчодры, гасцінны, чарнавокі
- 3 Адзнач у тэксце дзве пары слоў-антонімаў.
- 4 Адкажы на аснове легенды, прыведзенай у тэксце, якое выказванне з’яўляецца праўдай, а якое фальшам.
Беларусы зрабілі на Богу дрэннае ўражанне.
Беларусь – край шматлікіх азёраў.
Бог аказаўся надта скупы для беларусаў.
Беларусы атрымалі дрэнную ўладу.
- 5 Растлумач значэнне словазлучэнняў з тэксту У. Караткевіча.
– скупая зямля
– вёска талакою ішла
– звычай пакрысе выміраюць
- 6 Прывядзі з тэксту прыклады дзвюх прыказак і дзвюх прымавак, звязаных з сямейным жыццём.
- 7 Назаві тры жанры народнай творчасці, якімі карыстаўся аўтар тэксту.
- 8 Адзнач правільны адказ. Тэкст У. Караткевіча па свайму жанру з’яўляецца:
а) апавесцю, б) фельетонам, в) нарысам.

**Зямля пад белымі
крыламі**
Фрагменты

«Лясны край», 1975. Сяргей Каткоў

Зялёны шум

...Там, дзе няма ніў, – суцэльная краіна паплавоў і балот. Дзе няма іх – царства лясоў. І маладых і старых, нечапаных, так званых пушчаў. Бярэзінская пушча, Лепячанская, Гродзенская, Налібоцкая на поўнач ад Наваградка, палескія пушчы, Белавежская, якая найбольш уражае чалавека, і многія іншыя. Трэць тэрыторыі Беларусі – лясы. 32 працэнты. На жаль, іх высякаюць больш нормы. Не толькі пасля вайны, калі трэба было аднаўляць вёскі і гарады, але і зараз. Нягледзячы на ўсе старанні, не адноўлена, напрыклад, лясістасць на Міншчыне (35 працэнтаў) і Гомельшчыне (38 працэнтаў). Даставалася гэтым лясам. Іх секлі падчас паўстання 1863 – 1864 гг., каб паўстанцам не было дзе грамадзіць свае сілы. Іх валілі і сплаўлялі ў Рыгу, а адтуль за мяжу купцы і дваране, якія праматаліся (гэтыя – на каранню, бо лес заўсёды адказваў за дзіравую кішэнь уладароў або дзяржавы).

[...]...Досыць. Пойдзем у лес. Вось толькі была задушлівая спёка, і раптам павеяла живушчым халадком, затрапяталі сонечныя зайчыкі, разліўся птушыны хор. Поўнач. Хваёвыя лясы. Пераважна сасна і яліна.

Мабыць, галоўныя адрозненні ў псіхіцы беларуса і жыхароў мясцін, дзе мала лясоў, склаліся пад уплывам навакольнага пейзажу.

Лес выхаваў характар беларуса, наш чалавек і лес – родныя, і таму беларус любіць яго. Любіць паўночныя саснякі з імхом, што расшыты каралямі брусніц і чарніц, што лілавеюць верасам, у якім сядзяць сімпатычныя таўстуны – карычнева-чырвоныя і карычнева-чорныя баравікі. Любіць змрочныя яловыя лясы з цэлымі бародамі сівога імху на ствалах і з катлавінкамі, напоўненымі празрыстай, але на выгляд чорнай і бліскачай, як лак, вадою. Любіць сонечны россып папараці і зарасці ляшчыны, і больш паўдзёжныя

лясы, дзе трапляюцца ўжо дубы, грабы, ліпы. І, вядома ж, шырокалістоўныя лясы поўдня з брызглінай, бружмелем, грабам, цісам, рабінай, калінай і магутным разнатраўем ля ступ лясных волатаў.

Нават драбналессе з бялюткімі бярозамі і асінкамі, нават змрочныя і балотныя чорнаальховыя лясы дарагія яму. Лес корміць, лес грэе і дровамі, і сценамі хат, і проста так («ухаў у лес, бы ў кажух улез»), лес бароніць у выпадку небяспекі, нашэсця, вайны.

* * *

[...] Тысячу год назад большую частку цэнтральнай і ўсходняй Еўропы пакрываў дзікі і цёмны першабытны лес. На многія і многія сотні кіламетраў шумелі лясныя волаты, з цяжкасцю пракладалі свой шлях праз завалы карычнева-празрыстыя глухія рэкі, звінела камар’ё, паўсюль, як кавалкі мяса, чырванелі мухаморы і бранзавелі «слязніцы», – вялізныя, вышэй калена, баравікі (на Беларусі іх называюць так таму, што на іх ад старасці выступае сляза і капае на зямлю, яны «плачуць»). Цяпер такія грыбы можна знайсці толькі ў дужа глухіх мясцінах, куды амаль не ходзяць людзі.

...Тысячу год мерна гучала сякера, вёскі ўгрызаліся ў лес, палі наступалі на пушчы, і на трупях павержаных і спаленых волатаў (такое поле называлася «лядо» або «ляда») хваляваўся ячмень.

Беларусь паступова бяднела звярамі. Зубр, які сустракаўся ў Палессі і на поўдні Прыдняпроўя яшчэ ў XVIII ст., быў выбіты і збярогся толькі ў Белавежы, быў знішчаны собаль, балотная рысь, або «лемпарт», чорны заяц, што сустракаўся ля Копыся яшчэ на пачатку XX ст., высакародны алень і многія іншыя. Знік у XVIII стагоддзі дзікі бык-тур (некаторыя вучоныя мяркуюць, што гэта ад яго пайшла парода ўкраінскай і палескай шэрай рабочай худобы).

Законы князёў, а пасля каралёў былі жорсткія. Нягледзячы на тое, што падарожнік барон Меерберг, які наведаў Беларусь у XVII ст., казаў, быццам мясцовыя лясы нават багацейшыя на звяроў, чым лясы поўначы і ўсходу Расіі, – дзічы, мабыць, паменшала. «Устава на валокі», прынятая ў 1657 годзе, казала, між іншым: «А ва ўсіх пушчах нашых і агульных, дзе раней сяляне нашы для нас баброў лавілі, там і цяпер ... лавіць павінны. А калі б недзе, на рэках і азёрах нашых, бабры з’явіліся зноў, дык і там сяляне лавіць павінны; а за работу браць ім кожнага пятага бабра або падбрушша ад кожнага». Людзям забаранялася трымаць пры лясных лазнях жывёлу, зброю, сабак, сячы лес у тых мясцовасцях, дзе рабіліся аблавы, пад страхам пакарання смерцю не дазвалялася страляць аленяў і зуброў нават на ўласнай зямлі. Забаранялася касіць сена на месцах аблаў, а там, дзе дазвалялася, – забаранялася браць з сабою стрэльбы, сабак і рацішчы (рагаціны). Можна было біць драпежнікаў, а таксама птушак толькі на сваіх «валоках»... Але ў XVIII ст. усё пайшло дагары нагамі. Дзяржава, Рэч Паспалітая, саслабела, кароль не азначаў нічога,

магнаты і шляхта грызліся. Дзе ўжо тут было сачыць за лесам, за правільным промыслам і падтрымкай звяроў.

[...] Пушча аглухла ад стрэлаў. Хрыпелі праз кроў дзікі, біліся ў сутаргах алені і рахманья даніэлі, цяжка валіліся на зямлю і моўчкі паміралі зубры (зубр заўсёды памірае моўчкі, не прыніжае сябе нават у смяротны час, трымаецца гонару). І так вось Пушча змоўкла і сцішылася перад тым, як зрабіцца нямой Пушчай.

Дапамагалі не толькі «ўладары народаў», але і купцы, якія дзе яўна, а дзе і таемна скуплялі шкуры. Собаля (праўда, гэта было раней, у XVI – XVII стагоддзях) прадавалі ў Мінску і Навагрудку звязкамі па 40 штук, а гарнастая – звязкамі па 100 – 250 штук. Тысячы такіх звязак ішлі ў глыб краіны і за мяжу. Напрыклад, у XIX стагоддзі на Беларусі за адну аблаву нярэдка забівалі да 4 мядзведзяў. Ужо ў XX ст. бабровыя калоніі можна было лёгка пералічыць і ўсё ж іх бязлітасна знішчалі.

[...] У 1921 годзе нехта Барталамей Шпакоўскі забіў апошняга зубра, у 1923 г. на Парыжскім міжнародным кангрэсе аховы прыроды выявілі, што на зямлі засталася 52 зубры, прададзеныя ў свой час з Белаавежы ў заапаркі і паркі заходніх арыстакратаў і магнатаў прамысловасці. Некаторых з іх купілі і ў 1929 г. зноў завезлі на радзіму, адкуль калісьці прадалі, у Пушчу.

Зараз на беларускай палове запаведніка (частка Пушчы ляжыць на тэрыторыі Польшчы) налічваецца семдзесят (па звестках 1970 г.) зуброў, ды шмат яшчэ перавезлі ў некаторыя другія запаведнікі краіны і за мяжу. Каб разводзіліся. Каб не рызыкаваць «адзіным месцам абітання» каштоўнай жывёлы.

Белаавежскія зубры, якія нарадзіліся ў Польшчы,носяць імёны, якія пачынаюцца на літару «п». Тыя, што нарадзіліся на Беларусі, маюць імёны, першая літара якіх – «б» (напрыклад, Борус).

«Зубры», 1956. Мацвей Беяніцкі

...Зубр дужа цікавы звер. Засведчаны, напрыклад, такі факт з пачатку XIX ст. Нейкі шляхціц вяртаўся дужа п'яны з гулянку пушчанскай дарогай і, вядома, заснуў у санках, зашыўшыся ў сена. Зубр падышоў, асцярожна паддзеў чалавека рагамі і выкаціў у снег. У таго адразу ж і хмель прапаў. Коні не збаяліся зубра. Як ступалі дагэтуль, так ступалі і далей. Зубр ішоў за санкамі і еў сена. А шляхціц валокся за ім па снезе і гарлаў:

– Жываціна ты подлая! Карова ты халерная! Аддай, кажу! Апсік (як на ката)! Каб цябе самога так выкаціла, як ты мяне выкаціў...

Зубр, не звяртаючы ўвагі, «уклаў» (з'еў) усё сена і пайшоў у лес.

Раскажу яшчэ некалікі выпадкаў, сведкам якіх быў я сам.

У пушчы зуброў трымаюць па-рознаму. Для галоўнага будынка (там гасцініца, рэстаран, музей) ёсць нешта накшталт заапарка: вялікія вальеры, у якіх звыры жывуць у максімальна прыбліжаных да натуральнага свайго жыцця ўмовах (калі яны вытапчуць траву, агароджа пераносіцца на новае месца, пакуль старое не зарасце). Тут некалькі зуброў, дзікі, алені, лані і іншыя жывёлы пушчы. Гэта каб людзі маглі паглядзець жывёл, не ад'язджаючы далёка, не забіраючыся ў глыб пушчы. Каб не калясілі, не палохалі звыроў, каб сэрца пушчы засталася нечапаным.

Другі спосаб утрымання зуброў – на вялізных агароджаных участках лесу. Так, у прыватнасці, трымаюць матак з маленькімі лабастымі цяляткамі, якія так непаразумела глядзяць на цябе, калі ты падыходзіш.

І, урэшце, значная частка зуброў жыве проста на волі. Едзеш і раптам бачыш сярод зялёнай-зялёнай паляны бурую вялізную тушу. Метры тры даўжынёю, высачэнную, вагою да тоны. Магутны, цяжкі, як гара, горб. Рагастая, лабастая і барадатая галава апушчана.

...У адзін з першых прыездаў у Пушчу я і мае сябры – мясцовы настаўнік і пісьменнік з Брэста – дужа хацелі ўбачыць зубра на волі. «Дзе мы яго знойдем? Ходзіць недзе, – казалі нам. – Куды захацеў – туды і пайшоў. Шукайце. Пашанцуе, то ўбачыце. А лепей ідзіце туды. Там тарпаны!»

Рабіць няма чаго, пайшлі ў нетры глядзець тарпанаў. Маленькія мышастыя конікі з раменьчыкам на хрыбціне. Ідзем уздоўж агароджы вялізнага загона. На дарозе – елка-выварацень. Агромністая. Карані з зямлёю стаяць блінам вышынёю паверхі на два. Падыходзяць тарпаны. Нас дзеліць вузкая агароджа. Ідзем да іх, мінаем елку, галосна клічам, смяёмся. І тут я, азірнуўшыся, аж пахаладзеў. За спіною (з-за елкі не бачылі), метрах у чатырох, мілая сямейка: баця, здаравенны, мама, крыху меншая, і цялятка. Што рабіць? Каб адзін зубр, то хаця вакол дрэва можна было бегаць. А так двох, з двух бакоў дастануць. Скааць да тарпанаў? Невядома, як яны да гэтага паставяцца. Дый што зубру такая лядаштая загародка?.. На шчасце, звыры не звярнулі на нас увагі. Тады я асмялеў, выйшаў з-за елкі, і сябар сфатаграфавалі мяне і іх. Тыя толькі пакасіліся, аддаляючыся ў гушчу.

Пазней, калі мне давалося памногу бываць там, я заўсёды браў з сабою некалькі газет. Ідзеш, а ён стаіць на паляне, на самой дарозе, і ў вус не дзьме. Адчувае сябе гаспадаром. Адчувае, што галоўны тут ён, а не ты. Запаліш газету і ідзеш, махаеш. Тады ён неахвотна – «ат, не варта звязвацца з рознаю дробяззю» – адыходзіць, дае дарогу...

Да аўтамашыны зубр ставіцца памяркоўна, але матацыклаў цяпець не можа, яны яго нервуюць. Некалькі разоў зубр так гнаўся за матацыклістамі, што няшчасным ледзь удавалася ўцячы.

Вельмі любіць чыстую ваду. Адночы студэнтка-практыкантка ўмывалася ля студні, з якой пояць зуброў (каб не хадзілі далёка на вадапой), паклала на зруб

мыла, а яно ўзяло ды і ўпала ўніз. Ужо і мыла клятае дасталі, і ваду некалькі разоў да дна вычарпалі, а зубры ўсё адно некалькі тыдняў не пілі з гэтай студні.

Значэнне загарадак вакол вялікіх загонаў, дзе ходзіць частка зуброў, чыста сімвалічнае. Зубр лёгка разбівае лобам іхнія бяровыя дыяметры на 15 – 20 см. Егер казаў мне: «Як кінецца на агароджу – не ўцякайце далей. Усё адно не ўцячэце».

І вось які выпадак здарыўся з намі, калі мы здымалі там фільм аб пушчы. Ці то зубра раз'ятрыў строкат «Конваса», ці проста мы яму абрыдлі – кішыць вакол нейкая драбяз! – але ён раптам з цалкам спакойнага стану адразу перайшоў у атаку. Мы, ясна ж, кінуліся хто куды, урасыпную. Добра, што гэты быў проста дэмарш: бык хацеў папалохаць, а не дагнаць. Але рэзультат атрымаўся такі, што мы пасля не маглі апамятацца ад здзіўлення.

Я паспеў скочыць цераз агароджу, асістэнт аператара, уцякаючы, наляцеў на сук і выбіў сабе прырэзаны зуб. А аператара доўга не маглі знайсці, і толькі потым, як з неба, даляцеў да нас ягоны голас. А адбылося вось што.

Штатыў нашага апарата важыць нешта каля васьмі кілаграмаў, апарат – таксама некалькі кілаграмаў, ды яшчэ акумулятары. Кідаць казённую маёмасць не рэкамендуецца. Ды дарагая дужа, пасля не расплоціцца. І вось аператар з усім гэтым грузам... узляцеў на вяршыню стога, вышыня якога была некалькі метраў. А стог, як вядома, мае форму яйка, пастаўленага на тупы канец. Значыць, спачатку даводзіцца лезці пад вострым кутам да зямлі, ледзь не спіною ўніз, а гэта немагчыма, і хацеў бы – не ўлезеш. Як гэта атрымала-ся ў аператара, ён пасля і сам не мог растлумачыць.

...Раскажу яшчэ пра аднаго асабіста мне знаёмага жыхара Пушчы. Алёна па мянушцы Алежка... Некалькі год назад пагранічнікі, абходзячы мяжу, пачулі на земляной паласе падазроны шорак. Уключылі святло. Спалоханая раптоўнай успышкай магутных ліхтароў, рынула ў лес... алёніха. А на ўскапанай зямлі застаўся камячок, нованароджанае алянятка. Пачакалі. Стала ясна, што матка не вернецца. Тады дзіцёнка забралі з сабой на заставу, адпайлі і вырастцілі. Алежка хадзіў за пагранічнікамі, як сабака. У чырвоны куток, у сталоўку, нават кіно глядзець. Пазней ужо я сам пераканаўся: надзенеш зялёную шапку – і ён бяжыць за табой. Шкада толькі, што яго прывучылі басціся. Нагнецца чалавек за нечым, а яму толькі таго і трэба. Наляціць і так нападдасць у тое месца, дзе ногі перастаюць называцца нагамі, што чалавек потырч ляціць галавою ў мох. Няма чаго рабіць, аддалі яго ў запаведнік, а там яго, як ручнога, пасадзілі ў загон для алёняў. Аднак аднаплярнікі яму аж надта не спадабаліся. Ён узяў ды пераскочыў цераз высачэзны плот у суседні загон, да зуброў. Тыя спачатку дзень-два ганялі яго, а пасля прывыклі, плюнулі. Так ён і жыў з імі, у больш арыстакратычнай кампаніі, так бы мовіць. Мы, працуючы ў Пушчы, яго падгадоўвалі. І вось аднойчы прыслалі мне сябры з Далёкага Усходу слоік рэдкага прадукта – чырвонай ікры. Намазалі мы сабе па бутэрброду і тут, – самі ведаеце, што існуе закон паскудстваў, па якім бутэрброд заўсёды падае маслам уніз, а ўжо

з ікрой тым больш. Не есці ж з падлогі. Вырашыў скарміць. Адаць бы мне яго лісіцы або дзіку нейкаму, словам, усеяднаму або драпежніку. З'елі і дзякуй сказалі б. А я вырашыў пабалаваць Алежку, зусім забыўшыся на тое, што ікра – жывёльны прадукт, а алені гэтага цяпець не могуць. За ўсю гісторыю запаркаў, заповеднікаў і г.д. была толькі адна самка аленья, якая магла з'есці катлету. На яе глядзелі, як на найвялікшае дзіва... Ну вось, даю. Той узяў, пачаў жаваць. І раптам на мордзе страшэннае неўразуменне, агіда, крыўда. Выплюнуў. Паглядзеў на мяне звысак і пайшоў. Спыніўся, літаральна плюнуў у мой бок некалькі разоў і аддаліўся, нават не аглядаючыся. Два тыдні давялося мне патраціць, перш чым ён забыў крыўду і паміж намі аднавіліся ранейшыя добрасуседскія адносіны.

«Глубелька – сэрца Блакітных азёраў Беларусі», 1975. Віктар Грамыка

[...] ...Так яно ў Пушчы. Усякіх звяроў тут безліч. 55 відаў сысуноў, 204 – птушак, 11 – земнаводных, 7 – паўзуноў. Тут каля 2000 аленьяў, 1500 дзікіх козаў, каля тысячы пяцісот дзікоў. Ёсць лісіцы, тарпаны, барсукі, куніцы.

[...] У Пушчы вялікі штат вучоных самых розных спецыяльнасцей: тут лесавады і батанікі, арнітолагі, спецыялісты па насякомых і многія іншыя. Акрамя іх у гаспадарцы шмат егераў і палясоўшчыкаў. Іхняя справа – штодзённа чытаць кнігу лесу, занатоўваць усе змены. Справа навуковых супрацоўнікаў – сістэматызаваць сабраныя палясоўшчыкамі звесткі, рабіць з іх навуковыя высновы і, вядома ж, самім вывучаць жыццё лесу ва ўсім яго віраванні і прыгажосці.

І, вядома ж, берагчы.

У Пушчы – найстражэйшы догляд за пасадкамі і спелымі лясамі, за гнёздамі, норамі, пасавіскамі, вадаёмамі – за ўсім, што складае стракаты калейдаскоп яе жыцця.

Гэта не азначае, вядома, што чалавек ніколі ні ў што не ўмешваецца. На некаторых жывёл (пераважна драпежнікаў, колькасць якіх трэба рэгуляваць – рысяў, напрыклад, у Пушчы ўсяго каля пятнаццаці) дазволена паляванне па ліцэнзіях. Робіцца санітарная высечка лесу. Бо нават заповеднік не можа быць расаднікам шкоднікаў. І таму Пушча ачышчаецца ад хворых дрэў, каб яны не заразілі караедам і лубаедам здаровыя.

[...] У Пушчы малавата крыніц і рэчак, і таму тут зроблены вялікія і маляўнічыя штучныя азёры для звярыных вадапояў і вадаплаўнай птушкі.

У Пушчы – адзін з найлепшых музеяў прыроды, якія мне калі-небудзь даводзілася бачыць. Дужа сучасная архітэктура, вельмі сучасная экспазіцыя і афармленне. Адразу ясна, што за вокнамі яго – дзіва прыроды, лес, у якім

сустрэліся субтропікі (плюшч, скальны дуб) і прысенне Арктыкі (лапландская вярба, карлікавая бяроза). Тут усе жыхары лесу. І звяры і птушкі. Ад арла, ад вялізнай неясцы да дробных і малых. Тысячы экспанатаў. Матылі, жукі, рукакрылыя, гады, рыбы. І ўсё цікава настолькі, што не хочацца выходзіць.

У нетрах жыве адна з найбольш рэдкіх птушак Еўропы – чорны бусел. У адрозненне ад свайго белага брата, ён цяпець не можа блізасці людзей. А белы тут жа, на хатах і на паплавах. Дыбае, шукае жаб. Дарэчы, калі для музея спатрэбілася чучала бусла, паляўнічага прывезлі здалёк. Беларус нізавошта не заб’е бусла.

Птушак тут безліч. Яшчэ ляжыць снег, яшчэ мурашкі не выпаўзлі з мурашнікаў, а ўжо выводзіць птушанят крумкач. Чаму так? У нас ёсць пра гэта легенда. Нібыта калісьці мурашка і крумкач паспрачаліся аб нечым і, паколькі – якая ж у крумкача ці мурашкі маёмасць? – абодва голыя, як бічы, то заклаліся на самае каштоўнае, на дзяцей. Крумкач прайграў. І вось вымушаны выводзіць дзяцей, пакуль мурашкі яшчэ спяць у сваіх гарадах. Сам мерзне, і дзеці мерзнуць. І правільна! Не спрачайся аб тым, чаго не ведаеш, дурная галава!

[...] А пакуль я рад, што на хвіліну завёў вас у Пушчу, у гэтыя сонечныя нетры, у гэты самы лепшы куток старажытнай нашай краіны. Каб вы хаця б на хвіліну засталіся там сам-насам з аленямі і зубрамі, з аксамітнымі грабамі і вузлаватымі дубамі, з сумленнем, з чалавечнасцю, з усёй гэтай добрай і адвечнай беларускай зямлёй.

1 На аснове фрагментаў нарыса ды карціны *Зубры* Мацвея Беяніцкага, ахарактарызуй вобраз і ўмовы пражывання зубра паводле ніжэйпададзенага плана.

1. Характарыстыка зубра – цара пушчы.

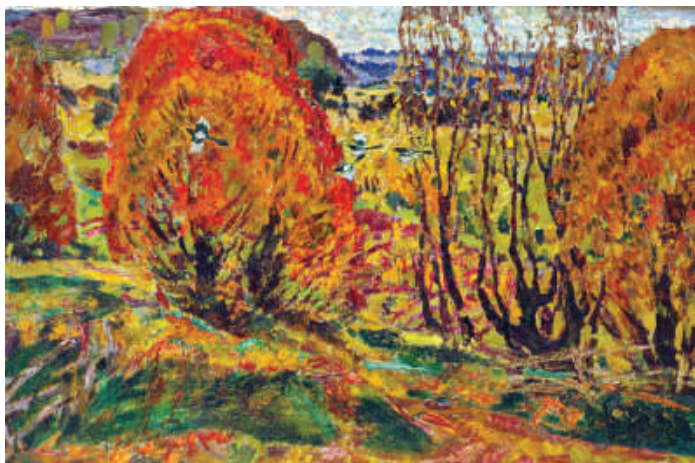
- а) знешні выгляд;
- б) норавы і паводзіны зубра як цара пушчы;
- в) адносіны зубра да людзей і машын;
- г) яго роля ў пушчы;
- д) імёны зуброў;

2. Уплыў чалавека на жыццё зуброў.

- а) зубр як аб’ект паляванняў;
- б) спосабы ўтрымання зуброў;

3. Адносіны людзей да зуброў.

- а) непасрэдныя сустрэчы;
- б) фільмы і доследы;

«Фарбы восені», 1976.
Барыс Аракчэў

Васіль Быкаў

Аблава
Скарочана

Раздзел першы. ЧАЛАВЕК НА ІМШАРЫНЕ

Прырэчная лугавая імшарына з раскіданымі па ёй бухматымі купкамі лазняку ды грыўкамі зрудзелага бярэзніку дружна зелянела позняю восеньскай атавай. У доле скрозь было мокра, няўходна, мох часам асядаў пад нагамі, і тады з-пад яго цвіркала мутная жыжа. Але мох дужа не правальваўся, дрыгвы тут не было. Гэта цяпер, увосень, імшарына набрыняла вадой і стала падобна на балота, а ўлетку, у пару сенакосу, дык тут скрозь было суха, вольна хадзілі касцы, бабы і нават ездзілі на брыках, калі звозілі сена. Дзе-нідзе ў доле яшчэ і цяпер налітыя чорнай вадой блішчэлі сляды конскіх ног. Пасля дажджоў прырэчнае балота шырока разлілося, заліло імшарыну, якая, бы цеста на дражджах, пачала пухнуць мяккім вільготным мохам. Скураныя пасталы на нагах у чалавека даўно расксілі ад балотнай вады, анучы наскрозь змакрэлі. Але чалавек не заўважаў таго і між кустоў ўпарта імкнуўся кудысьці. Наўкола стаяла цішыня, нідзе не было нікога. Людзі завіхаліся на палетках, выбіралі бульбу, – нашто цяпер каму гэтая дальняя прырэчная імшарына? Чалавек, мабыць, ведаў тое і ўсё ж адчуваў сябе неспакойна, нават трывожна; хада яго была такая насцярожаная, што, здавалася, варта недзе каркнуць вароне, як ён здрыганецца і абамрэ на месцы.

Быў ён немаладога веку, даўгалыгі і шырокі ў плячах, але надта худы, з жылаватай выцягнутай шыяй. На даўно не голеным твары чырванеў даўгі

прастуджаны нос, з-пад святлявых броваў насцярожана зыркалі шэрыя вочы. Рот яго быў трохі разяўлены – ад стомы ці залішняй увагі, і з-пад абвіслых вусоў вытыркаліся два ніжнія зубы, іншых спераду не было відаць. Дыханне ў чалавека чулася сіпатае і частае – усё ж, мусіць, далася яму ў знак гэтага хада па балоце. Апануты ён быў у зрудзелы ад старасці вясковы армячок-паддзёўку, залаплены на плячы чорным суконным лапікам, на запалым жываце скасабочана трымалася раменная папружка. Пакамечаная кепка на галаве даўно ўжо страціла сваю ранейшую форму і выглядала нібы аблавушка – відаць, насілі яе не адзін год. Мабыць, таксама, як і порткі, спераду і ззаду абсаджаныя лапікамі, на якія, у сваю чаргу, былі прышыты новыя лапікі – такія зношаныя былі порткі. Бадай, самае спраўнае на чалавеку былі ягоныя пасталы, хоць і раскислыя ад вады, але з моцнай сырамятнай скуры, туга сцягненыя на нагах вераўчанымі забэрскамі, канцы якіх былі абкручаны аднізу на калашынах тых нехуцавых порткаў. Ніякай ношы ці хатулька ў чалавека не было відаць, вольныя рукі яго, аднак, не матляліся, а напаўсагнутыя насцярожана віселі па баках.

Відаць было па ўсім, што чалавек даўно ішоў адзін, звывся са сваёй адзінотай і старанна абмінаў людзей. Людзі для яго былі найвялікшаю небяспекай у полі, на дарогах, ці не таму ён выбіраў шлях воддаль ад дарог, паселішчаў, між параснікаў і балацявін або цераз лес. За час блукання ён адвык ад чалавечага голасу, сам маўчаў, толькі напружана, да болю ў галаве, думаў і безупынна ўзіраўся ў наваколле. Слых яго стаў такі востры, што ён лёгка заўважаў самыя кволы птушыны шолых у кустоў, за вярсту лавіў стук калёс на дарозе; нягучны дзіцячы вокрык даваў яму знаць, дзе пасвіцца вясковы статак. Статка ён не баяўся, ужо разы тры, натрапіўшы на пастушкоў, разжываўся ў іх хлебам ці бульбінай, аднойчы нават паспытаў трохі сала. Сала дала дзяўчынку, якая разам з другой гэткай жа малечай пасвіла шэсць каровак на ржышчы пад лесам, і ён, вылезшы з кустоў, спярша папытаўся, якая вёска здаля на пагорку і як клічуць дзяўчынку. Мусіць, тая ўсё ж напалохалася, але адразу выняла з кішэні бацькавай світкі загорнуты ў чыстую анучку свой полудзень і моўчкі аддала дзядзьку. Ён узяў, адышоўся і, хоць быў згаладнелы, бы воўк, не мог узяцца есці – так узрушыў яго той яснавокі позірк дзяўчаці, які неспадзеўкі нагадаў яму ягоную дачушку Волечку. Добра адышоўшыся па ўзлеску, ён зашыўся ў гушчар і не стрымаўся – заплакаў, мо першы раз з таго часу як пахаваў дачушку. Не суджана было ёй пабачыць сваю зямельку, прыбраў бог на чужой старане, навек супакоіў над жвіровым абрываў далёкай сцюдзёнай ракі.

А бацька дайшоў.

[...] «Божа літасцівы, чаму ж я такі нешчаслівы? – звывла падумалася Хведару, як думалася бадай штодня ўсе пяць гадоў ягоных пакут. – Жывуць людзі, спакойна ходзяць па гэтай зямельцы, і, мусіць, ніхто не ведае, як без яе. А я...» А ён, калісьці гвалтам адарваны ад яе, здаецца, здзічэў нутром ад самоты па ёй, спаракнеў розумам. Двойчы за апошні год ён уцякаў – па-дурному,

без падрыхтоўкі і аніякага шанцу, дзе ж было дапяцца да ўдачы. Але во ці не пашэнціла ўсё ж, калі ўжо зніклі ўсе спадзяванкі. Здаецца, і напраўду хутка ён убачыць свой родны кут, сваё поле, стрэхі маленечкай падлеснай вёскі Нядолішча, з яе малаўрадлівымі палеткамі, балоцістым выганам і параснікамі, дзе мінулі яго маладыя гады, дзе будучыня колісь паклікала яго да незабыўнага, зманлівага шчасця. Няўжо цяпер яму надарыцца такое? Ад таго грудка па дарозе заставалася тры вярсты да канчатковае мэты яго падарожжа. Няўжо яна спраўдзіцца?

Каб не ісці па дарозе і размінуцца з грудком, трэба было неяк праскочыць па вузенькай голай лагчынцы з ручаём, перайсці па той бок дарогі, бо на гэтым пачыналася балота, па якім ён, мабыць, не пройдзе. Тут ужо ён наскрозь усё ведаў, не трэба было пытацца. Ён і раней ні пра што не пытаўся, хіба дзе ў пастушкоў, аднойчы – у бабкі, што з кійком у руках брыла па дарозе ў полі. І ніколі – у мужчын ці маладых хлопцаў, дзевак, якія хутка маглі яго затрымаць, здаць у міліцыю. На маладых надзеі не было ніякай, тыя цяпер спрэс камсамольцы, выхаваныя ў нянавісці, падазрэнні да кожнага чужога, незнаёмага. А да такога знаёмага, як ён, – тым болей.

[...] Ну во і дабрыў. Дапяўся. Бадай што праз тры месяцы неверагоднага шляху, пакут і цярпення. Але на што было спадзявацца і на што наракаць? Чаго ён хацеў? На што разлічваў? Найперш, каб пабачыць. Ну вось і пабачыў... Ці тут павінен яго хто сустракаць, хто прывячаць – уцекача з таго свету? Ці хоць бы ашчаджаць яго пакінутую сядзібу – мусіць, пайшла на патрэбу іншым. Можа, кудысь перавезеная, дала прытулак добраму чалавеку. З дзецьмі і старымі. Ужо, напэўна, шчаслівейшаму, чым ён. А зямля?.. Зямля во засталася і нават зелянее рунню. Здаецца, і неблагая рунь. Толькі на тым канцы каля сажалкі зачарнелася ад вільгаці, там заўжды ўсё пасеянае вымакала. Некалі ён стараўся там саджаць бульбу, два разы сеяў каноплі. Збажына ж каля сажалкі не радзіла. Але гэтыя цяпер, мусіць, не ведаюць. Засеялі ўвесь прасцяг жытам, думаюць, будзе расці...

[...] Хведар абышоў і іншыя мясціны котлішча. Там, дзе быў калодзеж, зеўрала аброслая бильнягом яміна, ад зруба ці калаўрота не засталася і знаку; на дрывотні ў голым доле трохі прыкметны былі зляжалыя трэскі, але дроў тут не відаць было ні палена. Пастаяў, узлезшы на кучу бітае цэглы сярод бильнягу, успомніў, як некалі грэўся на печы, прыехаўшы ўзімку з лесу ці з дарогі, як тут спалі старыя ды і жонка Гануля таксама. Але бяdotная яго Ганулька, можа, меней за ўсіх тут грэлася – болей тупала перад чалеснікамі, кожнага рання гатуючы харч на немалую сямейку, чыгуны бульбачкі для жывёлы. Не мела часу і пагрэцца нават у маразы і сцюжу, калі сіберныя ветры выдзьмвалі іх хутар. А цяпер ужо навек супакоілася і ніколі ўжо не пагрэецца, ляжачы ў чужой мёрзлай зямлі, акрай сумных балотных могілак.

[...] Міколка, вядома, хлопец разумны, адукаваны, не раўня бацьку. А тое, што ён адбіўся ад гаспадаркі, можа, і добра. У тым, напэўна, яго паратунак,

інакш дзе б ён быў зараз? У Котласе ці яшчэ далей. А так начальнік у раёне. Нікому Хведар не пісаў з высылкі, а швагру Тамашу неяк паслаў ліст (яшчэ як была жывая Ганулька) і праз паўгода атрымаў адказ. Той не пісаў, як жыве, ні слова пра парадкі ў раёне, усё больш – пра здароўе і ў канцы паведаміў, можа, самую прыемную навіну: што Міколка вярнуўся з Чырвонай Арміі і цяпер вялікі начальнік у раёне. Ганулька, можа, першы раз за гады, шчасліва заўсміхалася, Волечка запляскала ў ладкі, а ён нахмурыўся – радуючыся і заклапочана адначасна. Жартачкі: сын раскулачанага – начальнік. А калі даведваюцца?

Пасля Хведар шмат начэй думаў пра тое, пра сына і ягоную начальніцкую пасадку, непакоіўся і перажываў. І ўсё стаяла ў думках, што сказаў Сталін: сын за бацьку не адказвае. Гэтыя словы ён чытаў у газеце, шмат разоў чуў ад людзей. Мусіць, і сапраўды так. Калі Міколку паставілі ў раёне начальнікам, дык, мусіць жа, ведалі, дзе бацька і маці і з якой сям’і ён паходзіць. А можа, даўмеліся ўрэшце, што раскулачылі няправільна, незаслужана, таму і сын ні пры чым. Тым болей што той даўно не жыве пры бацькавай гаспадарцы, рабіў у райкоме, затым служыў у Чырвонай Арміі, нават быў камандзірам.

І ўсё роўна Хведар не пісаў сыну, не мог у сабе адолець чагосьці, страху ці асцярогі, хоць і дужа прасіла жонка, аж заплакала аднойчы. Усё ж ён баяўся, не за сябе, канешне, – за сына. Думаў, калі можна, Мікалай парупіцца напісаць сам. Тамаш пісаў, што бачыўся з ім у раёне, значыцца, мог бы дазнацца бацькаў адрас. А калі не піша, дык, значыць...

Раздзел другі. НОЧ І СПАКОЙ

[...] Прачнуўся ад сцюжы, увесь надта скалеў, здранцвелі да калень ногі, галава была цяжкая, нібы пасля гарэлкі. Не адразу зразумеў, дзе ён, спярша падалося – на тарфянішчы пад Котласам і што спазніўся на працу. Але, расплюшчыўшы вочы, сцяміў: Котлас далёка. Ён – дома. У світальным лесе, на сваёй радзіме. На радзіме ўсіх сваіх продкаў. Гэтая думка трохі падбадзёрыла Хведара, ён устаў на калені і пачаў неяк грэцца – унутраным намаганнем бораючы сцюжу, – як гэта рабіў ужо не першы раз, акалеўшы ўранні. Там, на Поўначы, калеў амаль кожнага ранку, праўда, там не было калі заўважаць тое, там ледзьве паспяваў сабрацца, каб не спазніцца на развод, у тайгу на лесапавал ці на земляныя работы, калі рабіў на тарфянішчы. Там былі строгія нарадчыкі, крыклівыя брыгадзіры, не дай Бог было прыпазніцца – заставаўся галодны на ўвесь дзень. А то яшчэ быў і пабіты.

[...] Дык чаго ж і на каго ён мог наракаць? Ён быў шчаслівы. Учора як згледзеў роднае поле і вёску, дык у душы ў яго ўсё засмяялася і запяяла. Канешне, засмуціла зруйнаванае котлішча, усё ж ён спадзяваўся ўбачыць хутар. Сніў безліч разоў свой падворак, студню з калаўротам, недабудаваны трысцен. Усё думаў, ці здагадаліся тыя, што жывуць цяпер там, перакрыць клець.

Страха ў левым кутку пачала працякаць, асабліва ў навалніцы. Усё збіраўся перакрыць свежымі кулямі. Ды не сабраўся...

А цяпер дык і няма нічога.

[...] Што дбайна рабіў? Дык жа біўся зімой і ўлетку як рыба аб лёд: і будаваўся, і абрабляў палеткі, стараўся спраўна плаціць падаткі і пазыкі. Падрос – стаў памагаць сын Міколка. Зноў жа быў такі заклік урада – будуйце культурную гаспадарку, каб не жыць, як жылі – у цемрыве і галечы. (Каму ж хацелася жыць у галечы?) Усе прагнулі жыць хоць трохі па-людску і есці хлеб без мякіны. Паверыў, што ўласць кажа праўду. Аказалася – падмануўся.

[...] Зараснікамі ён абышоў роў і па імшарыстай балацявіне выйшаў на ўзлесце – ужо з трэцяга боку лесу. Гэтае поле звалася ў іх Сёрбава і межавала з суседняю вёсачкай Чарнаруччам, стрэхі якой відаць былі ўдалечы на пагорку. Тут і сапраўды працавалі людзі, ягоныя суседзі-калгаснікі – выбіралі бульбу. Яму ні дня не давялося рабіць у калгасе (не пусцілі ў калгас), дык ён думаў убачыць цяпер дружную працу грамадой, усіх разам. Мо нават з песнямі. Замест таго ў ветранай палявой далечы калупаліся над баразёнкамі з дзясятка баб, і ён бачыў адсюль іх сагнутыя шэрыя спіны, вялікія галовы ў тоўста накручаных хустках, босыя ногі. Усе цягалі за сабой вялізныя кашы з бульбай, якія па адным зносілі ў кучу на сярэдзіне загона. Каля той кучы стаяў з паперынай у руцэ цыбаты мужчына, мабыць, учотчык, а тры іншыя ганялі плугамі барозны, надта ўжо памахваючы пугамі на коней. Коні, відаць было адсюль, ледзьве кльпалі ад ператома, нізка коўтаючы галовамі, – худыя, знямоглыя сялянскія коні.

Раздзел трэці. ПОЎНЯ

Начаваў зноў у лесе. Па ўзлеску адышоўся далей ад вёскі і скорчыўся на сухой імшарыне пад кустом ядлоўцу. Ноч была сцюдзёнаватая. Мабыць, да першых пеўняў ён звывкла дрыжэў і круціўся без сну, усё думаючы і думаючы над недарэчнымі вывертамі свайго нешчаслівага лёсу.

Усё не пераставаў дзівіцца, як гэтак удала дамогся свайго, відаць, яму ўсё ж здорава пашэнціла, можа, першы раз у жыцці. Праўда, каб ведаў адразу, што чакае яго, мо яшчэ і падумаў бы: ці варта наважыцца на такое? А не ведаў, і мусіць, добра, што не ведаў, не ўяўляў нават. І цяпер во – дома. Як будзе далей, ён не думаў ні тады, ні цяпер, думаць аб тым ён быў бяссільны, не хацеў і спрабаваць марна. Галоўнае – была шчасліва дасягнута нязбыўная яго мара, а там – што будзе. Як у п'яніцы, які імкнецца займець бутэльку, а пра хуткае пахмелле і не думае. Ці як згаладнелы – абы наесціся, а што затым – яго не дужа цікавіць. Здаецца, Хведар спатоліў прагу свае душы, а што будзе далей, хай тое і будзе.

Ноччу зноў хацелася есці, дзве свае бульбіны ён даўно ўжо з'еў, бадзяючыся па лесе, у кішэні яшчэ былі тры сырыя. Там, пад Котласам ці Сыктыўкарам,

«Любімыя мясціны», 1968. Галіна Азгур

няблага елі і сырыя. Калі парэзаць бульбіну скрылькамі на хлеб, як рэдзьку ці бручку, з'ясі за мілую душу. І памагае ад цынгі. Мусіць, прыйдзецца і тут перайсці на сырызну, як скончацца сернікі. Як ён ні бярог іх, засталася ўсяго шэсць штук у дужа пацёртым карабку, а болей дзе возьмеш? У лесе не знойдзеш. Хіба папрасіць у вёсцы? А тут не папросіш. Гэта можна было прасіць у той стара-не, дзе цябе ніхто ведаць не мог. А тут пазнаюць адразу. Во дзіва, падумаў Хведар, выходзіць, што ў чужой старане лепш, чым

у роднай? Да якой імкнуўся, пра якую думаў удзень і ўначы. І дзе столькі знаёмых, суседзяў, аднасяльчан. З кім мінулася яго жыццё. Але менавіта да іх і не паткніся, іх трэба сцерагчыся найбольш. Чаму так сталася? Так не па-людску і не па-боску? Чаму так?

[...] Пра сына Міколку Хведар не пераставаў думаць ніколі, гэта была яго незагойная болька, даўні пякучы клопат. Добра, канешне, што сыну ўдалося адкараскацца ад бацькавай ганьбы і нават пралезці ў начальства. Але, мусіць, дужа рызыкаўна ўсё тое, можна і згарэць датла. Чула яго бацькоўскае сэрца, што ў надта хісткім становішчы апынуўся сын, і дужа хацеў бацька як-небудзь засцерагчы яго ад бяды. Але што мог ён, даўні лішэнец, беглы спецперасяленец, чым мог памагчы сыну? Хіба адрачыся ад яго, ніколі не напамінушы аб сабе ні пісьмом, ні просьбай, ні нават скупой весткай, – быццам ён знік, памёр ці яго і не існавала зусім. Хай будзе шчаслівы сыноч Міколка, хай ніколі не скрыўдуе на бацьку. Можа, пашэнціць хоць апошняму з роду Роўбаў, іншых удача ўжо абмінула і, мабыць, ніколі не вернецца.

[...] Поўня на небе ярка свяціла між хмар зырккім сцюдзёным святлом, кладучы наўкось на магілах частыя цені ад крыжоў. Воддаль на выспе пад хвоямі стаяў чорны змрок, які шырокім і даўгім ценем амаль дасягаў дальняга краю могілак па-над выганам. Тут жа было ўсё добра відаць – кожны крыж і кожная купінка магілы. І толькі калі ў небе насоўвалася суцэльная хмара, тады ўсё навакол патанала ў цемрадзі. Хведар нібы заплюшчваў вочы і невідуча стаяў між магіл. Увогуле тут яму было добра, нават спакойна і ўтульна: ён нібы далучаўся да аднасяльчан і ладзіў з імі нетаропкую маўклівую бяседу – і пытаўся, і скардзіўся, і разважаў. Шкада, што не меў адказу, ну але ўжо ён прывык да таго, нібы аглух за многія тыдні свайго адзінокага блукання. У задуменні тупаючы між магіл, напаткаў і дбай-

на прыбраную магілу – на схіле бліжэй да крайніх аграмадзін-хвояў. Тут сапраўды кідаўся ў вочы дагляд і дбайнасць – магіла была роўненька абкладзена дзёрнам і свежа пасыпана дробным белым пяском, васьміканцовых крыжоў мясцілася аж два разам – меншы і большы за ім, абодва фарбаваныя белаю фарбай. Поруч прыткнулася спрытная, бы дзіцячая, лаўка, на якую, стаіўшыся, прысеў Хведар. Хто тут пахаваны, ён не мог здагадацца. Ужо, мабыць, не стары, не дзед і не баба, магілы старых так не ахаджваюць. Можа, гэта так пастаралася жонка для люблага мужа? Але жонка наўрад ці зрабіла б усё так майстроўна і дбайна. Тады муж – жонцы? Ці хутчэй за ўсё бацькі – свайму дзіцёнку, мабыць, так. Але нідзе не напісана нічога – безыменная магіла, навек прапісаная толькі ў сэрцах, блізкіх нябожчыку.

А ў яго Волечкі, мабыць, няма ўжо і купінкі...

[...] Мусіць, трэба было ісці ў лес, каб ранкам не налезці каму на вочы, але ён разморана бавіў цёмны перадсвітальны час, вагаўся. Яшчэ праз нейкі нядоўгі час прыкмеціў, што на могілках стала відней, выступілі са змроку бліжнія магілы і крыжы, і ён зразумеў: світае. Ускраек неба над лесам ужо засвятлеўся на самы першы зачын новага дня, і ён устаў з лаўкі. З’явілася думка менавіта такою гадзінай, на ціхім золку, пакуль не абудзілася вёска, яшчэ прайсці па вуліцы – хто ведае, можа, астатні раз, болей ужо не прыйдзецца. А цяпер, можа, ніхто не згледзіць.

Вузенькай дарожкай паміж магіл прайшоў праз густы змрок тоўстых хвояў і выйшаў з-пад іх на вясковую вуліцу. Дахі дамоў, вяршаліны вулічных дрэў, садкоў толькі выплывалі са змроку, вуліца і двары ляжалі яшчэ ў цемры, ніклі ў санлявым спакоі вясковыя хаты, прызбы, платы; густаваты змрок туліўся пад абвіслымі стрэхамі хлявоў і дваравых будынкаў. Хведар ціхенька прайшоў да сярэдзіны вёскі. На нейчым плоце вецер варушыў стракатую анучу, згледзеўшы якую Хведар падумаў з трывогай: аднак добра світае, мабыць, ён усё ж прапазіўся. І ён паддаў кроку. Ён ішоў краем вуліцы, ашчадна і мякка шорхаючы ў мураве пасталамі, толькі сюды-туды зыркаў позіркам – хацелася як найбольш убачыць, заўважыць, запомніць. І раптам ягоны позірк застыў у недаўменні: насупраць за тынам шарэў нейчы ўважлівы жаночы твар, скіраваўшы на яго здзіўлены позірк цёмных вачэй, якія ўвачавідкі пачалі шырэць, акругляцца ў нямым раптоўным здзіўленні. Ён нічога болей не бачыў там – ні апраткі, ні нават хусткі на галаве, адзін толькі гэты погляд азваўся ў ім раптоўнай здагадкай: «Любка». І ён стаў. За два крокі ад яго былі варотцы ў двор, ён тузануў іх, не ведаючы яшчэ, навошта гэта зрабіў, расчыніў у двор. Жанчына, бы страціўшы мову, глядзела на яго, невядома, пазнаючы ці не, а затым здзічэла-голосна закрычала: «А-а-а-ай!» і кінулася назад, на ганак. Ён скалануўся ад спалоху, але стаяў у варотцах і ўчуў, як у хаце грукнулі дашчаныя дзверы і тут жа лязгнула засова.

Падумаўшы, што зараз нехта выскачыць з хаты ці праз вокны ўбачыць яго на вуліцы, Хведар шаснуў у двор, сцежкай пабег у гарод і па росным

бульбоўніку загумення падаўся ў світальнае поле. Усё ў ім калацілася ад гэтай неспадзяванай сустрэчы з Любкай, з якой яны разам раслі ў вёсцы, рабілі побач на бацькоўскіх надзелах, якую ён некалі нават хахаў трохі – найўным маладым дзецюком перад прызывам на вайсковую службу. І крыўдна было яму, і горка, але ж... Мабыць, спалохалася жанчына і ледзьве не пагубіла яго. А можа, і не пазнала. Але не дзіва – хіба пазнаў бы сябе ён сам? Што ў ім сталася ад ранейшага Хведара, ад таго жаўтаротага дзецюка? Цяпер ён здань, начны, бесцялесны прывід, ад якога жахаюцца людзі, месца якому, мабыць, побач з ваўкамі ў лесе.

Раздзел чацвёрты. РАДАСЦЬ ЗЯМЛІ

Пакуль развіднела, ён быў ужо ў лесе, раздумна плёўся па блыганных, пратапанных жывёлай сцяжынках і думаў, дзе б яму прыткнуцца на дзень. Мусіць, сюды зноў прыгоняць кароў, тут месца яму няма. Тады дзе ж яно ёсць? Канечне, дзе далей ад жылга і людзей, ад поля і сенажацў. Значыць, зноў трэба плясціся ў расцяробы ці ў той далыні змрочны ельнік, на балотныя імшарыны. Разважыўшы, усё ж вырашыў, што лепш – у расцяробы. Там, ведама, небяспечней, чым у ельніку, затое ў тым баку поле і бульбянішча, на якое яму трэба будзе схадзіць. Як заўжды, зранку пачало дужа смактаць пад грудзямі, хацелася есці. Журавіны ён амаль усе з'еў уначы, яны кепска спатольвалі голад, толькі праганялі смагу. Трэба было ісці па бульбу.

[...] І вось неяк увосень позньенька ўвечары прыходзіць Міколка. Стомлены, згаладнелы, у гразкіх ботах, аказваецца, быў на нейкай нарадзе ў раёне. Маці хутчэй міску на стол, ён з'еў троху і кажа: «Бацька, а давай купімо малатарню. Ёсць такая магчымасць праз патрэбааперацыю. Грошы можна не разам – у рассрочку». Хведар адказаў не адразу, падумаў. Канешне, яно б дужа не блага, тая малатарня, ён ужо бачыў такую ў суседняй вёсцы Шаўцы. Летась там тры ці больш гаспадаркі склаліся і купілі, казалі, добра малоціць, дужа давольныя былі мужыкі. І лягчэй, чым цапамі, і хутчэй. Але ж... Бы чула ягонае сэрца, чым тое можа абярнуцца. Ужо ведаў прыкмету: новае і небывалае ў сялянскім жыцці – часта пахне махлярствам ці дурасцю, і трэба папярэдне прыгледзецца, каб не ашукацца. Ён так і сказаў сыну, а той толькі засмяўся: як гэта ад малатарні можа быць кепска? Гэта ж за тыдзень з малацьбой можна ўправіцца, не тое што ўсю зіму цапамі махаць. Яно так, канешне, думаў Хведар, ды ўсё маўчаў, вагаўся. Уранку, як Міколка пабег па сваіх камсамольскіх справах, асцярожна параіўся з Гануляй і вырашыў: купім. Пакуль не перакупіў хто спрытнейшы з якой іншай вёскі.

Малатарню прыцягнулі на трэці дзень пасля Пакроваў. Памог швагер Тамаш, доўга ладзілі пад павеццю прывад з драўлянымі дышлямі і жалезнымі прэнтамі перадачы. Адклаўшы свае камсамольскія справы, памагаў і Міколка, усё ж ён таксама разбіраўся ў сучаснай сялянскай тэхніцы. Урэшце ўсё

наладзілі і апрабавалі новую машыну. Ну, канешне, ніякага параўнання з цапамі – і хутка, і якасна. Праўда, народу для абслугі трэба болей, чым на таку; развязаць перавяслы, падаваць на стол, затым адзін машыніст, самы галоўны чалавек на малатарні, двое адграбаць зерне і прыбіраць салому. І яшчэ паганяць коней у паветцы. Чалавек шэсць, не меней, патрабавала да сябе тая малатарня. Але ўсё апраўдалася. Малацілі талакой, гаспадаркамі дзвюма ці трыма адразу, як калі складвалася. Хведар нікому не адмаўляў, меркавалі як хто хацеў, а плацілі, хто колькі мог. У залежнасці ад намалоту, канешне. Усё па добрай волі, што ж ён які эксплуатаатар для сваіх сяльчан? Мусіць, ён бы даў малаціць і дарма, але трэба былі грошы, усё ж малатарня каштавала не дзешава, і хоць узялі ў крэдыт, але сплочваць трэба было кожны квартал. Да Каляд памалацілі ўсе суседзі і некаторая яго радня. Нават прывозілі з суседніх вёсак. Усім малаціў Роўба.

Нядоўга, аднак, пагрукацела на ягоным таку тая чырвоная малатарня. У наступную восень прыйшоў той самы сельсавецкі старшыня Сокур, з ім яшчэ нехта вусаты з раёна і апячаталі. Аказваецца, дапусціў ён эксплуатацыю, непрацоўны даход. «А як жа цяпер? Што будзе?» – пытаўся Хведар. «Што будзе, тое і будзе», – цьмяна адказаў вусаты, зашчапляючы свой пацёрты партфельчык. Яны ўдвух, не азіраючыся, пайшлі са двара, а ён моўчкі стаяў ля варот, ужо адчуваючы, што гэта – не страта малатарні. Гэта – пачатак і яшчэ большай бяды, што чорнай варонай закружылася над яго галавой.

[...] Ён пражыў у Нядолішчы яшчэ месяцаў дзесяць. Нярадаснае было тое жыццё, бяхслеб'е і посніца надоўга пасяліліся ў ягонай хаце. Хведар дык яшчэ неяк трываў, сцяўшы зубы, а Ганулька пачала часта плакаць, асабліва ўранку ля печы, як бралася варыць ежу і нешта трэба было ўсыпаць у чыгун, пакласці на патэльню. Для малой Волечкі хадзіла па малако ў вёску да Лёксы ці да Грачыхіных. Тыя ім спачувалі, перажывалі іхнюю бяду, бы сваю, і чым маглі памагалі. Мусіць, тады ён схадзіў і да Цыпруковага Зміцера, які трэці год быў вінен яму трыццаць рублёў грошай. Быў вінен з той малацьбы і не аддаваў, і Хведар не мог напамніць яму – было ўсё ж няёмка, бы ён дамагаўся чаго незаконнага. Дарма тады не паслухаў Ганульку, якая, калі ён сабраўся ўвечары да Зміцера, сказала: «Не ідзі! Хай яны згараць, тыя трыццаць рублёў, калі ён такі чалавек нягодны...» Мусіць, нягодны, нават напэўна так, думаў Хведар, але ж сам трапіў у нявыкрутку, як тут не пойдзеш. Пайшоў і, канечне ж, атрымаў дулю. Не меў грошы Зміцер ці не схацеў аддаць – хто яго ведае, толькі дужа нядобра пагаварылі яны, і Хведар, прыйшоўшы дамоў, зацята маўчаў да ранку. Яно, можа б, і нічога асаблівага, можа б, як і абышлося і без тых грошай, калі б гэты Зміцер не быў у актывістах камбеда. Калі пачалося самае страшнае – раскулачванне, менавіта ён і прапанаваў на пасяджэнні раскулачыць Хведара Роўбу. Як лішэнца і цвёрдападатніка. Што ж, яго паслухалі, Хведара выслалі. Правялі класавую барацьбу на вёсцы, а тая трыццатка так і засталася за Зміцерам. Хай карыстаецца на здароўе. Хведару не шкада грошай, толькі яшчэ болей сумна зрабілася ад таго на свеце.

[...] Урэшце набраўшыся адвагі, ён выйшаў з узлеску і роўна пайшоў краем азіміны, усё цікуючы за пастухом. Той ужо мог яго ўчуць, але пакуль не звяртаў увагі, і Хведар падышоў зусім блізка, стрымана павітаўся. На яго зірнулі выцвілыя вочы старога чалавека з тварам, аброслым (зрэшты, як і ў самога Хведара) сіваю блытанай шчэцію. Чалавек нібы паморшчыўся, разглядаючы яго, але не адказаў нічога. Тады Хведар павітаўся зноў.

– Ды чую, чую, – сказаў стары, шамкнуўшы бяззубым ротам. – Дзень добры, ну.

– Карову пасяцё?

– Карову, анягож. Не каня. Каня ўжо не пасу. Адпусціў.

– А самі адкуль жа будзеце? – запытаўся Хведар і сцішыўся. То было важнае для яго пытанне, каб вызначыць, можа ён пазнаць Хведара ці не.

– Ды вунь, з Ушатаў, – сказаў стары і ўважліва агледзеў Хведара. Убогі выгляд яго, аднак, здаецца, не ўразіў пастуха – той сам быў апрануты не лепш. Хведар з палёгкай расслабіўся. У дальняй вёсцы Ушатах ён ведаў мала каго, таксама як і яго там мала хто памятаў.

[...] – І ў нас не асталося. Каторыя ў калгас не хацелі – вывезлі. Каторыя пасля і захацелі, тожа раскулачылі і высалі. Кулакі, падкулачнікі, – мармытаў стары, з вярочынай у руках усё кіруючы за каровай.

[...] – Я і казаў: нідзе няма так пагана, як у нашым раёне. Нягоднае кіраўніцтва нягодныя людзі. Ці ж можна так: за якую нядоімку – апошнюю карову. А малыя? Як ім без малака? Памруць. Ці мала іх памерла ўлетку. І малых і старых. Во бадзяюся па лясах з гэтай, – ён тузануў вярочынай. – Каб не адабралі. Бо плаціць жа падатак няма чым.

– Бяда, бяда, – раздумна паспачуваў старому збянтэжаны Хведар, якому яшчэ ні з кім не давялося гутарыць аб тутэйшых парадках, даведацца, як жывуць гэтым часам ягоныя землякі. Стары быў першы, і яму хацелася шмат прашто папытацца ў яго, хоць ён і баяўся выклікаць якое падазрэнне да сябе – усё ж чужы чалавек.

– Бяда, анягож.

– Можа, трэба было паскардзіцца? Жалабу куды напісаць? – асцярожна параіў Хведар.

Стары зласнавата ўхмыльнуўся ўсім сваім касмылявым тварам.

– Каму жалабу? Начальству? Дык яны ж самі ў нас як звяры. Прыедзе каторы... Вунь гэны Роўба: усё мацюгом ды пагрозай, Сібіру палохае...

Хведар знянацку адчуў, як закалыхалася пад ім зямля і коса паплыло кудысь поле.

– Роўба?

– Ну, Роўба. Цяпер жа ён парцейны сакратар. Малады, а нібы той цівун! Ад бацькі адмовіўся. Бацька ж яго раскулачаны ў Нядолішчы, дык адмовіўся. Казалі, і прозвішча меўся мяняць, каб анізвання...

[...] Калі пачало вечарэць, ён падняўся з папараці, агледзеўся. Скрозь у цэле была вялікая слабасць, ногі зрабіліся тоўстыя, бы кулі (ці не пачалі

пухнуць?), і нежак цягнулі ўніз. Ён зноў памалу пайшоў праз гушчар на ўзлесак і па-над рунню патупаў у бок бульбянога палетка.

[...] Таропка пакапаўшыся ў зямлі, знайшоў яшчэ тры невялічкія бульбіны і спалохана азірнуўся. Ад узлеску ў напрамку да яго шырока сігалі па бульбянішчы дзве мужчынскія постаці. Сцяміўшы ўсё адразу, ён выпусціў з рук толькі што знойдзеныя бульбіны і таропка падаўся ўбок – наўкось цераз палетак, да лесу. Тыя таксама збочылі яму наперарэз – адзін пажылы, у ватоўцы і ботах, а другі, маладзейшы і цыбаты, у кепцы на галаве з даўгім насунутым на лоб казырком. Хведар ужо зразумеў, што справа яго – дрэнь, што тыя ловяць яго. І ён, што было сілы, пабег да ўзлеску, але не наўпрост, а беручы ўбок, усё ж трохі наперадзе яго даганятых. Ягонья пасталы чапляліся за раскіданае каліўе бульбоўніку, ён ледзьве трымаўся на аслабелых нагах; чатыры бульбіны нялоўка боўталіся ў кішэні. Крокі яго, мусіць, былі куды карацейшыя, чым тых двух, што шырока сігалі яму наярэймы ад лесу. І ён спалохаўся, што не ўцячэ – дагоняць. Але няўжоганы сапраўды будуць яго лавіць, не адстануць? У нейкі момант яму ўдалося іх трохі апярэдзіць, ён амаль дасягаў бярозавага мыска на ўзлессі, з’явілася выратоўчая надзея – а раптам? Яны ўжо нібы заставаліся ззаду, як той першы пагрозліва закрычаў здаля:

– Ах ты, кулацкая морда! Спыніся! Спыніся, кажу!

Хведар аж спаткнуўся ад нечаканасці, тое, што пазнаюць яго, ён не прадбачыў. Але калі так называюць, значыць, пазналі. Як крыкнулі трэці раз, Хведар здагадаўся, што гэта – Зміцер Цыпрукоў, ён яго ловіць! Ах, Божа ж мой, не хапала яшчэ трапіць у рукі да гэтага зласліўца! Пякучая злосць шыбанула ў Хведаравы адчуванні, яна надала сілы. Хведар ірвануўся, нібы апошні раз, і, не азіраючыся, убег у кустоўе ўзлеску. Тут ён яшчэ бег, праўда, усё марудней, пасля ішоў крокам і зноў аслабела трухаў, каб як мага далей адысціся ў лес, прэч ад таго нешчаслівага поля. Яго даганятыя, здаецца, у лес не пабеглі, засталіся на ўзлеску, і ён доўга шкандыбаў рэдкім недарослым хвойнікам, думаў, што сёння яму не пашэнціла канчаткова. Сёння ні адной прасветліны ў ягоным лёсе за ўвесь гэты пагодны сонечны дзень. Мала яму было тае навіны пра сына, дык яшчэ і Зміцер. Але глядзі ты: пільнуе ў полі. Ці ён які вартаўнік, ці начальнік, калі ў рабочы час разгульвае адзін па палёх. Ды, мусіць, – брыгадзір, здагадаўся Хведар, на тое было дужа падобна. Але Зміцер – брыгадзір, гэта ўжо нечакана. Самы няўклюдны гаспадар, у якога некалі здохла кабыла ад бяскорміцы, бо з’ела страху за зіму і не хавіла. Той Зміцер, які за жыццё не навучыўся плясці лапцёй (заўжды пляла яму жонка), цяпер гэты недалёга робіць брыгадзірам. Праўда, горла меў добрае, мог накрычаць на каго хочаш, што цяпер, мабыць, самае важнае. Як там, у ссылцы, так і тут, у калгасах. Мабыць, аднолькава...

[...] Божа мой, Божа, чаму мне выпала гэтка доля? Чаму я такі бядак? Хто ў мяне ўкраў шчасце і цяпер палое за маім жыццём? Хіба я такі грэшны перад людзьмі ці перад Богам? Каго я забіў, абабраў ці хоць зняважыў – каго? Заўжды стараўся як найлепш, барані Бог, каб хто пакрыўдзіўся, не папракнуў знарок ці з непаразумення. Заўжды пачціва ставіўся да ўлады, быў шчыра ўдзячны ёй за зямлю, за шчодрасць да бедняка, нядаўняга фальваркоўскага парабка. Ды і як жа інакш – Савецкую ўладу лічыў сваёй, сялянскай уладай. Яшчэ, бывала, прарэчыў на сходках, як некаторыя наракалі: таго няма, таго мала. Няма мануфактуры, цвікоў, не хапае газы, не купіць цукру... Казаў каторым нецярпліўцам: чакайце – не ўсё адразу. Савецкая ўлада, яна не пакрыўдзіць бедняка, яна галоўны свой клопат мае аб трудовым сялянстве. Ды ці ён сам тое прыдумаў? Аб тым пісалася ў газетах, тое ж гаварылі прадстаўнікі на сходах. І ён верыў. Ён гатовы быў усім пра ўсё верыць, бо сам не хлусіў ніколі, нікога за жыццё не ашукаў.

Хто ж ашукаў яго? І ашукаў так жорстка, бязлітасна, на ўсё жыццё?

Зрэшты, да ашуканстваў ужо можна было прывыкнуць – ці мала ён іх ператрываў у жыцці? Ашуквалі суседзі, радня, сяльчане. Заўжды ашуквала начальства – і тут, і ў высылцы. Ашуквалі таварышы па няшчасці. Некаторым за тое ён нават быў шчыра ўдзячны...

[...] На дрыготкіх нагах Хведар паціху патрухаў у глыб лесу. Усё ў ім калацілася ад крыўды, ад прадчування хуткай бяды. І нічога не зробіш, нічога не скажаш, нічым не апраўдаешся. Ён мог толькі бегчы, уцякаць, як звер. Але не як чалавек. Чалавек бы не ўцякаў ад людзей, ён бы нешта сказаў, і яго б паслухалі. Значыць, ён ужо не чалавек. Ён дашчэнту расчалавечыўся.

На пагорачку ў змяшаным рэдкалессі ён павярнуў управа – убок да бальшака і поплаву, туды, адкуль ён прыйшоў тры дні назад. Мабыць, пакуль была такая магчымасць, трэба ўцякаць з гэтага лесу, лес для яго ўжо не прытулак. Лес цяпер іхні. У ім яны хочуць злавіць яго – і тады... Не, усё ж ён не дасца. Пакуль ёсць сілы, ён іх апярэдзіць. Ён не дасць вярнуць сябе туды, адкуль з такім намаганнем вырваўся. Туды ён не вернецца.

Хведар бег, аслабела і няўцямна, ужо не выбіраючы шляху, прадзіраўся праз кустоўе падлеску, вымак наскрозь – ад ног да галавы. Ззаду, аднак, было ціха, яго яшчэ не даганялі, і ён спяшаўся паспець. Паспець выскачыць з лесу на поплаў, там уздоўж рэчкі была чужая, зарэчнага раёна зямля, мабыць, там пра яго яшчэ не ўведалі. Яму ўжо трошачкі заставалася лесу, затым будзе нешырокая лагчына і бальшак, які ён перайшоў той раз. Але ён задыхаўся, змарыўся ўшчэнт і да ўзлеску ледзьве даплёўся ад знямогі. Усё ж, перш чым выйсці, зірнуў на лагчынку, там не было нікога. Тады – на грудок і дарогу, і разам асеў долу. Ля старых хвой на бальшаку стаялі машыны – тры грузавыя палутаркі, і ад іх у напрамку да лесу ішла грамада людзей – чалавек трыццаць ці больш. Наперадзе рашуча крочыў па сенажаці чалавек у расшпіленым

чорным плашчы, ён нешта казаў і рукой шырока паказваў астатнім – ці не разысціся па-над лесам у ланцуг?

[...] Але бегчы ўжо не ставала сілы, і ён, спатыкаючыся, марудліва тупаў па травяным доле. Увесь час азіраўся – ці не пагналіся? Здаецца, яшчэ не гналіся. Але ў тым кірунку, ад гасцінца, пачуліся галасы – мабыць, там ужо пайшлі па ягоных слядах. Галасы, галёканне рабілася мацнейшымі, во забрахаў і сабака. Але не ўчарашні вясковы – гэта быў рык дужага, пароднага пса. Хведар пабег зноў – цяжка, знясілена, страхавіта, штораз азіраючыся. Пільнасць яго і ўвага цяпер былі да таго, што адбываецца ззаду. Ён праязваў нейкі момант, калі трэба было зірнуць наперад, і за кустом ядлоўцу ледзь не сутыкнуўся з зайцам. Чымсь спуджаны, той сігануў насустрач, а як згледзеў яго, шырока скочыў убок і праз хмызняк падросту спалохана кінуўся назад, адкуль бег. Таксама няма спакою, коратка падумаў Хведар і тут жа спыніўся. Там, куды паскакаў заяц, зблізку пачулася:

– Стой! Стреляць буду!

– Куды ты – стреляць! Это же заяц...

І там засмяяліся – бесклапотным хлапечым смехам.

Хведар насцярожана выцяг з каўняра шыю, наперадзе, куды ён імкнуўся, у жаўтлявым лісці падросту мільганулі дзве зялёныя шапкі, нехта ціха гукнуў да іх зводдаль, і яны стаіліся. Хведар зразумеў: шлях яму і туды адрэзаны. Відаць, з гэтага боку, ад бульбянішча, загон рабілі чырвонаармейцы-пагранічнікі. Іхняя застава была недалёка, пад суседнім лесам. Але ж чаму – і пагаранічнікі? Што ён, які шпіён ці шкоднік? Ці ён уцёк з турмы, дзе сядзеў за якое злачынства? Ён прыйшоў у свой родны кут, дзе нарадзіўся, жыў. Дзе нарадзіліся і аджылі ўсе яго продкі. Чаму – пагранічнікі?

Мусіць, аднак, ён горшы за шпіёна. Бо таго ловяць адны пагранічнікі, а яго апроч тых яшчэ і два загоны – з вёскі і з раёна. А Божа ж мой, во дык воўк. Во дык дзікун...

[...] «Людцы, завошта вы так? – гучала ў ім нутраным распачным шэптам. – Што я зрабіў кепскае вам? Што – малатарню?.. Дык тады ж дзякавалі па шчырасці, здаецца. Ці ж я хацеў каму кепскага? Ці сабе многа ўзяў? Я ж аддаў ўсё вам – бярыце. Толькі завошта ж мяне так люта? Людцы, адумайцеся!...»

Аднак ніхто не адумваўся – яго гналі, як гоняць воўка на адмысловым паляванні. А ён усё чакаў, што нехта там стане і скажа: «Пастойце, братцы! Што ж гэта мы...»

Не стаў, не сказаў, і яго гналі далей.

– Роўба, стой!!!

Ну вось, нарэшце...

За ўвесь час недарэчных сваіх уцёкаў Хведар чакаў гэтага вокрыку ўдзень і ўначы, і ўсё роўна цяпер ён прагучаў знянацку і страшна. Хведар не адразу азірнуўся – там ззаду, між елак, ужо мільгалі цёмныя постаці, сваіх ці чырвонаармейцаў – ён не разгледзеў нават. Галоўнае ён сцяміў: яго ўбачылі. Але ўжо і бегчы рабілася неяк, мабыць, ягоны маршрут канчаўся. Неверагод-

на дзівосны маршрут – праз тысячу вёрст да роднай зямлі. Аднак жа няласкава яна сустрэла яго, родная яго зямелька. Не ды бог з ёй, чаго было чакаць лепшага. Такі яго лёс! Пракляты лёс, які наканаваў яму ў такі час нарадзіцца селянінам.

[...] «Не, ужо не вылезу!» – з панылай злосцю сказаў ён сабе ў думках, гойдаючы цэлам застаялую раску на твані. Яго тут трохі хавалі ад берага купіны і лазняк. А галоўнае – тыя, на беразе, мабыць, не надта імкнуліся ў багну, мабыць жа, ведалі, што дна ў ёй няма. І ён гэта ведаў. Колькі разоў, бывала, са страхам глядзеў здаля на лазняковы прасцяг бяздоннае багны, якую заўжды акуратна абыходзіла жывёла. Цяпер ён сядзеў у ёй. І, мусіць, шляху назад не было.

Ад сцюжы ў вадзе дубянелі рукі і асабліва ногі, усё ўнутры ў яго сцялося ў тугі, хваравіты вузел – каб толькі стрываць. Але, мабыць, доўга трываць тут не прыйдзецца, усё ўжо канчалася. Трошкі, аднак, не хапала рашучасці. Варта было выпусціць з рук той карань ад купіны, як ён бы адразу пайшоў у бездань. Цяжкая суконная паддзёўка ўладна цягнула ўніз, пасталы зрабіліся, мабыць, пудовымі і таксама цягнулі за ногі. Але ён трымаўся, немаведама на што спадзеючыся, і часта дробненька дыхаў, бы рыбіна, выкінутая на пясок.

– Роўба, вылазь!

– Вылазь па-добраму. А то...

– Грамадзянін Роўба, ад ліца Савецкай улады папярэджваю...

Яны там крычалі, а ён ужо мала і слухаў. Усё роўна вылезці адсюль ён не мог. Ды не надта і хацеў. Ён толькі марудзіў. Дарма, аднак, марудзіў. Недзе зблізку, за лазняком, пачулася:

– Штось не відаць тут...

– Ды там. След во ў дрыгве...

«О, людзі, людзі! За што ж вы так?... Людзі...»

[...] Аднак, можа, ён хоць перад канцом згледзіць сына? Бедны Міколка: што ён перажывае цяпер? Пэўна ж, то не па сваёй волі – ён змушаны! Можа, яму загадалі? Які вышэйшы начальнік. Бо, мабыць жа, ёсць і над ім начальнік. І паслалі яго лавіць у лесе бацьку, якога ён выракся. Калі выракся, дык, мабыць, можна і лавіць. Але калі такое магчыма, тады як жа жыць? Можа, яму яшчэ загадаюць, злавіўшы, учыніць допыт над бацькам? І сын змушаны яго катаваць? Божа, нашто ты стварыў тады белы свет!

– Ляшчук, вунь туды пырані!

Гэта таксама Міколка – аднекуль здаля цвёрдым начальніцкім голасам, якога не ведаў Хведар. Той голас ён набыў ужо без бацькі. Шчаслівая яго маці, што не бачыць таго. І не чуе.

Тым часам у суседнім лазовым кусце зашархацела, і канец тонкай палкі наскрозь прапароў лісцвяны гушчар. Цяпер настала чарга ягонай купіны. Але, мабыць, яны не паспеюць. Усё ж ён іх апярэдзіць.

Хведар інстынктыўна хлябнуў болей паветра – на астатні раз – і выпусціў з рук вузлаваты карань. Цяжкія ногі ў нязносных сырамятных пасталах адразу памкнулі яго ў глыб багны, ён захліпнуўся. Знутры балюча ўдарыла ў вушы,

і ўсё пагасла ў вачах. Не дадзена было ціха жыць, дык хоць пашчасціла ціха памерці. Шукалі яго доўга, паролі шастамі з берага і з куп'я. Ды так і не знайшлі. Багна спрадвеку ўмела хаваць свае таямніцы.

- Камбед – камітэт беднаты, орган савецкай улады, які змагаўся з кулацтвам

- 1 Што табе вядома пра калектывізацыю ў 20-я і 30-я гады XX стагоддзя?
- 2 Аповесць В. Быкава пабудаваная на прынцыпе рэтраспекцыі. Правер значэнне гэтага паняцця ў *Слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў*, што ў канцы падручніка.
- 3 Які знешні выгляд галоўнага героя? Аб чым гэта сведчыць?
- 4 Што цягнула Хведара Роўбу ў родныя мясціны? Што ён тут убачыў?
- 5 Якія пытанні турбавалі Хведара наконт яго сына Міколкі?
- 6 Якім гаспадаром быў галоўны герой?
- 7 Чаму ён пазбягаў людзей?
- 8 Якім чынам Хведар Роўба трапіў разам з жонкай і дачкой ў далёкі Котлас на поўначы Расіі? Што іх там сустрэла?
- 9 Якім чынам адбылася дэградацыя Міколкі?
- 10 Чаму Роўба вырашыў пакончыць жыццё самагубствам?
- 11 У чым заключаецца праўда, крыўда і віна Хведара Роўбы? Абмяркуйце. Звярні ўвагу на першы абзац пятай часткі твора.

Пра аповесць В. Быкава *Аблава*

Фрагменты

Аповесць Быкава *Аблава* стала першым мужным помнікам, які ўвасобіў трагічны лёс беларускага сялянства ў гады сталіншчыны, у часы гістарычнага эксперымента над народам. Мусовая калектывізацыя вынішчыла гаспадарлівых сялян. З бязлітаснай праўдзівасцю Быкаў паказаў,

як на зруйнаваных котлішчах бацькоў засталіся бяздумныя, бязродныя сыны з так званымі «новымі людзьмі». У гэтым творы Быкаў з вялікай глыбінёй асэнсоўвае трагедыюны вопыт нашай гісторыі, горкі, крывава-пакутлівы вопыт калектывізацыі. Галоўная ідэя твора – амаральнасць сталіншчыны, якая не толькі фізічна знішчала мноства людзей, але і расчалавечвала чалавека, растоптвала ў яго душы спагадлівасць, міласэрнасць і здольнасць адчуваць чужы боль, звычайную суседскую прыязнасць, сяброўскія і сваяцкія пачуцці. Кожнай старонкай аповесці Быкаў сцвярджае, што самае страшнае злачынства сталінізму – разбурэнне духоўнасці, страта пачуцця самазахавання, уда-сканалення цэлым народам. Гэта, у быкаўскім разуменні, катастрофа, вытокі якой у тыповым трагічным лёсе галоўнага героя *Аблавы*, «спецперасяленца» Хведара Роўбы.

Аповесць пачынаецца з апісання пакутніцкай дарогі галоўнага героя, які трэці месяц прабіраецца ў родныя яму мясціны на развітальны паклон матчынай зямлі, немаведама на што спадзеючыся. Ссылны беларускі селянін Хведар Роўба дабіраецца з далёкага Котласа ў сваю вёску Нядолішча. Дарога ў аповесці набывае абагульнена-сімвалічны сэнс, а думкі героя ў дарозе даюць магчымасць пісьменніку размяшчаць падзеі па нарастанні, каб лепш выявіць рысы характару і глыбіню трагедыі галоўнага героя. На чужыне, у зямлі далёкага і халоднага Котласа, засталіся жонка і дачка, ім не суджана было вярнуцца пабачыць сваю зямлю. Пасля страты ў высылцы жонкі і дачкі жыццё па сутнасці страціла для гэтага чалавека вялікі сэнс. Але ў родных мясцінах пасля вяртання з войска застаўся Хведараў сын Міколка, які быў актыўным, старанным камсамольцам, а зараз, дачуўся бацька, сын яго ў раёне стаў вялікім начальнікам. Аднак гэта акалічнасць мала цешыла Хведара, бо сын ні разу не пацікавіўся лёсам сваёй сям’і. Раскулачанаму без падстаў селяніну больш за ўсё хацелася апошні раз у жыцці паглядзець на любяе котлішча, куды былі ўкладзены яго праца, сіла, – на сваю хату, на сад, на гаспадарчыя прыбудовы, на ўсё, што старанна і рупліва зрабіў ён уласнымі сіламі, уласнымі рукамі.

Хведар Роўба зайздросціць людзям, якія спакойна ходзяць па сваёй зямлі і не ведаюць, як цяжка, невыносна жыць без яе.

[...] Праз успаміны героя, праз яго ўнутраныя маналогі Быкаў пераносіць нас у 30-я гады, мастацкімі сродкамі даследуючы праблему калгаснага будаўніцтва, адносін грамадства да асобы ў тыя гады, прасочваючы лёс Роўбы. Хведар вырас у вялікай сялянскай сям’і, дзе сямейнікаў «было восем душ і з іх пяць мальцаў». Ён сумленна, цягавіта рабіў усялякую работу, «біўся зімой і ўлетку, як рыба аб лёд, і будаваўся, і абрабляў палеткі. Стараўся спраўна плаціць падаткі і пазыкі». Герой шукае адказ на пыкальна балючае пытанне: завошта яго пакаралі, чаму людзі з ім абышліся так жорстка і несправядліва? Ён жа заўсёды з павагай ставіўся да ўлады, быў шчыра ўдзячны ёй, што дала яму, бедняку, зямлю. Савецкую ўладу ён лічыў сваёй, але яна ашукала яго жорстка і бязлітасна. Роўба крыўдаваў і на людзей, якія ведалі яго змалку: чаму

ніхто з аднавяскоўцаў за яго не заступіўся? Хведар не разумеў, што, магчыма, яго даверлівыя аднавяскоўцы і не лічылі яго ворагам, але заступіцца за яго яны проста баяліся, бо ніхто не хацеў рызыкаваць сваім лёсам. Кожны баяўся трапіць у няміласць да ўлад і апынуцца ў высылцы.

Сціплага, стрыманага чалавека, Роўбу часта ашуквалі суседзі, радня, аднасяльчане, начальства. Ашуквалі яго і ў высылцы таварышы па няшчасці. Ашуквалі

таму, што для розных прыстасаванцаў да ўлады і абставін ён быў нязручным чалавекам, бо жыў па сумленні і ніколі не шукаў выгоды. Руплівы гаспадар, заняты штодзённым сялянскім клопатам, ён быў далёкі ад палітыкі, але сваёй штодзённай працай сцвярджаў перавагу над перакананымі актывістамі-балбатунамі. У Хведара ўзнікала непаразуменне: чаму калгасам кіруюць няўмекі, не рупліўцы, не гаспадары. Яго абурала, што самы лянівны гаспадар у Нядолішчы, Зміцер, у якога некалі ад голаду здохла кабыла, бо з'ела за зіму саламяную страху і ўсё роўна корму не хапіла, стаў брыгадзірам. Гэты чалавек за жыццё нават не навучыўся плесці лапцей, яму заўсёды пляла жонка, і ён зараз кіруе іншымі, распараджаецца людскімі лёсамі.

[...] Кроўная прывязанасць героя да роднай зямелькі, нязмерная, трапяткая любоў да яе зноў і зноў адчуваюцца ў думках, маналогам Роўбы. Чалавек, па яго глыбокаму перакананню, без роднай зямлі нішто. Нават памерці на радзіме, легчы ў родны пясочак – гэта вялікае шчасце. Яго тужлівы позірк вылучае купку хвоек у канцы вёскі. «То былі тутэйшыя могілкі з усёй яго раднёй, старымі, дзядзямі і прадзедамі – усім яго родам.

І шмат якімі вясковымі родамі, што адышлі, аджылі сваё, адпакутавалі. Зайздросная ўсё ж доля, – падумаў Хведар, – навек разам з усімі, у сваім кутку. А ягоная жонка Гануля, спакутаваная вясковая кабетка, не ашчаслівілася нават і гэткаю доляй – легла ў балотную ямку пад сцюдзёным Котласам...»

[...] Як ні асцерагаўся Хведар, яго ўсё ж убачылі, на ўцекача, «ворага народа», наладжваецца аблава.

У аблаве на Хведара ўдзельнічаюць блізкія суседзі, людзі, якім ён ніколі не шкодзіў, а толькі спрыяў і дапамагаў. Але самае горкае, што кіруе аблавай родны сын уцекача – Міколка.

[...] Дарэмна Хведар спадзяваўся, што калі сын вялікі начальнік, дык можа як-небудзь аблегчыць лёс бацькі, які яго выгадаваў, вывучыў. Мікола баяўся, бо дзеці раскулачаных таксама могуць падвяргацца рэпрэсіям і тады ў яго не будзе ніякіх шанцаў на кар'еру. Разумны і адукаваны Міколка зрабіў

«Калгасная ферма», 1964. Віталь Цвірка

кар'еру, зусім адрокшыся ад роднага бацькі, стаў партыйным сакратаром раёна. Пад націскам абставін так рабілі многія. Але, як даведаўся Роўба, яго сын вызначаўся ў адносінах да людзей асаблівай лютасцю. Ён нават памяняў бацькава прозвішча на іншае. Хведар гатовы яму многае дараваць, але каб памяняць прозвішча ды стаць цівуном... Для бацькі няма горшай ганьбы, чым мець такога сына. Роўба думае, разважае, як так сталася, што сын ператварыўся ў нелюдзя. Бацькі ж вучылі яго быць добрым, спагадлівым. Але былі ў камсамольца Міколкі і іншыя настаўнікі. Юнак аказаўся маральна слабым чалавекам, калі ў яго душы не засталася месца дабру і справядлівасці, спагадзе і міласэрнасці. Ён без сумненняў прыняў ідэі новага жыцця. Само жыццё, ідэі таго часу спрыялі таму, каб сын ішоў супраць бацькі і не нёс за гэта ніякай адказнасці і віны. Менавіта Мікола ўзначальвае тую злавесную аблаву на роднага бацьку. Магчыма, у гэтым вінаваты і сам бацька, які некалі не запярэчыў сынаваму разбою над абразамі, хоць «трохі было шкада святых, з якімі мінала жыццё, але... калі тое робіць сын ад імя ўлады... Усё ж уладзе ён верыў. Лічыў, што там, недзе ў Маскве ці Мінску, сядзяць разумныя людзі, адукаваныя і справядлівыя, і калі яны вырашылі, што без Бога народу лепш, дык, мабыць, гэтак і трэба».

Э. П. Мельнікава

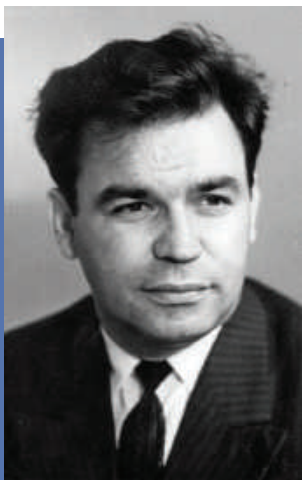
Быкаўская аповесць

Такое паняцце ўжо ўзаконена ў літаратуразнаўстве. Гэта звычайна даволі сціплы, лаканічны для такога жанру твор з моцнай скандэнсаванасцю дзеяння на невялікай прасторы і ў абмежаваным па сваёй працягласці часе, з вострай канфліктнасцю і трагічнымі сітуацыямі, якія нярэдка вымушаюць рабіць пакутлівы выбар паміж сумленнай смерцю або жыццём цаной здрады, з невялікай колькасцю герояў, якія найчасцей атрымліваюць кантрастную аўтарскую ацэнку і заўсёды вельмі дасканалую псіхалагічную распрацоўку.

І яшчэ адна рыса збліжае, родніць быкаўскія творы рознай тэматычнай і праблемнай скіраванасці. Ва ўсіх іх мастак аддае асноўную ўвагу звычайным людзям, якія самі сябе за герояў не лічаць і найчасцей выглядаюць зусім негераічна. Справы, якія яны робяць, таксама зусім звычайныя, будзённа-звыклія і для вайны, і для мірнага жыцця, але разам з тым безумоўна неабходныя і, па сутнасці, асноватворныя для існавання чалавека ці краіны.

Быкаўскія героі скрозь ставяцца ў так званыя пагранічныя сітуацыі, на мяжы жыцця і смерці, ім вельмі часта даводзіцца дачасна і ў вялікіх пакутах паміраць.

паводле Дзмітрыя Бугаёва

Барыс Сачанка (1936 – 1995)

Друкаваць свае творы пачаў, яшчэ будучы студэнтам. У 1956 годзе часопіс «Малодосць» надрукаваў апавяданне *Плынь*. У сааўтарстве з Янкам Сіпаковым і Рыгорам Барадуліным пад псеўданімамі І. Сібарсач ці Р. Сібарсач змяшчалі ў «Вожыку» вострыя і надзённыя крытычныя нататкі, артыкулы, гумарэскі, сатырычныя замалёўкі.

У 1960–1976 працаваў у аддзеле прозы часопіса «Полымя», у 1976–1986 – сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў БССР. З 1986 – загадчык рэдакцыі перакладной замежнай літаратуры выдавецтва «Мастацкая літаратура». У 1993–1995 гадах – галоўны рэдактар выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя».

Барыс Сачанка

Дарога праз лес

Ад школы, дзе вучыць Леанід Акімавіч, да Замхоўя крыху больш сямі кіламетраў. Гэта калі праз лес, ці, як кажуць, брадамі. Дубы і клёны, сярод якіх дзе-нідзе пракідаюцца танклявыя беластвольныя бярозкі і кусты арэшніку, упіраюцца скрозь у самае неба. За парэпанымі, у два і ў тры абхваты камлямі часам нельга разгледзець малаўезджаную дарогу праз дзесяць-дваццаць крокаў.

То тут, то там на дарозе плеснеюць, гніюць доўгія дрыгвяністыя брады з жабамі ў стаячай, цвілой вадзе. За імі – зноў лес. Дрэвы адно ў адно: тоўстыя, старыя, з бародамі сівога моху на ствалах. Яны заўсёды захоўваюць адвечныя лясныя змрокі.

Лес гэты ніколі не ведаў ні пілы, ні сякеры. Ён рос, старэў, трухлеў на карані і, калі надыходзіў яго час, падаў... На яго месцы неўпрыкмет падымаўся новы. Так ішлося спрадвеку.

За адным самым вялікім на гэтай дарозе бродам – Журавым – лес нібы расступаецца, даючы месца паляне. На гэтай паляне яшчэ да вайны стаяла леснічоўка. Цяпер тут засталася толькі печышча. Усё ў быльнягу і ажынніку, яно выпірае аж на самую дарогу.

Людзі па гэтай дарозе ходзяць рэдка. Сустрэкаючы тут Леаніда Акімавіча, сёй-той з аднавяскоўцаў пытаў:

– Чаго гэта, Акімавіч, брадамі ходзіце? Ёсцэка ж дарога праз сенажаць... Куды прамей...

Настаўнік усміхаўся, хутчэй сабе, чым субяседніку, і задуменна казаў:

– Лес люблю... Ды і прывык хадзіць па гэтай дарозе....

Неяк хацелі перавесці Леаніда Акімавіча ў Замхоўскую школу, але ён, на здзіўленне ўсім, адмовіўся.

– Мне добра... Сем кіламетраў... Адпачыць пасля ўрокаў і то як след не паспееш...

Прывыклі людзі да такіх вандровак настаўніка, думаючы парою: хлопец усю вайну тут прапартызаныў. Ці мала што можа напамінь яму глухая лясная дарога?

Ідзе, крочыць Леанід Акімавіч, а ў галаве ў яго мінулае – дарагое, незабыўнае. І бесклапотнае, вясёлае маленства, прабасаножанае тут, на ўлонні прыроды, і школа, сябры, настаўнікі... Яго першае і, відаць, апошняе каханне таксама некалі блукала тут... Усплываюць сінія, празрыстыя майскія вечары з духмяным настоем яблыневай квецені ў паветры... Ён хадзіў тады адзін каля леснічоўкі. Усё чакаў – можа выйдзе яна... Ніна. «Я скажу ёй пра ўсё...» – думаў ён. Але Ніна не выходзіла. Сядзела каля прыадчыненага, нічым не завешанага акна і чытала.

«Ніна... Ты нічога не ведала. Я не асмеліўся падысці да цябе ні на адным школьным вечары, не рашыўся нават пра ўсё напісаць. Не ведала ты і пра тое, хто выкраў у цябе з партфеля твой здымак...» Ці не ён, той здымак, і загубіў усё – мару, каханне. А ён, Леанід, так бярог яго. І ў цяжкіх, крываваых баях пры адступленні, і ў школе той, куды трапіў неўзабаве пасля ранення, – усюды здымак быў з ім, як напамінак аб далёкім шчасці.

І вось стала вядома, што яго, Леаніда, самалётам пераправяць праз лінію фронта да партызан. Якраз у родныя мясціны.

З самалёта выкінуўся ноччу. Знаёмы лес сустрэў ціхім, прытоеным шэптам.

Схаваўшы пад выварацень рацыю, да самага ўсходу прабіраўся да партызанскай зоны з думкамі пра заданне, пра маці, вёску. Пра яе, Ніну... Раніца ў той дзень выдалася нейкая насцярожаная. Манатонна ціўкалі пеначкі, спалохана лопалі крыллем, пырскаючы халоднай расой, дзікія качкі. Дыміўся, хаваючыся за кусты, туман.

– Хэндэ хох!..

Картавы голас з-пад дуба выбіў Леаніда з задумення і прымусіў нырнуць у гушчар, шукаць паратунку.

Аўтаматная чарга збіла на плячо некалькі галінак...

Леанід ведаў свой лес, брады, раку Віць... «Толькі б дабегчы да ракі...» – мільгала ў галаве. Ногі правальваліся ў месіва твані, спаўзалі з купін. Гразь плюхала ў ботах. Ён чуў, як трашчала голле, каўкала дрыгвяністая багна.

«Чаму не страляюць?»

Яшчэ крокаў праз колькі ён здагадаўся: «Хочуць узяць жывога».

«Трэба скінуць гімнасцёрку, – цюкнула яму, калі ён дабег да ракі, – пакласці яе перад ботамі. Хай тады акружаюць «парашутыста»... А тым часам – у раку.

На тым беразе – партызанская зона...»

Гадзіны праз дзве Леанід быў у партызанскім лагёры. І тут успомніў, што разам з гімнасцёркаю трапіў у рукі ворагаў здымак. Нінін здымак...

Праз тыдзень, ліпеньскай ноччу, Леанід наведаў маці. Ад радасці тая не ведала, што рабіць. Стаўляла на стол то малако, то халодную бульбу, якая засталася ад вячэры, то прыносіла сала. І ўсё раскажвала, раскажвала свае вясковыя і партызанскія навіны.

Леанід доўга не рашаўся запытаць пра Ніну. Толькі перад самым святаннем, калі ўжо адыходзіў, не вытрымаў:

– Мама, а дзе цяпер Ніна? Ніна Лучанка?

І пачуў страшнае, у што доўга не хацелася верыць...

– Няма яе ўжо, сыноч... Немцы павесілі... Учора... Кажуць, трымала связь з Масквой. У кішэні парашутыста знайшлі яе здымак. Відаць да яе пасылаўся чалавек... На допыце, кажуць, маўчала, нікога не выдала...

...Крочыць Леанід Акімавіч лясною дарогай...

Мінае лета, пачынае журботна курлыкаць жураўліная восень, пасля – мяцеліцы, снягі, а Леанід Акімавіч ходзіць і ходзіць той дарогай, па якой вялі на смерць Ніну... Яго Ніну...

«Зіма ў Міхалове», 1973. Алег Казак

- выварацень - вывернутае з каранем дрэва

- 1 Кім з'яўляецца галоўны герой апавядання?
- 2 Чаму ён ходзіць на працу пехатой цераз лес?
- 3 Кім была Ніна і што яна значыла для Леаніда Акімавіча?
- 4 Што здарылася ў час вайны? Як гэтыя падзеі паўплывалі на жыццё галоўнага героя? Што ён адчувае цяпер?
- 5 Вывзнач усе магчымыя значэнні слова «дарога» ў кантэксце апавядання Барыса Сачанкі.

Ідылія

Я н ы сустрэліся напрудвесні, калі ўжо добра прыгравала сонца, раставаў снег і ў прыродзе ўсё ажывала – дрэвы, кусты, трава, розныя казюркі, чарвячкі, мошкі. І адразу, з першай жа сустрэчы, спадабаліся адно аднаму. Мінула некалькі дзён, і я н ы пабраліся.

Жылі дружна, весела, ніколі не сварыліся. Дый, шчыра кажучы, не было за што сварыцца. Ё н кахаў я е, я н а кахала я г о. А ўсяго астатняга, за што звычайна сварацца, у і х хапала: было што есці, было што піць, было дзе жыць. Што ж яшчэ трэба было і м?

Прайшоў час, і ў і х нарадзіліся дзеці. І ё н і я н а не шкадавалі сіл, разам іх кармілі, паілі, выхоўвалі. І дзеці выраслі на славу – дужыя, прыгожыя, а галоўнае – вясёлыя, такія ж, як і бацькі. Бацькі навучылі дзяцей усяму, чаму і трэба было навучыць, і аднойчы, калі пахаладала, зажаўцеў дзе-нідзе на дрэвах ліст, правялі на свой хлеб...

І рассталіся бацькі з дзецьмі і дзеці з бацькамі добра, без слёз, нават нібыта з радасцю: дзеці не патрабавалі нічога ад бацькоў, а бацькі таксама не патрабавалі нічога ад дзяцей. Рабіць тое, што звычайна робяць людзі, калі ў іх вырастаюць дзеці, і дзеці, калі ў іх старэюць бацькі, не трэба было, бо яны і не былі людзі, а ўсяго толькі птушкі. Самыя звычайныя вольныя птахі...

- 1 У якім асяроддзі адбываецца падзея твора?
- 2 Раскажы пра суадносіны паміж бацькамі і дзецьмі. У чым іх асаблівасць?
- 3 Параўнай свет жывёл са светам людзей. Назаві розніцы і падобенствы.
- 4 Што лічыш самым істотным у суадносінах паміж дзецьмі і бацькамі?

Барыс Сачанка

Галя

Скарочана

Калісьці, пры панах, гэта быў хутар. З шасцю дзесяцінамі добрага поля адразу за садам, з новым вялікім гумном, двума хлявамі і малой старасвецкай хатай. Без шчыта яна, наўкруг накрытая саломай, зялёнай ад моху, нізка насунутай на малыя прыплюшчаныя вокны. Так і глядзела на свет, як сам гаспадар, заўсёды зажмураны Данька, стары Хамёнак, бязлобая галава якога нібы ўрасла ў зімовую шапку – аблезлы, раней, калі верыць старому, гарадскі каракулевы каўпак.

Цяпер гэты каўпак недзе яшчэ ўсё валяецца на гарышчы, а сам Данька Хамёнак ляжыць на ўзгорку пад хвойкамі і муравой. Ад хутара застаўся толькі сад, скрыпучы журавель над зрубам студні і тая самая хата.

У хаце ад усёй Хамёнкавай сям’і ўцалела толькі нявестка Галя з дзецьмі, хлопцам і дзяўчынкай.

Спакойны жнівеньскі вечар. Сонца зайшло. Галін хлопец, падлетак Антось, пайшоў у поле да малатарні. На верхавіне старой ліпы за агародам пагасла чырвань на лісці; шпакі ўзняліся з голля і панеслі свой кірмаш у вёску. Пад паветкай за сенцамі, аддаўшы вячэрні ўдой, лягла на свежым подсціле карова. У хаце за сталом сядзіць чарнявая Сонечка, на поўны рот запіваючы хлеб сырадом. Тонкія загарэлыя ножкі яе, як і ва ўсіх пастушкоў, папораны ржышчам. Сонечка памыла іх каля студні халоднай вадой, і ногі садзеюць да самых каленак. Яна то пацірае іх адна аб адну, то проста стрыжэ імі пад высокай лавай. Сонечка хоча гаварыць.

– Мамка, – кажа яна, – а сёння Лёня Сцяпанаў смяяўся з мяне. Ты, кажа, пані. Ты, кажа, хутаранка. А чаму? Чаму ён смяецца?

– Мамка, чаму?

Галя прыпамінае словы дачкі.

– Чаму? – перапытала яна, яшчэ не гатовая да адказу. І Сонечка адказвае на пытанне сама.

– Мы, кажа, у вёсцы жывём, – гаворыць яна, жуючы, – а вы на хутары. І дзед твой быў пан, і тата пан, і ты таксама паненка.

– А ты скажы яму, што ён яшчэ дурны, – гаворыць Галя нейкім млявым, бюссільным ад стомы голасам.

Яна хацела гаварыць яшчэ нешта, але раптам змоўкла. Слых яе зноў улавіў той самы, на момант згублены гул. У хаце, пад старым гадзіннікам зноў засталася яна не ўся, нібы не ўся яшчэ вярнулася з поля.

– Ты еш, дачушка. Еш ды лажыся. Годзе.

– А ты куды пойдзеш?

– Я хутка прыйду.

Галя стаіць за вішняком, успёршыся рукамі і грудзьмі на шэрую жэрдку

старой агароджы. Галя глядзіць у поле. Ногі ў церпкай, халоднай расе, вочы – недзе далёка, далёка...

[...] Ды ўсё гэта так сабе, усё гэта – дзеля таго, каб далёка над полем разносіўся гул, грукатанне трактара. Там, дзе ён, дзе сядзіць за рулём той адзіны ва ўсім гэтым свеце, каму ад болю сэрца, ад цяжкай журбы хочацца крыкнуць:

– Ся-ро-жа-а! Ся-ро-ж-ка-а!!

Ён даўно ўжо Сяргей, а не Сярожа, ён даўно ўжо забыўся, – відаць, выцер з памяці ўсё, што калісьці было. А ты крычы, ты ўспамінай, раздзірай сваю душу, дурніца, хоць да крыві...

А то ж было яно, было, калі ён быў і для яе Сярожка. Ох, як даўно гэта было! Не, не даўно, здаецца, толькі ўчора.

Галя толькі яшчэ на дзеўку бралася, калі ў іх вёску, Гаросіцу, прыйшлі з Касцюкоў краўцы-кажушнікі, два здаравенныя панурыя браты. Абодва ў доўгіх кажухах, нібы ў доказ таго, што не заўсёды шавец ходзіць без ботаў, абодва ў вялізных шапках, нібы па цэлай авечцы ў іх на галаве, абодва ў лапцях і вусатыя.

– Дзеўкі, глядзіце – Торбы ідуць! – заўважыла іх праз акно адна з дзяўчат-кудзельніц.

Кажушнікі і сапраўды так называліся – Торба. Цімох Торба і Ціхан Торба. Мала ведаючы іх – не пазнаеш, каторы Ціхан, каторы Цімох.

– І нейкі хлопец з імі, дзеўкі, гвалт! Дальбог, харошанькі!

З гармонікам!

І праўда – з кажушнікамі ішоў дзяцюк... Ну, проста хлопчык!

У кароткім кажушку, у ботах, з гармонікам за плячыма. Адна з дзяўчат пастукала галоўкай верацяна ў акно. Ён, вядома, пачуў, азірнуўся. Узмахнуў рукою і стаў, засмяяўся: «Добры дзень!» Можна, нават зайшоў бы ў хату, ды вось адзін Торба, што ішоў з драўлянай планкай-метрам у руцэ, азірнуўся таксама, нешта сказаў, і хлопец пайшоў. Дзіўным здалася дзяўчатам, а потым і ўсім у Гаросіцы, што ў аднаго з гэтых Торбаў ды можна быць такі сын. Такі беленькі, спрытны... Зусім нібы чужы каля тых двух вусатых здаравілаў.

Ён быў іхні пляменнік, сірата з далёкай вёскі. Завуць Сяргей, а прозвішча таксама дзіўнае, як у дзядзькоў, але прыгожае – Юрачка. Вельмі ж да твару яго Сяргею. Так яго і завуць: хто – Сярожа, хто – Юрачка.

Ну, спрытны быў, вясёлы Юрачка, харошы! Дзядзькі яго – вялізныя, а ўсё ж улазілі яны ў найменшую хату. Здымуць шапкі свае, кажухі, застануцца з аднымі вусамі, прысядуць да стала – толькі сапуць над аўчынамі. Так і жывуць на свеце – моўчкі. А Юрачку ў кожнай хаце было цесна. Вядома, не адзін – з гармонікам. Часамі нават да вечара не можа датрымаць: уваткне іголку ў кашулю на грудзях, закруціць нітачку, азірнецца на дзядзькоў ды за свой інструмент. Усё рабіў спраўна. Гармонік у яго не так сабе, а ў цётчыну хустку закручаны. Разгорне хустку – гармонік ажно зіхаціць, а расцягне яго – раздасца кожная хата!

Адзін, два танцы прайграе – дзядзькі маўчаць. Пасля старэйшы Торба, Цімох, той, што з метрам хадзіў, прагудзе:

– Можа, годзе, Сяргей? Можа, людзі не любяць?

У адказ на гэта Юрачка крута, з разгону паварочваў вальс на «Мікіту».

[...] Молада, хораша, звонка спяваў гарманіст.

Толькі дзядзькі маўчалі. Нават шыць не спыняліся. Ды таксама не скажаш пра іх, што не рады, асабліва ведаючы, што і гармонік Сяргею купілі яны.

Вясёлы месяц быў тады ў Гаросіцы. Танцы, песні – штовечар! Шкада, што не хапіла ў іх аўчын на ўсю зіму...

Ой, мамачка! Для ўсіх вясёлы, а для Галі... ну, і не кажы...

Усё гэта – было.

Цяпер над полем ціхі, поўны месяц. Галіны ногі ў халоднай расе. Плечы стынуць пад тонкай сукенкай... А трактар гудзе і гудзе... Не пакінеш яго, не забудзеш, што гэта – Сярожа, яе Сярожа... Божа мой, як гэта горка, балюча ад думкі такой!.. А ён жа быў яе, яна была – яго, яны так хораша, так многа цалаваліся. Ды не многа, а тыдзень адзін, а ў тыдні ж толькі сем начэй.

Спачатку любіла Галя адна, баючыся сама сабе прызнацца ў гэтым, саромеючыся лішне пазіраць на яго, каб не падумалі ды не пазналі. Яна была най-малодшая ў іхняй дзявочай кампаніі. Сірата з самай беднай у Гаросіцы хаты Марылі Парабчанкі. Так іх і называлі спрадвеку – парабкамі. Бацькі ў Галі не было. Ніколі не было, хоць ён і жыў недзе, а можа, і сёння жыве, не думае нават аб тым, што ёсць у яго дачка. На пашы дзеці лялі яе брыдкім бязлітасным словам – байстручка. Ды з часам гэта слова абвалілася з яе, як шалуха. Прыгожай, спраўнай вырастала Галачка. У беднай сіраты – добра, хораша ў песні пецца! – толькі чорныя бровы. Затое бровы – шнурочкам, вялікія карыя вочы, маленькія спрытныя рукі і лёгкія ножкі. Чырвоная хусцінка з вышытымі над ілбом пшанічнымі каласамі, неяк па-свойму, непаўторна завязаная на чорных густых валасах, была ў сірочай красе тым нечым вельмі важным, вельмі ўдала знойдзеным, з-за чаго вар'яцелі бадай усе гаросіцкія дзецюкі. А пойдзе ў танец Галачка – пастой ды паглядзі!

Спачатку Юрачка толькі глядзеў. Глядзеў і рэзаў на гармоніку амаль без адпачынку. Вядома, гуляць пад добрую музыку кожны ахвочы, а падмяніць Сярожу не было каму.

Ды вось у адну нядзелю прыйшоў з суседняй вёскі Качаны Іван Чарнагрэбень, які таксама мог іграць.

[...] Цяпер, калі Юрачка паставіў на калені Івану свой гармонік, – абодва яны па-свойску ўсміхнуліся. Адзін з просьбай: «Мо рэзнеце, Іван Сцяпанавіч, на радасць ды на лёгкі скок працоўным?», другі – ад нейкай не па ўзросту Івана маладое ўцехі: «Рэзну, браце, даўно ўжо не рэзаў!»

І Чарнагрэбень рэзнуў. Не зусім яно так, як Сяргей, ды ўсё ж полечка «Галка» пайшла «з-пад карча», па-сапраўднаму.

Юрачка страсянуў галавой, устрапянуўся, як выпушчаны са жмені верабей, паправіў паясок на сваёй вышыванай кашулі і рушыў у кут, дзе сядзелі

дзяўчаты. І хата, поўная хата людзей – насцярожылася. «Мяне возьме, мяне», – засвяціліся вочы, забіліся сэрцы дзяўчат. А ён падышоў да Галі. Проста і спрытна, як ён рабіў усё, Сярожа пакланіўся. З усмешкай, вядома, такой, што ў ёй і просьба і радасць:

«Нарэшце мы пойдзем!..»

І вось яны выйшлі ў круг, абняліся.

Мужчыны прыўсталі з лаў, маладзіцы націснулі з кута на сярэдзіну, моладзь нібы стаілася ў чаканні нечага, што ўбачыш не вельмі часта.

Даचाкаўшыся такта, Юрачка тупнуў і – завірылі!.. Малыя боцікі яго то ледзь краналіся дошак падлогі, то раптам гулка і чотка – па паваротах улева ці ўправа – білі, як выгаворвалі, чачотку. Вакол яго светлавалосай галавы толькі мільгаў румяны тварык пад чырвонай хусцінкай. А ўсё ж такі можна было прыкмеціць, разгледзець і залатыя каласы на чырвані, і чорныя бровы, і вусны, што так і не маглі стрымаць усмешкі сорама і шчасця... Усім было відаць, а Юрачку найлепш.

[...] – Правільна, Юрачка! Правільна! – загула, нібы ўздыхнула з палёгкаю, хата. І толькі тады ўжо, нібы давеўшыся да поўнага ладу тое, што трэба было давесці, моладзь пусцілася ў танец.

Так пачалося іх каханне.

Гэта быў толькі ўступ да вялікага шчасця, што мела прыйсці, што пачалося ў тую ж ноч, калі ён цалаваў яе каля іхняга акна, а Галя закрывала твар рукамі і прасілася: «Сярожа, міленькі, не трэба...» Ды рукі гэтыя яму зусім няцяжка было разнімаць. А шчасця, гарачага, хмельнага шчасця ім ніяк нельга было ўдосталь напіцца, хоць прастаялі на снезе амаль да світання.

Праз тыдзень Юрачка пайшоў з дзядзькамі ў Касцюкі, дахаты.

І хто мог падумаць, што іх развітанне – на век!..

Цяпер вось стой ды слухай, як за пшаніцай, за вырваным ільном гудзе яго вясёлы працавіты трактар. Думай пра першую радасць сваю, крычы, звар'яцей ды крычы, каб успомніў цябе і прыйшоў. З ім калісьці цёпла было стаяць і на снезе, а цяпер табе, баба, холадна ўжо і на летняй расе. Ідзі, ідзі, дурніца, у хату, дарэмна стаіш... Няхай трактар гудзе, няхай не дасць табе заснуць да дня.

Галя ціха пайшла.

Дзверы – і ў сенцах, і ў кухні, і ў хаце – старыя, скрыпучыя. Як ты ні асцерагайся, усё роўна скрабянуць па сэрцы. У хаце змрочна. Стаіць-то яна вокнамі на поўдзень і на ўсход, але акенцы гэтыя глядзяць з-пад нізкіх капяжоў, нібы пануры чалавек, толькі пад ногі. Галя ідзе ў той куток, дзе ложка, наўздагад, на хаду ўжо расшпільваючы сукенку. Распануўшыся, яна асцярожна абмацвае край ложка і асцярожна лажыцца. Ды ўся гэтая асцярога – дарэнная. Сонечка яшчэ ўсё не спіць.

Шчака на падушцы, рука пад шчакой, а вочы глядзяць у паўцёмру. Галя знайшла рукой яе цёплыя плечыкі і прыгарнула малую – усю за раз, з усімі яе думкамі.

[...] ...Гарманіст Юрачка больш не прыйшоў у Гаросіцу – ні шыць кажухі, ні цалаваць сваю Галю, ні ўпотаі ад яе хадзіць у Качаны. Нешта хутка пасля іх першага развітання камсамольца Сяргея паны пасадзілі за краты. Не аднаго, вядома, – узялі з ім разам і іншых, з Гаросіцы і з Качаноў. Другі раз пайшоў у турму і Іван Чарнагрэбень. У верасні трыццаць дзявятага года, вярнуўшыся ў родную вёску, Сяргей адразу ж пачуў, што дзяўчына яго – за другім.

Як гэта сталася, што малады Хамёнак, Данькаў сын, узяў дачку Марылі Парабчанкі?

Гледзячы збоку, для многіх гэта было ясна. Ён – закахаўся, відаць, так, што пайшоў супраць волі бацькоў. Ну, а на месцы Галі пайшла б за яго не адна. Такі, людцы мае, хутар, ды і хлопец – нічога не скажаш. А што свёкар ліхі чалавек, дык жа не з ім, не з Данькам слінявым жыць. Прыйдзе час і на Даньку.

Сама Галя ведала больш. Мікола лазіў за ёю даўно, яшчэ да Юрачкі. Гаворка пра арышт Сяргея і Галіны горкія слёзы былі днямі ягонай радасці. Спачатку яна, вядома, і гаварыць не давалася, а потым смутак патроху заглух. А Мікола налазіў – штовечар, то больш. Нават плакаў і страшыў, што кончыць, зарэжа і яе, і сябе... Заступіцца не было каму. Пра гэты замуж шчаслівы трубілі не толькі чужыя – і сваякі, і маці была на яго, Міколавым, баку... Першы раз ён узяў яе ледзь што не сілай. Адразу свет завязаў, заставалася толькі плакаць і моўчкі ісці за ім, у ім шукаць паратунку ад ганьбы. На Данькаў хутар яна прыйшла яшчэ з дзявочым выглядам. Калі ж маладзіцы ўжо нельга было больш схаваць таго, што стала прыкметным раней, чым у хаце чакалі, – у свёкравым вечным зудзенні толькі і чуваць было: «Байстручка, жабрачка, няўдаліца...»

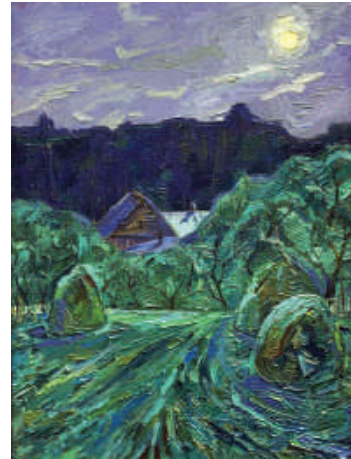
[...] ...Трактар гудзе. Поўны месяц высока стаіць над палямі. Адзін будзе гудзец усю ноч, другі – свяціць трактарысту да сонца.

Чарнявая Сонечка цёпла дыхае носікам маме ў плячо. Даўно заснула, успомніла слова, якім назвалі на пашы яе амаль невядомага бацьку. Няхай пакуль што спіць, няхай не ведае больш...

Галя ўстала. Хацела выйсці ў кухню, напіцца, але раздумала і падышла да акна. Не адчыняецца яно, і фортакі няма. А ўсё ж тут лепш чуваць, як за прасторам калгаснай пшаніцы, за лёнам духмяным бяссонна, нястомна працуе трактар.

– Сярожа, – шэпчуць сухія, гарачыя Галіны вусны, – Сярожа, можа, зайшоў бы? Ну, хоць напіцца... Ды не, ён не зойдзе.

Ён заходзіў у гэтую хату адзін толькі раз. Гэта было напрудвесні сорак чацвёртага года. Нешта апоўначы Хамёнкавых разбудзіў стук у акно. Ясна –

«Ціха на мяккай траве сінявокая
ноч прахадзіла...», 1981. Вячаслаў
Вярсоцкі

хто гэта: адны былі ў той час гаспадары начэй. Адчыняць і цяпер пайшла Галя. Сам гаспадар у такіх выпадках не ўставаў з пасцелі.

Следам за Галей увайшло толькі двух, рэшта стаяла з коньмі на двары. Галя пабольшыла кнот у газніцы, а сама пайшла ў куток. Яе справа закончана, гаспадар будзе гаварыць сам.

– Добры вечар! Што, хворы? – спытаўся адзін з партызан.

– Ды так, таварышы, няхай яго немач...

– Сэрца?

– Не, яно, каб сказаць...

– Язва?

– У мяне, таварышы...

– Што ж, душа па радзіме баліць? Ляжы, ляжы. Я ведаю – ты спраўкі хочаш паказаць.

Партызан уключыў электрычны ліхтарык, і гаспадар заморгаў у святле.

– Усё нармальна, – сказаў партызан. – Хвароба працякае правільна. Барада запушчана, боты схаваны, самагонка ёсць...

Мікола зразумеў гэта па-свойму.

– Ды недзе кропля ёсць, таварышы. Добра, што вы напамнілі.

– Ляжы, ляжы, Хамёнак, не ўставай. Няхай пастаіць самагонка твая. Заўтра заедуць бобікі. А можа, з імі і сам пан фельдфебель. А нам твае танцы ды спевы не трэба. Вахлак.

– Вось вы не верыце, таварышы...

– Ды што нам верыць – мы бачым, – перабіў яго партызан. – Бачым цябе наскрозь. У нас, брат, дакладна запісана ўся гісторыя тваёй хваробы, – і барадатай, і безбародай. Ты ўсюды ўсё адбываеш сваёй самагонкай. Народ абліваецца кроўю, а ты... Віляеш, як сука, і нашым, і вашым. Ды што нам з табой гаварыць. Дзе Каштанка? Пад'ём!

Хамёнак усё яшчэ цяжка, не збаўляючы выгляду хворага чалавека, узняўся і сеў на ложку.

– Галя, дай мне валёнку.

Яна не хацела выходзіць з кутка. Хацелася нават шпурнуць іх, гэтыя знарок ірваныя валёнку, у гэтую рыжую, знарок запушчаную бараду. Хацелася проста заплакаць ад крыўды і сораму... Аднак яна ўзяла з печы валёнку і панесла іх перад сабой, каб хоць гэтак, хоць трошкі даўжэй не паказваць людзям, ад каго яна зноў зацяжарала...

– На, – сказала яна адно слова, якое здолела вымавіць.

І тады ён, Сярожа, сказаў:

– Добры вечар, Галя! І ты ад нас хаваешся?

Ах, ну чаму ты, дурніца, тады не сказала яму: «Забяры мяне, родны, адгэтуль!» Чаму не назвала яго тым імем, якое даражэй табе за ўсё на свеце імёны, – Сярожа? Чаму?..

Таму, што і мову табе, і слёзы адняло ад жалю да сябе, ад сораму.

– Добры вечар, – сказала яна, апусціўшы вочы.

Вельмі добра, што пры газніцы было цемнавата, што ён не асвятліў яе ліхтарыкам. Відаць, хоць трошкі яшчэ паважаў ён яе – калі ўжо не Галю сваю, дык жанчыну.

Яна не пайшла за імі ў гумно, засталася ў сенцах, на парозе, у адчыненых дзвярах.

[...] – Паехалі! – зноў пачуўся голас Сяргея. Яны паехалі, а Хамёнак застаўся. Пакінуты стомлены канюк, якога ён трымаў за павады, узяў галаву, заржаў. Неяк сумна, балюча – услед іх маладому смеху, цокату мноства падкоў па аблысёлым бруку дарогі...

– Не плач, ідзі лажыся, чаго ты... – гудзеў Хамёнак з-пад коўдры. – Ты думаеш, што мне яе не шкада. Такая, ліха ім, кабыліца!..

– Пайшоў ты к чорту! – сказала яна і палезла на печ.

Хамёнак маўчаў нядоўга.

– Ага-а! – пачуўся ў цемры яго зларадны голас. – Дык ты па ім, па гэтым шыбеніку! Ну, паглядзім!..

[...] ...За акном пачынае світаць. Вялікі, поўны месяц вось-вось пабялее, закончыць дзяжурства над полем, перадасць яго сонцу.

А трактар гудзе і гудзе...

«Зайдзі, зайдзі, Сярожа яшчэ раз. Апошні разок!..»

Галя глядзіць удаль, успёршыся на падаконнік.

А гул усё, здаецца, набліжаецца. Так, ён бліжэй, штораз бліжэй!..

«Ідзі, ідзі адтуль, дарагі мой, куды ты пайшоў пад песню свайго гармоніка на вуліцы, пад цокат падкоў на дарозе, – з той яснай стараны, адкуль ты не вяртаўся гэтак доўга!..»

Збылося!

Трактар спыніўся. Рокат замоўк.

Галя ўстала і адышла ад акна. Міжвольнымі рухамі рук яна адразу паправіла валасы, пасля – таксама міжвольна – закрыла рукамі твар.

Сяргей ідзе. Яшчэ ўсё малады, як і ў той час, толькі цяпер – у сінім заплямленым камбінезоне, з пшанічным чубам над блакітнымі вясёлымі вачыма, з кепкай у левай руцэ. Вось-вось зашаласціць пад яго ботамі росная трава, захрупае жвір каля прызбы, працягнецца да шыбы родная рука, застукае ціхенька ў шкло і – кончыцца ўсё, што было... Ідзі, ідзі, я чакаю даўно... ой, даўно!

Ды што гэта!..

Ну, а ты думала – што?..

Трактар гудзе зноў. І гэты гул цяпер штораз – далей.

Як гэта проста ўсё, як зразумела, што ён завярнуўся, – і як гэта страшна!..

Сядзь і сядзі каля акна. Хочаш – крычы, а хочаш – маўчы, пазірай. Ёсць і яшчэ адно, што табе засталася, – заплач.

І Галя выбрала апошняе. Не выбрала – яно прыйшло само. Прыпаўшы тварам да гарачых рук на падаконніку, яна заплакала – горка, наўзрыд.

[...] А трактар яшчэ ўсё гудзе і гудзе... Хто там змяніў гарманіста Сяргея?.. Каля студні мыецца Галін хлопец Антось. Нацягаў у карыта сцюдзё-

«Лён», 1956. Натан Воранай

най вады, зняў кашулю, і на ўвесь двор чуваць, як ён фыркае ды пакрэтвае ад здавальнення. Харошы хлопец, жывы, працавіты. Добра, што цягне яго да людзей. Сам, па сваёй ахвоце і пазаўчора і ўчора хадзіў з сябрукамі за вёску да малатарні. Антось выціраецца свежым кужэльным ручніком. І зноў, здаецца, на ўвесь двор чуваць, як аж рыпіць яго загарэлы твар, моцныя рукі, што заслужылі і сёння на адпачынак.

Галя вельмі любіць Сонечку. Галі ў маленстве ніхто не здымаў. Якія там маглі быць здымкі. Добра хоць, што люстэрка было ў Парабчанкі. Ды Галя глядзіць на Сонечку сваю, як у люстэрка. Такою, мусіць, толькі такою была яна сама калісьці, – з вялікімі вачыма, чорненькая шчабятушка...

Сонечка стаіць на пасцелі ў кароткай чысценькай кашульцы. Яшчэ ўсё сонная, ды ўжо з усмешкай на прыплюшчаных карых вачах, яна працягвае да Галі тонкія загарэлыя ручкі. Мама надзявае на іх маленькі крэмавы станік, потым зашпільвае яго, спрытна перабіраючы пальцамі белыя гузікі. А тонкія цёплыя ручкі малой ужо абвіліся за Галіну шыю. Чорнавалосая галоўка сама схілілася на маміна плячо. Ой, як прыпала б яна да падушкі!.. Ды нічога, Сонечка ўстане таксама ахвотна. Яна ведае, што цяпер жніво, што ёй і сёння трэба замяніць Антося, пакуль ён паспіць. На двары ўжо стаіць, чакаючы сваю пастушку, ласкавая, спакойная Падласка. У жоўтым чысценькім збанку стаіць на сталe каля кубка цёплы сырадой.

- Ты, мамка, спала са мной?
- З табою. То ж мы разам з табою заснулі.
- Сёння, мамка, нядзеля?
- Нядзеля. Сукенку ты надзенеш новую, дачушка. Гэтую.
- А ты, мамка, пойдзеш у поле. Жыта дажалі, дык трэба ўжо авёс. І авёс, пшаніцу. Антось таксама пойдзе.
- Ён паспіць. Ён малаціў усю ноч.

- Антось наш вялікі. Ён у нас, мамка, хорошы.
- Хорошы, дочка, хорошы.
- І я хорошая, мамка. Я цябе слухаю.
- Ты – таксама, дачушка. Ты лепшая за нас усіх.

Галя падцягвае малой таксама, як і станік, свежыя, гладкія трусікі, а потым туліць да грудзей усю яе – такую родную, цёплую. «Сонейка маё! Чаму ж я не нарадзіла цябе ад таго, хто быў мой?!»

А за акном – чуваць – гудзе, ракоча нястомны рабацияга-трактар... Хто там сядзіць за рулём? Хто там змяніў Сярожу?

– А я ўчора думала-думала, думала-думала, – шчабеча Сонечка, – і ўспомніла: спекулянт! А што гэта, мамка? Што?

– Вырасцеш, дочка, яшчэ трохі і тады зразумееш, тады я скажу. Ты – хорошая, ты больш не будзеш пытацца?

– Не буду. Я Падласку паганю.

...Галя ідзе па расе каля пшаніцы, туды, дзе дарога ў поле.

«Не, ён – не толькі спекулянт, – у думках гаворыць яна, нібы яшчэ ўсё размаўляючы з дачкой. – Ён – баязлівец, злосны, плюгавы, шкодны чалавек. Ён ніколі не быў тваім бацькам, дачушка мая, не быў маім мужам. Ніколі!..»

Яна ўспамінае яго бараду. Кудлатую, рыжую, з пчоламі. Назаўтра пасля таго, як забралі Каштанку, ён доўга скроб тупою брытвай гэтую бараду, – крахтаў, стагнаў перад аблезлым трохкутнікам люстэрка, а ўсё ж такі скроб. І кожны тыдзень галіўся, да самага прыходу нашай арміі, штоночы чакаючы тых, што абяцалі прыехаць праверыць. Яны, вядома, не прыехалі, а ён, вядома, не змяніўся. Пайшоў на фронт. Ну, прастрэлілі трохі руку... Куды ён толькі ні тыцкаўся з гэтай рукой, каб давесці, што ён за савецкую ўладу! Куды ён толькі не ездзіў на свае гешэфты!.. Стоўбцы, Баранавічы, Менск... І вось сядзіць. Дaeздзіўся, дабурчэўся...

Можа, нядобра гэта, што яна не шкадуе яго? То ж бацька дзецям, пражылі столькі год... Ды не, не шкадуе, ні разу нават, здаецца, і не падумала. А трактар гудзе...

Нехта ідзе па дарозе... Божа мой – ён!..

Галя хацела рвануцца, пабегчы туды, але спынілася – глядзіць... Сярожа ідзе без шапкі, у сінім расхрыстаным на грудзях камбінезоне – такі самы, якім яна нібыта бачыла яго праз акно.

«Не, ён не ўбачыць мяне!.. Не, не цяпер!..» Яна сышла са сцэжкі ў пшаніцу. Сяргей ідзе і не бачыць над калоссем яе галавы ў белай хустцы, пад колер імглы. Ды ён сюды і не глядзіць... Толькі на яго, услед яму глядзяць Галіны карыя, сумныя вочы...

«Вярніся ты хоць як-небудзь назад, мая хорошая, мая загубленая маладосць! Вярніся, заспявай мне вясёлую песню пра чорную галку, якая яшчэ ўсё твая, зірні мне ў вочы, і я сама падпалю гэты хутар, вазьму дзяцей, пайду з табой усюды, куды скажаш!..»

А пшаніца, якая пшаніца навокал! Густая, чыстая, высокая. Так і трэба!

Галя яшчэ не думае пра гэта: толькі адчувае. Мазольная спрытная рука жнія пайшла па каласах, і пяшчотныя дотыкі іх разбудзілі ў душы пачуцці светлай, харошай палёгкі...

«Іван Сцяпанавіч! Дзядзька Іван! Памажыце мне, дзядзька!»

Галіны вусны шэпчуць гэта, як даўно завучаныя словы. І дзядзька Іван, разумны Іван Сцяпанавіч, той самы Іван Чарнагрэбень, падпольшчык і гарманіст у мінулым, цяпер старшыня іх калгаса, глядзіць на Галю з-пад густых, ужо як быццам з сівізной брывей.

«Што ты хочаш, Галіна?»

«Дзядзька Іван, я не хачу там жыць, вазьміце вы мяне назад у нашу вёску. Зрабіце мне хатку, і мы з Антосем адробім, за ўсенька адробім. Здыміце з мяне яго прозвішча, дзядзька Іван. То ж вы і самі ведаеце ўсё – хто ён, хто я і хто мае дзеці...»

«Не плач, Галіна, не трэба. Уладзім».

А Галя плача. Ідзе па дарозе і плача. Праз імглу і праз слёзы, што засланілі ад яе гэты пракляты, яшчэ ўсё не зраўнаваны з зямлёю хутар, працягваюцца тонкія загарэлыя ручкі, цёпла кладуцца на шыю яе, і каля самага вуха чуваць:

«Ты харошая, мамка мая!»

Не, гэта ты харошая, ты, маё сонейка, ты лепшая за ўсіх! І доля твая будзе не такой, як у мамы. Ніхто не насмяецца з твайго жыцця... А трактар гудзе і гудзе...

Там – не Сярожка. Ды гэта нічога. Ноччу будзе зноў ён. Зноў будзе балець па ім яе душа, да самага світання...

Няхай сабе. Абы толькі гудзеў.

- 1 З якой сям'і выводзілася Галя і якое было яе дзяцінства?
- 2 Якой яна стала дзяўчынай і чым вылучалася сярод сваіх аднагодкаў?
- 3 Паміж Галяй і Сярожам было вялікае каханне, але супольнае жыццё ў іх не складалася. Хто ў гэтым вінаваты?
- 4 Чаму Галя выйшла замуж за Міколу Хамёнка і якім ён быў чалавекам?
- 5 Якімі думкамі і імкненнямі жанчына жыве зараз?
- 6 Абмяркуйце пытанне «Шчаслівая ці няшчасная галоўная гераіня апавядання Янкі Брыля»? Абгрунтуй свой погляд, прыводзячы найменш тры доказы.

Праблема шчасця і сэнсу жыцця ў апавяданні *Галя*

Фрагмент

Праблема шчасця і сэнсу жыцця – цэнтральная ў гэтым творы. Яна раскрываецца ўсёй сістэмай вобразаў, але найпаўней і найглыбей праз вобраз Галі. Невыпадкава яе імем названа і апавяданне.

Прырода надзяліла галоўную гераіню апавядання ўсім, што павінна было стаць асновай шчасця. У Галі вельмі прыгожая знешнасць.

Бяда дзяўчыны хіба што была ў тым, што яна дачка самай беднай у вёсцы жанчыны – Марылі Батрачыхі са спрадвечнага роду вясковых батракоў. У датак да гэтага маці прыдбала дзяўчыну па-за шлюбам. Галя не ведае, хто яе бацька, як і той, напэўна, не ведае, што ёсць у яго на свеце дачка. У Галі моцны і стойкі характар, цвёрды перакананні.

Перадумовы, якія мела Галя для шчасця, не рэалізаваліся. Пісьменнік дае мажлівасць чытачу прасачыць за сваёй гераіняй на працягу досыць доўгага часу: калі яна на дзеўку бралася, калі жыла ў прадчуванні нечага самага незвычайнага ў жыцці і калі прыйшла жаночая сталасць, калі старэйшы сын стаў падлеткам, памочнікам у хаце.

Спачатку здавалася, што шчасце не абыдзе гаросіцкую прыгажуню. У вёсцы паявіліся шаўцы і разам з імі Сяргей Юрачка, гарманіст і прыгажун, заходнебеларускі падпольшчык. Яны ўпадабалі адно аднаго, і пара з іх была прыгожая. Галя перажыла тыдзень вялікага бязмернага шчасця быць на вячорках, стаяць марознымі вечарамі ля хаты, абдымаючыся і цалуючыся. Затым Сяргей вярнуўся дадому. У хуткім часе быў арыштаваны і трапіў у астрог. Пра сваю сувязь з падполлем не гаварыў дзяўчыне. Для такіх размоў павінен быць давер. Ён не ўзнік паміж закаханымі. Дзяўчыну задавальняла палкая захопленасць Сярожам. За тыдзень пацалункаў і абдымкаў не нарадзілася паміж закаханымі пачуццё вярнасці адно аднаму. Апынуўшыся ў астрозе, Сяргей не палічыў патрэбным пісаць Галі, а тая таксама нядоўга сумавала на адзіноце. Мікола Хамёнак, сын вясковага багацея, які і раней улягаў за дзяўчынаю, у хуткім часе замяніў Сяргея. Дзяўчына зацяжарала і, каб схаваць свой сорам, пайшла нявесткаю ў новую сям'ю.

На вёсцы зайздросцілі Галі: бяднячка, беспасажніца стала жонкай багацея. Маладзіцы, аднак, у новым доме жылося нялёгка. Руплівіца і працаўніца, была ў гэтым доме нікім, штодня чула пра сябе: «байстручка, жабрачка, няўдаліца». У Хамёнкавым доме Галя не стала сямейнікам, а была фактычна наймічкай, для якой ніколі не было зычлівага слова, за выключэннем трох выпадкаў.

Як нявестка Галя няшчасная ў доме Хамёнкаў. З мужам жа, напэўна, на першым часе яны ладзілі, і была яна шчаслівай. Жанчына не магла не ацаніць, што ён насуперак бацькам узяў яе, беспасажніцу, узяў, калі дамогся свайго, і Галя чакала ўжо дзіця – свайго першынца Антося. Пазней маладая сям'я чакала і другое дзіця. У хуткім часе старыя памерлі, і маладыя пачалі весці рэй на свой густ.

А між тым гістарычныя падзеі сусветнага значэння ўварваліся ў іх жыццё. Пачалася Другая сусветная вайна. Спачатку родная вёска Гаросіца стала савецкай, а затым яе акупіравалі фашысты. Акупацыя востра паставіла перад кожным беларусам пытанне: «З кім ты?» Для многіх яно было вельмі балючым, асабліва для тых, хто па сваёй натуры не змагар.

У Міколы не абудзіліся грамадзянскія пачуцці, наадварот, далей ужо не мог паводзіць сябе незалежна. Ён, як дзіця, пачаў выконваць усе наказы партызанаў; збрыў бараду, пачаў галіцца. Усё баяўся, што сапраўды прыйдуць партызаны на хутар і правераць, ці выканаў іх наказы. Ці былі ў Міколы падставы для страху? Мяркуючы па творы, іх не было, але з вышыні сённяшніх ведаў пра падзеі ў Заходняй Беларусі перадваенных і першых пасляваенных гадоў былі. Мікола – вясковы багацей. Ужо адно гэтае рабіла яго ворагам савецкай улады і тых, хто ўстанаўліваў яе ў Заходняй Беларусі. Тое, што надавала раней прывабнасць Міколу – багацце, раптам стала супрацьлегласцю. У Галі спачатку нарадзілася раздражненне супраць Міколы. Яна не падзяліла пачуццяў мужа, калі партызаны забралі жарабіцу, кінула са злосцю яму: «Пайшоў ты к чорту!» Раздражненне з часам у Галі перарасло ў агіду. Не змяніліся адносіны жанчыны да мужа, калі ён пайшоў на фронт, быў хай і лёгка, але паранены. І тая лёгкая рана, і імкненне Міколы давесці ўсім, што і ён сваю кроў праліў за Айчыну, раздражнялі маладзіцу. Не прыняла яна і прадпрымальніцтва мужа, імкнення забяспечыць дабрабыт сям'і спосабам, якім карыстаўся ўвесь свет, але якога не прымала савецкая ўлада, даўшы ёй назву спекуляцыя і ўвёўшы ў судовы кодэкс артыкулы, скіраваныя супраць чалавечай ініцыятывы. Мікола апынуўся ў турме. Жонка прызнала мужаву віну. Праўда, пакуль яна яшчэ не сказала дзецям, асабліва любімай Сонечцы, пра свае адносіны да іх бацькі, пакуль яшчэ паўтарае следам за дачушкай, што татка харошы, але няма ўпэўненасці, што заўтра не скажа дзецям таго, што думае, што гаворыць сама з сабою.

Між тым пасля вайны яе былое каханне, Сярожа, зноў у цэнтры ўвагі людзей: ён трактарыст. Галя адчувае сябе няшчаснай. Яна думкамі просіць-моліць Сяргея, каб ён вярнуўся да яе. Маладзіцы хочацца змяніць хаду часу, вярнуць былое. Письменнік усім зместам твора сцвярджае, што гэта немагчыма, і тым самым наводзіць на роздум пра адказнасць за кожны памылковы крок, бо за яго даводзіцца расплачвацца самому.

Письменнік не згодны са сваёй гераіняй, што Галя ўвогуле няшчасная. Так, у яе не склаўся жаночы лёс, цяпер ёй хацелася б быць жонкай Сяргея, а не Міколы. Разам з тым Брыль пераканальна паказвае, што шчасце – паняцце шырокае і шматаспектнае. У Галі добрыя дзеці. Гэта таксама шчасце. Яе павважаюць аднавяскоўцы.

Вера Ляшук

«Беларусь. Яблыні ў квецені», 1947. Вітольд Бялыніцкі-Біруля

Янка Брыль

Мініяцюры

* * *

Мужык загінуў на фронце. Жонка гадуе двое дзяцей. Дзяўчынка ходзіць у восьмы клас, хлопец у пяты. Дзеці спраўныя, асабліва дзяўчынка, у школе здольная ды акуратная, а дома працавітая, як мама.

Ды вось на іхнім загуменні склалі стог калгаснай саломы. Калгас – на другім годзе, людзі ніяк не прывыкнуць. Удава, нічога ліхога не думаючы, узяла той саломы – напхаць дзецям сеннікі. Судзілі, далі сем гадоў.

Дзяўчынка школы не пакінула, хоць і хата, і брат – на ёй.

– Шкада – расказвае пра гэта былы вясковы настаўнік, цяпер, пры сыне, гарадскі пенсіянер. – Шкада малых, а памагчы баімся. Каго шкадуеш, каго падтрымліваеш?! Знойдзеца, каму падаткнуць. Нават і ў калектыве, сярод настаўнікаў. Аднак жа і прыдумалі, і памагалі. Дзеці не вінаваты. А сама яна? Сем год за рэзгіны саломы!..

І помніцца. І расказаў – нібы дзеля палёгкі.

* * *

Бачыць яго даводзілася рэдка, часцей за ўсё ў прэзідыумах. А сёння выпадакова сустрэў у Гомелі, на вуліцы. Ішоў стары цяжка, з прыкметнай дыхавіцай, аднак па-дзелавому заклапочаны. Спыніліся павітацца.

– Куды ж вы так? – спытаўся я.

– Ды вось, разумеецца, клопат які. Адаў сюды свой камсамольскі білет, у музей. А цяпер мяне Мінск папрасіў аддаць ім. Дык я прыехаў, забяру. Усё-такі лучша...

З думкай пра царства нябеснае?

* * *

У школе, на бацькоўскім сходзе.

Сын двоечнік, другагоднік. А бацька, нярослы адстаўны палкоўнічак, увесь у ордэнскіх ды медальных планках. Наслухаўшыся непрыемнага, супакойвае і настаўнікаў і бацькоў:

– Таварышы, не будзем лішне хвалявацца! З такіх, як мой Толя, вырастаюць буйныя дзяржаўныя дзеячы.

Амаль усе смяюцца. З неабстрактным падтэкстам, кожны сабе ўспамінаючы сяго-таго са знаёмых і незнаёмых.

* * *

А сёння:

– Якая там, браце Іване, вёска цяпер! Восемдзясят два двары, а на работу выходзяць дваццаць два чалавекі! Дый то адны бабы. Бо куды ж мяне тут або Арсеня лічыць? Толькі дрэбы... Раней я кумам часта быў. Падлічыў неяк – аж дванаццаць разоў. А цяпер? Цяпер мяне толькі ямы капаць клічуць. Людзі ж усё паміраюць, вядома, старыя. Рукі ўжо мне паўрывала лапатай. А як не пойдзеш, не паслухаеш?..

* * *

Пачатак восемдзясят чацвёртага года, андропаўская абарона рускай мовы.

Абурана гаворыцца пра тое, што ў Ерэванскім універсітэце таму, хто пойдзе не на сваё, а на рускае аддзяленне філалогіі, прапануецца на пятнаццаць рублёў большая стыпендыя.

– Яны на гэта не бяруцца. Чаму ж, кажуць, не трыццаць срэбранікаў, а толькі палавіна?

Гаворка пра гэта ідзе ў беларускай сям'і. Бацькі разумеюць госця-расказчыка, а іхні сын, эканаміст з вышэйшай адукацыяй, разважае інакш:

– Армяне – яны жывуць лепш за нас, ім можна і адмаўляцца. На каго крыўдаваць?

* * *

Няўжо гэта конча трэба пасля сябе «пакінуць след» – у сэнсе славы нейкай, шырокай вядомасці? А калі проста жыць на радасць і пашану блізкім і трохі далейшым, з кім зводзіла жыццё?

І я такіх ведаў, і шчыра паважаў, і з удзячнасцю ўспамінаю.

* * *

Убачыў у беластоцкай «Ніве» партрэт маладзенькага хлопца, «энтузіяста роднай справы», і цёпла, ледзь не расчулена падумаў пра яго, – збоку, з дыстанцыі ўзросту, успомніўшы, што я быў амаль такі самы – *калісьці*.

Раней так думалася пра маленства. Цяпер я ўжо думаю так і пра маладосць.

І гэта не сумна, што ўжо і яна – таксама *калісьці*. Не вельмі сумна, калі з любоўю думаеш вось пра такіх, як гэты – юнак з харошай, чыстай усмешкай.

* * *

Сумна стала, пераглядаючы стары фотаальбом. Пісалі людзі калісьці адзін аднаму: «На доўгую... на вечную памяць...» І ўжо даўно іх няма, і памятаць іх – няма каму...

* * *

Вось праблема – ведаць, што ты жывеш толькі сёння, што няма чаго адкладаць многае на заўтра, няма чаго кудысьці ўсё спяшацца... А чаго? Каб потым азірнуцца і заплакаць? Што бег ды не дабег, а многае мінуў...

Каб не было ў цябе свядомасці – не сумаваў бы ты, не ўпадаў бы ў адчай, не думаў бы пра смерць, а цвіў бы сабе, як кветка, або, як шпак, спяваў бы, колькі табе належыць, або памахваў бы хвастом на поплавце, як бык.

* * *

Жыццё чалавечае – як агонь. Быў і няма. Зноў загарэлася і патухла. Зноў гарыць. І так – бясконца. Тая самая вечная, таямнічая і цудоўная з’ява.

* * *

Падумаў: «А ўсё-такі старэю...» І пастарэў яшчэ на некалькі хвілін. Ну, дык ці варта ж думаць пра гэта?

Пра мініяцюры Янкі Брыля

Трывалае прызнанне даўно здабылі лірычныя мініяцюры Я. Брыля, якія ён друкуе з сярэдзіны 60-х гг., а піша з той пары, як адчуў цягу да літаратурнай творчасці. Творы гэтай жанравай разнавіднасці склалі (поўнасю ці ў значнай ступені) кнігі *Жменя сонечных промняў* (1965), *Вітраж* (1972), *Акраец хлеба* (1977), *Сёння і памяць* (1985), *Пішу як жыву* (1994), *Вячэрняе* (1994) і інш.

Брылёўскія запісы маюць самую разнастайную жанравую прыроду. Яны пасвойму ўніверсальныя ў тым сэнсе, што ніколі не падганяюцца пад адзін пэўны жанравы канон, а вызначаюцца і сэнсава-тэматычнай шматграннасцю, і эстэтычнай арыгінальнасцю. Тут і сапраўды лірычныя замалёўкі, якія ў скандэнсаваным выглядзе выяўляюць адметнасць Брыля-лірыка ў прозе, і філасофскі роздум аўтара над жыццёвымі з’явамі, і рэплікі з рознай нагоды, найчасцей пабрылёўску з’едлівыя, і гумарыстычныя сцэнкі, і запісы кур’ёзных, абуральных ці проста нечым іншым адметных выпадкаў, і размова пра некаторыя сакрэты пісьменніцкай лабараторыі («з творчай аўтабіяграфіі»), і зафіксаваныя па свежых слядах уражанні аб прачытаным ці ўбачаным у тэатры, кіно, на мастацкай выстаўцы, і многае іншае. Але ўсё гэта натуральна і надзейна з’яднана каларытнай у сваёй непаўторнасці чалавечай асобай аўтара, якая знаходзіць у самых разнастайных запісах сваё нязмушанае, сапраўды свабоднае выяўленне.

І яны, тыя запісы, становяцца спавядальным словам, якое падкупляе сваёй шчырасцю, адкрытасцю і, вядома ж, багатай змястоўнасцю, а яшчэ аўтарскай самакрытычнасцю, без якой спавядальная проза ператвараецца ў прозу самалюбавання і самазахопленасці. У канчатковым выніку брылёўскія запісы і лірычныя мініяцюры набываюць важкасць па-пісьменніцку яркага, незаменнага і неацэннага сваёй сумленнасцю сведчання пра духоўнае жыццё мастака і грамадскую атмосферу часу, асэнсаваную чалавекам дапытлівым і мудра-дасціпным.

паводле Дзмітрыя Бугаёва

- 1 Які дыяпазон тэмаў і матываў увабралі ў сабе мініяцюры Янкі Брыля? Разгледзь на прыкладах.
- 2 Што з’яўляецца асаблівасцю гэтых твораў?
- 3 У чым заключаецца значэнне брылёўскіх запісаў? Карыстайся тэкстам *Пра мініяцюры Янкі Брыля*.
- 4 Якія іншыя беларускія пісьменнікі звярталіся да гэтай малой праявінай формы?

Вкладка польскамоўнага
«Вітража» ў перакладзе
Сакрата Яновіча

Іван Шамякін (1921 – 2004)

Іван Шамякін пачаў пісаць мастацкія творы на роднай мове яшчэ да вайны. Будучы на фронце, друкаваў замалёўкі і вершы ў армейскай газеце. У 1946 годзе апублікаваў сваю першую аповесць *Помста* (часопіс «Полымя»). Аўтар шматлікіх апавяданняў, раманаў, кінасцэнарыяў, публіцыстычных і літаратурна-крытычных артыкулаў.

Іван Шамякін

Дзеці настаўніцы

Віка стаяла каля акна. На дварэ кружыла мяцеліца. У шалёным віхры сняжынак плылі і кружыліся хаты на другім баку вуліцы. Увесь свет кружыўся ў снежнай каламуці. І снег быў не белы – Віка бачыла яго з мноствам вясёлкавых адценняў: чырвоных, зялёных, жоўтых. Плывуць хаты... Незнаёмыя. Фантастычныя. Гойдаюцца. З боку ў бок, зверху ўніз... Дзяўчыне пачало здавацца, што і сама яна некуды плыве. Куды? У целе – дзіўная лёгкасць, быццам яно страціла вагу. І ў галаве лёгка, замест думак пра маці – радкі добрых, прыгожых вершаў. Яна прачытала іх ціха і выразна:

На холмах Грузии лежит ночная мгла;
Шумит Арагва предо мною.
Мне грустно и легко...

Не скончыла: вершы не пераставалі звінець самі, і яна ўслухалася ў іх чароўную музыку.

Павел, які сядзеў на канапе і прагна курыў, чамусьці хаваючы папяросу ў рукаве, уздрыгнуў і баязліва паглядзеў на сястру. Яна стаяла на фоне белага акна ў чорнай сукенцы. Дзіўна не пасавала да гэтага жалобнага адзення белая-белая марля, якой была абвязана Вікіна шыя, і прыгожыя, непатрэбныя ў такі час валасы, якія, здавалася, ажно зылі ўрачыстым святлом.

Мама яшчэ пазаўчора сказала ім, старэйшым: «За вас я спакойна. За Віку баюся, яна такая ўражлівая. Не крыўдзіце яе». А некалькі год назад ён, Павел, гаварыў сваім сябрам: «Віцька ў нас самая дурная». Старэйшая сястра папрасіла яго паўгадзіны назад: «Паглядзі за Вікторыяй. Яна зусім хворая.

Сущеш». Але як сущешыць? Чым? Ён нахіліўся і прыкурыў другую папяросу, недакурак расцёр пальцамі і сунуў у кішэнь ватоўкі.

– Мне грустно и легко, – нечакана зноў паўтарыла яна. Павел не на жарт спалохаўся. Што яна вярзе? Што з ёй? Баязліва паклікаў:

– Віка!

Яна не адгукнулася, толькі як бы прыслухалася да нечага – напружылася ўся. А потым раптам стукнулася лбом у раму, ажно зазвінелі шыбы.

– Ма-ма! Ма-мачка! Навошта? Навошта ты пакінула нас?

Павел супакоіўся. Падышоў, нясмела абняў сястру.

– Віка, не трэба...

– Мама, родная...

– Нельга, дурная, так. Вазьмі сябе ў рукі. Гору не паможаш. Можа, табе лепш легчы?

Ён прыклаў сваю вялікую шурпатую далонь да яе гарачага лба, прыцягнуў яе галаву да сябе. Яна паслухмяна павярнулася, гаротна глянула на брата праз заслону слёз і ўпала тварам яму на плячо, на ватоўку, ад якой пахла саляркай.

– Паўлік! Чаму мы такія няшчасныя?

Ён хацеў адказаць, што не лічыць сябе няшчасным, бо, здалося яму, Віка мае на ўвазе не толькі смерць маці. Але зразумеў, што сказаць так у гэты мо-

мант – жорстка. Хіба ён менш любіў маці? Проста яму лягчэй таму, што ён падрыхтаваў сябе і што ён – мужчына.

Асцярожна, як цяжка хворую, адвёў сястру ад акна на канапу. Сам сеў побач. Яна закрыла твар далонямі і доўга сядзела моўчкі.

Паўлу вельмі хацелася закурыць, але чамусьці здавалася, што гэта непрыстойна – курыць каля яе.

– Не, не, не! – Віка сціснула кулакi, стукнула iмi сябе па каленях, прашаптала: – Я не магу пагадзіцца!.. Не магу паверыць! Няма мамы? Нашай мамы? – і зноў надрыўна крыкнула: – Мама! Чаму ты? Ты, разумная... добрая... патрэбная... Усім патрэбная. Нам! Людзям! Цябе так любілі, мама, родная. Усе любілі. – Яна павярнулася да брата, схапiлася за рукавы яго тоўстай мяккай ватоўкі. – Не, ты скажы мне! Чаму мама? У сорак сем год... Пражыўшы такое жыццё!.. Дзе ж справядлівасць? Няўжо нельга было ўратаваць? Такая навука!

– Рак, – коратка і сумна сказаў Павел.

– Рак, – памаўчаўшы, паўтарыла яна, як бы згаджаючыся ўрэшце, што ратунку не было.

– Нам доктар сказаў месяц назад.

– Месяц? – Яна паглядзела на яго з дакорам і страхам: «Вы ведалі месяц назад, што мама памрэ, і так спакойна паводзілі сябе, спакойна працавалі? Чэръствы ў вас сэрцы!»

Яна не сказала гэтых слоў. Яна заплакала зноў:

– Вы ўсё ведаеце. І хаваеце ад мяне. Вы ўсё яшчэ лічыце мяне маленькай. А гаворыце пра дружбу. Якая ж ваша дружба? Чаго яна варта?

– Не трэба, Віка, – разгублена папрасіў Павел. – Мы любім цябе. У цябе кволае здароўе.

– Кволае! Яны шкадавалі маё здароўе! О Божа...

– Баліць горла?

У чырвоных заплаканых вачах яе бліснулі іскры злосці.

– Я не разумею вас! Не разумею! У такі час у вас быццам адзін клопат – пра маё здароўе. Ага! Цябе паставілі вартаваць мяне? – Яна ўсхапілася, ірванула павязку на шыі. На падлогу ўпала кампрэсная папера і жоўтая ад лякарстваў вата.

– Я пайду! – Яна энергічна махнула марлевай касынкай.

Але Павел прытрымаў яе за руку.

– Я прашу цябе, – прамовіў ён ціха і мякка, нахіліўшыся, каб падняць з падлогі вату і паперу; выпрастаўшыся, сказаў больш сурова, уладна: – Не рабі глупства. Пачакаем Зарыну, – асцярожна, але настойліва пацягнуў за руку, прымусіў зноў сесці побач з ім.

Віка ўпала на канапу, зноў заплакала, бязгучна, але – адчуваў ён – цяжка, несучесна. І ў Паўла больш не было слоў суцяшаць яе. Ён, ледзь дакранаючыся, гладзіў яе плячо і думаў, што яна – слабая дзяўчына, характарам слабая, бязвольная, што яго, напрыклад, ніхто не здолеў бы ўтрымаць, ён даўно пайшоў бы, папоўз, які б хворы ні быў, каб пабачыць маці. Маці? Не, тое, на

што ён глядзеў гадзіну назад, – гэта не маці ўжо. Незнаёмы васковага колеру нос і сінія сціснутыя вусны – вось што запомнілася. І яго больш не цягнула туды. Яму хацелася, каб маці ў яго памяці засталася жывая. Дурненькая Віка, яна не ведае, як гэта добра, каб можна было не бачыць яе мёртвую. Цераз галаву сястры ён глядзеў у дальні паўзмрочны куток пакоя, дзе вырысоўвалася кніжная паліца, і... убачыў маці, жывую.

Убачыў у той момант іх жыцця, калі ён прычыніў ёй боль, нечакана і рашуча заявіўшы, што не пойдзе ў дзясяты клас, а паступіць на курсы трактарыстаў. Яна не злавалася, не крычала, не адгаворвала. Але ён помніць, як раптам упалі яе маленькія рукі... Яна сядзела там... Не, яна сядзела вунь там, каля грубкі. Ён перавёў туды позірк. І голас яе ўпаў таксама. Яна сказала амаль шэптам:

– Падумай, сыноч.

Пасля, калі загаварылі аб перабудове школы, а ён паступіў у вячэрні дзясяты клас, маці сама згадзілася і ўсім казала, што Павел зрабіў разумна. Але прыгадаўся чамусьці толькі смутак – калі яна, напэўна, падумала, што сын не апраўдаў яе надзей. І такой засмучанай бачыў яе цяпер: яна сядзела каля грубкі ў старым плеченым крэсле, знясілена апусціўшы рукі... Ён жажнуўся: мёртвыя рукі. Акрамя носа і вуснаў ён убачыў яшчэ там, у бальніцы, яе рукі, таксама чужыя, незнаёмыя, белыя і сухія.

Павел заплакаў, па-свойму, па-мужчынску: у горле рос, распухаў салёны і горкі камяк – ажно цяжка стала дыхаць, а грубка і дзверы раздваліліся і паплылі ў туманную далячынь. Ён успомніў іншыя выпадкі, калі быў непаслухмяны, упарты, шкадлівы, прыносіў мацеры шмат непрыемнасцей, і стала яму балюча, ён ненавідзеў сябе ў гэтую хвіліну.

Яны абое ўздрыгнулі, пачуўшы, што стукнулі дзверы. Адарваліся адно ад аднаго, застылі ў чаканні.

Але, гэта яна, іх старэйшая сястра Зарына. Яна ўвайшла ў пакой, не абмеўшы снег з чорных валёнак, не атросшы сняжынак з каўняра і хусткі. Стомленай, села каля стала. Маўчалі. Вікін позірк прыцягнуў снег на Зарыніных валёнках – як ён хутка пачаў раставаць, на чырвонай дывановай дарожцы ўтвараліся малюсенькія люстэркі вады. Віка падумала, што Зарына заўсёды была надзвычай акуратнай – да педантычнасці. Як бы яна раней накінулася, каб хто з іх, малодшых, зайшоў у такім выглядзе ў пакой.

Кроплі расы заблішчалі на каўняры і на яе апушчаных бровах: яна сядзела з заплюшчанымі вачамі. Яны нецярпліва чакалі. Чакалі ад яе незвычайных слоў. Яна сказала:

– Труну паставяць у фізкультурнай зале.

Пакутліва перасмыкнуліся Вікіны вусны: яе абразіла, што цела маці паставяць у той зале школы, дзе заўсёды было шумна і весела.

«Чаму ў фізкультурнай?» – хацела спытаць яна, але чамусьці не адважылася. Паглядзела на брата, спадзеючыся, што нешта скажа ён. Павел панурыў галаву і камячыў у руках вату яе кампрэса.

Зарына сказала:

– Трэба даць тэлеграму бацьку.

– Але. Трэба зараз жа даць яму тэлеграму! – горача падтрымала Віка, ускочыла з канапы, усхваляваная, ступіла да старэйшай сястры, быццам тая сказала нарэшце самае галоўнае – тое, чаго яна, Віка, так напружана чакала.

Павел са здзіўленнем паглядзеў на малодшую сястру.

– Схадзі, Паўлік, на пошту, – ласкава папрасіла Зарына.

Ён злосна шыбануў скамечаную вату. Падняўся, адварнуўся да акна. Адсек:

– Не пайду! Не хачу!

– Паўлік! – са страхам і дакорам прашаптала Віка.

– І не завіце мяне Паўлікам! Які, да чорта, я вам Паўлік? – сярдзіта крыкнуў ён.

«Але, так зваць яго мела права толькі маці. Які ён Паўлік?» – падумала Зарына, гледзячы на шырокую спіну брата. Яна ўздыхнула:

– Добра, Павел... Паша... Не злуйся. Не трэба... Я сама.

Яна паправіла хустку, толькі цяпер страсянула з каўняра расінкі вады. Ён адварнуўся ад акна і паглядзеў на яе. І раптам убачыў, як змяніўся яе твар: пабялелі шчокі, углыбіліся вочы, пацямнелі. Зарына пастарэла за адзін дзень.

Паўлу стала сорамна. Ён прайшоў да дзвярэй, спыніўся там, сказаў, не ўзімаючы вачэй:

– Добра, я пайду. Дай адрас.

Віка падбегла да этажэркі, схапіла тоўсты том слоўніка расейскай мовы, разгарнула і падала Паўлу канверт.

Зарына сказала:

– Напішы: «Памерла мама. Дзеці».

Але, калі ён ужо адчыніў дзверы, спыніла яго.

– Не, не трэба так. Напішы: «Памерла Арына Паўлаўна». І ўсё.

Віка заціснула далонямі вушы, каб не чуць шматгалосага гоману, што далятаў з суседняга пакоя. Людзі абражалі гора. Навошта гэтыя недарэчныя памінкі? Пахаваўшы маці, яе маці, назаўсёды засыпаўшы матчыны ясныя вочы мёрзлай зямлёй, яны п'юць гарэлку. Якая пачварнасць! Гэта ўсё Зарына, яна ні ў чым не хоча адступіць ад звычаяў. «Так робяць усе», – адказала яна на яе, Вікіны, прэрэчанні. Але хіба мала неразумных звычаяў?

Віка на міг адняла далоні ад вушэй. О Божа! Хутка яны заспяваюць! Успомнілася, як у школе расказвалі: калі памерла дырэктарава цешча, справілі такія памінкі, што пад канец старшыня сельпо і выкладчык фізікі Рыгор Навумавіч зацягнулі «Шумел камыш». Старшакласнікі смяяліся з гэтага выпадку. І яна, Віка, таксама смяялася. Яна смяялася? Цяпер ёй стала страшэнна сорамна за той смех. Яна павінна была абурыцца! Яна павінна была настойліва запырэчыць і супраць гэтых памінак. Але яна слабая, бесхарактарная. Яшчэ маці казалі: «У цябе, Віка, характар – што разагрэты воск. З яго што хочаш можна вылепіць».

Мама! Дзяўчына праглынула слёзы. Балюча глытаць. Яна нацягнула коўдру на галаву. Пасля пахавання ўрач і Зарына сілком паклалі яе ў пасцель.

Здаецца, яны трохі сціхлі там. Хутчэй бы разыходзіліся!

Скрыпнулі дзверы. Увайшоў бацька. Магчыма, ён не ведаў, што яна ляжыць у гэтым пакоі за шырмай. Ці забыўся. Задумлівы і засмучаны, ён прайшоўся ад дзвярэй да акна, спыніўся там, заклаўшы рукі за спіну. Віка падумала, што ён прыгожы, іх бацька: сярэдняга росту, каранасты, у генеральскім мундзіры, які вельмі яму да твару. А потым, на фоне акна, дзяўчына ўбачыла, што ў яго амаль зусім белая галава. І пашкадавала яго. Падумала: «Ён усяго на чатыры гады старэйшы за маму, а ўжо сівы. А ў мамы не было сівых валасоў. Мабыць, нялёгка яму жывецца...»

Ён пастаяў каля акна і зноў прайшоўся. І раптам пачаў разглядаць малюнкi – яе, Вікіны, малюнкi. Іх многа на сценах, і для кожнага яе эцюда, эскіза, замалёўкі Павел зрабіў прыгожыя рамкі – і з розных парод дрэва, рознай формы. Павел любіў яе малюнкi і шчыра казаў, што зайздросціць яе таленту.

Бацька адышоў да другой сцяны, і Віка з-за шырмы не бачыла яго, але па асцярожнаму скрыпу ботаў чула, дзе ён ступіў, які малюнак разглядае. Яна напружана ўслухалася, забыўшыся на галасы за сцяной, на памінкі. Ён дайшоў да шырмы і заглянуў за яе. Віка не здолела прыкінуцца, што спіць. Яна сустрэла яго позірк расплюшчанымі вачамі.

– Ты тут? – спытаў ён і як бы разгубіўся.

Яго цягнула да малодшай дачкі. Ён на пахаванні быў увесь час побач з ёй. І тут пакінуў памінальны стол, каб знайсці Віку. У яго нарадзіліся нейкія асаблівыя пачуцці да яе. Можна таму, што яна адна, калі ён прыехаў, абняла яго і заплакала. Не, хутчэй таму, што яна больш, чым Зарына і Павел, падобна на маці. Ён глянуў на дачку, як толькі зайшоў у дом, і ў яго скаланулася сэрца: як яна падобна на Арыну! – на тую маладзенькую студэнтку педтэхнікума, з якой ён сустрэўся амаль трыццаць год назад...

У той міг ён востра адчуў сваю віну перад ёй. Дагэтуль ён лічыў, што вінавата яна сама, яе ўпартасць, непрымірымасць. Яму здавалася, што яна павінна была зразумець і дараваць. Вайна. Ён быў начальнікам палітаддзела. Ліда – яго памочнікам па камсамолу. Яму было ўсяго трыццаць чатыры гады. Калі гэты раён у сорок трэцім вызвалілі, ён прыехаў і некалькі дзён жыў дома. Арына расказвала, як яна жыла ў час акупацыі з двума дзецьмі – ба-трачыла. Ад той пабыўкі нарадзілася яна, Віка. Ён не прызнаўся тады, што там, у арміі, яго чакае Ліда. Ён напісаў пра гэта Арыне пазней, калі ў Ліды нарадзіўся сын – Валерый. Ліда не трымала яго. Наадварот, яна адсылала яго да сям'і. «Там трое дзяцей, а ў мяне – адно, і я маладая». Але Арына не магла прыняць, дараваць: занадта многа яна пакутавала, чакаючы яго. Гэта ён зразумеў толькі цяпер, калі яе няма. Гордая ў сваім горы, яна спачатку нават вяртала яму назад грошы, якія ён высылаў на дзяцей. Потым грошы не вярталіся. А год пяць назад яна напісала, што пабудавала за іх дом. Вось гэты вялікі дом, на чатыры пакоі.

«Астрашыцкі гарадок.
Зіма», 1961. Міхаіл
Даўгяла

Ён глядзеў на Віку і зноў бачыў Арыну. Успомнілася пахаванне. На ім было вельмі многа народу. Сабраліся не толькі местачкоўцы, але прыйшлі і з многіх навакольных вёсак. Арына дваццаць пяць год настаўнічала тут, і яе любілі. Жанчыны, вучаніцы плакалі. Ён чуў размовы за спіной, калі ішлі да могілак.

«Цяжкае жыццё пражыла нябожчыца», – уздыхнула нейкая старая.

«Але прыгожае! Сумленнае!» – адказаў малады голас гучна, падкрэслена; генерал зразумеў – гэта знарок для яго.

Жанчыны ўвогуле пазіралі на яго не вельмі прыязна.

Чамусьці ён уявіў там, на могілках, сваё пахаванне. Ваенны аркестр, салют. Будуць гаварыць прамовы генералы. Але хто заплача па ім? Ліда? Сын? Ці заплача Валерык? Хлопец адбіваецца ад рук, у яго дзіўныя захапленні.

Яму зрабілася холадна ад думкі пра сына, пра сваё пахаванне. Ён увесць задрыжаў. Віка ўпала на труну. Жанчыны паднялі яе. Ён абняў дачку, яна адчула, як ён дрыжыць, і гэта яшчэ больш зблізіла іх.

Генерал баяўся, што мог прастудзіцца ў дарозе, – ляцеў да Мазыра ў халодным ваенным самалёце. Яму не хацелася захварэць тут. За сталом ён выпіў поўную шклянку гарэлкі (даўно ўжо не выпіваў гэтулькі), каб сагрэцца. І – дзіўна! – цяпер адчуваў сябе зусім хораша.

Жывы думае пра жывое. Ён пра Валерыка і Віку. Ён яшчэ ўчора падумаў, калі яна прыпала да яго грудзей, што гэта сур'ёзная чулая дзяўчына магла б добра ўплываць на таго шалапуту; яны – аднагодкі. Не, ён не думае пра сына. Нічога з ім не зробіцца. Ён думае пра Віку. Яна здольная. Трэба развіць яе здольнасці. Навошта ёй марнець у гэтай палескай глушы?

Віка не зводзіла з бацькі чырвоных, запалёных ад плачу вачэй, крыху здзіўленая і ўражаная, што ён так доўга маўчыць. Няўжо яму няма чаго сказаць?

Ён паклаў сваю вялікую руку на яе гарачы лоб, пагладзіў валасы. Ёй хацелася ўзяць і прыціснуць да сваёй шчакі гэту дужую руку, ад якой пахла тытунём і яшчэ нечым незнаёмым. Але яна стрымалася. Ён спытаў:

– Баліць?

Яна глытнула.

– Здаецца, не так.

– У цябе часта бывае ангіна?

– Не часта, але бывае. Мы працавалі на ферме. Я распацела і напілася вады. У Паўла ніколі не бывае ангіны. Мама не помніць, каб у яго балела горла. Мама... – Яна асеклася, пакутліва здрыгануліся вусны. Ён суцяшальна пагладзіў яе галаву і перавёў размову:

– Гэта твае малюнкi?

Яна кінула галавой.

– Ты добра малюеш.

– Што вы! – Яна не ведала, як казаць яму – «ты» ці «вы», і пазбягала звароту, хоць ёй вельмі хацелася сказаць гэта дарагое слова – тата. Цяпер, калі няма мамы... Ён угледзеў малюнак над ложкам – першы жоўты кляновы ліст падае з дрэва – і падумаў, што ў малюнках пераважаюць асеннія матывы. Чаму? Ён сказаў:

– У цябе амаль усюды восень.

– Я люблю восень.

Недарэчна было пытаць, чаму яна любіць іменна гэту пару года. Ён хацеў быў сказаць, што Пушкін таксама любіў восень, але адчуў, што гэта будзе наіўна – паведамляць тое, што агульнавядома. Сказаў пра сябе:

– Малады я пісаў вершы. І таксама больш пра восень.

Віка здзівілася.

– Вы пісалі вершы?

– Уяві сабе. Я марыў стаць паэтам. А жыццё зрабіла мяне ваенным. Жыццё і вайна, – уздыхнуў ён; дзяўчыне зноў стала шкада яго. – Тваё пакаленне будзе шчаслівым, яно не будзе ведаць вайны. Я ваенны – і веру ў гэта. І нішто не перашкодзіць кожнаму з вас выбраць сваю дарогу. Ты будзеш вучыцца!

– Пасля дзесяцігодкі я паспрабую паступіць у мастацкі інстытут. Калі ў мяне ёсць хоць нейкі талент... Ніхто з сапраўдных мастакоў не бачыў маіх малюнкаў. Мама кажа, што гэта, можа, проста дзіцячае захапленне. Каб я не вельмі думала пра сябе...

– Мама была добры педагог.

«Мама была», – адразу прыгадаўся жоўты курганчык на заснежаных могілках.

Яна закрыла рукамі твар. За сцяной чуліся сапраўды вясёлыя галасы. Яны, галасы гэтыя, стрымалі рыданні, бо з'явілася злосць на людзей, што п'юць на памінках яе мамы, на Зарыну, якая дазваляе ім вясёлую размову. «Яна павінна выгнаць іх. Выгнаць прэч! Трэба папрасіць тату, каб ён пайшоў і сказаў ім, што нельга так!»

Але бацька ўзяў яе руку, правую; левай яна закрыла вочы і, зноў забыўшыся на памінкі, з незразумелым хваляваннем чакала, што ён скажа нешта незвычайнае. Ёй была прыемна гэта простая ласка: ён трымаў яе руку ў сваіх вялікіх мяккіх далонях і пяшчотна гладзіў тоненькія пальцы. Яна не памылілася – ён сказаў гэта незвычайнае:

– Віка, я хачу, каб ты паехала са мной у Маскву.

Колькі яна думала пра гэта! Колькі разоў ляцела туды – у марах і ў снах. Як чэхаўская Ірына. Толькі нікому не выказвала – баялася, каб мама, Павел не падумалі, што ёй хочацца да бацькі. Але цяпер... Зарына, напэўна, выйдзе замуж, да яе ўжо сватаўся механік РТС, перашкодзіла хвароба маці... Павел? Павел жыве сваім жыццём. А ёй трэба вучыцца!.. Няхай бацька вінаваты перад імі, але ж ён бацька. Жыццё такое складанае. Вунь у яго зусім белая галава і смутак у вачах. Яму таксама, відаць, нялёгка. Можна, праз сваю віну ён многа пакутаваў... І цяпер так шчыра просіць яе... А галоўнае – ёй трэба вучыцца! Вучыцца ў Маскве! Хто адмовіцца ад такой магчымасці?!

Бацька казаў тое ж, пра што яна думала:

– Я хачу, каб ты зразумела мяне. Ты не маленькая і разумная дзяўчына. Але, я вінаваты... перад мамай, перад вамі. Колькі я перажыў, каб ты ведала... Мне балюча было думаць... Ты зразумей мяне. Я ўвесь час хацеў, каб хто-небудзь з вас быў са мной. Я прасіў маці адпусціць Зарыну, Паўла. Цяпер я хачу, каб ты, ты была са мной. Каб я радаваўся, гледзячы на цябе. Я дапамагу табе вучыцца. Адразу ж сапраўдныя мастакі паглядзяць твае малюнкi... Паступіш у студыю, потым – у акадэмію. Але... Я веру, што ў цябе талент.

Генерал доўга яшчэ ўгаворваў дачку паехаць з ім. Віка не ўсё чула – яна ўжо хадзіла па музеях Масквы. Ён убачыў, што позірк яе блукае недзе ў прасторы, і спыніўся. Паглядзеў на яе, пакуль яна не вярнулася аднекуль здалёк, нясмела спытаў:

– Ну як, Віка?

– Я параюся з Зарынай і Паўлам.

У яго радасна ёкнула сэрца: дачка згаджалася.

Снедалі позна.

Генерал некалькі разоў у прысутнасці старэйшай дачкі нецярпліва паглядаў на гадзіннік, не разумеючы, чаму яна не падае снедаць. Потым зразумеў: чакалі Паўла. Зарына чакала. Ёй хацелася, каб за сталом сабралася ўся сям'я.

Павел на досвітку пайшоў на працу – трэба было прывезці з лугу сена.

Пакуль ён не вярнуўся, у доме панавала жалобная цішыня. Зарына маўкліва поркалася на кухні. Бацька паўшэптам расказваў Віцы пра Маскву, каб замацаваць яе згоду.

Павел прынёс радасць працы і жыцця. Загрукаў на ганку, абабіваючы снег з валёнак, кінуў у сенцах нейкую цяжкую рэч, ад чаго ажно ўздрыгнула ўся хата. Гучна павітаўся з Зарынай:

– Добрай раніцы, Зорка.

Генерал не стрымаўся – выйшаў у пярэдняю, каб паглядзець на сына. Павел кінуў яму, як малазнаёмаму госцю. Шапка і каўнер яго зашмальцавана-га кажуха былі зацяршаны сенам. Цёплы пакой адразу напоўніўся пахамі сальркі, сена, жалеза, дрэва, аўчыны, снегу. І – дзіўна – яны не перамешваліся, гэтыя пахі, яны нібы напластаваліся адзін на адзін: унізе, каля самай падлогі, – снег, зіма, угары – сена, тонкі водар лета. Толькі слабейшыя з іх хутчэй знікалі, быццам раствараліся ў цеплыні пакоя. Натуральна, што першы «растаў» снег. Самым трывалым быў пах машыны – сальркі.

Павел мыўся на кухні і на поўны голас расказваў Зарыне:

– Ты ведаеш... ехалі цераз рэчку і раптам – як бухне... Як з гарматы. Лёд трэснуў. Ты не ўяўляеш, як бубухнула. Я ніколі не чуў, каб так... Хлопцы мае – Іван і Ціхан – як зайцы... Быццам ветрам здзьмула іх з трактара на бераг. Спалохаліся, што правалімся.

– А ты, вядома, застаўся?

– Не кіну ж я трактар.

– А каб сапраўды праваліўся?

– Ды ну, глупства! Паўметра лёду.

За стол селі моўчкі.

І адзін Павел адразу накінуўся на ежу. Віка глянула на яго варожа – такім апетытам ён абражаў яе жалобу. Быццам з галоднага краю з’явіўся! Быццам не ўчора пахавалі маму!

Зарына сказала:

– Можа вып’еце, мужчыны? – і паставіла на стол пачатую паўлітэрку гарэлкі. Віка і на яе паглядзела са здзіўленнем. Павел, запхнуўшы ў рот вялікую падсмажаную бульбіну, у адказ сцвярджаўна прамычаў. Бацька на правах старэйшага ўзяў бутэльку, наліў яму і сабе. У Зарыны спытаў:

– Табе наліць?

– Не, я не буду.

Бацька падняў чарку. Хацеў сказаць: «За светлую памяць маці нашай», але глянуў на Віку, убачыў, што вочы яе напоўнены слязамі, што яна вось-вось разрыдаецца, і нічога не сказаў. Моўчкі зрабіў невялікі глыток. Павел гэтак жа моўчкі выпіў чарку да дна.

Віка нічога не ела. Зарыну гэта хвалявала. Зусім можа змарнець хворае дзяўчо. Але сказаць сястры, папрасіць, каб тая з’ела хоць што-небудзь, баялася: скажы – заплача і ўцячэ з-за стала.

Доўга сядзелі моўчкі. Гэта рабілася пакутлівым. Віка нервова качала далонямі па сталё хлебны камячок. Павел, з’еўшы каўбасы і сала, зліў сабе на талерку з патэльні тук і апетытна макаў бульбай. Віка раптам адчула, што ёй таксама хочацца есці, і кепска падумала пра сябе і пра ўсіх людзей – што яны, як жывёлы: страўнік мае ўладу над усімі пачуццямі, самымі святымі. Зрабілася так пагана і балюча, што захацелася памерці. Упершыню яна падумала, што смерць – гэта зусім не страшна. Але ў той жа час адчула, што па

спіне быццам прагуляўся скразнячок. Не, істота яе пратэстуе супраць смерці! Хіба маці жыла не дзеля таго, каб даць жыццё і шчасце ёй, Паўлу, Зарыне, каб усе разам яны прадоўжылі матчына жыццё? Дзяўчына паклялася ў думках, што ва ўсім будзе падобна на маці.

Зарына, якая пільна сачыла за сястрой, убачыла, што тая варушыць вуснамі – нешта шэпча сабе.

І тады старэйшая сястра сказала тое – самае галоўнае, да чаго яна рыхтавалася ўсю раніцу. Сказала Паўлу:

– Бацька кліча Вікторыю ў Маскву.

Павел падняў ад талеркі галаву і паглядзеў на бацьку, ды так пранікліва, быццам хацеў пераканацца, ці шчыра ён кліча. Генерал не вытрымаў сынавага позірку і, каб схаваць вочы, наліў у чаркі яшчэ. Ён хваляваўся.

– У госці?

– Не. Каб яна вучылася там.

Павел узяў сваю чарку, выплеснуў гарэлку ў рот і жорстка сказаў Зарыне:

– А што, ты і твае таварышы – дрэнныя настаўнікі?

– У Вікі – талент. Яна малое. Ёй трэба вучыцца, і яна хоча вучыцца. Ты – культурны чалавек, Павел, і табе не трэба доўга тлумачыць, – гораха, але яўна разгублена, без бацькоўскай цвёрдасці, пачаў даводзіць генерал. – Каб яна мела магчымасць развіваць свой талент, ёй акрамя звычайнай школы патрэбны спецыяльныя настаўнікі – мастакі. Ты...

Генерал хацеў сказаць, што ён, Павел, і Зарына ўжо дарослыя людзі, а Віка – яшчэ дзіця, што – вельмі можа здарыцца – Зарына выйдзе замуж, ажэніцца ён, Павел... Пачаў нават казаць, але асекся: не ён выгадаваў іх!

Павел паглядзеў на Віку. Сястра маўчала, нават на твары яе нічога не адбівалася, рысы быццам скамянелі.

Павел сказаў з грубай абыякавасцю:

– Што ж, калі яна хоча... пажыць з мачыхай – няхай едзе.

Віка ўздрыгнула, бліснула на яго вачамі. У бацькі пачырванелі залысіны і вушы. Ён абразіўся за жонку. Пастараўся сказаць як мага спакойней:

– Так нельга, Павел. Калі хто вінаваты, дык гэта я. А Лідзія Яўгеньеўна тут ні пры чым. Яна культурная, разумная жанчына...

– Яшчэ б! Падчапіць генерала...

Ён прапусціў злосныя словы сына і дакончыў думку:

– ...Кандыдат навук. Працуе ў інстытуце... Піша зараз доктарскую. Рэдка і дома бывае. Ты, Віка, будзеш галоўным чынам з Валерыем.

Дзіўна, як ён, вопытны чалавек, выхавацель, які не раз выхваляўся, што ведае шляхі да сэрца любога салдата, не разумеў, што гаворыць зусім не тое. Словамі сваімі ён закранаў самае балючае ў сэрцах дзяцей. Павел хмыкнуў і з'едліва кінуў Віцы:

– Давай, сястра, ляці! Будзеш няньчыць ёлупа ў вузкіх штоніках. Бацькам, бач, няма калі...

Віка скінула са стала шклянку і пабегла ў другі пакой. Генералаў твар

пабалеў, а шыя налілася крывёю. Яшчэ больш, чым за жонку, ён абразіўся за сына – можа таму, што Павел сказаў горкую праўду. А яшчэ больш яго абразіў тон. Даўно ўжо ніхто з ім так не гаварыў. Ён адвык ад такіх слоў і ад такога тону. І таму з натугай стрымаў гнеў. У думках, праўда, закрычаў: «Шчанюк! Малакасос! Не забывай, хто я і хто ты. Нішто не дае табе права забываць, што я твой бацька, а Валерый – твой брат...» Але сказаць гэта ўголас не пасмеў. Ён баяўся сына. Гэта боязь з’явілася з моманту сустрэчы, калі Павел, як чужому, працягнуў яму руку і больш не выявіў ніякіх пачуццяў. Генерал сказаў спакойна:

– Цяжка табе, Павел, будзе ў арміі з тваім характарам.

Зарына з болей падумала: «Няўжо ён не ведае, не помніць, што Паўлавы аднагодкі даўно служаць, а яго не ўзялі з-за скалечанай нагі?»

Яна была ўпэўнена, што Павел скажа пра гэта. Але ён сказаў іншае:

– А гэта будзе залежаць ад таго, хто будзе камандаваць мной. Напрыклад, пад ваша камандаванне я не хацеў бы трапіць.

Бацька глынуў паветра. На дужай шыі напаяліся сінія вены. Зарыне стала шкада яго, і яна сказала брату з дакорам:

– Павел!

Хлопец моўчкі выцер ручніком вусны і падняўся з-за стала. Пайшоў на кухню.

Бацька паківаў галавой і ўздыхнуў.

– Ён добры – Павел, – па-мацярынску ласкава сказала Зарына. – Яго любаць у калгасе. Ён лепшы трактарыст.

Бацька не адказаў: ён думаў пра Віку. Пачулася, што яна плача. Ён паспяшаўся, каб супакоіць. Але Віка не плакала. Яна стаяла каля акна і глядзела на вуліцу. Зноў ішоў снег. Генерал стаў побач і таксама доўга ўглядаўся ў белую каламуць. Мяцеліца супакойвалася.

Ён паклаў руку на плячо дачкі, каб гэтай ласкай падмацаваць словы, якія хацеў сказаць. Плячо яе ўгнулася, вызваляючыся ад яго рукі. Яна адступіла ўбок і сказала першая, нясмела, але цвёрда:

– Я не паеду.

Ён не чакаў гэтага, не падумаў нават, што Павел мог так адразу зрабіць на яе такі ўплыў. Разгубіўся. Сказаў павучальна:

– Трэба быць гаспадаром сваіх слоў, Віка.

Яна рэзка павярнулася да яго і... закрычала:

– А вы... вы былі гаспадаром сваіх слоў? Вы...

Не скончыла – пабегла да ложка, упала тварам на падушкі, і худыя яе плечы затрэсліся ад плачу.

Генерал згорбіўся, быццам баючыся яшчэ аднаго ўдару, постаць яго ўраз пастарэла. Ён наблізіўся да ложка, паклікаў:

– Віка!

Папярэдзваючы яго ўгаворы, яна паўтарыла:

– Я не паеду! Я не магу паехаць!

У пакой зайшла Зарына. Следам за ёй – Павел, зноў у сваёй ватоўцы, ад якой пахла саляркай.

– Я пайшоў, – сказаў ён Зарыне. – Трэба яшчэ два рэйсы зрабіць, – і павярнуўся, каб выйсці.

– Я паеду сёння, Павел, – ціха паведаміў бацька і як бы пачаў апраўдвацца: – Я вымушаны. Праз два дні мне трэба ехаць у далёкую камандзіроўку. Такая служба ваенных, – і цяжка ўздыхнуў. Павел вярнуўся ад дзвярэй і першы, проста і ахвотна, працягнуў руку:

– То бывайце. Шчаслівай дарогі.

Генералу няцярпна захацелася абняць сына, прыціснуць да грудзей. Але ён баяўся, што заплача, а яму не хацелася паказваць сыну сваю чалавечую слабасць.

Віка падняла галаву і глядзела на бацьку і брата сумнымі вільготнымі вачамі. Паціснуўшы бацькаву руку, Павел падышоў да яе, абняў, чмокнуў у гарачую шчаку і сказаў:

– Ты малайчына, Віцька. Я люблю цябе.

Генерал зразумеў: гэта ўхвала таму, што яна адмовілася ехаць, і цяпер ужо ніякія яго ўгаворы не дапамогуць. Падумаў чамусьці пра тое, што і Павел, і Віка кажуць яму «вы», як чужому, далёкаму чалавеку. Сціснулася, балюча зашчымела сэрца. У яго быў ужо раней сардэчны прыступ, і ён вельмі баяўся, каб нешта падобнае не здарылася тут, у хаце дзяцей. Ён асцярожна сеў на канапу і доўга сядзеў у глыбокай задуме, адчуваючы сябе адзінокім і няшчасным.

Схамянуўся – у пакоі нікога не было. Дочкі сядзелі на кухні, абняўшыся.

Генерал паглядзеў на свой кішэнны залаты гадзіннік – падарунак Лідзіі Яўгеньеўны да дня нараджэння.

– Мне пара.

– Я збегаю папрашу ў старшыні машыну, – сказала Зарына.

– Не трэба. Я пайду пехатой.

– Перамятае дарогу.

– Нічога. Тут недалёка.

Яму раптам захацелася прайсці па той дарозе ад мястэчка да станцыі, па якой ён многа разоў хадзіў малады, калі Арына Паўлаўна прыехала сюды настаўніцай. Можна, яшчэ таму хацелася аднаму, што дарога вяла міма могілак.

Развітацца з ёй без сведак...

Укладаючы ў невялікі чамаданчык піжаму, нэсэсэр, ежу, якую падрыхтавала на дарогу Зарына, ён казаў амаль весела:

– Я чакаю вас у гасці. Віка павінна пабачыць Маскву. Абавязкова. Не адкладаючы. На вясновыя канікулы, добра?

– Добра, тата, мы прыедзем, – паабяцала Зарына.

Але ён чамусьці не верыў больш старэйшай дачцэ, залішне памяркоўнай, разважлівай. Дзіўна! Раней ён часта ўспамінаў Зарыну і адчуваў, што любіць яе мацней, чым іншых дзяцей, – можна таму, што маленства яе прайшло пры

«Бягуць ручаі», 1976. Адольф Гугель

ім. А цяпер раптам уся любоў яго перайшла на Віку. Ён хацеў, каб яна, Віка, згадзілася прыехаць на канікулы ў госці, – тады ён паверыў бы. Але Віка маўчала. І яму стала балюча.

Віка выявіла свае пачуцці, калі ён пачаў развітвацца.

Апрануў шынель, прайшоўся па пакоі, як бы ўспамінаючы, што забыўся. Спыніўся, каб сказаць – не апошнія сло-

вы, не «бывайце» – зноў нешта пра іх паездку. А Віка кінулася да яго, моцна абшчапіла за шыю, не пацалавала, а прыціснулася тварам да пляча, да пагона і прашаптала:

– Даруй, тата.

«Ты даруй мне, дачка. Вы ўсе даруйце...» – падумаў, але не сказаў, лічыў, што нельга ў дзяцей прасіць даравання. Многа ён за вайну пахаваў сяброў, блізкіх людзей, але ніколі не было так цяжка, а тым больш ніколі не было так пакутліва развітвацца з жывымі. Нясцерпна пакутліва. І ён заспяшаўся развітацца хутчэй. Тройчы пацалаваў Віку, абняў Зарыну, схапіў чамаданчык і выйшаў не аглянуўшыся.

Віка падышла да акна. Гусцеў снег. Сняжынкі кружыліся перад шыбамі ў дзівосным танцы. Але хаты больш не плылі. Толькі праз пляёнку мяцеліцы яны здаваліся прыгажэйшымі.

Бацька выйшаў з двара і рушыў цераз вуліцу. Сняжынкі адразу забялілі чырвоны верх яго папахі, пагоны на плячах, шэры шынель на ссутуленай спіне.

Віка глядзела яму ўслед і... не думала пра яго. Яна раптам пачула дзіўную музыку, сумную і ўрачыстую. Здалося, што звяняць, спяваюць сняжынкі. Яна прыслухалася з бояззю. Раней яна толькі бачыла прыгажосць фарбаў у навакольным свеце, умела адрозніць у белым снезе іншыя колеры і адценні. Але ніколі не чула, каб снег і ўсё наваколле пачало гучаць такой вось незвычайнай музыкай. Што гэта? Чаму гэта?

– Падаюць сняжынкі... – прашаптала яна, і голас яе, знаёмыя словы ўліліся ў гэту музыку. Яна гучна паўтарыла другія радкі: – На холмах Грузіі лежить ночная мгла...

Зарына абняла яе.

– Слаўная ты мая дзяўчынка! Не гаруй! Загоіцца наша рана... Сыдзе снег. У палісадніку, вось там, зацвітуць півоні... Прыйдзе шчасце. Я веру: у нас

многа будзе шчасця. У цябе. І ў мяне. І ў Паўла. Ты ведаеш, мне раптам вельмі захацелася, каб хутчэй прыйшла вясна. Я ўночы думала пра вясну. І сніла кветкі. Колькі мужнасці ў Паўла! Ты помніш, як ён закрычаў: «Не завіце мяне Паўлікам!» Мы заўсёды будзем жыць дружна. Вось так... Я клянуся табе ў сваёй дружбе.

Словы сястры не ўліваліся ў гэту музыку, як радкі вершаў і яе асабістыя думкі. Словы сястры жылі асобна, і Віка пачала ўслухоўвацца ў іх. Гэта было цяжка – слухаць адно і другое.

– Шчасце – у дружбе і вернасці. Як узрадаваўся Павел, калі зразумеў, што ты не пaeдзеш. Ён шчыры і добры, наш брат.

Постаць бацькі непрыкметна растала ў снежнай каламуці. І сціхла музыка...

- 1 Што адчувала Віка пасля смерці маці? Як яна сябе паводзіла?
- 2 Якія ўспаміны выклікалі ў Паўла боль і дакоры сумлення? Чаму? Што ён тады зразумеў?
- 3 Каго вырашыла паведаміць старэйшая сястра Зарына і якая была рэакцыя на гэтае яе малодшых брата і сястры?
- 4 Што ўсхвалявала Віку пасля пахавання маці?
- 5 Кім быў бацька і чаму ён не жыў разам?
- 6 Што ён прапанаваў Віцы?
- 7 Чаму гэтая прапанова моцна ўсхвалявала Паўла? Як ацэньваеш яго адносіны да бацькі? Чым яны выкліканы?
- 8 Што ў канцы канцоў вырашыла Віка наконт выезду? Як гэта ўспрынялі бацька, брат і сястра?
- 9 Перакажы змест апавядання ад імя выбранага героя – Вікі, Паўла, Зарыны, бацькі.
- 10 Напішы сачыненне на тэму: «Ці рашэнне Вікі наконт выезду з бацькам было правільнае? Абгрунтуй свой погляд, адклікаючыся да тэксту *Дзеці настайніцы* Івана Шамякіна. Твая праца павінна налічваць не менш чым 250 слоў.

Драматургія

Сацыяльныя і маральна-этычныя зрухі, якія адбываліся ў грамадскім жыцці на пераломе 50-х – 60-х гадоў, аказалі ўплыў на развіццё драматургіі. Яна пачала вызваляцца ад уплыву «тэорыі бесканфліктнасці».

Пачатак новым тэндэнцыям у развіцці драматургіі паклала п'еса А. Макаёнка *Выбачайце, калі ласка*, напісаная ў 1953 годзе. Яе сатырычна-выкрывальны пафас знайшоў развіццё ў п'есах *На крутым павароце* К. Губарэвіча і *Каб людзі не журыліся* А. Макаёнка. Гэтыя творы прысвечаны паказу жыцця калгаснай вёскі. У п'есе К. Губарэвіча адлюстраваны той час, калі грамадства пачало адчуваць неабходнасць «крутога павароту» ў грамадскім жыцці, але дзе шукаць выйсце, не ведала.

У п'есе А. Макаёнка *Каб людзі не журыліся* ў полі зроку адсталы калгас, паказана запушчанасць спраў у гаспадарцы. Старшыня Самасееў – абібок, п'яніца, злодзей, парушае элементарныя маральныя нормы.

У канцы 50-х гадоў у нашай драматургіі паявіўся шэраг гісторыка-рэвалюцыйных і героіка-біяграфічных п'ес. Героіка-рэвалюцыйная тэма распрацоўвалася ў розныя часы многімі аўтарамі, сярод якіх можна прыгадаць К. Каганца (*Старажовы курган*), Я. Коласа (*Вайна вайне*), В. Гарбацэвіча (*Чырвоныя кветкі Беларусі*), Е. Міровіча (*Кастусь Каліноўскі*). Што датычыць біяграфічнай драмы, то яна была амаль невядома ў нашай літаратуры.

Пераважная большасць п'ес, змест якіх вызначае гісторыка-рэвалюцыйная тэма, была прысвечана барацьбе за ўстанаўленне савецкай улады. Гэта такія творы, як *Святло з Усходу* П. Глебкі, *Дні нараджэння І. Мележа*, *Галоўная стаўка* К. Губарэвіча, *У бітве вялікай А. Маўзона*, *Год дзевяццят сямнаццаці* П. Васілеўскага.

На жаль, павышэнне цікавасці да нацыянальнай гісторыі, якое пачалося ў другой палове 50-х гадоў, датычыла толькі пэўнага перыяду – часу кастрычніка і грамадзянскай вайны. Даўняя мінуўшчына беларускага народа заставалася па-за ўвагай драматургаў. Няшмат п'ес, прысвечаных яе адлюстраванню, паявілася ў другой палове 50-х – 80-я гады. Гэта такія творы, як *Званы Віцебска*, *Маці ўрагану*, *Кастусь Каліноўскі*, *Калыска чатырох чараўніц* У. Караткевіча, *Напісанае застаецца*, *Русь Кіеўская* А. Петрашкевіча.

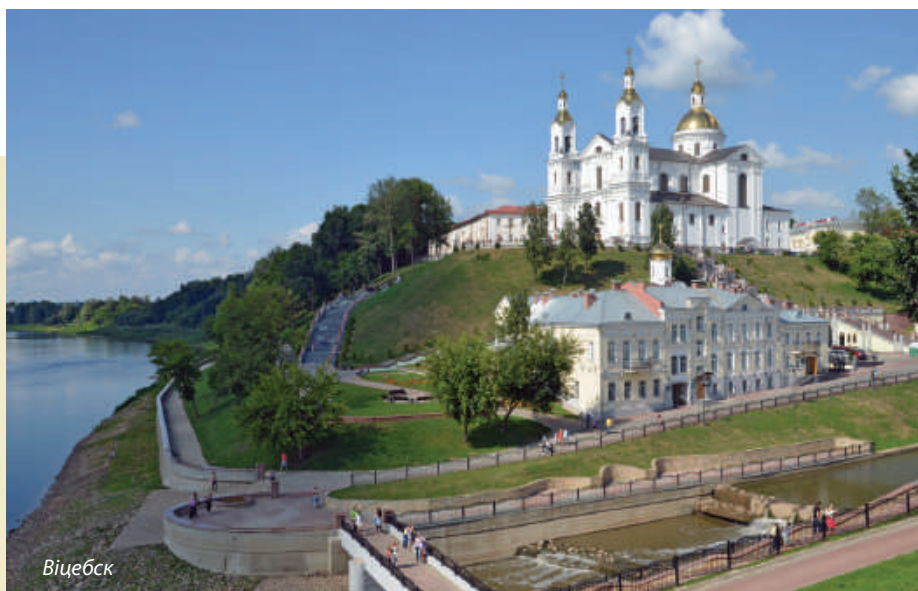
П'есы У. Караткевіча *Званы Віцебска*, *Маці ўрагану*, *Кастусь Каліноўскі* – гэта тры старонкі шматвяковай гісторыі жыцця беларускага народа, яго змагання за сацыяльнае, нацыянальнае

А. Макаёнка

А. Петрашкевіч

Віцебск

і духоўнае развіццё. Яны даюць багаты матэрыял для разумення менталітэту беларусаў, пазнання іх этнаграфіі, фальклору, абрадаў і звычак.

Званы Віцебска – гэта хроніка XVII ст., дзе ўзнаўляюцца старонкі паўстання 1623 года ў Віцебску. Твор прасякнуты ідэяй вернасці роднай зямлі, якую герой хронікі Марцыян Ропат, засуджаны да пакарання смерцю за ўдзел у паўстанні, выказвае так: «Ніякім розумам, ніякім гвалтам нельга дасягнуць таго... каб на нашай зямлі не было нашай зямлі... Гэта ж гаворым сваёй смерцю і мы. Вам не заглушыць віцебскага набата. Вам не заглушыць званоў нашай зямлі».

У трагедыі *Маці ўрагану* У. Караткевіч расказвае пра самыя кульмінацыйныя і трагічныя падзеі Крычаўскага паўстання. У ім удзельнічалі прыгонныя сяляне і гарадская бедната. Кіраўніком паўстання стаў вясковы войт Васіль Вашчыла. Героі трагедыі *Маці ўрагану* свядома ідуць на смерць за лепшае і шчаслівейшае жыццё сялян. Назва твора мае глыбокі сэнс. Адна з гераінь трагедыі, Агна Вецер, благаслаўляе сына Васіля на змаганне з прыгняцальнікамі і кажа яму: «І калі іншыя ў бунце могуць быць проста ветрам, то шэлег табе цана, Вецер, калі ты не будзеш ураганам». Вобраз Агны Вецер – «маці ўрагану» – нясе ў п'есе глыбокую філасофскую ідэю: праз яе дзеянні і ўчынкі выяўляецца гуманістычнае апраўданне змагання крычаўскіх паўстанцаў супраць прыгняцальнікаў.

У трэцяй трагедыі У. Караткевіч звярнуўся да падзей паўстання 1863–1864 гадоў. У цэнтры твора вобраз кіраўніка гэтага паўстання, нацыянальнага героя беларусаў К. Каліноўскага. У літаратуры яго вобраз пададзены ў шматлікіх праявічых і вершаваных творах. Рэвалюцыйна-грамадская дзейнасць Каліноўскага адлюстравана ў драмах Е. Міровіча і Э. Скобелева, якія маюць адноль-

«Бітва з татарамі каля Сініх Вод», 2005.
Міхаіл Басалыга

кавую назву *Кастусь Каліноўскі*. Твор У. Караткевіча адрозніваецца ад названых і сваім зместам, і жанрам.

У паказе У. Караткевіча Каліноўскі не проста рэвалюцыянер. Гэта таленавіты арганізатар, публіцыст, паэт, адукаваны, тонкі ў адносінах да іншых, вялікага таленту і розуму чалавек. Ён здольны на чыстае, узвышанае каханне.

У сваіх драматычных творах *Званы Віцебска*, *Маці ўрагану*, *Кастусь Каліноўскі* У. Караткевіч падаў шырокую панараму нацыянальнай гісторыі, паказаў найбольш трагічныя яе моманты і самаах-

вярны ўдзел у вызваленчым змаганні верных сыноў сваёй Радзімы.

Да далёкай гісторыі свайго народа звярнуўся ў канцы 70-х – пачатку 80-х гадоў А. Петрашкевіч у трагедыі *Русь Кіеўская* і драме *Напісанае застаецца*. У першым з названых твораў аўтар адлюстравваў падзеі перыяду хрышчэння Старажытнай Русі, паказаў трагізм і непазбежнасць ломкі паганскіх устояў жыцця нашых продкаў. У цэнтры другога твора вобраз выдатнага дзеяча нацыянальнага Адраджэння Ф. Скарыны. Аўтар засяроджвае ўвагу на такіх рысах яго характару, як любоў да роднага краю, народа, яго мовы, вернасць сваім перакананням, настойлівасць у дасягненні пастаўленых мэтай.

Як можна зрабіць вывад са сказанага, нашы драматургі ў 60-х – 80-я гады зрабілі плённыя захады ў далёкую гісторыю свайго народа. Аднак многія цікавыя яе старонкі яшчэ чакаюць свайго мастацкага асэнсавання.

У 60-х – 80-я гады драматургі па-ранейшаму праяўлялі цікавасць да тэмы Вялікай Айчыннай вайны. Праўда, такога глыбокага асэнсавання гэтай тэмы, як у прозе і паэзіі, у п’есах, на жаль, заўважыць нельга. У значнай ступені па гэтай прычыне паявіўся шэраг інсцэніровак вядомых пражаных твораў (*Плач перапёлкі* І. Чыгрынава, *Вяртанне ў Хатынь* А. Адамовіча, *Пайсці і не вярнуцца* В. Быкава і інш.), спектаклі па якіх ішлі ў многіх тэатрах.

У творах, якія названы вышэй, выразна выявілася тэндэнцыя да шырокай дэталізацыі ў псіхалагічным раскрыцці характараў. Вызначаюцца гэтыя творы і сваімі жанравымі адметнасцямі: гераічнае ў іх выяўляецца ў трагічных абставінах, калі чалавеку даводзіцца не толькі праявіць сябе, але і захаваць сваю сутнасць як асобы. Такое раскрыццё тэмы знайшло сваё выяўленне не толькі

ў жанрах псіхалагічнай і гераічнай драмы, але і ў жанры трагікамедыі, народнага лубка. У п'есе *Трыбунал* А. Макаёнка трагічнае арганічна пераплятаецца з камічным, узнёслае з праяічным, гарэзлівае з жудасным. У гэтым творы аўтар творча выкарыстаў традыцыі фальклору, у прыватнасці народнага лубка.

У 60-х – 80-я гады А. Макаёнак быў вядучым драматургам у нашай літаратуры. Апрача ўжо названых твораў, ён з'яўляецца аўтарам камедыі *Лявоніха на арбіце*, трагікамедыі *Зацюканы апостал*, камедыі *Таблетку пад язык*, *Кашмар*, сатырычнай трагікамедыі *Пагарэлыцы*, сентыментальнага фельетона-камедыі *Верачка*. Гэта творы розныя па змесце, для іх стылю характэрна ўмоўнасць. Усе яны прасякнуты імкненнем аўтара мацаваць дабрыву і разумны пачатак у жыцці.

У перыяд другой паловы 50-х – 80-я гады ў драматургіі, як і ў прозе і паэзіі, значнае месца займалі творы на маральна-этычную тэму. У самым пачатку 60-х гадоў паявіліся п'есы *На хвалях Серабранкі* І. Козела і *Выгнанне блудніцы* І. Шамякіна, у якіх асуджаюцца мяшчанскія погляды на жыццё. Тады ж была напісана драма П. Васілеўскага *Любоў, Надзея, Вера*. У цэнтры гэтага твора вобраз выпускніцы фабрычна-завадскога вучылішча Веры Каляды, якая марыць пра шчасце і дабіваецца яго сумленнай працай.

У аснове названых п'ес І. Козела, І. Шамякіна і П. Васілеўскага стандартныя для таго часу канфлікты, абумоўленыя не столькі самім жыццём, колькі ідэалагічнымі ўстаноўкамі выхоўваць новага чалавека камуністычнай будучыні.

Актуальныя праблемы часу ўзняе ў сваіх п'есах, якія паявіліся ў 70–80 гады, А. Петрашкевіч (*Трывога*, *Соль*, *Злыдзень*, *Мост упопак ракі*). Іх аўтар вы-

ступае супраць такіх заганных з'яў у грамадскім жыцці, як бюракратызм, п'янства, адступленне ад маральных традыцый продкаў, сілавы наступ на прыроду. Важную ролю ў некаторых п'есах А. Петрашкевіча адыгрывае публіцыстычны пачатак.

Актуальнасцю тэматыкі і жанравай разнастайнасцю вызначаецца творчасць А. Дударова, які прыйшоў у літаратуру ў пачатку 70-х гадоў. Яго пярэ належаць шэраг гумарэсак, драматычных аповесці *Выбар* і *Апошні ўзлёт*, драмы *Парог*, *Злом*, *Радавыя* і інш. У сваіх творах А. Дударов імкнецца асэнсаваць маральна-этычныя праблемы жыцця сваіх сучаснікаў, яго цікавіць побыт сённяшняй вёскі.

«На калгасных прасторах», 1976. Віктар Вярсоцкі

Аляксей Майсейчык

Аляксей Дудараў (Нарадзіўся ў 1950г.)

Скончыў Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут (1976) па спецыяльнасці «актор драмы і кіно». Працаваў акцёрам, членам сцэнарна-рэдакцыйнай калегіі «Тэлефільм» (Мінск, 1976–1983). У 1991–2002 г. займаў пасаду галоўнага рэдактара часопіса «Мастацтва». З 2003 па 2013 г. з’яўляўся мастацкім кіраўніком Драматычнага тэатра Беларускай арміі. Піша апавяданні, казкі для дзяцей. Вядомы як драматург і кінадраматург.

Аляксей Дудараў

Вечар

Драма ў дзвюх дзеях
(Скарочана)

Дзейныя асобы:

М у л ь ц і к, 80 год.

Г а н н а, 76 год.

Г а с т р ы т, 78 год.

Нашы дні. Усходняя Беларусь.

Дзея першая

Вуліца сучаснай неперспектыўнай вёскі. Хата, яе фасад. Пад вокнамі лавачка. Злева каля пло-та, стары рыпучы журавель. На адным яго канцы ледзь пагойдваецца абшарпанае драўлянае вядро, на другім – груз. Чаго тут толькі не панавешана! І шчарбатая шасцяронка ад камбайна, і доўгая мядзяная гільза ад снарада, і кавалак гусеніцы ад трактара, і нават іржавая прабітая каска. Калі набіраюць ваду, праз тужлівы рып жураўля чуваць перазвон гэтых жалезяк.

Толькі-толькі пачынаецца дзень. Шэрая раніца. Сонца яшчэ спіць. Недзе далёка самот-ная зязюля лічыць некаму гады. Нястройны і яшчэ нясмелы птушыны хор і смелы ўрачысты покліч «ку-ка-рэ-ку-у-у-у» абвяшчаюць усёй вёсцы, што надышоў новы дзень. Павольна-па-вольна з-за вугла сваёй хаты выходзіць М у л ь ц і к з вядром. Высокі, худы, нетаропкі ні ў руках, ні ў словах, ні ў думках. Павесіў на калок вядро, пачаў адчыняць варотцы з вуліцы на двор сваёй хаты.

М у л ь ц і к (*пазіраючы на сад*). Уставай, уставай ужо... І сёння трэба жыць. З табой, з зямлёю і з людзьмі... Людзі добрыя ўсе, мо толькі забыліся

пра гэта... Бягуць, едуць, ляцяць... Ці то ўцякаем ад некага, ці то даганяем – ліха нас ведае, якая нам галавешка ў штаны трапіла... (*Падыходзіць да калодзежа, пачынае даставаць ваду.*) Як у чыгунку жывём! Як быццам нас на агонь паставілі... Аж бурбалкі, аж пара прэ... Немаведама хто толькі гэту поліўку сёрбаць будзе, калі яна ўрэшце зварыцца... (*Дастаў вядро, пераліў у сваё, аднёс у бок ад калодзежа, выліў на зямлю.*) Гэта на тваю хату, Сёмка... (*Вяртаецца, зноў пачынае даставаць ваду.*) Як паспакайнец? Няма спакою, і дабрыні не знойдзеш... Дабрыня ціхая... (*Дастаў вядро, пераліў, аднёс, выліў.*) А гэта на тваю хату, Іван... (*Вяртаецца, зноў дастае ваду.*) Думаеш, глупствам займаюся? Няма каму ваду з калодзежа браць... Раз’ехаліся ўсе... А калодзеж жывы павінен быць... З яго чэрпаць трэба, каб вада ў зямлю не пайшла, каб не застаялася, каб свежай была... Во я і выбіраю яе штодня... За былых сваіх суседзяў, за дзяцей іх і за свайго сына... (*Аднёс вядро, выліў.*) На тваю хату, Пятрок... Ах, дзеткі, дзеткі... Такія вы ў нас грамадзі выраслі! Яны табе і пра космас адбарабаны, і бога на лапаткі пакладуць, і, калі захочуць, дакажуць, што Іуда некалі добрую справу зрабіў... Усё могуць. Толькі сваіх дзяцей не хочуць на свет пусіць... Ці то баяцца, ці то лянуцца, ці то хочуць, каб ніхто жыць не замінаў... Дык ты сам жывеш, дык і другому дай... Ненароджаныя дзеткі – гэта ж усё адно як памершыя... Слухаеш? Ну, слухай, слухай... Холадна, мабыць, там і цёмна... Дзе там?

У космасе, канечна... Дзе ж яшчэ? Я во падумаю-падумаю, а што, калі б мае бацька-маці ўзялі ды і не нарадзілі мяне?! Га? Ды я б ім гэтага ніколі не дараваў! Салодкага, праўда, мала з’еў: тры вайны адпляскаў, шабляй махноўцы секлі, кулакі ў трыццаць другім цвікамі на кладзішчы да крыжа прымалацілі, на фінскай ногі адмарозіў, у партызанах немцы расстрэльвалі, потым ваяваў – два разы параніла, тры разы кантузіла. І гэта яшчэ не ўсё! Двух дзетак за вайну пахаваў, і нішчымніца пасляваенная была, і хату пярун паліў, і карова здыхала, і жонка памерла, і сын апошні гадоў пяць пісем не піша... Толькі паўспамінаць, дык язык забаліць, расказваючы... Слухаеш? Слухай, слухай... І прычынайся... Пеўні ўжо ахрыплі, цябе гукаючы...

Разам з Сонцам прагнулася і радыё. Са старэнькага дынаміка, што стаіць на падаконніку, наліліся пазыўныя, а затым бадзёра-радасны голас дыктара.

Г о л а с д ы к т а р а. Добрай раніцы, таварышы!

М у л ь ц і к. Здароў...

Г о л а с д ы к т а р а. Сёння аўторак, трыццаць першага ліпеня!

М у л ь ц і к. Што ты кажаш! А я думаў – трыццаць другога...

Да калодзежа падыходзіць Г а н н а. Такая ж, як і Мульцік, старэнькая, белая. І яна нікуды не спяшаецца. Спынілася, паслухала.

Г а н н а. Чаго й та ты, Васіль?

М у л ь ц і к. Што?

Г а н н а. Бубніш нешта сам сабе... Маліўся, ці што?

М у л ь ц і к. Размаўляў... з Сонцам размаўляў...

Г а н н а. Ашалеў пад старасць... З Богам, з Богам трэба размаўляць, а ты немаведама з кім...

М у л ь ц і к. Немаведама... Вунь свеціць... І грэе ўсіх... Усё на зямлі ад цяпла і святла... Калі душа ў чалавека цёплая і светлая, значыць, кавалак сонца па зямлі ходзіць... Ёсць такія людзі, ёсць...

Г а н н а. Вады з твайго калодзежа вазьму...

М у л ь ц і к. Бяры... *(Уважліва глядзіць некуды ўдалачынь, падымаецца, выходзіць уперад.)*

Г а н н а. Што там?

М у л ь ц і к. Ідзе нехта...

І Ганна падыходзіць. Глядзяць удваіх.

Павярнуў... У Займішча, мабыць...

Ганна падыходзіць да калодзежа, марудна апускае драўлянае вядро. Тужліва рыпіць журавель, звіняць жалезкі.

Г а н н а. Грышка твой усё не піша?

М у л ь ц і к. З'ехаў пасля арміі і як у балота праваліўся... Саўсім забыўся, што ў яго бацька ёсць.

Г а н н а. Была б Наста жывая, дык пісаў бы і прыязджаў.

М у л ь ц і к. Бацьку дзеці лягчэй забываюць... Твая праўда...

Г а н н а. Сон я сёння бачыла... Можа, разгадаеш?

М у л ь ц і к. Знайшла цыганку...

Г а н н а. Дык ты ж Сонцу молішся!

М у л ь ц і к. Расказвай, разгадаю...

Г а н н а. Іваньку бачыла... Старэйшага свайго... Здаецца, ро-оўненькае поле жытнёвае, неба над ім чыстае-чыстае! І жаўрукі ў ім вісяць. І як быццам Іванька мой ідзе гэтым полем, раз-пораз жменю зерня дастае з кішэні і сыпле сабе пад ногі. Я стаю на ўзмежку дый думаю: «Навошта ён зерне кідае ў зямлю? Жыта ж ужо вырасла, у каласы пайшло, а ён нанава сеяць надумаўся...» Спытаць хацела, а голасу няма. Ён і прайшоў.

Я і не спытала...[...]

М у л ь ц і к. Я табе кажу – добры сон... Чакай.

Г а н н а. Што чакаць?

М у л ь ц і к. Радасці, дзіва нейкага...

Г а н н а. Ну, дзякуй табе... Маліся далей, пайду казу пасвіць...

У Займішча буду заходзіць, мо ўзяць што?

М у л ь ц і к. Хлеба купі... І пенсію сёння павінны даць...

Г а н н а. Ага...

Разышліся. Мульцік панёс вядро з вадой дахаты. З другога боку вуліцы выходзіць Г а с т р ы т. Маленькі, жвавы і нейкі калючы дзядок. Усё ў яго вострае: і барада, і плечы, і локці, і калені, і нос. Прышоў па ваду з чайнікам. Дастаў, наліў у чайнік, выпіў з носіка. Пастаяў, уздыхнуў, прысеў на лавачку.

Г а с т р ы т (*кліча*). Васіль!

За плотам з'явіўся М у л ь ц і к.

М у л ь ц і к. Га?

Г а с т р ы т. Калі паміраць думаеш?

М у л ь ц і к (*без паўзы*). У сераду...

Г а с т р ы т (*збянтэжыўся*). У гэту, ці што?

М у л ь ц і к. У якую, ліха яе ведае, а што ў сераду – гэта як піць даць. Самы зручны дзень. Памру, значыць, зранку... Не, не! Пасля абеду. Памыюць вадой вось з гэтага калодзежа... [...]

Г а с т р ы т. Брэшаш!

М у л ь ц і к. А ты не гаўкай тады! Прыпёрся, ёлкі-маталкі, да старога чалавека і пра смерць бае. Знайшоў пра што... А я, можа, на ўсю сотню замахнуўся як даўгажыцель гор...

Г а с т р ы т. Нашто табе столькі свет капціць?

М у л ь ц і к. Унукаў дачакацца трэба... Каб ведаць, што маё насенне корані пусціла ў гэтым свеце.

Г а с т р ы т (*усміхнуўся*). Дык а яны, можа, ужо ёсць, а ты і не ведаеш.
Унукі... Корані... Піша каму-небудзь твой Грышка?

М у л ь ц і к (*ніякавата*). Піша... Мне піша... Во нядаўна...

Г а с т р ы т. Брэшаш... Мае не пішуць, і твой павінен не пісаць...

М у л ь ц і к. Піша!

Г а с т р ы т (*спакойна*). Брэшаш... [...]

М у л ь ц і к (*зірнуў на дарогу*). Пачакай, пачакай... Едзе нехта! У вёску едзе!

Выбеглі ўперад, глядзяць. Чакаюць. Уздыхнулі.

Г а с т р ы т. Павярнулі... Па грыбы прыкацілі... А ты ўжо ўзрадаваўся! Не прыедуць... (*Засмяяўся*.) Дальбог, мы з табой, як крумкачы ці чарапахі, гадоў сто трыццаць пражывём! Яны ж і на хаўтуры не прыедуць! Сорамна будзе ў труне ляжаць... [...] (*Папрасіў*.) Васіль, растлумач ты мне... Хоць забі – не разумею...

М у л ь ц і к. Што растлумачыць?

Г а с т р ы т. Ты проста прыдурак ці толькі прыкідваешся?

Сонцу, як людаед, моліцца. [...] Здзяцініўся пад старасць! Нездарма цябе Мульцікам клічуць. [...]

М у л ь ц і к. Ідзі ты, Мікіта, адсюль...

Г а с т р ы т. Не пайду.

М у л ь ц і к. Не трывож майго сэрца!

Г а с т р ы т. Не пайду! Вуліца не твая.

М у л ь ц і к. Тады злазь з лаўкі, падла! Лаўка мая, сам рабіў...

Гастрыт устаў з лаўкі, сеў побач на траву.

Г а с т р ы т. Падавіся сваёй лаўкай. Куркуль!

Мульцік маўчыць.

Міраед!

Мульцік маўчыць.

Перажытак кулацкі!

М у л ь ц і к. Сталоўка ўжо адчынілася, Мікіта... Ідзі гуляш калгасны ў Займішча есці... Вадзіцы з майго калодзежа напіся і ідзі.

Г а с т р ы т. І пайду. А ты бульбай нішчымнай давіся!

М у л ь ц і к. Яешню з салам сёння буду есці... Яйкі свае, і сала сваё... Сам сябе ўсё жыццё карміў, кармлю і да смерці карміць буду...

Г а с т р ы т. Брэшаш! Грошай шкада, во і цягнеш з сябе жылы... А нашто яны табе? Богу ўзятку даваць уздумаў?

М у л ь ц і к. Грошай не шкада. Не хачу нават пад старасць як той клоп жыць... Хадзіць па зямлі і ў сталоўцы абедаль... Гэта ж сорам!

Г а с т р ы т. Гэта не сорам! Гэта абчэственная пітанія! І потым я заслужыў... У мяне пенсія!

М у л ь ц і к. Пенсія хутка ва ўсіх будзе... Хто толькі нас гуляшамі карміць будзе?..

Г а с т р ы т. Ведаеш, хто ты?

М у л ь ц і к (*махнуў рукой*). Ведаю, ведаю... Элемент.

Г а с т р ы т. І не наш!

М у л ь ц і к. Шкада, што ты наш... Бяда народная...

Г а с т р ы т. Я калі-небудзь на цябе ананімку напішу. Пабачыш.

Злосны, пайшоў. Чайнік з калодзежнай вадой застаўся каля лаўкі.

М у л ь ц і к (*адзін*). Ты не крыўдуй на яго... Душа ў чалавека баліць. На зямлі нарадзіўся, вырас, а рук да гэтай зямліцы ніводнага разу не прыклаў... А зямлі ласку, любоў сваю аддаць трэба... Тады яна і накорміць, і сагрэе, і сучешыць, і сілы дасць пад старасць... Яна жывая... Дачка твая, наша маці... [...]

З'яўляецца Г а н н а. З сумкай хлеба, стомленая і вясёлая.

Г а н н а. Канчай маліцца – будзем весяліцца... [...] Пісьмо табе прынесла...

М у л ь ц і к (*захваляваўся, але наўмысна спакойна*). Ад каго?

Г а н н а. Ну, ад каго ты думаеш?

М у л ь ц і к (*рашуча*). Давай!

Г а н н а. Не-не-не! Табе радасць, дык ты ўжо і мяне парадуй... Згоцай «Лявоніху» з прыпеўкамі... Як да вайны на маёўцы. [...]

Мульцік сагнуўся, каб пусціцца ўпрысядкі, і знерухомеў.

М у л ь ц і к (*схапіўся за спіну*). Ой!

Г а н н а. Чаго й та ты?

М у л ь ц і к (*стаіць, сагнуўшыся, як пытальянік*). Порхаўка старая! Прысядкі ёй трэба! З маім здароўем – «Лявоніху»! Хадзі во, разгінай мяне, каб табе не ведаю што... У мяне ж сярэдзіна!

Г а н н а. А, госпадзі! (*Падбегла*.) Што ж рабіць?

М у л ь ц і к (*сярдзіта*). Галавой думаць трэба... Самадзейнасці ёй захацелася...

Ганна падвляла Мульціка да лаўкі, асцярожна-асцярожна паклала яго на яе. Мульцік паволі выпрамяляецца.

Давай пісьмо.

Г а н н а (*дастае з-пад кофты*). На, на...

Мульцік, лежучы, разрывае канверт, нецярпліва выцягвае белы лісток.

М у л ь ц і к. У цябе акуляры з сабой?

Г а н н а. Зараз, зараз... (*Дастае з сумкі*.) На... [...] (*Устрывожана*.) Ну?!
Што там у яго?

М у л ь ц і к. Маё гэта пісьмо, Ганна, маё... Пасылаў з месяц таму... Вярнулася... Зноў Грышка выбыў некуды... Во табе і «Лявоніха ня жонка была...»

Паўза. Старая павольна падыходзіць да лаўкі, сядзе побач.

Г а н н а. Не сярдуй, Васіль...

М у л ь ц і к. Кінь ты...

Г а н н а. Табе хоць ёсць ад каго чакаць...

М у л ь ц і к. Дачакаешся...

Г а н н а. А я б, здаецца, з раніцы да ночы скакала, каб толькі ведаць, што мой Віцёк няўдачны калі-небудзь ўспомніць пра мяне... Хай ужо і пісьма не напішыць... Абы толькі ўспомніў... Не сярдуй... (*Дастае з сумкі хлеб*.) Булкі табе хопіць?

М у л ь ц і к. Хопіць...

Г а н н а. А то дзве магу пакінуць...

М у л ь ц і к. Хопіць адной...

Г а н н а. Ну, пайду...

Пайшла. Стары зноў разгарнуў пісьмо. Пакруціў у руках, паглядзеў і горка-горка засмяяўся. Падыходзіць Гастрыт. [...]

Г а с т р ы т. Атрымаў, я бачу?

М у л ь ц і к. Ну, атрымаў, а табе што? [...]

Г а с т р ы т. Грошай, канечне, просіць. Прапіўся да ніткі, во і бацьку ўспомніў.

М у л ь ц і к (стомлена і не злосна). Каб ты здох! Ну, што ты за чалавек? Гастрыт, адно слова – Гастрыт... Чаго ты на ўвесь свет злуеш? Дзяцей разагнаў, яны да цябе ні нагой, вось і злуеш...

Г а с т р ы т. Я – дрэнны. Я разагнаў. А ты добры. І да цябе не едуць...

М у л ь ц і к. Гваздану я цябе калі-небудзь... [...]

Гастрыт. Я па свой чайнік прыйшоў... Забыўся тут... Дзе падзеў?

М у л ь ц і к. Вунь стаіць!

Гастрыт падышоў, узяў чайнік, выліў з яго ваду...

Г а с т р ы т. Вады свежай можна ўзяць?

М у л ь ц і к. Бяры...

Гастрыт пачынае даставаць ваду.

Г а с т р ы т. Што гэта ў свеце робіцца, Васіль? [...]

М у л ь ц і к. Не ведаю...

Г а с т р ы т. Чым далей – тым людзі паганей робяцца... [...] Мы ім шчасце паўвека заваёўвалі... Заваявалі... Сыттыя ўсе, абутыя-адзетыя... І недавольныя! Якой ім яшчэ трасцы трэба?

М у л ь ц і к. Шчасце з чужых рук заўсёды кіслае... Шчасце самому сабе рабіць трэба... Абутыя-адзетыя... І ўпрогаладзь жывучы радасныя песні спяваць можна... Галодных у нас даўно няма... Не ў сыгасці шчасце...

Г а с т р ы т. Аў чым жа яно? Растлумач мне, цёмнаму, святы чалавек.

М у л ь ц і к. У працы... У радаснай працы... А вы адбілі ахвоту ў людзей радасна працаваць на зямлі...

Г а с т р ы т. Хто гэта мы?

М у л ь ц і к. Ты і такія ж асталопы, як ты... [...]

Г а с т р ы т. Што ты мне вешаеш? [...]

М у л ь ц і к. Ты ж некалі ўсіх добрых гаспадароў з вёскі павыганяў... Тых, хто любіў зямлю... Любіў і слухаў...

Г а с т р ы т. Я супраць кулакоў...

М у л ь ц і к. Колькі іх было на ўсю нашу вёску? Два.

Г а с т р ы т. Брэшаш, болей...

М у л ь ц і к. Два. Зяпа і Мішук Цяркоўскі... Ад іх усе Вежкі плакалі... А каго Васіль Барабулінак эксплуатаваў? У яго ж парабкаў не было, ён са свайго мазаля жыў...

Г а с т р ы т. Ён народную зямлю эксплуатаваў...

М у л ь ц і к. Зямля з радасцю аддае ўсё таму, хто да яе рукі прыкладае... Ты проста не хацеў працаваць, як усе, а хацеў наглядчыкам над людзьмі быць... Лёгка, няпыльна і ў пачоце! Вось і муціў ваду, пускаў усім пыл у вочы... Сазнацельным прыкідваўся!

Г а с т р ы т. Я лінію праводзіў...

М у л ь ц і к. Толькі крывую і сваю. У Вежках ты моладзь ад зямлі адбіў. Ты... Колькі гадоў сачыў за тым, каб, значыць, ніхто лішняю бульбіну ці мех зерня ад зямлі не ўзяў... А чаму ж не браць, калі яна дае? Бегаў па гарадах, каб хто лішняю баразну не прагнаў. Хай пустое, бур'янам зарастае... Не маглі!! З усіх сіл адбіваў ахвоту ў людзей працаваць. Крычаў да хрыпаты, што пазорна мець скаціну ў хляве, хлеба, бульбы шмат збіраць з агарода... Вось калі гол як сакол – значыць, сазнацельны! Калі ў хляве пуста – маладзец! А калі ў цябе каля хаты заместа крапівы жыгта калосіцца – буржуй! міраед! кулак! Пуста ў хляве – пуста і ў душы будзе. І хто ты такі быў! Ні начальнік, ні падначальнік, а так... Прышчык «сазнацельны»... Мы б з голаду ўсёй краінай здохлі, каб, не дай Бог, сталі ўсе такія «сазнацельныя», як ты... І тое, што мой Грышка, Ганнін Віцёк і твае дзеці па свеце бадзяюцца, шукаюць немаведама чаго – ты вінаваты! Яны ж на зямлі выраслі, яна ж іх маці, яны ж павінны былі

заместа нас на яе прыйсці, каб хлебам людзей карміць... Не пайшлі... Таму што ведалі: такія гастрыты, як ты, не дадуць ім ні спакою, ні волі... [...]

Г а с т р ы т. Васіль! Я цябе па-суседскі папярэджваю: кінь гэту філасофію, не смушчай людзей. Ты ведаеш, супраць чаго выступаеш?

М у л ь ц і к. Супраць дурноты!

Г а с т р ы т. Васіль, я чэсны! Я магу ананімку напісаць...

М у л ь ц і к. Пішы...

Г а с т р ы т. Выклічуць... куды трэба за такія закідоны.

М у л ь ц і к. Не пужай. Скончыўся твой час... Гэта цябе самога трэба было выклікаць з самага пачатку. [...]

Мульцік падняўся з лавачкі, пайшоў да веснічак. Прыблягае Г а н н а. Без хусткі, расхрыстаная, заплаканыя вочы гараць.

Г а н н а (задышліва). Радзіва! Радзіва... Хутчэй уключыце! Слухайце.

Мульцік падбегам кідаецца да акна, адчыняе яго, круціць дынамік. Урываецца голас дыктара.

Г о л а с д ы к т а р а. ...яе мацярынскую любоў і пяшчоту. Я памятаю яе ласкавыя рукі, што пяклі самы смачны хлеб і маглі трымаць зброю. У грозныя дні вайны, у партызанскім атрадзе, яна абараняла Радзіму ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў...

М у л ь ц і к. Фу-у-у, я ўжо думаў, што ізноў вайна... [...]

Г а н н а. Сціхніце!

Г о л а с д ы к т а р а ...Цяпер я далёка. Але вельмі часта мне сняцца начамі нашы Вежкі...

Г а н н а (усхліпнула). Сыночак!

Г о л а с д ы к т а р а. ...хата канцавая, тры бярозкі пад акном і мама... [...]

Паважаная Ганна Восіпаўна! Ад усяго сэрца мы жадаем вам моцнага здароўя і доўгіх год жыцця і па просьбе вашага сына Віктара перадаём для вас вашу любімую песню «Ой, ляцелі гусі з броду».

Г а н н а (выціраючы вочы). Дачакалася, дзякуй Богу... Успомніў... Спакойна памру...

І гучыць песня па радыё.

Г а с т р ы т (да Ганны). Ганна, я цябе паважаю, але я чэсны... Я справядлівы... Не крыўдуй... Не пра цябе гэта ўсё. Не ён гэта.

Г а н н а. А хто ж? [...]

М у л ь ц і к. Ідзі адсюль!

Г а с т р ы т. Не пайду!

М у л ь ц і к. Ганна, не слухай... Ён кантужаны...

Г а с т р ы т. Ды не быў я кантужаны!

«Жнівень», 1985. Георгій
Скряпнічэнка

М у л ь ц і к. Цябе акушэрка кантузіла. (Да Ганны.) Прозвішча тваё перадавалі ці не?

Г а н н а. Не пачула я... Пра Вежкі толькі...

М у л ь ц і к. Перадавалі, канечне... І тры бярозкі пад акном у цябе растуць...

Г а с т р ы т. Стоп! Калі ён з'ехаў, бярозка адна была... А гэтыя дзве без яго выраслі... Я памятаю... Скажыце, адкуль ён пра гэтыя бярозкі ведае? Ніводнага разу не прыязджаў, пісем не пісаў... Адкуль ён ведае?!

М у л ь ц і к. Прашу цябе, Мікіта, сыдзі з воч! Не дай і мне пад старасць у турму сесці... (Да Ганны.) Я ведаю, што пра цябе перадавалі... Пра цябе. І Віцьком яго завуць, і ў партызанах жа ты была, і Вежкі, і па бацьку ж цябе Восіпаўна...

Г а с т р ы т. А вось і не! Па бацьку яе Васільеўна...

М у л ь ц і к (уражана). Як?!

Г а н н а. Гэга Піліпа майго Восіпавічам звалі...

М у л ь ц і к. Дык як жа гэта я?.. Забыўся...

Г а с т р ы т. Усё ясна! Так я і думаў... (Тыцнуў пальцам у Мульціка.) Ён напісаў! Заяўку зрабіў замест твайго Віцька...

М у л ь ц і к. Ды не, Ганна, што ты?! Не! Што ты выдумаў, дурань?!

Г а н н а (устала з лаўкі). Нашто ты гэта, Васіль... Не варта было... (Цяжка пайшла прэч.) [...]

М у л ь ц і к (наступае на Гастрыта). Асталоп! Пень! Гастрыт! Бульдозер пракляты! Што ў цябе пад сарочкай?!

Г а с т р ы т (таксама завёўся). Рэбры ў мяне пад сарочкай! І пуп!

М у л ь ц і к. А сэрца?! Дзе тваё сэрца?! Радасць у чалавека была!!! Яна ж без яе ўсё жыццё сваё!!! Трое дзетак у партызанах з голаду памерлі, старэйшы сын «без весці», Піліп вярнуўся, кулямі ды асколкамі начынены, два месяцы пажыў... Віцька адзін застаўся, дык і ў яго жыццё наперакасяк пайшло...

Адна ўсё жыццё... Гаротніца... Хоць ты яе ў царкве вешай як пакутніцу свя-
тую, а ты... [...] (*Махнуў рукой.*) Што з табой гаварыць! Цяпла ў цябе, чалаве-
ча, няма... Хоць сто гадоў яшчэ пражыві – не даведаешся пра самае галоўнае...

Г а с т р ы т. Пра што гэта?

М у л ь ц і к. Навошта мы, людзі, з таго свету на гэту зямлю прыходзім?..
Навошта жывём...

Г а с т р ы т. Няўжо ведаеш?

М у л ь ц і к. Ведаю... Зямля халодная, і неба халоднае, космас яшчэ халад-
нейшы... Даў нам Бог жыццё, каб мы ўсё гэта сагрэлі. Душамі сваімі сагрэлі!
І зямлю, і неба, і адзін аднаго... Дык грэй жа, грэй! Хаця чым табе грэць? Ха-
лодны ты...

З а ц я м н е н н е

Дрэмле стары журавель. Ціхая зорная ноч вісіць над неперспектыўнай вёскай. І ці то ўяўляецца,
ці то сніцца старым жыхарам яе наступнае: павольна і ўрачыста падыходзяць да калодзежа іх
дзеці. С т а р э й ш а я д а ч к а Гастрьга набірае ваду, Мульцікаў Г р ы ш к а ў джынсах і ў вы-
шыванай кашулі і Ганнін І в а н ь к а ў вайсковым дапамагаюць ёй. Смяюцца бязгучна, жарту-
юць. Потым схіляюцца да вядра, прагна п'юць самую смачную ваду свайго дзяцінства. Прыго-
жыя, святочныя нейкія. М у л ь ц і к, Г а н н а і Г а с т р ы т сядзяць на лавачцы і з цёплым
ўсмішкамі глядзяць на дзяцей. Цямнее. Раствараюцца ў цемені д з е ц і, знікаюць с т а р ы я.
Пачынае святлець. Вечар. З'яўляецца М у л ь ц і к. Доўга-доўга глядзіць на дарогу. Уздыхнуў,
падыхаў да калодзежа, пачынае даставаць ваду. Прыходзіць Г а с т р ы т. У свежай кашулі, пры
гамлету нават. Сумны.

Г а с т р ы т. Здароў...

М у л ь ц і к. Зноў прывалоўся? Мікіта, я сварыцца больш не буду!

У мяне на цябе нерваў не хапае... Сядзі і маўчы.

Г а с т р ы т. Распусціўся ты, Васіль, ой распусціўся! Нічога не баішся!
Дэмагогіяй займаешся, усім незадаволены... І гэта табе не тое, і тое не гэта...
Ой, няма на вас пастуха!

М у л ь ц і к. А на цябе? [...]

Г а с т р ы т (*уздыхнуў*). Ой, няма... (*Пайшоў*.)

М у л ь ц і к (*адзін, глядзіць на дарогу*). Стамілася, бедалага?.. Я ду-
маю: цалоткі дзень на небе... І добрых людзей грэш, і дрэнных, і ніякіх...
Дзякуй табе... Адпачывай ужо... Хаця дзе там? Зямля, кажуць, круглая...
Амерыканцаў, значыцца, грэць пойдзеш? Давай, давай... І ім трэба... І там,
мусіць, ёсць людзі, што чакаюць цябе і любяць... І такія во неперспектыўныя
шкілеты, як я, і дзеткі маленькія, дай ты ім здароўя, радасці, спалі ўсё благое
сваім цяплом...

Дастае вядро вады, адносіць яго ад калодзежа, вылівае на траву, пачынае набіраць новае.

Толькі там не затрымлівайся ўжо... Як мне здаецца, дык ты ўсё-ткі на-
шага роду-племені... Мабыць, на нашу зямлю трохі раней зірнула... І блін

наш на цябе падобны, і бохан хлеба... Ты – наша... Але і астатнія твае дзеці... І іх любіць трэба... Любі, не стамляйся... І нас, і іх... Ну, шчаслівай табе дарогі...

Набраў вады, пайшоў у свой двор. Са свайго двара прыходзіць Г а н н а. Марудна-марудна апускае у калодзеж вядро. Звіняць жалезкі. Падымае, пералівае ваду ў сваё вядро. Узняла, панесла, паставіла вядро на зямлю, памахала рукой. Узяла, зноў трошкі пранесла... Зноў паставіла. Падышла да лавачкі, села, заплакала. Ціха, аднымі вачыма. Прыходзіць Г а с т р ы т.

Г а с т р ы т. Чаго макрэчу развяла?

Г а н н а. Сілоў нямашака, Мікіта... Поўнае вядро ўжо занесці не магу...

Г а с т р ы т. А на што табе поўнае?

Г а н н а. Прывыкла...

Г а с т р ы т. Адвыкай...

Г а н н а. Казу ж напіць трэба... Сабе бульбіну якую зварыць і каб каля парога поўнае вядро стаяла...

Г а с т р ы т. Пагаварыць трэба... (*Азірнуўся.*)

Г а н н а. Гавары... [...]

Ганна села. Чакае. Гастрыт хвалюецца, папраўляе гальштук.

Г а н н а. Ну, чаго ты мылішся, як дзеўка перад сватамі?

Г а с т р ы т (*не адразу*). Ганна... давай я на табе як-небудзь паджанюся... Га?

Г а н н а. Што-што-што?!

Г а с т р ы т. Ну чаго ты штокаеш? Ты адна, і я адзін... Разам як-небудзь ужо... на гэтым свеце...

Г а н н а. Во спасібачкі! Во ўважыў! [...]

Г а с т р ы т. Ай, ладна табе! Не хочаш да мяне, я да цябе перайсці магу... Шкода глядзець на цябе... Ледзь ногі валочыш, а ўсё: каза, агарод, соткі...

Непрыкметна выйшаў са свайго двара М у л ь ц і к. Стаў, слухае.

Няўжо ты за сваё жыццё не нарабілася? Адпачні... У мяне грошы на кніжцы ёсць, хату прададзім... Хоць пад старасць пажыві па-людску...

Г а н н а. Смяяцца ж будуць, Мікіта...

Г а с т р ы т. Каму смяяцца? Вёска пустая саўсім... Неперспектыўная. Ні смяяцца, ні плакаць няма каму... Давай перабярэмся ў Займішча? Там асфальт, магазін, сталоўка, людзі... Ты хоць свет убачыш... Пуцёўку мо якую возьмем на курорт... А што? Мы ж з табой за свой век напрацаваліся... Хопіць ужо! Дай супакой рукам сваім... Нашто табе каза, агарод?... Вядра вады падняць не пад сілу... Гэта вунь Мульцік, дык той і з труны ўстане, каб бульбу выкапаць... Таму што сквапны... Усё б, здаецца, загроб пад сябе... Жылка кулацкая ў чалавеку сядзіць! А мне... Мне нічога не трэба... Ды і табе... Адпачні ты... Га, Ганна?

Хоць цяпер парадуйся жыццю, уздыхні на поўныя грудзі... Ты ж зарабіла сабе гэта... Ці праўда?

Г а н н а (*уздыхнула*). Яно-то так, што казаць... Праўда.

Г а с т р ы т. А грошай нам з табой хопіць, за гэта не бойся... Пражывём...

Г а н н а. Ды нам шмат і не трэба...

Г а с т р ы т. Канечна...

М у л ь ц і к (*злосна*). Ашалела, баба?!

Г а с т р ы т (*азірнаўся, спалохана*). Не лезь! Я сватаюся...

М у л ь ц і к (*да Ганны*). Каго ты слухаеш, бахіла старая?! Курортніца! Адпачываць захацела... Вунь наш курорт, за вёскай, пад бярозкамі... Прыйдзе час – адпачнём! Наляжымся, наспімся, наадпачываемся... А пакуль сілы ёсць хоць каліўца – рабіць трэба, рабіць, рабіць... [...]

Г а н н а. Дык сілоў няма вядро вады падняць! Што ж рабіць?

М у л ь ц і к. Бяры сваю казу за рогі і перавядзі ў мой хлеў... Няма сілы – па палавінцы насіць будзем... Ты палавінку, і я палавінку... Разам...

Г а с т р ы т. Ну і гад ты, Васіль, ну і гад! Я сасватаў, а ён жэніцца! Чаго ж ты яе раней не прасіў?!

М у л ь ц і к. Саромеўся... [...]

Г а с т р ы т. Не слухай яго!

Г а н н а. Ціха, мужчыны... Не сварыцеся... А можа, мы пад адным дахам, у адной хаце ўсе разам сыдземся ды і будзем жыць... Я вам бялізну буду мыць, а вы...

Г а с т р ы т. Цьфу! Я ёй руку і сэрца, а яна мне – абшчажыцця! Дом прыстарэлых!

Г а н н а. Тады пайду ў свайго Піліпа спытаюся... Калі дазволіць – перайду...

Г а с т р ы т. Як у Піліпа? На кладзішча пойдзеш?

Г а н н а. Нашто? З партрэта спытаюся... Што скажа – тое і будзе.

М у л ь ц і к. Ідзі. Пытайся.

Ганна пайшла. Мульцік і Гастрыт касаваўрацца адзін на аднаго. Вяртаецца Г а н н а. Старыя чакаюць адказу.

Г а н н а (*выцершы ражком хусткі вочы*). Дазволіў... (*Пасля паўзы*). З табой, Васіль, жыць буду...

Г а с т р ы т (*блывавата і горка ўсміхаючыся, пляскае ў далоні*). Гор-ка! Гор-ка! Гор-ка!

З а с л о н а

Дзея другая

Хата Мульціка. Звычайная, як і ўсе ішнія хаты. Усё ёсць, што трэба: стол, табурэткі, печ, старэнькі тэлевізар, радыё, фотаздымкі ў рамачках на сцяне. Г а н н а тупае каля печы. Чырвоныя водсветы полымя скачуць па старэчым твары. Раніца.

Г а н н а (падышла да акна, кліча). Васіль! Хадзі снедаць...

Дастае з печы патэльнію, на якой шквырчыць яешня, і проста на чапале нясе яе да стала. Паставіла, рэжа хлеб, прыносіць з сенцаў збанок малака, кладзе відэльцы, ставіць кружкі. Чакае. Потым зноў падыходзіць да акна.

Ці чуеш ты там? Сонца не патухне, а яешня прастыне...

Праз хвіліну ўваходзіць М у л ь ц і к. Распраеца, нетаропка мые рукі над вядром каля парога.

І з кім сёння размаўляць? Хмары на небе...

М у л ь ц і к. З хмарамі размаўляў...

Г а н н а. На дарогу ты глядзеў... Стаяў і глядзеў... Бачыла я...

Мульцік сядзе. Паспрабаваў есці, злосна шпурнуў лыжку на стол, павярнуўся да дынаміка.

М у л ь ц і к. От хоць зарэжце мяне – не разумею! Спутнікі па два разы на дні ў космас запускаем? Запускаем... Трактары нашыя па ўсім свеце аруць? (Звяртаецца да дынаміка.) Па табе толькі і чуеш: кібернэтыка-аўтаматыка, аўтаматыка-кібернэтыка... А для кавалка зямлі каля хаты як было сто гадоў назад, так і засталася: конь, плуг, барана, калёсы... Ды і каня не даб'ешся! Дзясятак на ўвесь калгас... Засеяць гэтыя няшчасныя соткі – цэлы тыдзень бегаеш, просіш... А зямля не чакае! Купіць гатовы – нельга! Сродак... А чым працаваць! Чым? Аднымі рукамі, ведаючы, што атамны век на дварэ? Паміраць час прыйшоў... Што далей будзе? З зямлёй, з дзецьмі нашымі... Як іх да зямлі прывязаць?.. Як? [...]

Снедаюць. Ганна раптам ціха засмяялася.

Г а н н а. Добра замужам усё-ткі...

М у л ь ц і к. Аёчкі!

Г а н н а. Трэ было нам раней сысціся... Адразу як Наста памерла. Чаго не казаў.

М у л ь ц і к. Саромеўся.

Г а н н а. А бо-о-о... У нашых гадах саромецца?

М у л ь ц і к. Ды любіў я цябе трохі маладым...

Г а н н а. Ідзі ты!

М у л ь ц і к. Што ідзі ты? Па табе ж увесь сельсавет сох...Каса была – утрох павесіцца можна...

Г а н н а. Была... [...]

Ганна ўстала.

Г а н н а. Пайду ў сваёй хаце печ прапалю...

М у л ь ц і к. Нашто?

Г а н н а. Хата павінна цёплай стаяць. Холад у яе грэх пускаць.

М у л ь ц і к. Ідзі.

Г а н н а (*падышла да дзвярэй*). Васіль...

М у л ь ц і к. Што?

Г а н н а. Ты мне ўсё ж праўду скажы: ты тады пісаў радзіву, каб мне гусей праспявалі? Толькі праўду...

М у л ь ц і к (*злосна*). Ну што ты з ёй будзеш рабіць! Паўгода я ёй адно – яна другое! (*Замахаў рукамі.*) Ну, я, я! Няхай буду я, калі табе лягчэй жыць ад гэтага! [...]

Г а н н а выйшла. Мульцік пачынае збіраць са стала. Потым слухае дынамік.

Г о л а с д ы к т а р а. Добры дзень, дарагія таварышы!

М у л ь ц і к. Здароў... Што новенькага?

Г о л а с д ы к т а р а. Перадаём для вас лёгкую музыку...

М у л ь ц і к. Усё ясна...

І пад лёгкую музыку ў хату ўрываецца ўзбуджана нервовы Г а с т р ы т. У руках газета.

Г а с т р ы т. Прывет, жаніх!

М у л ь ц і к. Здароў...

Г а с т р ы т. А дзе маладуха?

М у л ь ц і к. Печ пайшла паліць у сваю хату...

Г а с т р ы т. Добра жыве... І дома і замужам... Ну, чаго глядзіш? Усё адно буду хадзіць да цябе... Хадзіў і буду... І што я ў цябе такі ўлюбёны? (*Маладым пеўнем пахадзіў па хаце. Мульцік назірае за ім. Спыніўся.*) Васіль, хочаш з глузду з'ехаць?

М у л ь ц і к. Хачу.

Г а с т р ы т (*радасна*). Я «жыгуль» па латарэйцы выйграў! На пошту сёння зазірнуў, праверыў – во! (*Паказвае газету, беражліва дастае з кішэні латарэйку.*) «Жыгуль»! Аблапошыў гасударства!

М у л ь ц і к. Ну й што? [...]

Г а с т р ы т. Што ты завёўся: ну й што, ну й што?! Скажы, што зайздросна! Га? Ну, скажы?

Мульцік глядзіць на яго. Спакойна і стомлена.

Ладна, стаў яешню – замочым... Машына ўсё-ткі... (*Дастаў з кішэні бутэльку віна.*) Ну й што, ну й што...

М у л ь ц і к. Сядай... (*Дастаў шклянкі, паставіў закуску.*)

Гастрыт адкаркаваў віно, наліў чаркі, задумаўся.

Г а с т р ы т. Васіль... [...] Ты во мне скажы: справядлівае жыццё на гэтай зямлі? Га? Хаця што пытацца – ты ж Сонцу молішся... А ці меў ты хоць раз у жыцці тое, чаго вельмі хацелася?

М у л ь ц і к. Заўсёды...

Г а с т р ы т. А я ні разу... Толькі напалавінку. Во, памятаю, у маленстве... Хадзіў неяк па грыбы... Цалюткі дзень па хмызняку поўзалі... Усе там сыраежак, лісічак збольшага накалупалі, а я во такенны во баравік. Белы, крэпенькі, шапка – дзвюма рукамі не накрыць. Лета тады сухое было. Яшчэ ніхто баравікоў не знаходзіў... Усе ахаюць, зайздросцяць, у кошык зазіраюць. Шчасце! Памятаю, на ўсіх глядзеў як... на мурашак. Дадому прыйшоў, ножычкам чык гэты баравік...

М у л ь ц і к. ...а ён чарвівы.

Г а с т р ы т (*пасля паўзы.*) Ага... Ушчэнт сточаны! Во табе і шчасце! Гадоў шэсць мне тады было... І з таго часу... усё напалавіну... (*Падняў чарку.*) Давай, Васіль...

М у л ь ц і к. Будзь здароў!

Г а с т р ы т. Ай!

Выпілі.

Ці хаця б жонку маю, нябожчыцу, узяць... Я ж так па ёй сох! Ubачу з другім – сэрца на шматкі разрываецца. Плакаў па начах. Ніхто яе так не любіў... А яна... За братам тваім, за Андрэем, бегала...

М у л ь ц і к. Нядоўга, праўда...

Г а с т р ы т. Што, зноў я вінаваты?! Час быў такі, разумееш, час!!!

М у л ь ц і к. Я нічога не кажу...

Г а с т р ы т. Ну, забралі Андрэя... Паплакала мая Алёна, паплакала дый пайшла за мяне. Забылася, здаецца, пра ўсё. І вяселле было добрае. І яна вясёлая. Усё добра! Шчасце! Дачакаўся свайго! (*Паказаў кукіш.*) Во!

З маслам, як кажуць! Зноў у мяне гэта палавінка, каб яе агонь спёк! Не, яна ніводнага разу не ўспомніла пра Андрэя. А толькі душой я адчуваў, душой, што клалася яна са мной спаць, як у труну кладуцца. Засне, дык ужо потым абдымае мяне, цалуе, шэпча нешта... Не разумеў, што з бабай робіцца. А яна, аказваецца, яго, Андрэя, у сне бачыла, у сне лашчыла... Перад смерцю прызналася... Сорак гадоў жыла са мной, а па начах яго абдымала! Ведаеш, дзеці, здаецца, на Андрэя падобныя...

М у л ь ц і к. Што ты плячэш?

Г а с т р ы т. У старэйшага і нос, і вочы, і чупрына, як у яго... Чарнявы ж... У нашым родзе спакон веку такіх не было.

Мульцік. У Алёны бацька цыган быў. Хіба не ведаеш? А Андрэй... Ён жа памёр праз паўгода ў Сібіры...

Гастрыт (*нервова*). Ды мае гэта дзеці! Хіба я не ведаю. Толькі мае і як быццам не мае... Напалову. Зноў на праклятую палову! Зубамі, рукамі вырываў шчасце... Што толькі не рабіў. Усё дарэмна!

Мульцік. А што рабіў?

Гастрыт (*не адразу*). Усё... рабіў... І вайна гэтак жа прайшла. Людзі галовы клалі, кроў лілі, калёкамі вярталіся, а я ў палоне ўсе гады... І во, як бачыш, не ваяваў, а перажыць такое давялося – успомніць страшна!

Мульцік. Сам здаўся?

Гастрыт. Што?

Мульцік. Я кажу, у палон...

Гастрыт. Сам і не сам... Напалову. Нас пад Віцебскам раскалашмацілі, усю дывізію... Чалавек пяць сабраліся – выйсця шукаем... Вінтоўкі былі, а патронаў – у мяне адзін. І ўсё. Начама да сваіх выбіраліся... На трэці, здаецца, дзень на немцаў напароліся... Я бабахнуў са сваёй вінтовачкі – і ўсё: няма чым больш ваяваць. І трэба ж было гэтай праклятай кулі ў немца трапіць... Паставілі яны нас – пытаюцца: хто? Маўчым. Яшчэ раз: хто? Маўчым. Афіцэр аўтамат хапае, замком клац-клац... Ну, думаю, капцы! І раптам адзін маленькі, худзенькі заморак з Полацка, што ад кожнага шораху бялеў і заікаўся, выходзіць. Я, кажа, я страляў... Немец яму чаргу ў жывот. А нас у лагер. (*Наліў віна, выпіў, паглядзеў на пустую бутэльку*.) Мо яшчэ збегаць?

Мульцік. Не трэба...

Гастрыт. Чаго тады вылупіўся?

Мульцік. Нічога... Тут ужо не напалову атрымліваецца...

Гастрыт. Я не ўсё раскажаў. Той бедны хлопец яшчэ варушыўся на крывавым пяску, калі я апрытомнеў. Кінуўся да гэтага афіцэрыка: пан, крычу, пан, не ён гэта... не ён... Што, не верыш?

Мульцік. Чаго ж...

Гастрыт. А яны рагаталі... Паскуды! І не паверылі... што я страляў... Во бачыш як? І тут... Хапіла смеласці толькі напалову. І шчасця напалову. Жыць застаўся, да пенсіі дажыў, а той бледны твар хлопца да гэтага часу сніцца... Твар і крывавы пясок... От так во, Васіль... Усё жыццё так... Лёс. Працаваў заўсёды на нейкай пасадзе... Паважаць павінны ўсе былі... У вочы і паважалі, а за вочы... Як мяне ўсе сорок гадоў клікалі?

Мульцік. Гастрытам...

Гастрыт. Ага... Нават пад старасць... Ганну во я ўгаварыў замуж выйсці... Згадзілася і... да цябе пайшла жыць! А цяпер во гэты білет... Нашто ён мне! Маладзейшаму б каму-небудзь... Каму пажыць хочацца. Каму трэба. А мне... У хлеў мне на гэтым «жыгулі» катаць, ці што?

Мульцік. Дзеці ж ёсць!

Гастрыт (*злосна*). Дзеці?! Самі! Самі хай хапаюць сваё шчасце! Дабіваюцца! Ірвуць! Адваёўваюць!

Мульцік. Ну, ну... Панятна. Тады давай з'ездзі куды. На мора! Ты ж хацеў на курорт... А чаго? Хоць пад старасць хапанеш на ўсе сто.

Гастрыт (*стомлена*). Нічога не будзе! Сплыў мой час. Растрасуся па дарозе... Не-е, гнілымі зубамі арэх не раскусіш.

Мульцік (*узяў білет, агледзеў яго з усіх бакоў*). Дык кажаш, што не трэба табе гэтыя грошы?

Гастрыт. Іх жа ў мяне няма. Як быццам ёсць, а няма... Як заўсёды. Палова туды – палова сюды.

Мульцік. Ну калі так... (*Нечакана скамечыў білет, сунуў яго ў рот.*) Няхай грошы ў дзяржавы застануцца... Ёй трэба... (*Пажававу, праглынуў.*) Хоць і «жыгулі», а ўсё адно нясмачна... Закусіць трэба...

Гастрыт (*дзіка*). А-а-а-а!!

Схапіў са стала нож, кінуўся на Мульціка.

Мульцік (*хапаючы яго за рукі*). Ты што, Мікіта? Хіба ж можна? Нажом чалавека за гэтыя паганяныя тысячы? Няўжо я, Мульцік, столькі каштую?.. Ты што?

Гастрыт (*вырываючыся*). Гы... гы... гаад!

Мульцік. Во! Во як ты за сваё шчасце б'ешся... Да смерці... Да крыві... Мабыць, і Андрэй тваіх рук дзела...

Гастрыт. Ад... аддай, гад...

Мульцік. Ты напісаў тады ў раён, што Андрэй хлеб бандытам у лес возіць?

Гастрыт. Я!!!

Мульцік. У нас жа і хлеба тады не было нават дзеткам... Ах ты, слізняк... Палавіннік пракляты... *(Адкрыў кулак. Скамечаны латарэйны білет ляжыць на далоні.)* На! Во яно, тваё папяровае шчасце... Бяры... Цэлы...

Гастрыт схапіў білет.

І ідзі адсюль... Ідзі, Мікіта... У мяне нешта ў грудзях лопнула... Ідзі... *(Хіліцца да падлогі.)*

Гастрыт спалохана выбягае.

Позна ўжо... Шкада, што позна... *(Сядае на падлогу, аберуч трымаецца за сэрца.)* Што гэта ты, га?.. Здурнела... пад старасць?.. Нам жа да серады дажыць трэба... Да серады... *(Кліча.)* Ганна! Ганна! Прынясі вады з калодзежа... Аблі мяне... Канцы аддаю...

Зацямненне

Вые за акном вецер. А ў хаце цёпла, а ў хаце ўтульна. За вялікім сталом – вялікая сям’я. Мульцік, Ганна, сын Мульціка, яго жонка, шмат-шмат дзяцей, унукаў, значыць. І сын Ганны сядзіць у вайсковым. І ў яго жонка. І ў яго дзеці. Ганна і Мульцік на самым пачэсным месцы. Мульцік рэжа нажом вялікі бохан хлеба і раздае ўсім па лусце. Урачыста, святочна, радасна. Рэзкі крык пеўня разбурае гэту ідылію. Усё раствараецца ў цемні. Святлее. Старэнькі дынамік на сцяне іграе сумную-сумную мелодыю. На палку перад печкай ляжыць Мульцік. Роўны, выцягнуты, рукі сашчэплены на грудзях. У руках насавачка. Уваходзіць Ганна з вядром. Доўга і спалохана глядзіць.

Ганна *(ціха)*. Васіль, а Васіль...

Цішыня. Ганна выпусціла вядро з рук, загаласіла.

А мой жа ты Васі-ілька! А нашто ж я цябе аднаго пакі-і-нула? А табе ж, можа, што-небудзь трэба было, а можа ж, я б табе чым дапамагла-а-... Анічога ж ты мне не сказаў, не развіта-а-аўся...

Мульцік *(нечакана расплюшчыў вочы, павярнуў галаву)*. Ты што, ашалела?

Ганна *(спалохана)*. Ай!

Мульцік. Чаго скуголіш?

Ганна *(цяжка дыхаючы)*. Каб ты праваліўся! Чаго ляжыш, як чурбан?! Я думала, што ты ўжо гатоў... І рукі сашчапіў!

Мульцік. Трэніроўку рабіў. Прымерваўся, як буду ляжаць на покуці...

Ганна. Ну і як?

Мульцік. Паскудства... Асабліва калі галосыць. Адным словам, калі што якое, каб каля мяне ніхто не скавытаў... І ты таксама.

Ганна. От гэта ўжо ў цябе не спытаем... Як захочам...

М у л ь ц і к. Устану з труны і выганю ўсіх к чортавай матары... Ціха пражыў – ціха і на Сонца пайду. Прыспічыць – бяжы ў хлеў і над казой паплач, а ля мяне каб моўчкі. Без слёз і без слоў. А то яшчэ Гастрыт прамову жалобную засабачыць...

Г а н н а. Забралі яго...

М у л ь ц і к. Куды?

Г а н н а. У бальніцу. Машына прыезджала. І ён заняджужаў. Доктарка пытае, дзе баліць, а ён: п'яўка ў грудзях, кажа, сэрца смокча... У цябе дык хоча проста лопнула, а ў яго п'яўка... І што гэта такое? Усе нешта хварэюць у гэтым годзе... Кажуць, зоркі на нейкі нядобры парад выйшлі...

М у л ь ц і к. Цяжка яму будзе... Ой, цяжка!

Г а н н а. Што?

М у л ь ц і к. Нічога... Сонца і сёння няма?

Г а н н а. Няма. Снег круціць, неба нізкае...

М у л ь ц і к. І сцяжынку ў Вежкі замяло?

Г а н н а. Дык а каму ж па ёй хадзіць? Адна я на нагах... Замяло.

М у л ь ц і к. Не дачакаюся. Хоць бы праменьчык, хоць бы каліўца Сонца – дальбог, устаў бы з ложка. [...]

Паўза. Старая тупае каля печы. Дзед слухае завею. [...]

Г а н н а (*падышла, прысела каля палка*). Ты глядзі... (*Паўза*). Як табе сёння?

М у л ь ц і к. А нічога... Палягчэла неяк, ды і баліць, здаецца, слабей...

Г а н н а. Змарнеў во ўвесь, косці адны... Не ясі нічога...

М у л ь ц і к. Ай, ладна табе... Аладак драных згатуў – можа, з'ямо...

Г а н н а. Ну то згатую...

Маўчыць. Слухаюць завею.

Васіль, а чаго й та мы жылі?

М у л ь ц і к. А што было рабіць. Нашай згоды бацькі не пыталі... Нарадзілі, і ўсё... Хочаш не хочаш, а жыць трэба... Цяжка... Усё жыццё амаль са смерцю пад ручку хадзілі. На адзін век тры вайны мнагавата... Ды і без вайны жыццё медам не было... Бачыш, рукі ў мяне прабітыя?

Г а н н а. Гэта кулі?

М у л ь ц і к. Цвікі... Вы тады з Піліпам на заробкі некуды ездзілі... Зяпа і Цяркоўскі Петрака Харытановіча хацелі спаліць... Жыўцом, у хаце...

А ў яго, ты ж ведаеш, пяцёра дзетак было... Я выпадкам падслухаў, як яны дамаўляліся... Людзей падняў, усёй вёскай збегліся ратаваць... Пятрок прачнуўся, наган у яго быў... Ён малодшага брата Цяркоўскага і паклаў... Зяпу трэба было, а таго... Смаркач саўсім, гадоў сямнаццаць... Кінулі яго, самі ўцяклі... Праз дзён колькі радуніца была, дзядоў трэба было памінаць... Пайшоў з раныцы магілкі падправіць... А яны там... Ну,

што, кажуць, рабіць будзем, Васіль... Ведалі ўжо, што я людзей падняў, сказаў нехта... Кажу, дзеці ж там былі... Пятрок Петраком, але ж дзеці... А табе, пытаюць, нашых дзяцей не шкада было, калі вы іх з хат выганялі? А брата майго малодшага не шкада? Шкада, кажу... А-а-а, дык ты, падла, усіх шкадуеш! Як Бог? Як Хрыстос? А вочы ў абаіх звярыныя... Кінуўся бегчы, дагналі, па галаве нечым стукнулі... нічога больш не памятаю... Потым як быццам сон бачу: стаю на свежай баразне, рукі выцягнуў, прашу нечага ў людзей... А мне ў далоні пякучае вуголле кладуць... Пятрок Харытановіч у левую, а Зяпа ў правую... Ну, неяк ачуняў ад холаду... Гэта ж на што пайшлі вырадкі! Ну, застрэлілі б, зарэзалі, а то... Раздзелі нагала і... цвікамі да крыжа драўлянага прымалацілі... Людзі з вёскі дзядоў...

Г а н н а. Госпадзі, твая воля!

М у л ь ц і к. ...ідуць памінаць, а я на крыжы ў чым мамка радзіла... Напужаліся, назад усе пабеглі, за папом у Кляны паслалі... Знялі неяк... З таго часу як толькі дождж збіраецца, ручухны мае ньюць і ньюць... А калі ўжо навалніца – саўсім спаць не дадуць... Так баляць, хоць ты іх адарві і ў кусты закінь... Мяне за іх і Мульцікам празвалі... Хадзіў некалі да старшыні, давайце, кажу, я вам надвор'е па нашаму сельсавету ўгадваць буду... Рукі забалаяць – дождж, значыцца, будзе... Пасмяяліся... Ты, кажуць, не дзед, а Мульцік... А чаго смешнага? Угадваў бы...

Г а н н а (уздыхнула). У цябе хоць Грышка недзе ёсць... Ну хай сабе і не піша... Але ж жыве па-людску... А мой Віцёк... І ў каго толькі такі ўдаўся? І хто вінаваты? Можа, Піліп, што не ў час ад сваіх ран ды кантузіі памёр? А можа, я, што нарадзіла яго такім? А можа... Вунь дактары па радзіву на жанок цяжарных сварацца: і піць няможна, і курыць няможна, і хвалявацца няможна... А то дзіцёнак дрэнны родзіцца... А пад бомбамі ляжаць можна? А жыўцом гарэць у сваёй хаце можна? А сядзець во з такім жыватом у сцюздэнай балотнай твані можна? А ўвесь час калаціцца ад страху, што цябе во-во схоцяць і заб'юць – можна? А галадаць, а трох дзетак за месяц закапаць, а страляць самой у людзей можна?..

М у л ь ц і к. Ты не ў людзей... Ты ў фашыстаў страляла...

Г а н н а. Ну, у фашыстаў... Ён, мой Віцёк, яшчэ там, у мяне пад сэрцам, на ўвесь свет абазліўся. Якім жа яму было яшчэ нарадзіцца? Толькі няўдачным... Бабе трэба ласкавай быць, на сонца, як ты кажаш, часцей глядзець, тады і дзіцёнак цёплым родзіцца і ласкавым... А я... Толькі ваявала ды вайны баялася... Толькі дзетак нараджала ды хавала... Рабіла, рабіла, рабіла... а на гэтым свеце няма чаго пакінуць... І нашто нарадзілася?

М у л ь ц і к. Кінь! Мы з табой нарадзіліся людзей хлебам карміць... Усіх. Давядзецца на Сонцы адказ трымаць, скажам: кармілі! Усё жыццё! Каб не войны праклятыя – лепей бы кармілі... Таму і жылі спакойна... З зямлёй і Сонцам у згодзе...

У сенцах нешта ляпнула. Мульцік падняў галаву з падушкі.

Чуеш? Нехта дзверы адчыніць не можа? Чуеш?
Г а н н а. Гэта вецер...
М у л ь ц і к. Не, Ганна, не! Прыйшоў нехта... Я крокі чуў... Ідзі, сустрэнь...
Прыйшоў нехта...

Ганна пайшла да дзвярэй, але дзверы ўжо самі адчыняюцца. На парозе Г а с т р ы т. Загорнуты ў бальнічную коўдру. З-пад коўдры бачны белья ісподнікі. На нагах галёшы.

Г а с т р ы т (*запалым голасам*). Холадна... Ой, людцы, холадна...
Г а н н а. О божухна!
Г а с т р ы т. Дзе Васіль?
М у л ь ц і к. Тут...
Г а с т р ы т. Хварэеш усё?..
М у л ь ц і к. Не. Паміраю.
Г а с т р ы т (*з адчаем*). А я з бальніцы ўцёк... Вазьміце мяне... Коляць, а мне ўсё цяжэй... Парашкамі кормяць, а мне ўсё страшней... Не магу больш... Цяжка... Холадна... Страшна без вас... Я, Васіль... я тваю смерць на сябе вазьму... За дваімі яна не прыйдзе... Толькі не праганяйце мяне... Пашкадуйце... Ведаю, няма за што... Проста так... Вы гэта ўмееце... Я во тут, каля печы, на падлозе прылягу... І маўчаць буду... Не праганяйце мяне... Не праганяйце толькі...

Хата. Каля печы на палку галава да галавы ляжаць М у л ь ц і к і Г а с т р ы т. Два старыя чалавекі. На склоне доўгая зімовая ноч. За акном злосна і тужліва вые вецер.

Г а с т р ы т (*падняў галаву, трывожна*). Ты спіш, Васіль?
М у л ь ц і к. Не...
Г а с т р ы т. Не спі, ладна?
М у л ь ц і к. Не буду...
Г а с т р ы т. Баюся...
М у л ь ц і к. Чаго?
Г а с т р ы т. Баюся, што бог ёсць ці сонца тваё... Баюся, што спытае...
А што мне сказаць яму?

Мульцік бярэ кружку, зачэрпвае ваду.

М у л ь ц і к. Выпі... Вада душу супакоіць... Выпі...

Гастрыт п'е. Мульцік таксама.

Г а с т р ы т. Ты пра мяне, Васіль, яшчэ што-небудзь скажы...
М у л ь ц і к (*уздыхнуў*). Што сказаць?
Г а с т р ы т. Усё... Самае нядобрае, самае паганае... Я цябе слухаю – душа спакайнее...

М у л ь ц і к. Гэта ад вады...

Г а с т р ы т. Ад цябе... Ну, пагавары... Туды ж нельга з неспакойнай душой ісці... Пагавары... Я ж не злодзей які-небудзь, жыў, як усе... Шчасця хацеў... Мы ж за ім на гэты свет і прыходзім, працуем, пакутуем... Чаго ж мне так млосна? Чаму ж цішыні ў душы няма?

М у л ь ц і к. Ты любіў мала...

Г а с т р ы т. Мала...

М у л ь ц і к. Шкадаваў мала...

Г а с т р ы т. Мала...

М у л ь ц і к. Плакаў мала...

Г а с т р ы т. Мала... (Нервова.) Яшчэ! Кажы яшчэ!

М у л ь ц і к. Усё... Разумней любові, шкадавання і слёз людзі нічога не прыдумалі... І ці прыдумаюць?.. Спі...

Г а с т р ы т. Не магу... Болей скажы... Пасудзі...

М у л ь ц і к. Я не суддзя, Мікіта... Ды ты і сам усё ведаеш...

Г а с т р ы т (заплакаў). Госпадзі! Як жа гэта? Я ж чэсна працаваў, падтрымліваў, стараўся... Казалі ісці – ішоў, казалі рабіць – рабіў, гаварыць – гаварыў... Ой, Васіль! Свет, свет наўкол паганы...

М у л ь ц і к. Свет добры... Чысты... Гэта мы яшчэ дрэнныя... Нам саміх сябе перарабіць трэба, а мы, дурні, усё свет перарабіць хочам, пад сябе падагнаць...

Г а с т р ы т. Не ўсё ж я для сябе рабіў! Сэрца сваё, бывала, да болю ў кулак заціскаў і... рабіў...

М у л ь ц і к. Значыць, не тое... і не так. Калі без сэрца...

Г а с т р ы т. На Андрэя вашага тады я... напісаў...

М у л ь ц і к. Ты казаў...

Г а с т р ы т. Але... Я праўду напісаў... Хавалі вы зерня мяшок... у лесе... На самагонку... Каб у сваты ісці да маёй... Алёны... Нельга было зерне хавачь... Сабатаж... Я не з-за Алёны... А таму, што сабатаж. (Нервова.) Не слухай! Зноў кручуся... З-за Алёны!

М у л ь ц і к. Я ведаю...

Г а с т р ы т. Дык любіў жа...

М у л ь ц і к. Любіў...

Г а с т р ы т. Як думаеш, дзеці прыедуць, калі я...

М у л ь ц і к. Прыедуць...

Г а с т р ы т. А я б не паехаў... Да сябе б не паехаў... Ой, як цяжка...

М у л ь ц і к. Прыедуць...

Г а с т р ы т. Памажы мне, Васіль...

М у л ь ц і к. Чым?

Г а с т р ы т. Памаліся... Бога няма, каб быў... ён бы нас не давёў да гэтага... Памаліся свайму сонцу, каб хоць на магілку маю свяціла...

М у л ь ц і к. Я не малюся... Я размаўляю... Моляцца на каленях...

Г а с т р ы т. Ну, пагавары... Каб свяціла...

М у л ь ц і к. Яно будзе свяціць... Спі...

Г а с т р ы т. Дай вады...

Мульцік падае ваду. Гастрыт прагна п'е, ставіць кружку, адварочваецца і заціхае. Увайшла Г а н н а з вядром у адной руцэ і з дрывамі ў другой. Тупае ля печы.

Г а н н а. Ці спіце вы там?

М у л ь ц і к. Не... Што на дварэ?

Г а н н а. Развязло... Вецер сыры, са страхі цячэ... Макрэча на дварэ...

Мульцік (*зусім іным голасам*.) Гэта не макрэча... Гэта адліга... Першая...

Г а н н а. Яшчэ прымарозіць...

М у л ь ц і к (*сам сабе*). Усё!

І марудна-марудна пачынае падымацца, трымаючыся рукой за сэрца. Абапёрся на локаць. Паляжаў так, аддыхаўся. Потым яшчэ трохі. Яшчэ! Рука саслізнула – упаў на падушку. Ляжыць нерухома. І зноўку гэтак жа цяжка і марудна падымаецца. Сеў. Дрыжачай рукой узяў кружку, напіўся. Звесіў худыя босыя ногі ў белым.

(*Ціха*.) Ганна, прынясі штаны!

Ганна выходзіць з-за печы.

Г а н н а (*уражана*). Ці й та ты ашалеў?! Чаго ўскруціўся?!

М у л ь ц і к. Я сказаў – давай штаны...

Г а н н а. Нашто яны табе?

М у л ь ц і к. Пайду на вуліцу ветрам падыхаю...

Г а н н а. Вядро прынясу – тут дыхай...

Мульцік не адказаў. Толькі глядзіць. Па-мужчынску. Як гаспадар. Старая пакорліва і нават паспешліва прыносіць штаны, бубніць.

З парваным сэрцам на вуліцу яму захацелася... Доктарка вунь казалася, каб тры месяцы ляжаў і не варушыўся... Каб мне язык адваліўся! І нашто было пра гэтага каня казаць... Давай памагу...

М у л ь ц і к. Свае штаны сам заўжды здымаў, сам і надзену... Ідзі адсюль...

Ганна пайшла да печы. Мульцік адзяваецца, нерашуча злазіць з палка. Выпрамляецца. Пастаяў, аддыхаўся. Зрабіў першы крок. Пайшоў па хаце. Зірнуў у акно. Чуваць капёж.

(*Расчулена*.) Капае... (*Падышоў да жонкі*.) Накінь мне кажух на плечы... Рукі цяжка падымаць...

Ганна апранае Мульціка. Гастрыт падняў галаву, глядзіць.

Г а н н а. Давай я цябе выведу...

М у л ь ц і к. Сам...

Выходзіць.

Г а с т р ы т. Ганна!
Г а н н а. Га? Што, Мікіта?
Г а с т р ы т. Хадзі сюды.

Ганна падыходзіць.

(*Паказвае рукой на дзверы.*) Ты яму... яму не давай паміраць... Не пускай яго туды... Што хочаш рабі, сама заместа яго ляж, а не пускай. Ён тут павінен быць... Жывуць жа людзі па сто гадоў, хай і ён... Там яму няма чаго рабіць...

Г а н н а. Ляжы ты, Мікіта, ляжы... [...]

Г а с т р ы т. І скажы... Васілю скажы... каб... Ён ведае. Усё... Даруй... Ідзі...

Ганна спалохана падыходзіць да дзвярэй. Лягнула, але не выйшла, а толькі сцішылася ля парога. Гастрыт выпаўз з-пад коўдры, стаў на калені.

Дзе ты, хто ты, ці ёсць ты – не ведаю... Калі ёсць, на зямлю гэту ты мяне ўжо не пусціш... Я не слухаў яе... І не пачуў... Дай здароўя Мульціку... Ты на ім тут яшчэ і трымаешся... Калі б можна... Калі б другое жыццё... У мяне б нічога не было... Толькі шмат дзяцей і хлеба... Я здуру людзей жыць вучыў, а мне б хлеб расціць, дзяцей гадаваць... Гэта святое... Гэта ўсё...

Падымаецца, узлез на палок, знік за посцілкай. Ціхая-ціхая паўза.

Г а н н а (*ледзь чутна.*) Мікіта... (*Зразумела ўсё, ўсхліпнула.*) А-а-а божачкі-і-і... А Мікітухна-а-а...

Лягнулі дзверы. Увайшоў Му л ь ц і к. Ганна хуценька выцерла слёзы.

Му л ь ц і к. Капае... Ужо не прымарозіць... Цёплы вецер наваліўся... Вясна за дзела ўзялася...

Г а н н а. Ідзі ляж, Вася... На ложак, каля акна...

Му л ь ц і к. Няма калі разлежвацца... Гной хутка вывозіць... Каб з цёплым дажджом у зямлю... Развіднее – пайду за сваім канём...

Г а н н а. Куды? У цябе ж сэрца...

Му л ь ц і к. Сэрцы ва ўсіх. А зямля не чакае... Яна без нашых рук хварэе... (*Зірнуў на Ганну.*) Што?

Г а н н а. Ты толькі не хвалойся... Табе нельга... Табе жыць, Вася, трэба... (*Заплакала.*)

Му л ь ц і к (*ласкава, нават пяшчотна*). Чаго ты?

Г а н н а. Мікіта... памёр, здаецца...

Мульцік узлез на палок. Зазірнуў за посцілку.

Му л ь ц і к. Які сёння дзень?

Г а н н а. Серада...

М у л ь ц і к. Што ж гэта ты, Мікіта, мой дзень заняў? Га? Значыць, у аўторак давядзецца... Ганна!

Г а н н а. Што, Вася?

М у л ь ц і к *(злазячы)*. За канём я ўсё-ткі пайду... А ты вазьмі нашу кніжку, схадзі ў касу, здымі сотні дзве на памінкі... Касцюм яму новы купі, бялізну, чаравікі... Трэба па-добраму чалавека да Сонца адправіць.

Г а н н а. У яго ж свае грошы...

М у л ь ц і к. Яго – гэта яго, а нашы – гэта нашы... Здымі...

Г а н н а. Добра...

М у л ь ц і к. На пошце тэлеграмы дзецям адбі: так і так, бацька памёр... Прыязджайце... Адрасы ў яго кішэні... Ён казаў... Хату прыбярэ... І яго, і нашу... І ката яго забяры да нас...

Г а н н а. Ага...

М у л ь ц і к. Ну, а пра астатняе я са старшынёй дагаваруся...

Г а н н а. Васіль... Ён цябе памаліцца прасіў...

М у л ь ц і к. Добра.

Г а н н а. Мне выйсці?

М у л ь ц і к. Нашто? Стой побач... Толькі ціха. І не румзай...

Г а н н а. Добра.

Яны выйшлі ўперад. Спыніліся. Двое старых працаўнікоў зямлі нашай. Глядзяць у той бок, дзе кожную раніцу за іх доўгае жыццё ўзыходзіла сонца, каб асвятліць і сагрэць вечную зямлю.

М у л ь ц і к *(ціха і ўрачыста)*. Аджыў сваё чалавек... Прыйшла яго ноч... Прыйшоў наш вечар... Дзякуй вам, бацька-маці, што вы нас нарадзілі і вырасталі... І табе, Сонейка, дзякуй... Дзякуй таму, хто дадумаўся Адама з Евай зрабіць... Дзякуй табе, Ева, што ты яблык нейкі забаронены ў боскім садзе з'ела, што выгналі вас з раю, што вы спаць пад адной коўдрай пачалі, род людскі па свеце пусцілі, ішло-ішло і да нас дайшло... І мы некалі вочы расплюшчылі і Сонца ўбачылі... А калі людзі з малпаў пачаліся, дык і той малпе, што з глузду з'ехала і чалавекам захацела стаць, – дзякуй... Ні за адну, нават самую горкую, слязінку не наракаем на жыццё. Дзякуй за тое, што жылі, мучыліся, смяяліся, плакалі... Дай і нашым дзеткам цяпла і святла... Сагрэй іх... І каб вайны не было... Не дай Бог – праклянуць цябе людзі... Калі будзе каму праклінаць... Уратуй ты нас ад гэтай чалавечай дурноты... Няхай ва ўсіх будзе шмат дзяцей... Можа, і нашы душы прыляцяць з Сонца і ў іх уселяцца... Сонейка, наша Сонейка – прачынайся! *(Прыглядаецца, выходзіць уперад)*. Ганна! Ідзе нехта! У вёску ідзе...

Ганна падыходзіць да яго. Стаяць, глядзяць. Чакаюць.

1 Што табе вядома пра гісторыю жыцця галоўных герояў п'есы – Мульціка, Ганны, Гастрыта?

2 Як ты думаеш, што абазначаюць мянушкі герояў?

3 Што адлюстроўваюць маналогі-малітвы Мульціка?

4 Якія погляды наконт сэнсу жыцця выяўляюць паасобныя героі п'есы?

5 Падбяры адпаведныя словазлучэнні да паасобных герояў твора – Мульціка, Ганны, Гастрыта: моліцца сонцу, жавы дзядок, гадуе казу, ходзіць у калгасную сталовую, разлічвае на сябе, пагражае ананімкамі, любіць пажартаваць, наракае на няўдалае сямейнае жыццё, клапаціцца пра іншых, нікуды не спяшаецца.

6 Які характар дыялога ў творы?

7 Раскрый сэнс назвы п'есы А. Дударова *Вечар*.

Сцэны са спектакля «Вечар» у выкананні вучняў тэатральнага гуртка «Драма» з Гайнаўскага белліцзя

Драма маральных пазіцый

Аляксей Дудараў шукае тое спрадвечнае, нязменнае, што з'яўляецца маральнымі высновамі жыцця. Ён углядаецца і ў душу жывую, каб зразумець яе, і ў душу змярцвелую, каб знайсці вытокі таго, што здарылася. Яго любімыя героі – людзі чулыя, шчырыя, адкрытыя да іншых. Яны жывуць па імкненні душы, часта не надта задумваючыся аб практычных выніках учынкаў.

Творчасць А. Дударова вылучаецца высокай шчырасцю, імкненнем знайсці свае адказы на надзённыя пытанні жыцця. Драматург звяртаецца да вечнага ў сучасным існаванні кожнага, жыццёвыя, немудрагелістыя сітуацыі асэнсоўвае па-філасофску. «Надзённыя каштоўнасці эфемерныя: яны знікаюць. Але ёсць жа нешта адвечнае: любоў, разуменне ўласнага прызначэння на зямлі... Жыццё – выпрабаванне чалавека на чалавечнасць. І ўвечары

павінна свяціць сонца», – так сказаў пра сваю п’есу *Вечар А. Дудараў*.

У «неперспектыўнай» вёсцы Вежкі засталіся толькі трое старых – Ганна, Васіль Мульцік і Мікіта Гастрыг. Па-рознаму прайшло іх жыццё. Ганна ўвесь час, як і Мульцік, працавала на зямлі. Ні адпачынку, ні радасці не ведала. У вайну і пад бомбамі ляжала, і ў сваёй хаце гарэла, трох дзяцей пахавала за адзін месяц. І апошні сын Віцёк нейкі няўдалы атрымаўся – цягне лёс у турме. Але Ганна не азлобілася на жыццё. Яна толькі стомлена думае: «Рабіла, рабіла, рабіла, а на гэтым свеце няма чаго пакінуць... І нашто нарадзілася?»

Навошта нарадзіўся – ведае Мульцік. У яго таксама нялёгкае лёс. Ён «тры вайны адпляскаў, шабляй махнуўцы секлі, кулакі ў трыццаць другім цвікамі на кладзішчы да крыжа прымалацілі, на фінскай ногі адмарозіў, у партызанах немцы расстрэльвалі, потым ваяваў – два разы параніла, тры разы кантузіла. І гэта яшчэ не ўсё? Двух дзетак за вайну пахаваў, і нішчымніца пасляваенная была, і хату пярун паліў, і карова здыхала, і жонка памерла, і сын апошні гадоў пяць пісем не піша». Гора ўзмацніла душу Васіля, надзяліла яго вялікім багаццем, дабрынёй, якая, колькі ні раздавай, не вычэрпваецца, як той калодзеж, што некалі паіў усю вёску. Ад Мульціка ідзе да людзей цеплыня, спачуванне. Ён бачыць, як чакае Ганна весткі ад свайго няўдалага сына, і піша ад імя Віцька ліст на радыё, каб перадалі для маці яе любімую песню. І якая паэтычная, тонкая і ўзнёслая душа адкрываецца ў яго, калі ён кажа пра ласкавыя матчыны рукі, што пяклі самы смачны хлеб, пра родную хату і бярозкі пад акном. Мульцік паэт і ў адносінах да зямлі-карміцелькі, і да сонца, якое для яго вышэй і магутней нават за Бога, таму што Бог карае, а Сонца дае жыццё раслінам, жывёлам і чалавеку. Сонца – увасабленне дабрыні, шчырай і некарыслівай. «Усё на зямлі ад цяпла і святла... Калі душа ў чалавека цёплая і светлая, значыць, кавалак сонца на зямлі ходзіць». Мульцік не моліцца сонцу, ён размаўляе з ім, як з блізкім. Ён добра ведае, што нарадзіўся на Зямлі, каб сагрэць яе сваёй душой, каб рабіць, хлеб расціць. Для яго гэта не ў сыгасці і бяздзейнасці. «Шчасце з чужых рук заўсёды кіслае... Шчасце самому рабіць трэба». Мульцік ніколі не ішоў упоперак сябе, супраць сваіх, пацверджаных жыццём папярэдніх пакаленняў поглядаў. Ён упэўнены, што «камунізм спачатку трэба пабудаваць у сваёй душы». І лёгка ў яго на сэрцы нават перад немінучай смерцю. У Мульціку, у Ганне ўвасабляецца гармонія натуральнага жыцця. Хоць Васіль шырэі у сваіх думках і разважаннях за Ганну, але менавіта ў абодвух гэтых вобразах

Аляксей Дудараў і Янка Брыль

раскрываюцца прыродная мудрасць, далікатнасць, чысціня пачуццяў чалавека. Старыя з болем думаюць, што няма каму перадаць іх мудрасць, жыццёвы вопыт, што высцюдзяцца іх хаты і зарасце сцяжынка да іх Вежак, перасохне чысты калодзеж, бо ніхто не будзе браць з яго вады. Парушацца прыродныя сувязі і асіраеце зямля продкаў. І не іхняе адзіноцтва мучыць старых, яны блізкія да зямлі, а тое, што зямля застанецца ў адзіноце.

П'еса «Вечар» – гэта спрэчка пра галоўныя пытанні быцця, у якой вызначаюцца характары і пазіцыі герояў. Розныя каштоўнасці існуюць для Мульціка і для Гастрыга. Калі ў аднаго нават мянушка нейкая ласкавая, то другі – злы, вечна ўсім незадаволены. Пячэ, пячэ – усё не па ім. Жыццё ён пражыў, на першы погляд, лягчэйшае. На зямлі не гнуўся, працаваў упаванаважаным, калі арганізоўваліся калгасы. Па ваду не з вёдрамі, а з адным чайнікам усё жыццё прахадзіў. І цяпер у сталойцы есць гуляш, бо ніколі не былі яго рукі прыстасаваны да сялянскай працы, бо шукаў лягчэйшага жыцця. Вясковы жыхар Гастрыг адарваны ад спрадвечнага вясковага побыту, ад зямлі. Ён і іншых сваімі дзеяннямі адахвочваў ад сялянскай працы. Нездарма Мульцік кідае яму: «Ты ж некалі ўсіх добрых гаспадароў з вёскі павыганяў... Тых, хто любіў зямлю... Ты проста не хацеў працаваць, як усе, а хацеў наглядчыкам над людзьмі быць... З усіх сіл адбіваў ахвоту ў людзей працаваць. Крычаў да хрыпаты, што пазорна мець скаціну ў хляве, хлеба, бульбы шмат збіраць з агарода... Вось калі гол, як сакол – значыць, сазнацельны! Калі ў хляве пуста – маладзец!.. Пуста ў хляве, пуста і ў душы будзе». Гастрыг – гэта не толькі характар, гэта ўвасабленне той страшнай сацыяльнай з'явы, пры якой рэвалюцыйны лозунг, ідэя становіліся самамэтай, дзеля якой можна і патрэбна ахвяраваць людзьмі. Мікіта цвёрда ўпэўнены, што людзям патрэбны «пастух», моцная рука. Акрамя сацыяльнай, ён не пазбаўлены і звычайнай чалавечай подласці. З-за яго даносу пайшоў у Сібір брат Васіля, Андрэй, і ўсё з-за таго, што дзяўчына, якая спадабалася Гастрыгу, кахала Андрэя. У Гастрыга нейкія перакуленыя паняцці чэсці і годнасці. «Я чэсны! Я магу ананімку напісаць», – без усялякага жарту кажа ён. Яму не патрэбны аўтамабіль, які ён выйграў у латарэю, аднак і дзецям ён яго не аддасць, а нават можа і з нажом кінуцца да Мульціка, калі той зробіў выгляд, што з'еў білет. Якое жорсткае сэрца трэба мець, каб так злосна разбурыць мімалётнае шчасце Ганны, пачуўшы па радыё звестку ад сына. І не ведаеш, ці то глупства ў чалавека ад злосці, ці то злосць ад нейкіх перакошаных ідэй, калі Гастрыг крычыць: «Не дазволі ўсяму народу, усяму гасударству галаву дурыць! Мільёны людзей падманваць! У мяне таксама дзеці! Але ж я не хачу, каб мне па радыё пра гусей спявалі! Па нашаму радыё толькі праўду перадаюць!».

Гастрыг скардзіцца, што ўсё жыццё напалову жыў: напалову працаваў, напалову яго кахалі, нават ваяваў напалову. Але хто ж вінаваты ў гэтым, акрамя яго самога? Толькі перад смерцю зразумеў Гастрыг, што няма ў яго душы цішыні і святла, таму што мала ён аддаваў людзям, таму што пераступаў праз дабрыву і сардэчнасць.

Галіна Няфагіна

Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў

Алегорыя (ад грэч. *allos* – іншы і *agoreuo* – гавару) – іншасказанне, адна з форм мастацкага адлюстравання жыццёвых з’яў, калі абстрактнае паняцце або думка перадаюцца праз канкрэтны вобраз. А. па сваёй мастацкай прыродзе блізкая да *метафары*. Асабліва наглядна сэнс А. выступае ў выяўленчым мастацтве, напрыклад: жанчына з завязанымі вачамі і вагамі ў руках – А. правасуддзя. У народных казках, байках, загадках, прыказках і прымаўках алегарычны сэнс маюць вобразы жывёл, раслін, рэчаў. Ліса ўвасабляе хітрасць, свіння – неахайнасць, воўк – прагнасць, асёл або баран – дурноту і г. д. У мастацкай літаратуры А. з’яўляецца дзейсным сродкам выяўлення аўтарскіх адносін да жыцця, пры неабходнасці яна дапамагае пісьменніку вобразна, наглядна і даходліва выказаць складаныя сацыяльна-палітычныя, філасофскія ідэі. Ва ўмовах цензурных праследаванняў, калі пісьменнік быў вымушаны ўтойваць свае сапраўдныя думкі і намеры, А. выкарыстоўвалася як сродак іншасказальна-сатырычнага паказу жыцця.

Алітэрацыя (ад лац. *ad* – пры, *littera* – літара) – паўтарэнне аднародных зычных гукаў у вершаваных радках (або ў праявічай фразе), якое ўзмацняе гукавую і інтанацыйную выразнасць верша. З дапамогай А. нярэдка надзвычай адчувальна перадаюцца гукавыя ўражанні ад жыццёвых з’яў або з’яў прыроды.

Альманах (ад арабск. *аль манах* – каляндар) – зборнік літаратурных твораў розных аўтараў, аб’яднаных па якому-небудзь прынцыпу (тэматычнаму, тэрытарыяльнаму або інш.). У Беларусі выдаваліся ці выдаюцца альманахі «Маладая Беларусь» (1912 – 1913), «Літаратурны Магілёў» (1949 – 1950), «Літаратурны Гомель» (1958), «Дзвіна» (1958), «Дзень паэзіі», «Далягляды». А. – выданне неперывальнае, хоць асобныя А. выходзяць і рэгулярна. Напрыклад, «Дзень паэзіі» выходзіць штогод пачынаючы з 1965 года.

Анафара (ад грэч. *anaphora* – вынясенне ўверх) – паэтычны прыём, паўтарэнне аднолькавых слоў ці словазлучэнняў у пачатку вершаваных радкоў, строф або праявічых сказаў.

Тут вясна
Тут святло,
Тут жа сіняе неба, як шкло,
Тут крыніцы, як срэбра, відны,
Толькі ў вочах маіх туманы.

(П. Броўка. *Ясны Кут*)

Антытэза (ад грэч. *antithesis* – супрацьпастаўленне) – стылістычная фігура, кантрастнае супастаўленне процілеглых перажыванняў, думак, вобразаў для ўзмацнення ўражання ад гэтых з’яў ці выяўлення іх супярэчлівасці.

Апафеоз (ад грэч. *apotheosis* – абогатварэнне) – узнёслае, урачыстае праслаўленне якой-небудзь з’явы або асобы ў мастацкім творы, часцей у заключнай сцэне музычных сцэнічных твораў. А. у гонар перамогі над ворагамі і ў гонар радзімы заканчваецца, напрыклад, опера М. Глінкі *Іван Сусанін*. Паняцце А. можа ўжывацца і ў дачыненні да ўрачыста-ўзнёслых лірычных твораў. А. рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. можна назваць верш Цёткі *Мора*.

Апокрыф (ад грэч. *apokryphos* – патаемны) – старажытны твор рэлігійна-легендарнага характару (пра стварэнне Сусвету, Адама і Евы, дзейнасць Ісуса Хрыста і апосталаў, пра пекла і рай, замагільнае жыццё і інш.). Апокрыфы не прызнаваліся царквой з-за разыходжанняў іх зместу з афіцыйным веравучэннем. На ўсходнеславянскіх землях найбольш вядомымі былі апокрыфы *Сказанне пра-рока Данііла*, *Жыццё прарока Іллі*, *Хаджэнне Агапія ў рай*, *Хаджэнне Багародзіцы па пакутах*. У іх адлюстраваліся народныя ўяўленні пра дабро, зло і праўду, пра ўладкаванне сусвету, будучы лёс чалавецтва і інш. Апокрыфічныя матывы выкарыстоўвалі ў сваіх творах Ф.Багушэвіч (*Быў у чысцы*), М. Багдановіч (*Апокрыф*, *Страцім-лебедзь*).

Асананс (ад франц. *assonance* – сугучны) – адзін з відаў *гукаісы*, паўтарэнне ў вершаваных радках або праявітых сказах галосных, часцей націскных, гукаў з мэтай мастацкай выразнасці. А. часта спалучаецца з алітэрацыяй.

Афарызм (ад грэч. *aphorismos* – кароткае выказванне) – вельмі лаканічнае і разам з тым змястоўнае, з абагульняючай думкай выказванне; кароткае, дасціпнае, арыгінальнае выслоўе вядомага аўтара. Дзякуючы глыбокаму зместу, дасканалай форме А. часта ўжываюцца ў вуснай мове або ў творах іншых аўтараў гэтак жа, як і народныя прыказкі, прымаўкі, выслоўі: «людзьмі звацца», «з цэлым народам гутарку весці», «дум не скуеш ланцугамі» (Я. Купала); «на прасторах жыцця» (Я. Колас); «не можаш памагчы, дык лепей памаўчы», «кіраваць то ты кіруй, ды не вельмі тузай» (К. Крапіва); «чалавек – гэта цэлы свет» (К. Чорны) і г. д.

Барварызмы (ад лац. *barbarus* – чужаземны) – словы або выразы, запазычаныя з іншай мовы. Неўласцівыя мове твора, В. ужываюцца з мэтай індывідуалізацыі персанажаў, характарыстыкі іх нацыянальнага паходжання, сацыяльнай псіхалогіі, палітычных сімпатый. У залежнасці ад мовы, з якой яны ўзяты, В. называюцца галіцызмамі (франц.) паланізмамі (польск.), германізмамі (ням.) і г. д. Шырока выкарыстоўвае В., напрыклад, В. Быкаў у апавесці *Альпійская балада*, калі перадае размову Івана і Джуліі.

Гімн (ад грэч. *hymnos* – хвала, усхваленне) – жанр лірычнай паэзіі, урачыстая песня ў гонар важнай падзеі, асобы, з’явы. Узніклі Г. у старажытныя часы (Г. у гонар багоў і герояў). Пазней з’явіліся творы ў гэтым жанры, якія сталі дзяржаўнымі, рэвалюцыйнымі Г. Напрыклад, «Марсельеза», «Інтэрнацыянал», дзяржаўны

Г. Рэспублікі Беларусь. У М. Танка ёсць верш «Табе складаю гэты гімн», прысвечаны сталіцы Беларусі г. Мінску.

Гіпербала (ад грэч. *hyperbole* – перабольшванне) – мастацкі прыём – моцнае перавелічэнне ўласцівасцей, якасцей ці памераў прадмета або з’явы з мэтай мастацкай выразнасці. Г. узнікла ў вуснай народнай творчасці. Шмат такіх перавелічэнняў у паказе розных з’яў жыцця ў народных казках, песнях або ў літаратурных творах, якія асноўваюцца на фальклорных матывах ці вобразах.

Градацыя (ад лац. *gradatio* – паступовае ўзвышэнне) – стылістычная фігура, паступовае нарастанне або, наадварот, аслабленне ўражання, пачуцця, перажывання, якое ствараецца хуткім чаргаваннем аднародных членаў сказа, сінанімічных азначэнняў, эпітэтаў і г. д.

Вось прыклад асабліва разгорнутай Г.:

*Я чула пяшчотнае,
шчырасці поўнае,
маё, беларускае, роднае, кроўнае,
такое раптоўнае,
такое чароўнае.*

*Такое ласкавае, цёплае, чыстае,
як сонца, агністае,
як Нёман, празрыстае,
як казка, быліна, як песня,
жаданае,...*

(Д. Бічэль-Загнетава)

Дзённік – форма апавядання ў выглядзе храналагічных запісаў падзей, у якіх сам аўтар удзельнічаў ці быў іх сведкам. Аповяданне звычайна вядзецца ад імя першай асобы. Дзённікі могуць быць дзелавымі, аўтабіяграфічнымі, сямейнымі, ваеннымі і інш. На Беларусі дзённікі ствараліся ў XVI ст. і мелі назву дыярыушаў (ад лац. *diarium*). Найбольш вядомымі з’яўляюцца «Дыярыуш» А. Філіповіча, «Гістарычныя запіскі» Ф. Еўлашоўскага, «Баркулабаўскі летапіс», «3 дыярыуша горада Слуцка». Письменніцкія дзённікі «На схіле дзён» Я. Коласа, «Дарога жыцця і смерці» П. Глебкі, «Лісткі календара» М. Танка і інш. служаць выдатнай крыніцай даследавання жыццёвага і творчага шляху пісьменнікаў і іх светапогляду. Дзённікі могуць выкарыстоўвацца пры напісанні мастацкіх твораў. Так, дзённікавыя запісы М. Гарэцкага паслужылі асновай для напісання твораў «На імперыялістычнай вайне» і «Камароўская хроніка».

Зваротак – стылістычная фігура ў форме звароту аўтара да пэўнай асобы, прадмета, з’явы. Шырока выкарыстоўваецца ў народнай паэзіі, а таксама і ў літаратуры:

Устань ты, старонка, родная маці!
(Я. Купала. Выйдзі)

Інверсія (ад лац. *inversio* – перастаноўка) – стылістычная фігура, перастаноўка якога-небудзь члена сказа на нязвычайнае для яго месца дзеля паэтычнай выразнасці, напрыклад, перастаноўка дзейніка і выказніка, азначэння і азначаемага слова і г. д.

Камедыя (ад грэч. *komos* – вясёлы натоўп і *oide* – песня) – жанр драматычнай літаратуры, твор, у якім камічна, у смешным выглядзе паказваюцца розныя (часцей адмоўныя) з’явы жыцця з мэтай іх крытыкі. Галоўнымі персанажамі К. з’яўляюцца людзі абмежаваныя, з недахопамі, слабасцямі, заганамі, хоць самі яны лічаць сябе станоўчымі. Неадпаведнасць паміж сапраўднай сутнасцю персанажаў і іх уяўленнямі аб сабе і выклікае смех: яны зусім не тыя, за каго сябе выдаюць. Напрыклад, у К. *Пінская шляхта* В. Дуніна-Марцінкевіча і *Паўлінка* Я. Купалы прадстаўнікі ваколічнай шляхты ганарацца сваім высокім паходжаннем, пагардліва гавораць аб мужыках, хоць самі непісьменныя, грубыя, некультурныя.

Кантраст (ад франц. *contraste* – рэзкая процілегласць) – паэтычны прыём проціпастаўлення характараў, абставін, карцін з мэтай завастрыць увагу чытача на супярэчнасцях жыцця, акцэнтаваць пэўныя рысы героя, дэталі вобраза, карціны. Гэтым прыёмам шырока карысталіся беларускія пісьменнікі, паказваючы сацыяльныя супярэчнасці жыцця.

Класіка (ад лац. *classicus* – узорны) – творы мастацкай літаратуры, якія ўвайшлі ў гісторыю літаратуры як найлепшыя па зместу і форме, з’яўляюцца ўзорам высокай ідэйнасці, мастацкасці. Паняцце К. ужываецца ў дачыненні да сусветнай літаратуры і да літаратуры нацыянальнай. Класікамі сусветнай літаратуры з’яўляюцца агульнапрызнаныя ва ўсіх краінах пісьменнікі Сервантэс, Шэкспір, Гётэ. Пушкін, Талстой, Горкі, Шолахаў. Класікамі беларускай літаратуры мы лічым Я. Купалу, Я. Коласа, М. Багдановіча, К. Чорнага, К. Крапіву, А. Куляшова, В. Быкава і інш.

Маналог (ад грэч. *monos* – адзін і *logos* – слова) – разгорнутае, працяглае, тэматычна адзінае выказванне літаратурнага героя або аўтара, звернутае да іншых асоб (часам да самога сябе). Часцей сустракаецца ў драматычных творах, калі герой гаворыць амаль цэлую прамову, раскрываючы свой душэўны стан, ці выказвае свае адносіны да іншых персанажаў.

Метафара (ад грэч. *metaphora* – перанос) – від тропа, у якім уласцівасці адной з’явы пераносяцца на другую па прынцыпу ўпадабнення. М. падобна да параўнання, дадзенага ў адным слове, без супастаўлення з’яў або прадметаў. Напрыклад, Я. Купала ў паэме *Курган* піша: «Пацяклі, паплылі за гадамі гады». У форме параўнання гэтую думку можна выказаць так: «пацяклі, паплылі, нібы вада ў рэчцы, за гадамі гады». М. выглядае як скарочанае параўнанне.

Нарыс – невялікі дакументальна-мастацкі апавед, у якім апісаны падзеі, што сапраўды толькі што або нядаўна здарыліся ў жыцці, а персанажы маюць рэальных прататыпаў і выступаюць пад сваімі прозвішчамі. Іншымі словамі, нарыс – гэта мастацка-дакументальнае або дакументальна-мастацкае апавяданне.

Паўтор – адзін з асноўных прынцыпаў арганізацыі структуры і мовы мастацкай літаратуры, найперш – вершаванай мовы. Паўторы фіксуюць увагу чытача (слухача) твора на пэўных рытмічных, гукапісных, лексічных, сінтаксічных, кампазіцыйных кампанентах твора і тым самым павялічваюць іх значэнне ў тэксце, выклікаюць і ўзмацняюць іх эмацыянальнае ўздзеянне.

Пафас (ад грэч. *pathos* – страсць, пачуццё) – эмацыянальны ўздых, страсць, якімі прасякнуты мастацкі твор і якія вызначаюць яго ідэйную скіраванасць. П. асабліва ўласцівы творах паэзіі, дзе ён і выяўляецца ў паэтычна-ўзнёслай мове. Аднак гэты тэрмін ужываецца і ў дачыненні да пражаных твораў, напісаных у спакойна-апавядальнай манеры. У гэтым выпадку П. разумеецца як паслядоўная ідэйная мэтанакіраванасць твора, якая выяўляе глыбокую ўнутраную перакананасць пісьменніка, настойлівае імкненне данесці сваю ідэю да чытача.

Прыгодніцкая літаратура – літаратурныя творы, якія апавядаюць пра складаны жыццёвы лёс і незвычайныя прыгоды герояў. Як правіла, гэта творы з нечаканымі паваротамі дзеяння, вострымі і таму займальнымі сюжэтамі, з хуткай зменаў падзей, тайнамі і загадкамі ў жыцці персанажаў. П. л. цесна звязана з навукова-фантастычнай і дэтэктыўнай літаратурай. Яна пачала развівацца даўно, аднак найбольшае распаўсюджанне мела ў XIX і XX стст. Развіццю гэтага віду літаратуры садзейнічалі геаграфічныя даследаванні аддаленых куткоў Зямлі, экспансія ў землі народаў Афрыкі, Аўстраліі, Паўднёвай Амерыкі, Кітая, Індыі. Некаторыя творы П. л. узніклі на матэрыяле гістарычнага мінулага еўрапейскіх краін (Англіі, Францыі). Сярод аўтараў прыгодніцкіх твораў асабліва папулярныя Майн Рыд, Р. Л. Стывенсан, Жуль Верн, Ф. Купер, А. Дзюма і інш. У беларускай літаратуры гэты жанр распрацоўвалі Я. Маўр (*Палескія рабінзоны, Амок, У краіне райскай птушкі*), Ул. Караткевіч (*Сівая легенда, Дзікае паляванне караля Стаха*) і інш.

Рэмарка (ад франц. *remarque* – заўвага) – аўтарская заўвага ў тэксце драматычнага твора, у якой даюцца тлумачэнні адносна таго, як паводзіць сябе герой у дадзены момант, з дапамогай якіх рухаў, жэстаў, мімікі выяўляецца стан яго душы. У Р. даюцца таксама тлумачэнні адносна выгляду персанажа, яго ўзросту, адзення, абстаноўкі дзеяння, дэкарацый на сцэне і г. д.

Рэтраспекцыя (ад лац. *retro* – назад і *specto* – гляджу) – мастацкі прыём, прыгадвае падзей, калізій, якія папярэднічалі моманту фабулы, у якім знаходзіцца апавядальнік або персанаж эпічнага твора; адна з формаў псіхалагічнага аналізу, з дапамогай якой ствараецца мастацкі час.

Свабодны верш, або **Верлібр** (ад франц. *vers* – верш, *libre* – свабодны) – від верша, які ў сусветнай паэзіі ўзнік у сярэдзіне XIX і асабліва пашырыўся ў XX ст. С. в. па сваіх асаблівасцях моцна адрозніваецца ад усіх папярэдніх сістэм вершасклад-

даньня тым, што ён не прытрымліваецца якой-небудзь строгай заканамернасці ў сваёй рытмічнай структуры. Ён, як правіла, не мае і рыфмы. Кожны радок С. в. – гэта асобная фраза або больш-менш самастойная частка фразы. Па сваіх асаблівасцях С. в. знаходзіцца недзе на мяжы паміж вершам і прозай, хаця ён не-сумненна адносіцца да паэзіі, валодае многімі ўласцівасцямі паэтычных твораў (шырокае выкарыстанне сродкаў паэтычнай выразнасці). У большасці сваёй вершы такога тыпу – гэта філасофская або медытатыўная лірыка. У беларускай літаратуры да С. в. звярталіся М. Багдановіч, М. Танк, С. Дзяргай, А. Разанаў, А. Вярцінскі, А. Лойка і інш.

Фальклор (ад англ. *folk* – народ і *lore* – мудрасць) – народная паэтычная творчасць, якая ўзнікла ў глыбокай старажытнасці, калі не было яшчэ пісьмовай літаратуры, і працягвае існаваць зараз. У старажытныя часы вуснае мастацтва слова было непарыўна звязана з іншымі відамі народнага мастацтва – музыкай, танцам. Лірыка развівалася ў форме песні, эпічныя творы (быліны, думы, сагі) пры выкананні таксама суправаджаліся музыкай, напевам, абрадавая паэзія – рознымі відовішчымі прадстаўленнямі.

Фельетон (ад франц. *feuilleton* – аркуш) – жанр мастацкай публіцыстыкі. Змяшчаецца звычайна ў газетах, часопісах. Ф. заўсёды вядзе размову аб сённяшнім жыцці, аб рэальных падзеях, людзях. Ён ствараецца з мэтай актыўна ўмяшацца ў жыццё, у ход падзей, уплываць на іх. У Ф. аўтар адкрыта выяўляе сваю пазіцыю, і таму стыль Ф. характарызуецца эмацыянальнасцю, дасціпнасцю. Ф., як правіла, мае сатырычны характар. У беларускай літаратуры да гэтага жанру звярталіся многія пісьменнікі (К. Крапіва, К. Чорны). У XIX ст. – Ф. Багушэвіч (*Скацінная апека*).

Эпіграф (ад грэч. *epigraphe* – надпіс) – выказванне ў выглядзе прыказкі, цытаты з іншых твораў, якое змяшчаецца пасля загаловка і выяўляе асноўную ідэю або прасвятляе замысел твора.

Эсэ (ад франц. *essai* – спроба, нарыс, артыкул) – від літаратуразнаўчага, крытычнага або філасофскага твора ў свабоднай форме. Упершыню стаў вядомы ў літаратуры Францыі і Англіі XVI ст. Жанр Э. дае аўтару магчымасць развіваць спрэчныя думкі, палажэнні без асаблівых абгрунтаванняў і доказаў. Вялікае значэнне ў Э. маюць роздум аўтара, яго канкрэтныя ўражанні ад непасрэдных фактаў, падзей, выяўленне аўтарскай індывідуальнасці. Гэта адлюстроўваецца і на асаблівасцях стылю твораў: вобразнасць, асацыятыўнасць мовы. У жанры Э. знаходзім творы ў М. Лужаніна, Я. Брыля, Ул. Караткевіча, М. Стральцова, В. Карамазава, Я. Сіпакова і інш.

Літаратура

- Goralczuk B., *Miód*, Białystok 2017.
- Барадулін Р., *Вершы*, «Роднае слова», 1993, № 9.
- Барадулін Р., *Аратай, які пасвіць аблогі*, Мінск 1995.
- Беларуская літаратура*, пад рэд. Ляшук В. Я., Мінск 1999.
- Беларуская літаратура*, пад рэд. Мішчанчука М. І., Мінск 1999.
- Беларуская літаратура*, склад. Бугаёў Д. Я., Лявонава Е. А., Мішчанчук М. І. і інш., Мінск 1997.
- Беларуская літаратура*, Шкраба Р. Б., Мінск 1995.
- Бельскі А., *Сучасная беларуская літаратура*, Мінск 1997.
- Бічэль-Загнетава Д., *Даўняе сонца*, Мінск 1987.
- Бондарава Е., *Ад рамана да кінафільма*, «ЛіМ», 1981.
- Броўка П., *Збор твораў у дзевяці тамах*, Мінск 1987.
- Брыль Я., *Запаветнае*, Мінск 1999.
- Бураўкін Г. *Выбранае*, Мінск 1998.
- Быкаў В., *Выбранае*, Мінск 2001.
- Быкаў В., *На крыжах*, Мінск 1992.
- Верабей А., *Рыцар Беларусі. Роздум пра творчасць Уладзіміра Караткевіча*, «Роднае слова», 2000, № 8.
- Вярцінскі А., *Святло зямное*, Мінск 1981.
- Дудараў А., *Дыялог*, Мінск 1987.
- Жуковіч М., *Рэцэнзія – праца творчая*, «Роднае слова» 2000, № 12.
- Караткевіч У., *Збор твораў у васьмі тамах*, Мінск 1987.
- Караткевіч У., *Зямля пад белымі крыламі*, Мінск 1992.
- Лазарук М. А., Ленсу А. Я., *Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў*, Мінск 1996.
- Мацяш Н., *Душою з неба гаварыць*, Мінск 1999.
- Мележ І., *Людзі на балоце*, Мінск 1995.
- Родная літаратура*, рэд. Ляшук В. Я., Мінск 1995.
- Родная літаратура*, склад. Боган У. Р., Каваленка В. А., Ляпёшкін У. І., Мінск 1983.
- Родная літаратура*, склад. Дзіско У. А., Кушнярэвіч В. В., Мінск 1996.
- Родная літаратура*, склад. Лазарук М. А., Русілка В. І., Слесарава І. М., Мінск 1997.
- Сачанка Б., *Выбраныя творы ў двух тамах*, Мінск 1981.

- Старычонак В. Дз., *Беларуская літаратура ад А да Я*,
Мінск 1998.
- Танк М., *Выбранае*, Мінск 1993.
- Фіёнік Д., *Айцец Канстанцін Байко багаслоў, настаўнік,
лекар*, Студзіводы 2016.
- Час трывогі і надзеі*, пад рэд. Лубы В., Беласток 2007.
- Шамякін І., *Бацькі і дзеці*, Мінск 1971.
- Янішчыц Я., *Пачынаецца ўсё з любові*, Мінск 2008.

Fotografie

Archiwa:

Doroteusz Fionik: 13, 16, 17, 19 (z prawej), 20, 23

Jan Karczewski: 93, 116, 169, 230, 276

Narodowe Muzeum Sztuki Republiki Białoruś w Mińsku: 34, 35, 39, 43, 45, 47, 49, 51, 52, 58, 72, 73, 74, 81, 83, 87, 91, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 112, 115 (u dołu), 125, 127, 130, 132, 133 (u góry po lewej), 134, 135 (u góry), 137, 138, 143, 144, 149, 153, 162, 173, 177, 180, 185, 186, 188, 191, 193, 198, 209, 213, 219, 222, 227, 237, 244, 248, 249

Narodowe Muzeum Historyczne Republiki Białoruś w Mińsku: 21, 24, 25

Muzeum Historii Literatury Republiki Białoruś w Mińsku: 38, 41, 44, 48, 57, 71, 76, 77, 79, 85, 86, 94, 95, 103, 108, 109, 115 (góra), 117, 119, 121, 124, 128, 133 (z prawej), 135 (u dołu), 166, 211, 214, 246, 250, 259, 277

Muzeum i Ośrodek Kultury Białoruskiej w Hajnówce: 267

Andrzej Karpowicz: 67

Anna Miszczuk: 27, 253

Anna Radziukiewicz: 9-11, 15, 19 (z lewej), 22, 23 (u góry), 26, 32-33, 61, 64-65, 68, 111, 232, 247

